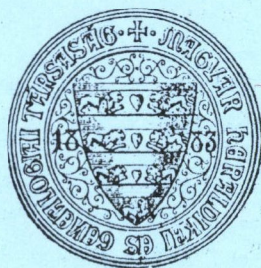

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

NYOLCVANADIK KÖTET
2007/1. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMVII

E számunk szerzői

Bertényi Iván Dr., egyetemi tanár (ELTE BTK)
Evva Margit, család- és helytörténész (Encs)
Érszegi Géza Dr., történész (MOL)
Kóczy László Dr., egyetemi tanár (BME)
Nyulásziné dr. Straub Éva, levéltáros (MOL)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXX. évfolyam

2007/1. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

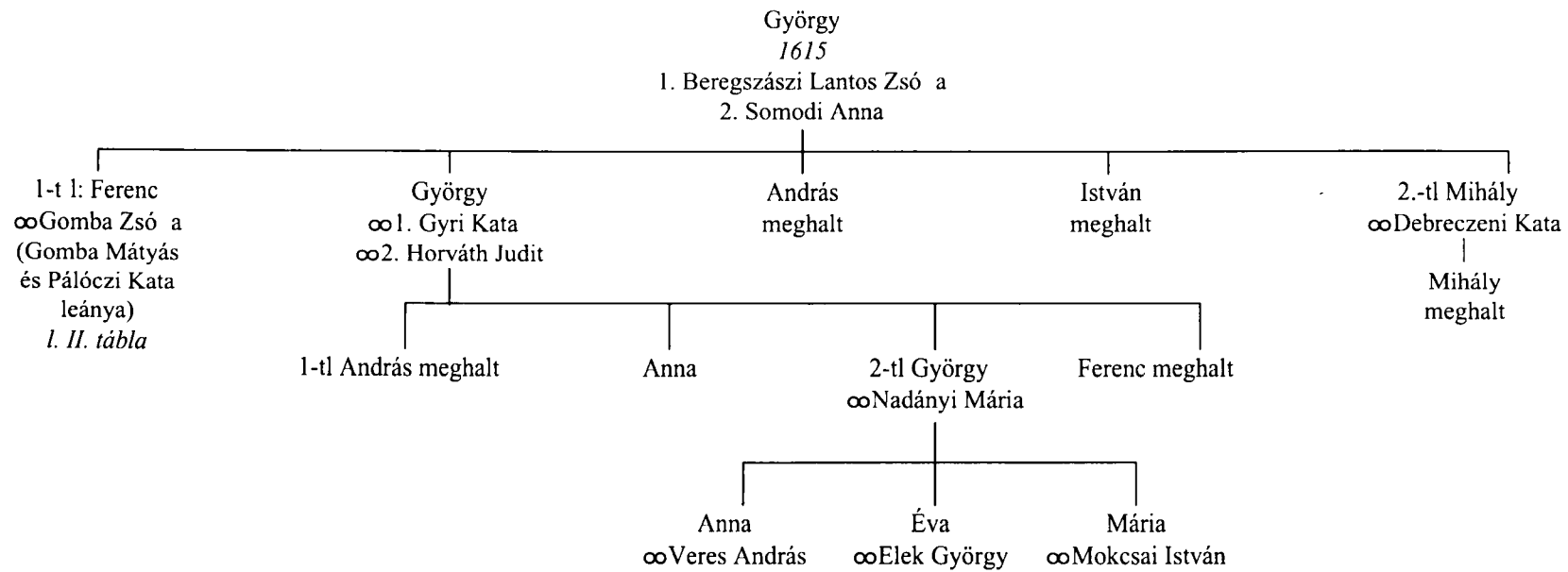
Evva Margit: A Bónia családja korrekciója és kiegészítése	1
Érszegi Géza: Zenta kiváltságlevele – 1506	13
Nyulásziné Straub Éva: Községi címerek múltja és jelene	24

2. Nekrológok

Wettstein János (1920–2006) (Kóczy László)	29
Gerics József (1931–2007) (Bertényi Iván)	31

A TOLCSVAI BÓNIS CSALÁD LESZÁRMAZÁSI TÁBLÁINAK*
KIEGÉSZÍTETT, JAVÍTOTT VÁLTOZATA

I. tábla

* Turul 2006/3-4. sz.

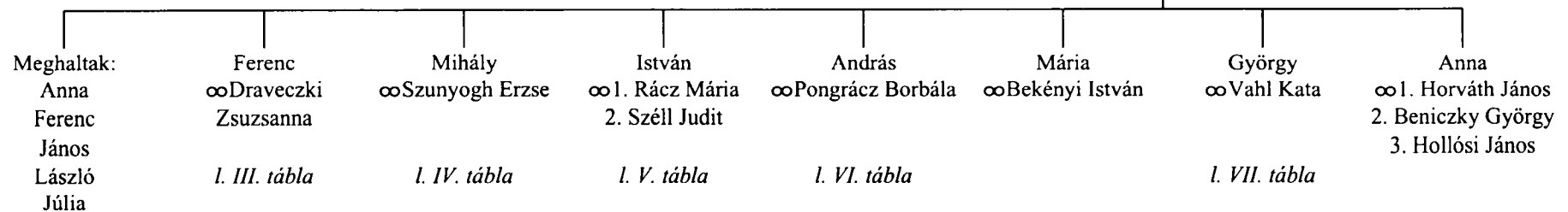
II. tábla

Bónis Ferenc meghalt 1630 Sátoraljaújhely
∞Gomba Zsó a meghalt 1666 Olaszliszka

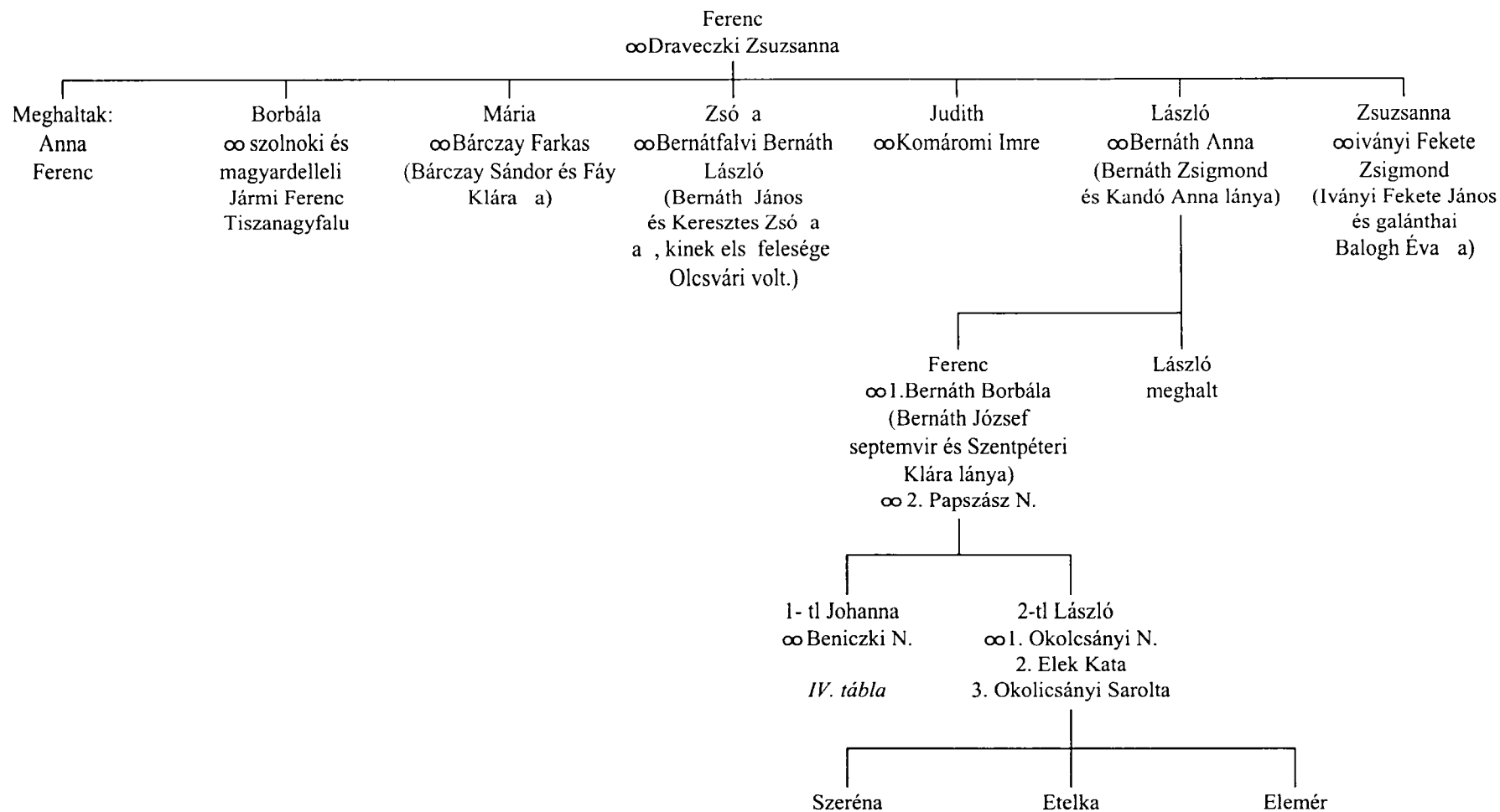
Anna
∞Héczei Baxai István

Ferenc
1627–1671
vértanú
∞Máriássy Anna
(Máriássy Ferenc és Palágyi Piroska leánya)
(Máriássy Anna 2. férje uszfalvi Usz István)
Sáros megyébl.
Uszfalváról

1. férjétl Zsigmond
∞Váradai Mária

III. tábla

IV. tábla

(1897 után adat nincs)

IV. tábla

Mihály
∞ Szunyogh Erzse

Mihály
∞ Jármí Klára
(tiszanyagyalui földbirtokos család)

Jozefa
∞ nagysenyi Majos Dániel
(tiszanyagyalui földbirtokos család)
Esküv : Tiszanyagyalu
(akkor még csak Nagyalu, 1811)

Majos Antal
* Nagyalu, 1814. június 20.
Kersztszülk:
Terhes Sándor, prédikátor
és tunyog Korda Lászlóné,
sz. Bónis Zsuzsanna

Johanna
∞ nagysenyi Majos Péter,
(Dániel testvére)

Franciska

Menyhért
∞ Ragályi Terézia
Lajos
1777-ben Szabolcs megyei szolgabíró
∞ Szentmiklósi Irma
Lajos
∞ Bónis Margit
(Bónis Sámuelnek és Szepessy Ilonának a
lánya kinek második férje Bónis Bertalan,
és Ragályi Anna a, András volt

Irma

Elemér

V. tábla

István
∞1. Borosjeni Rác Mária
∞2. Széll Judit

László
∞Losonczi Teréz

Krisztina
∞Sebes Ferenc

Klára
∞Madarrasi Sándor

Zsuzsanna
* 1782 Nagyfalu
Ksz. Mányai József
és Patay Erzsébet
∞Vetési Ferenc

Sára
∞Péli Nagy István

József
* 1790. február 18.
Nagyfalu

Sámuel
* 1780 április 16.
Nagyfalu
Ksz. Patay Sámuel, és menyje,
Patay Józsefné Fáy Borbála
∞Dániel Borbála

Teréz,
* 1802. dec. 5.
Nagyfalu
Ksz. Losonczi Károly
Ragályi Judit
∞Lónyai László

Mária,
* 1804. február 16.
Nagyfalu
Ksz. Békányi István
Vatai Mária
∞Máriássy István

Borbála,
* 1806. december 6.
Nagyfalu
Ksz. Bónis István
i. VI. tábla,
és felesége:
Máriássy Erzsébet
meghalt

Rozália-Borbála
meghalt

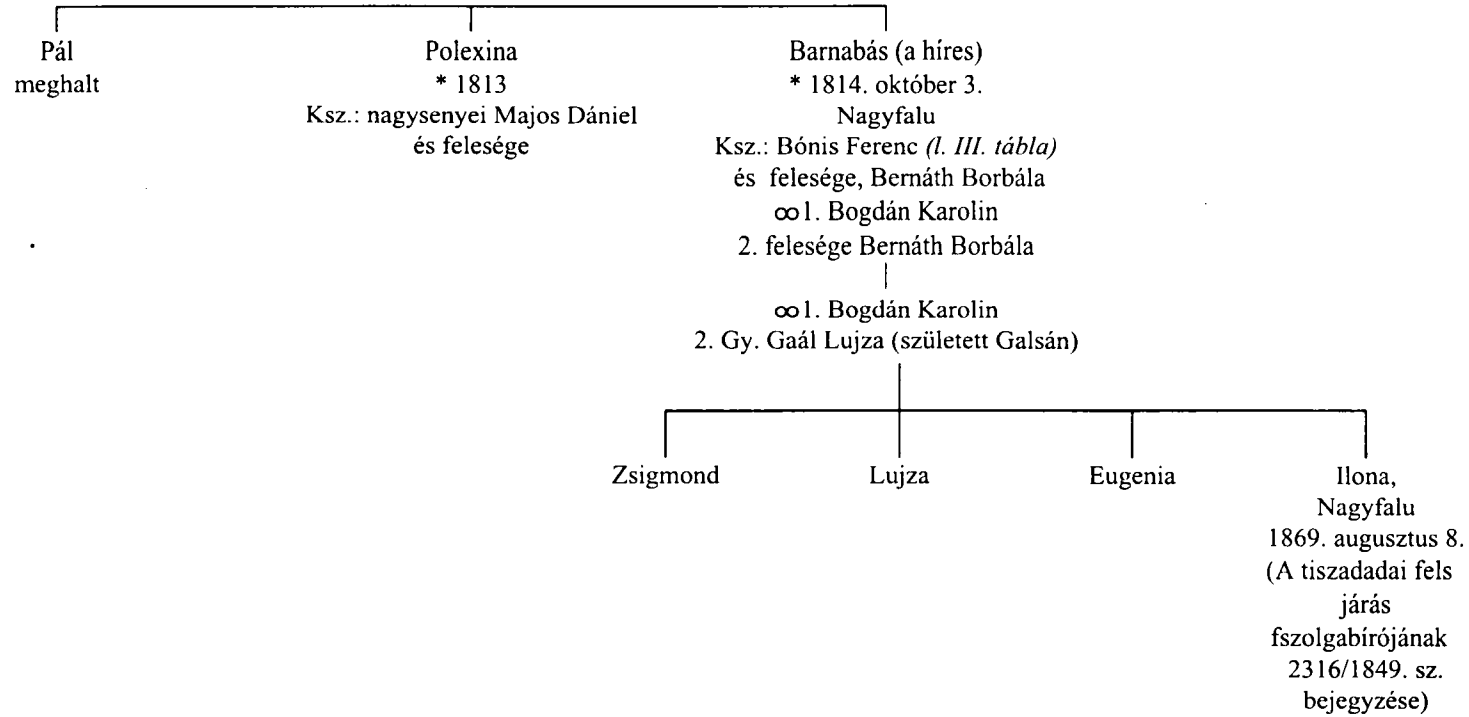
Karolin
* 1808. január 3.
Nagyfalu
Ksz.: Bárczay István
∞Bernáth Gedeon
(Bernáth Gedeon és
Boronkai Mária a)

Sámuel (a nagy!!)
* 1810. szeptember 28
Nagyfalu
∞Darvas Erzsébet
† 1879

l.. 5/c folytatás

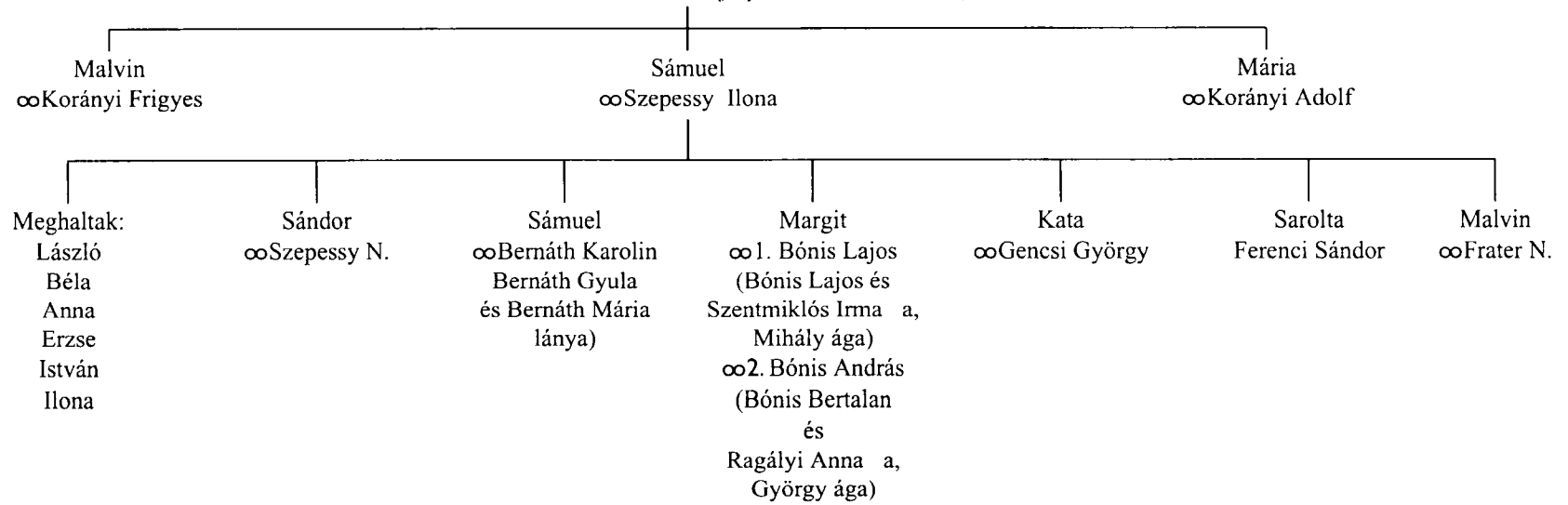
Az V. tábla folytatása

Bónis Sámuel és Dániel Borbála gyerekeinek folytatása

V. tábla folytatása

Bónis Sámuel és Darvas Erzse (folytatás az 5/a oldalról)

VI. tábla

Bónis András
 ∞Pongrácz Borbála

István
 ∞Máriássy Erzse

Zsigmond

Júlia
 ∞Óvári István

István
 ∞Szepessy Johanna

József
 †

Erzsébet
 ∞Máriássy Zsigmond

Zsuzsanna
 ∞tunyogi Korda László

Zsigmond
 * 1801
 Nagyfalu
 Ksz. Boronakai Zsigmond
 és felesége,
 Vladár Zsófia

Lajos
 * 1805
 Ksz. Bónis Sámuel és felesége,
 Dániel Borbála

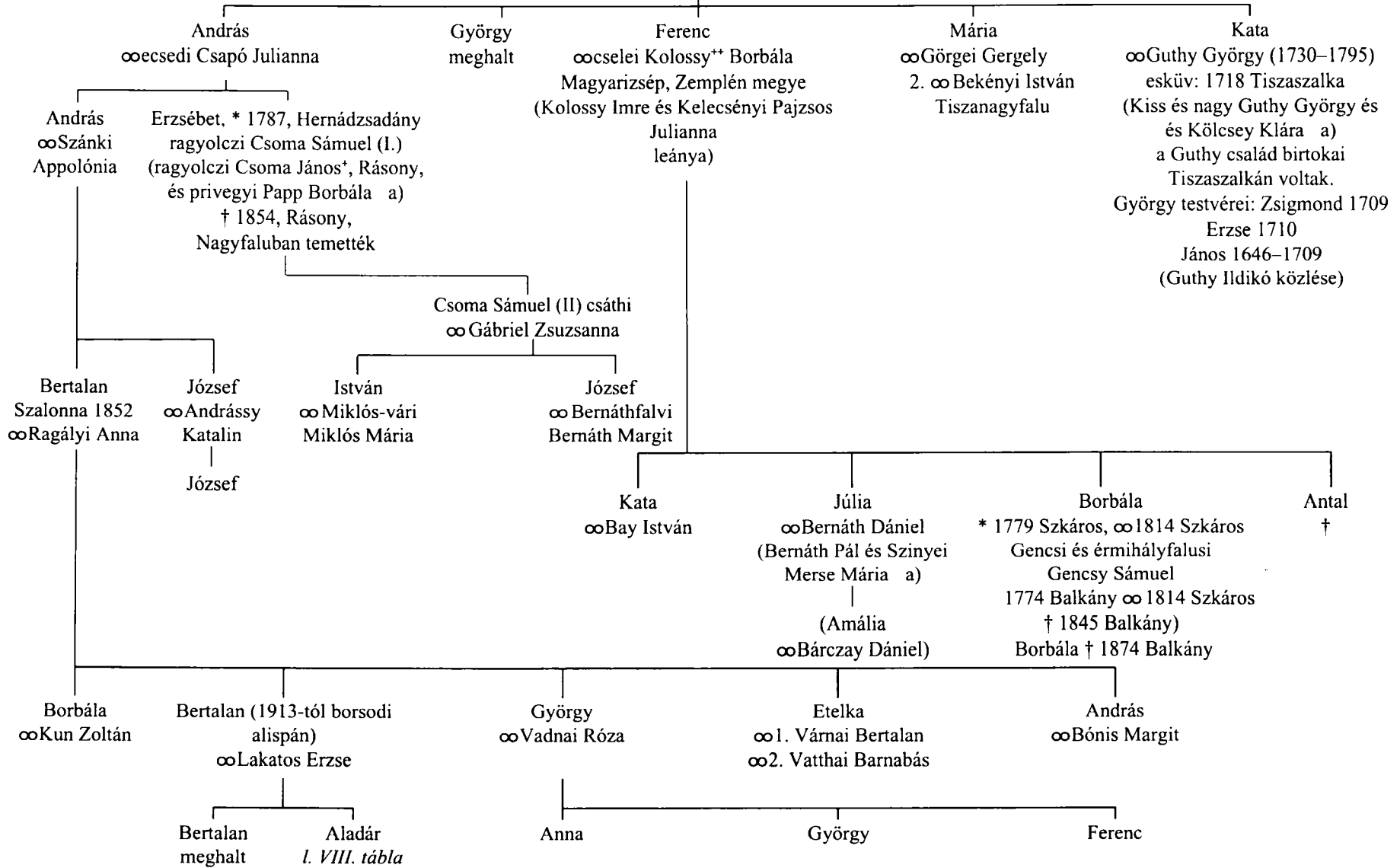
Kata
 A ref. anyakönyvben nem Kata,
 hanem Rozália szerepel

Rozalia
 (A Csoma könyvben Rozalia
 nincs, csak Kata, valószínűleg
 ugyanaz a személy)
 Ksz.: Máriássy Zsigmond
 és Bónis Zsuzsanna,
 tunyogi Korda László neje

Károly
 * 1808
 Nagyfalu
 Ksz.: Bónis Sámuel
 és felesége,
 Dániel Borbála

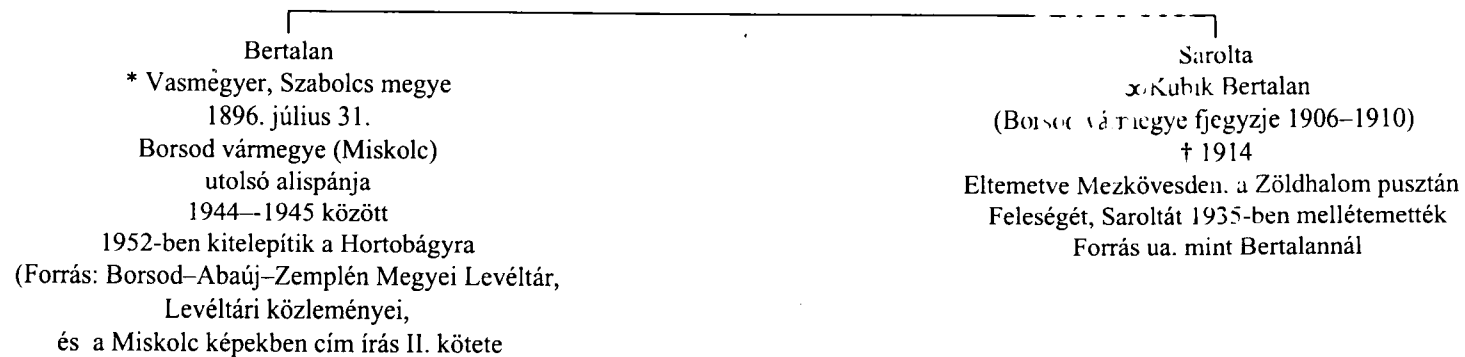
VII. tábla

Bónis György és Wahl Kata (Vahl) ág Szkáros, abaúj ág

VIII. tábla

Bónis Aladár 1879 Szalonna, (1925-tl Borsod vármegye alispánja)

Az 1897. évi állapot

IX. tábla

A Váradi család leszármazása

Nemesség: II. Mátyás, 1625., Bécs, febr. 1.

Kihirdetve Garadnán 1625.

Címer: Kékben zöld hármashalom, rajta páncélos kar könyököl, markában görbe kardot tartva, melyre török f van tzve.

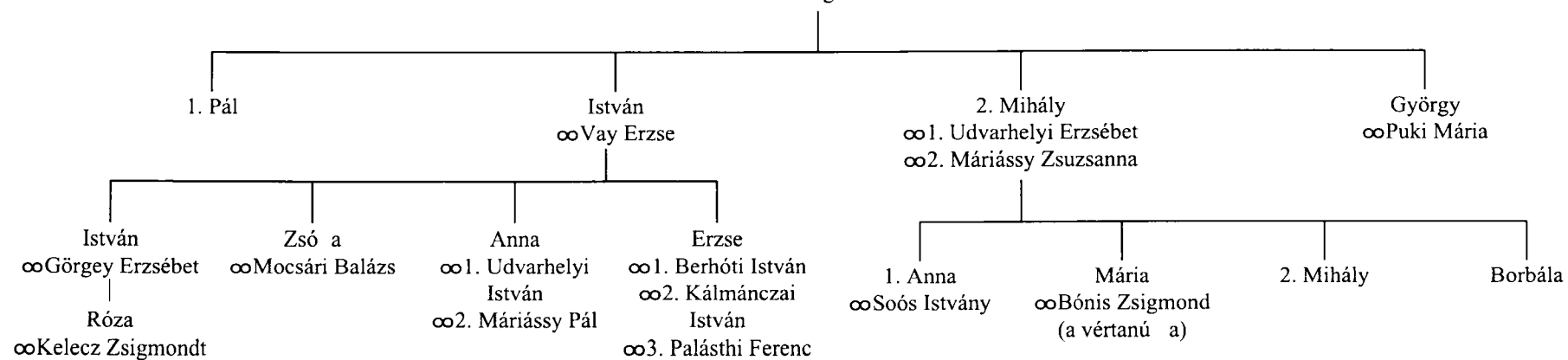
Sisakdísz: ugyanaz

Takarók: Kék–arany, veres–ezüst

Pál (címerszerz)

∞1. Mélda Zsó a

∞2. Mezszegeci Anna

X. tábla

Vahl/Wahl család

Címerszerz: Wahl Sámuel

kassay-eperjesi család

Nemesség: I. Leopold, Bécs, 1692. február 14.

Kihirdetése Kassán, 1683. február 9.

Címer: Kék pajzsban, zöld halmon arany griff

Sisakdísz: növekv. fehér ruhás angyal, veres övvel,
jobbában pallos, baljában mérleg

Takarók: Kék arany-veres ezüst

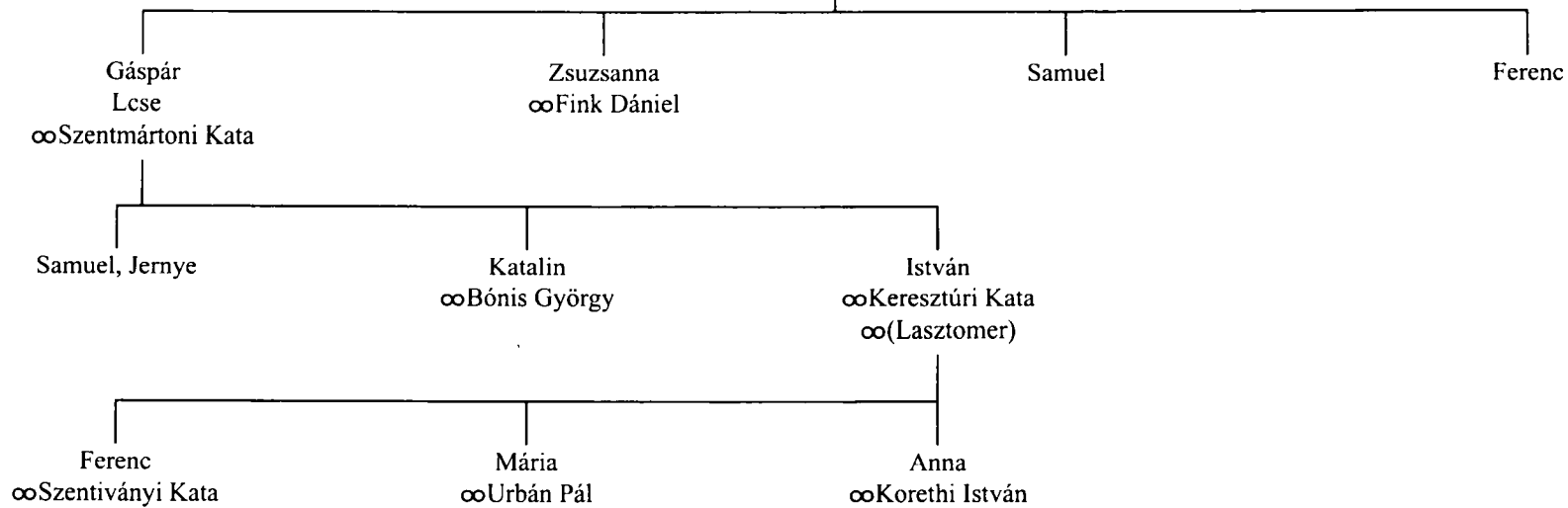
Kihirdetés hiteles másolata:
Abaúji Levéltár, nemesi iratok 646.
Kiadva: Siebmacher 477. b.
Csoma: Abaúj-Tora v..
nemesi családjai 626--27

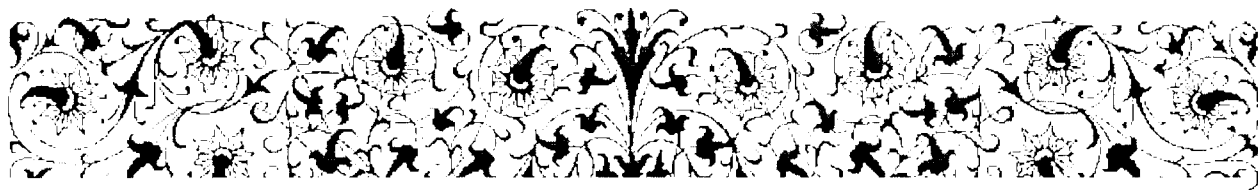
A család abaúji és zempléni ága
a XVIII. században kihalt

Wahl Sámuel, Eperjesen

∞1. Szécsi Zsuzsanna

∞2. Szepsi Sára

ZENTA KIVÁLTSÁGLEVELE – 1506

Fél évezrede, pontosan 1506. február 1-jén II. Ulászló király neve alatt a királyi kancelláriában egy rendkívül érdekes oklevelet adtak.¹ Érdemes szót ejteni ennek a jelentős történelmi aktusnak a dokumentumáról. Általában a történelmi források tartalma ismert, kevésbé ismert azonban, hol található, milyen formában maradt fenn, mikor és kik működtek közre a létrehozásukban. Ezek a szempontok azonban rendkívül fontosak a tartalom hitelesítése szempontjából. Szívesen beszélünk a korábbi korok szellemi teljesítményeiről főleg akkor, ha szépirodalmi vonatkozásai vannak, szívesen szólunk egy tárgyról, ha megnyerő külseje mély benyomást gyakorol ránk. Ugyanakkor a dokumentumok kapcsán ritkán gondolunk arra, hogy mögöttük egy egész értelmiségi gárda munkája lappang. Hiszen egy kérést illő formában elő kellett terjeszteni, abban dönteni kellett, továbbá érdemének megfelelően meg kellett fogalmazni a szövegét, s végül ugyancsak jelentőségéhez képest megfelelő formát kellett adni neki, mintegy fel kellett öltöztetni. Minden egyes középkori oklevelünk tükrözi azt a műveltséget, amely a középkorban kialakult, s amikor elődeink éltek.²

A bevezető elején említett oklevelet hártýára, humanista folyóírással írták. Szövege fordulatokban gazdag, s a királyi titkos pecséttel megerősítve adták ki (2. ábra). Tartalma a következő: a királynak a budai káptalan kérvényt nyújtott be, miszerint a Csongrád megyében fekvő Zenta nevű *oppiduma* a gyakori elenséges támadások következtében szinte elpusztult, s hogy a mezőváros Isten egyházának dicsőségére és polgárai javára újra magára találjon, a káptalan kéri az uralkodótól, ruházza fel az *oppidumot* kiváltságokkal. II. Ulászló részben tekintettel a budai káptalanra, ti. mint katolikus uralkodó tartozik Isten egyházát gyarapítani, részben azonban az *oppidum* polgárai támoga-

tására, hiszen a király köteles a polgárokat támogatni, úgy döntött: a budai káptalan védőszentje, Szent Péter apostolfejedelem iránti tiszteletből Zenta *oppidumot* és polgárait ugyanazon kiváltságokban részesíti, ami az ő Szeged városát megilleti.

E kiváltságok a következők:

1. Az *oppidum* használhatja a *civitas* elnevezést.

2. Kerek pecsétjén két, tollával felfelé néző keresztbe tett kulcsot használhat, a kulcs fogójában két, kecségének nevezett hal úszik ellenkező irányban, a kulcsok kifelé forduló tollai között búzagalász sarjad. A pecsét körirata: ZENTA VÁROS PECSÉTJE. A pecsétnyomó bármilyen anyagból lehetett, a pecsét lenyomata pedig vörös viaszba kerülhetett.

3. A király engedélyezi, hogy e pecsét alatt Zenta *oppidum* és polgárai hiteles írásokat bocsássanak ki, s Szeged példájára egyéb kiváltságokkal is élhetnek.

Az oklevelet – mint említettem – a magyar királyi titkospecséttel erősítették meg, Budán Gyertyaszente-lő Boldogasszony ünnepe (február 2.) előtti vasárnapra keltezték, s Gosztonyi János mester, királynéi titkár előterjesztésére adták ki.

Talán a mai embernek fel sem tűnik, hogy az oklevelet – a keltezés szerint – vasárnap is működő királyi kancellária állította ki. Fél évezrede az Úr napja megülésének elhanyagolása nem lehetett kis vétek, aminek elkövetését a katolikus uralkodó kancelláriájának tisztviselői aligha kockáztathatták meg, sőt a budai káptalan nem mutatott volna jó példát azzal, ha elfogad egy megszentelt napon kiállított királyi oklevelet. Az oklevél nem egyedüli az e napra keltezett oklevelek között. Ilyen napi kelettel adott ki oklevelet maga a király, sőt az erdélyi vajda, még a leleszi konvent is. Meg kell jegyeznünk, nemcsak II. Ulászló király oklevelét keltezték ünnepre, illetve a nagy Mária-ünnep előtti vasárnapra, II. Lajos király is a kiváltságlevél megerős-

sítését 1517-ben Karácsony vigíliáján adatta ki. Maga a földesúr, a budai káptalan is adott ki éppen Zenta számára pünkösdkor,³ sőt Áldozócsütörtökön⁴ is oklevelet. Az oklevél kiállításának kelte azonban nem jelenti azt, hogy megszegték az ünnep megülnésére szóló parancsot. A középkori oklevelek kelte ugyanis egyáltalán nem utal arra, hogy az oklevél kiadásával kapcsolatban a keltezés napján bármiféle ténykedés történt volna. Az oklevél kiállításának időpontja mindössze azt jelenti, hogy a keltezésétől kezdve él az oklevélben szereplő jog, esetünkben Zenta kiváltsága.

Ám a keltezés ezenkívül is tartalmaz meglepetést, ugyanis a királyi kegyet tartalmazó, hártýára írt, privilégialis formában kiállított oklevél keltét nem az ünnepek szerint, hanem a római naptár szerint volt szokás keltezni, s az oklevél alján – úgy volt szokás – felsorolták az országos tisztviselőket annak hagyományként, hogy egykoron a királyi döntésben részt vevő vagy annál jelen lévő főurak tanúsíthatták később, az írás elvesztése esetén a király kegy megnyilvánulását. Jelenlétüket, illetve részvételüket az aláírásukat jelentő keresztvonalas rátételével is megerősítették. Ez már a 13. század eleje óta átváltozott Magyarországon a teljes udvari főtisztviselői kar: főpapok és főurak felsorolására, azaz a mindenkor aktuális méltóságsorra. Ám ez a szokás már korábban felborult, és például a címereslevelek esetén gyakori, hogy a privilégialis forma ellenére a méltóságsor elmarad, s a keltezés is köznap, azaz ünneppel van jelölve.

Ugyancsak meglepő, hogy nem a szokásos királyi nagy, azaz felségi kettőspeccséttel erősítik meg ezt a privilégialis oklevelet, hanem az ún. titkospeccséttel. Meg kell jegyezni, hogy a *titkos* szó maga nem jelent valami másra nem tartozó, eltitkolandó ügyet. A latin *secretum* szó, amelyből a magyar *titkos* szó lett, mindössze annyit jelent, amint az ugyanebből a szóból származó szekrény szavunk. Szekrénybe nem csak titkos dolgokat rejtünk, hanem az elkülönített holmijainkat, azaz a latin *secerno* eredeti jelentése alapján: 'elkülönít, elválaszt, kirekeszt, külön választ, megkülönböztet'. S valóban ilyesféle feladatot töltött be a királyi titkos peccsét, amelynek története régebbi időkre nyúlik vissza. Eredetileg az uralkodó peccsétjének lenyomata egyoldalas volt, ám ez később, a 12/13. század fordulóján kétoldalásra változott annak érdekében, hogy ellenőrizhetők legyenek az uralkodó által kiadott oklevelek. A peccsét két fele két személy kezelésében volt. A király saját elhatározásából kelt oklevelekre ettől kezdve csak a kettős peccsét egyik oldala lett rányomva, mégpedig az oklevél hátlapjára.

Ennek az ideiglenes királyi intézkedésnek megerősítésére szolgált az utóbb kiadott kettőspeccsétes privilégium. A nagypeccsét kezelhetőségének hátrányai miatt a király saját döntése nyomán kiadott oklevelek számára hamar kialakult a nagy, másnéven felségi kettőspeccsét pótlására az egyoldalas kisebb peccsét, amely 1331 óta viseli a titkospeccsét elnevezést, de csak I. (Nagy) Lajos korában alakult a titkospeccsét alatt kiadott oklevelek számára egy, a nagykancelláriánál kisebb hivatal, a kis- vagy titkoskancellária. Ennek tagjai mindig a király közelében voltak, akárhol is tartózkodott – korabeli kifejezéssel élve – Isten vezérletével, akár az országban, akár a nagyvilágban. A titkospeccsét virágkora Magyarországon akkor következett be, amikor I. Mátyás király – a Szentkoronával való megkoronázása híján – uralkodásának kezdetén nem használhatott felségi kettőspeccsétet, helyette – az oklevél tartalmától függően – titkospeccsétet, bírói peccsétet és gyűrűspeccsétet tettek okleveleire. Miután 1464-ben, visszakapva a Szentkoronát, és törvényesen Magyarország királyává koronázták, attól kezdve kettőspeccsétet használt.⁵

Ám a korábbi gyakorlat olyannyira beivódott a gyakorlatba, hogy II. Ulászló, bár volt kettőspeccsétje, mégis inkább a titkospeccséttel erősítette meg az oklevelet: szinte minden jelentős királyi döntést hordozó oklevél a titkospeccséttel lett megpeccsételve, s ez közvetlenül teret engedett annak a gyakorlatnak, amely II. Lajostól kezdődően a magyar királyokra jellemző lett: kerülték a nagypeccsét használatát.⁶ Kérdés persze az, kinek a kezében volt a titkospeccsét.⁷ Nem kétséges, amióta I. Mátyás király egyesítette a nagykancelláriát és a titkos kancelláriát,⁸ a peccsét értelemszerűen a főkancellár, azaz az esztergomi érsek, Bakócz Tamás kezében volt.⁹ Nélküle aligha adhatta ki a kancellária, még Gosztonyi János királynéi titkár előterjesztésére sem, a király nevében kelt oklevelet.

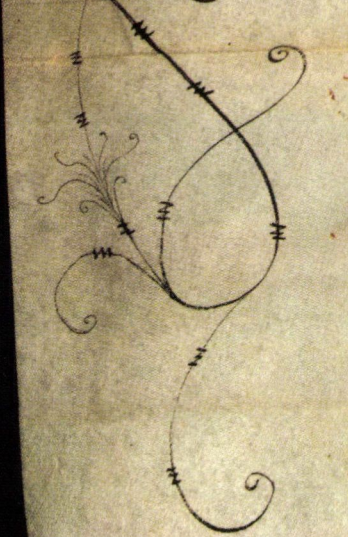
Látjuk tehát, hogy oklevelünk egyáltalán nem lóg ki a sorból, és tökéletesen megfelel a korabeli oklevelés gyakorlatnak. Hogy az ügyet Gosztonyi János királynéi titkár terjesztette elő azzal magyarázható, hogy a budai káptalan székhelyén, Óbudán voltaképpen két tulajdonos osztozott. Óbuda egyik fele ekkor a királyné birtokában volt, a másik fele a káptalanban.¹⁰ Mi sem tűnik természetesebbnek, mint az, hogy a káptalan tagjai a királyné, illetve a királyné titkára útján keresték meg kérésükkel az uralkodót.

Gosztonyi János neves tagja a királyi udvarnak.¹¹ Tanítatását nagybátyjának, Gosztonyi András esztergomi prépostnak köszönhetette.¹² 1489-ben iratkozott be a bécsi egyetemre,¹³ 1493-ban Ferrarában,¹⁴ majd Pá-

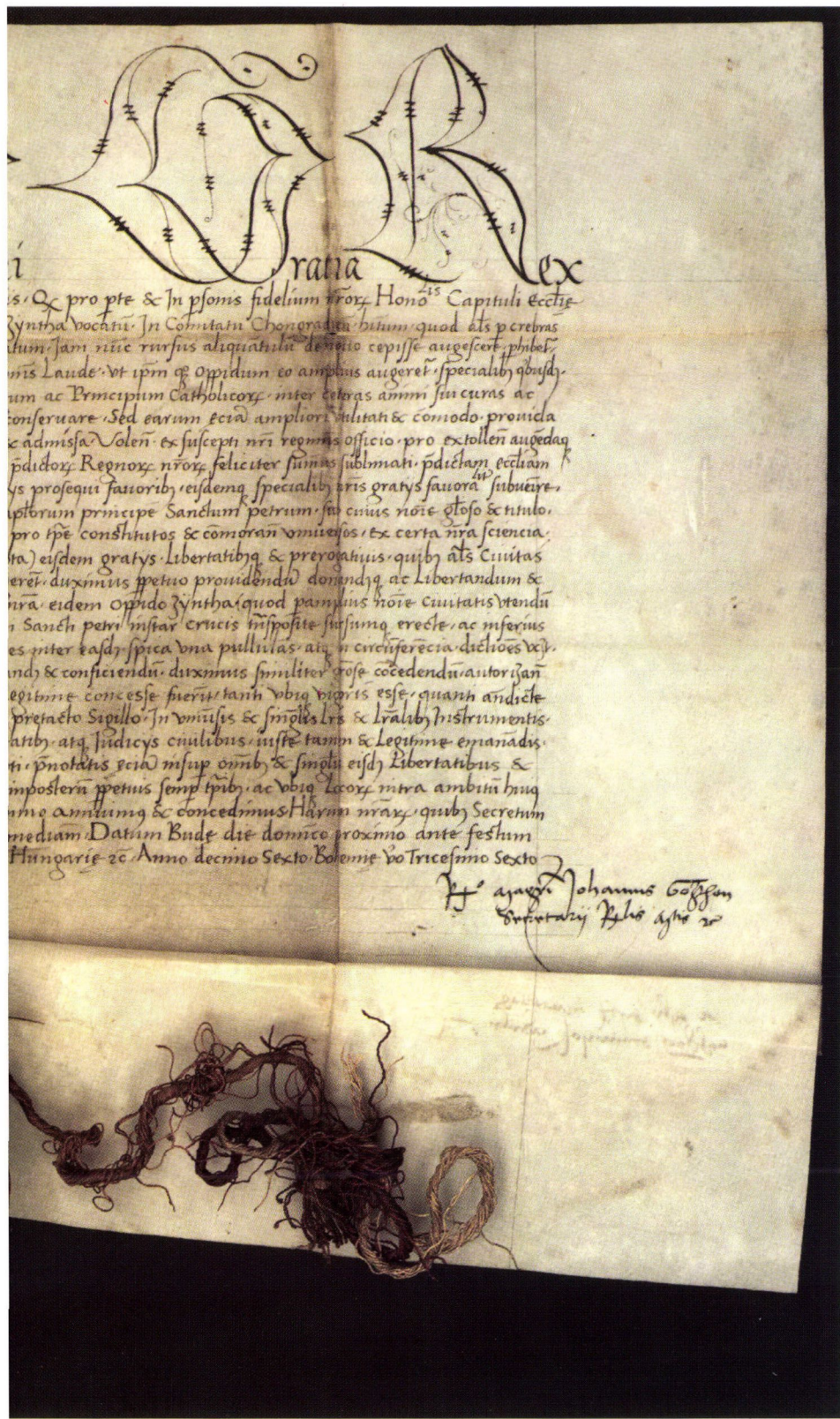
1. ábra. Zenta címere (1900)

OS Ladislaus

Hungarie & Bohemie etc. Memorie commendamus Tenore pncipium Significan quibus expedit vni
Buden. humili pccum cum Instacia nre Supplicatum extitit. Ma. vt Nos Oppidum ecclie eor. p
& varias emulor. inuasiones ac mdebitas quadoq. potentum occupationes. mredibuliter fuerat di
et consequenter deca eccliam Cuius ipm pro tpe inhabitati. pro augenda in ea tpa totum ecclia diuini
& quidem infrascriptis nris gratis. Libertatibusq. & prerogatiuis. dignaremur condonare. Cum itaq.
solicitudines maxime interfit ecclias dei ante omnia. non modo pacifice in suis iuribz ac indemph
semp. sollicitudinem tendere. premissa Supplicatioe antedicti Capli. Regia benignitate exaudita clem
ipius sum dei nomis Laude. a quo bona cuncta procedit. cuiusq. gratia. ad apicem Regalis digni
Buden. & consequenter antedictum oppidum eiusde. & Cuius in eo pro tpe constituis. singularibus nris
Tum igit. pmissor. consideratione. tum ecia. ob singularem nram spem & deuotione. quam ad Btisi
pdicta ecclia Capitularis fundata existit. gerimus & henus. pretaclum oppidum Syntha. & Cuius
ac de plenitudine potestatis nre Regie. & gratia speciali. Omnibus & singulis. nulla scilicet. prorsus
nra. sequecien. vel a nobis. vel alys quibusuis. predecessoribz nris. Regibus. fuisse. vel fore. in signonia &
decorandi. prouidimq. ac donamus. Libertamus. & decoramus. Et nihilominus. ex abundantiori gr
intitulamus. & cum. in eo pro tpe. qmoran. omisus. Sigillum rotundum. in quo. aue. claus. eor. p
in singulis. eaz. capitulis. singulis. pisces. vulgariter. Echeyge. dicti. cum. capitibz. ad. pte. in. uersu. supiusq.
Sigillum. Cuitatis. Syntha. scripte. herent. siue. in. argento. siue. cupro. siue. alio. ad. id. apto. metallo
ipm. consequenter. omnia. Lras. que. p. dictum. oppidum. & Cuius. ipos. quibz. impetunt. sub. ipso. S.
Cuitatis. nre. sequecien. lre. herent. Amuen. demq. ecia. vt. p. dictum. & oppidum. & dicti. Cuius. vni
siue. causabus. sue. privilegialibz. & quibus. alis. sup. quibz. enq. vtruta. neq. ac. rebus. & h
procuratoribz. ecia. & missilibz. in. tax. p. dicta. Cuitatis. nre. sequecien. cera. semp. rubea. mpre
prerogatiuis. quibz. vt. pmissum. est. dicta. Cuitas. nra. sequecien. fore. in. signonia. & vterent. a. m
Regem. nri. Hungar. simul. vel. diuisim. secure. ac. libere. vni. frui. & gaudere. possint. & valeat.
Sigillum. nrm. S. v. Rex. Hungarie. vniuers. in. pendenti. est. appensum. in. ore. & Testimonio. L
purificationis. Bie. Marie. virginis. Anno. domi. Millesimo. CCC. LXX. Sexto. Regno.

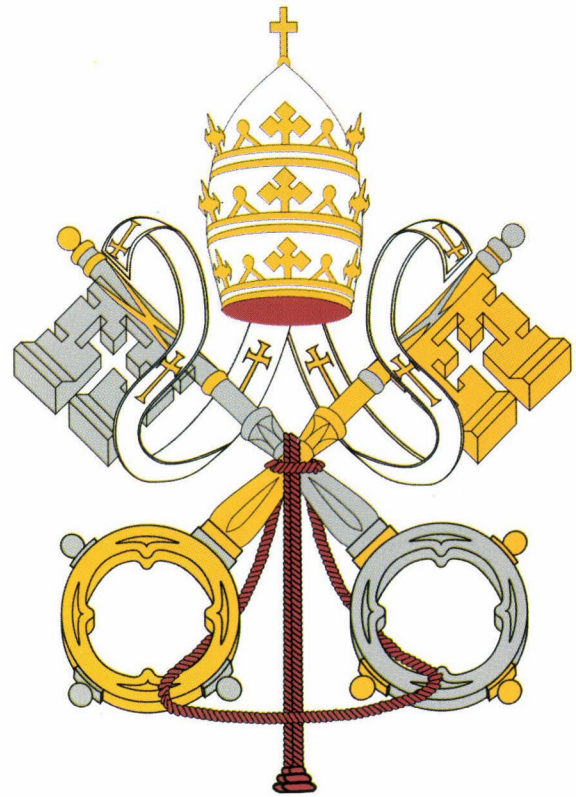
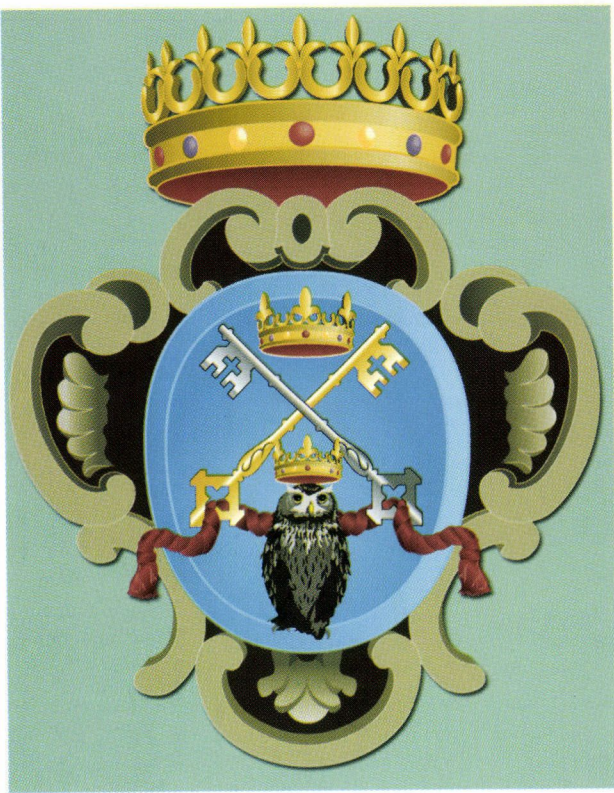

is. Qz pro pte & In psonis fidelium nrorz Hono² Capituli Ecclie
 Zyntha vocati. In Comitatu Chonograden² bitum quod ats p crebras
 lum. Jam nunc rursus aliquantulu demerito cepisse augetur. phibet
 nis Laude. ut ipm qz oppidum eo amplius augetet. specialibz qbz
 um ac Principum Catholicorz. inter ceteras anni sui curas ac
 conseruare. Sed earum ecia ampliori utilitati & comodo. prouida
 e admisa. Volen. ex suscepti nri regnis officio. pro extollen augetaqz
 palidox. Regnoz. nrorz. feliciter sumus sublimati. pdictam eccliam
 ys prosequi fauoribz. eisdemqz specialibz. oris gratiis fauora. subuenire.
 ptorum principe. Sanctum petrum. su cuius noie. glosa & titulo.
 pro tpe constitutas & comoran omnesqz. ex certa nra sciencia.
 ta. eisdem gratiis. Libertatibz. & preuolatiis. quibz ats Ciuitas
 eret. duximus petuo prouidenda. donandqz. ac Libertandum &
 nra. eidem oppido Zyntha. quod parmlis noie Ciuitatis. videntu
 i. Sancti petri. instar. crucis. inposita. sussumqz. erecte. ac inferius
 es. inter easqz. spica. vna. pullulas. atqz. n. circuler. ecia. d. d. d. d. d.
 ind. & consuetudin. duximus. similiter. vose. concedendu. autor. qan
 equime. concessit. fuerit. tam. vbia. dignis. esse. quam. andichte.
 preta. eto. Sigillo. In. vniuersis. &. singulis. lris. &. lralibz. instrumentis.
 atqz. iudicys. caulibus. iuste. tam. &. legitime. emanadis.
 ti. pnotatis. ecia. insup. omnibz. &. singulis. eisdz. Libertatibus. &
 imposteru. petuis. semp. tpe. ac. vbia. lcorz. nra. ambitu. huius.
 mo. annuimqz. & concedimus. Haym. nray. quibz. Secretum
 mediam. Datum. Bude. die. domico. proximo. ante. festum.
 Hungarie. 2c. Anno. decimo. Sexto. Boheme. vo. Tricesimo. Sexto.

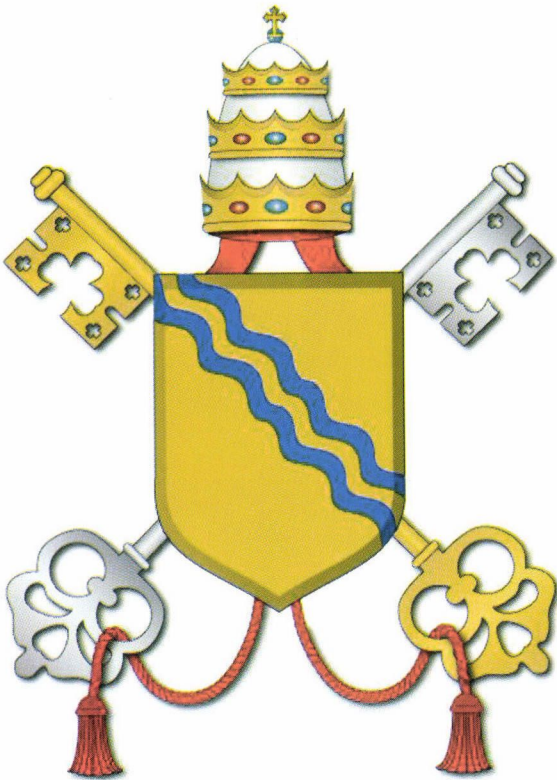
H. a. v. g. Johannes Goffen
 Secretarius Regis etc.

2. ábra. II. Ulászló király privilégiuma Zentának (1506)

3. ábra. Galatina címere (balra fent)

4. ábra. Szentszéki címér (jobbra fent)

5. ábra. VIII. Bonifác címere (alul)

rizsban tanul.¹⁵ Hazatérte után Szatmári György titkos kancellár mellett kezd dolgozni királyi titkárként,¹⁶ majd 1505. március 23-ától a királyné titkára lett.¹⁷ Az uralkodó bizalma a budai préposti javadalmat juttatta neki.¹⁸ A királyné – ekkor, február 1-jén már minden valószínűség szerint tudható volt – gyermeket várt, a későbbi II. Lajost, aki július 1-jén látta meg a napvilágot, de rövidesen, július 26-án elvesztette szülőanyját, Anna királynét. A királyné halála után Gosztonyi hamarosan az ugyancsak híres humanista, Báthory Miklós utódaként váci püspök lett (1508),¹⁹ s visszatért a királyi kancelláriába,²⁰ szolgálatai jutalmaként címereslevelet kapott a királytól.²¹

Még fel sem szentelték, máris átkerül a győri püspöki székre.²² Mária királyné kancellárja.²³ Ahogy Bónis György, kitűnő jogtörténészünk írta róla summázva: „Régi pártfogója és főnöke, Szatmári halálakor megnyílt az útja az esztergomi érsekség felé. De ekkor mutatkozott meg, hogy sem az egyetemi tanultság, sem a klasszikus műveltség, sem a hosszú szolgálat nem elegendő a pálya csúcsának eléréséhez. Az udvari intrika segítségével Szalkai jutott a prímási székre, Gosztonyit az erdélyi püspökséggel kárpólták. Csalódottan, elkeseredve halt meg 1527-ben.”²⁴ Gosztonyiról a velencei követ jóvoltából még azt is tudjuk, hogy 1525-ben milyen ember volt mind külsejére, mind belső értékeire nézve. A követ leírása szerint alacsony, nagyon kövér, okos és tisztességesen élő ember volt.²⁵ Az utókor hálájára mindenképpen szármíthat, hiszen annyit tett városáért, Zentáért.

Visszatérve azonban Gosztonyi János szerepére, szerényen ugyan csak az ügy előterjesztőjeként szerepel a privilégialis oklevél kiadása kapcsán, de minden bizonnyal nagy része lehetett abban, hogy a budai káptalan, melynek éppen ő a prépostja (1506), Zenta kiváltságolását kérte a királytól. Ám a királyi oklevél kiállításának gondja-baja is az ő feladata lehetett, melyet azonban láthatóan kitűnően oldott meg. Nemcsak szebbnél szebb mondatokat ad a király szájába, hanem mindezt az akkor már elő-előforduló, ám nem sűrűn használt humanista kurzívval írt oklevélben rögzítette. Az oklevél gondosan megvonalazott hártján, az aranymetszés szabályait követő elrendezésben, díszes iniciáléval, illetve az első sorban kicifrázott betűkkel készült el (2. ábra).

Ami Zenta pecsétjét illeti, nem lehetetlen, hogy a pecsét megkomponálása is Gosztonyi ötlete volt. Óbudai prépostként természetes, hogy Szent Péter kulcsát teszi meg a pecséten fő motívumként, de hogy a Szent-széknek akkor már létező címerét, a keresztbe tett kul-

csokat helyezteti a pecsétre, biztosan nem a véletlen műve. A hagyomány VIII. Bonifác pápától (1294–1303) származtatja a keresztbetett kulcsos címet (5. ábra), amely kifejezi az oldás és kötés hatalmát, valamint a keresztbetett kulcsok feletti tiara a pápa hármashatalmára utal.²⁶ Ma ezt a címet használják „állami” címerként, s így széküresedéskor is (4. ábra). A valamikori pápai állam települései címereiben rendre megleljük ezt a motívumegyüttest.²⁷ De megtalálható az Itália dél-keleti csücskében fekvő Galatina címerében is, amelyben a görög hagyományt jelképező bagoly, Pallas Athene (Minerva) jelképe egybesimul a pápai kulcsokkal (3. ábra). Ennek eredete VI. Orbán pápa (1378–1389) idejére megy vissza a jelmonddal együtt. E címermotívum magyarországi használatáról keveset tudunk. Intézményi címerként nem használatos, a Sárkány családnak 1607-ben Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem által adott, leírt, de nem ábrázolt címerben „az álló égszínkék hadi pajzs mezejében két keresztbetett kulcs látható”.²⁸ A Zentának adott oklevélben a kulcsokon kívül szerepel egy búzaszál, minden valószínűség szerint a gabonát bőségesen termő vidék jelképeként. A kalász a meg-megújuló örök bőséget jelenti, ami a földműves munkájának jutalma, ugyanakkor a békét is jelképezi, hiszen a termés csak békeidőben hozza meg a munka jutalmát.²⁹ A címerben szereplő, a tokhalak közé tartozó kecsege (*acipenser ruthenus*) néven lehetséges, hogy a viza (*acipenser huso* vagy *huso huso*) értendő, amely nagy mennyiségben fordult elő a középkorban.

A kiváltságok közé tartozott, hogy Zenta *oppidum* megkapta azokat a jogokat, mellyel egy *civitas*, Szeged élhetett. A *civitas* világi terminusként szabad királyi (*libera et regia*) várost jelentett, míg az *oppidum* azt jelentette, hogy annyi szabadsággal élhetett, amennyit a földesura adott neki. Zenta nem lehetett szabad királyi várossá, hiszen nem változtathatott azon, hogy a budai káptalan a földesura, s ezen maga a káptalan sem kívánt változtatni, hiszen ez azt jelentette volna számára, hogy elveszíti a várost és az onnan befolyó jövedelmét. Tehát Zenta lehetett *civitas libera*, de nem lehetett *civitas regia*. Szemük előtt lebeghetett ugyan Szeged példája, amely város végül is a király tulajdona lett, de a zentaiak a tulajdonoson nem változtathattak. Megkaphatták ugyan mindazt a kiváltságot, ami Szegednek járt, de nem kerülhettek királyi kézre. Nyoma van annak, hogy Szeged mintájára próbálták céheiket kiváltságolni.

Minden rendelkezés annyit ér, amennyi végrehajtható belőle. Nem véletlen, hogy nemcsak a törvények meghozatala, hanem annak érvényesülése is kutatás

tárgya. Az eddigi kutatás nem talált olyan kiadványt, amelyet Zenta adott ki. Ez ugyan a forráspusztulás rovására is írható, de vannak olyan dokumentumok, amelyek arra látszanak utalni, nem éltek a zentai polgárok a király felkínálta lehetőséggel. Erre érdekes dokumentumok a zentai vargák és szabók kérésére kiadott céhlevelek, melyeket nem Zenta városa, hanem a budai káptalan adott ki hiteles formában 1513-ban. A céhlevelek szövegét sem a zentai mesteremberek fogalmaztatták, hanem megelégedtek a szegedi céhek által megfogalmazott 1507-i céhlevelek szövegével.^{ad} Ezeket a budai káptalan átírásával hitelesített és meghagyta mindenkinek, a káptalan mindenkori gazdasági felelőseinek: a dékánoknak és tisztartóknak, valamint Zenta város vezetőségének, bírónak, esküdteknek, hogy a mestereket a céhlevelekbe foglalt jogokban őrizték meg.³¹

Hasonlóképpen jártak el Szűcs Albert esetében is, aki Zenta főbírája volt. Halála előtt a főbíró végrendelezett, s végrendeletében a budai káptalan javára is rendelkezett. Halála után Zenta hatósága, a végrendelet végrehajtója kérte a káptalant, hogy bár Szűcs Albert örökös nélkül hunyt el, s így vagyona a káptalanra háramlana, a káptalan mégis járuljon hozzá a néhai főbíró végakaratainak teljesítéséhez: azaz vagyona mind özvegyére, mind pedig testvérére szállhasson. A káptalan – ámbár joga lett volna a kérést megtagadni – hozzájárult Zenta kéréséhez azzal, hogy az örökösök magtalan haláluk esetén kötelesek a budai káptalan javára végrendelezni.³² Mind az előbbi, 1513 Pünkösdjére datált céhlevelek,³³ mind pedig az utóbbi, 1522. évben éppen az Úr mennybemenetele ünnepére, azaz Áldozósütőtörtökre³⁴ keltezett oklevelek a budai káptalan *protocollum*ában maradtak fenn. Ez a *protocollum* nagy szerencsénkre megmenekült a török foglalás okozta pusztítástól, s ugyancsak a pozsonyi káptalanban lelt menedéket. Ebbe a könyvbe minden olyan oklevél szövegét bevezették, amelyeket 1510 és 1522 között adtak ki a budai káptalanban.³⁵

Érdekesen világít rá Zenta jogi helyzetére az is, hogy amikor 1517-ben II. Lajos királlyal megújították kiváltságait, ezt nem ők kérték, hanem uruk, Paksi Balázs budai prépost, aki szintén királyi titkár ebben az időben. Az ő előterjesztésében világosan utal Zenta lakóinak tényleges jogi helyzetére. Természetesen polgároknak nevezi őket, de saját egyháza, a budai káptalan jobbágyainak mondja őket. Ebben a jogi helyzetben volt más egyházi tulajdonban lévő város is. Ilyen volt pl. Veszprém, amely püspöki székhely létrejövésekor, de egyetlen középkori kiadványa sem maradt

ránk. Hivatalos írásbeliségüket a veszprémi polgárok a veszprémi káptalannal intéztették, ahogy Zenta lakói is a budai káptalannal végeztették ezt.

Persze azt is hihetnénk, hogy léteztek, de elpusztultak Zenta oklevelei. Ennek bizonyítására csekély az esély. Pedig többen megpróbálkoztak, legalábbis ami a pecsétjüket illeti. Jóllehet pecsétjük használatának még a nyomát sem találták, megkísérelték a pecsétet rekonstruálni II. Ulászló király 1506-i oklevele alapján. Az utolsó vállalkozások egyike I. Ferenc József elé is eljutott (1899). Ő kegyesen hozzájárult ahhoz, hogy Zenta élhessen az 1506-i címerével (1. ábra). Ennek az uralkodói hozzájárulásnak írott emléke – mint ismert – csonkán megtalálható a város levéltárában, minden vonatkozásban ép példányát pedig a Magyar Országos Levéltárban őrzött Királyi Könyvekbe (1900) vezették be.³⁶

Kérdés ezután, vajon mi vezette a káptalant, Zenta földesurát, illetve Zenta lakóit, hogy szabad királyi városi jogokra tegyenek szert. Aligha lehet kétségünk, nem akarták alább adni mint Szeged, amely – mint tudjuk – alig néhány évtizede lett szabad királyi város azt követően, hogy a 15. század derekán stabilizálódott a helyzete, s visszakerült a mindenkori király kezébe.³⁷ Az ilyen jellegű fejlődés azonban a budai káptalan birtokában lévő Zenta számára aligha volt elérhető, mivel egyházi tulajdonban volt. Elérhető lehetett azonban az a gazdagság, ami a szabad királyi városok kiváltságaiiban rejlett. Hogy Zenta ezzel nem tudott élni, annak a török pusztítás volt az oka, amely a teljes Délvidéken megakasztotta azt a fejlődést, amely a középkor végére egész Magyarországot jellemezte.

Az egykori törekvéseket tanúsító oklevél sorsa csak azért nem teljesebben ismert, mert a budai káptalan levéltárát gondos kezek elmenekítették a törökre lett Óbudáról Pozsonyba, az itteni káptalanba, ahonnan 1969-ben térhetett vissza a Magyar Országos Levéltárba.³⁸

1506. február 1. – Buda

II. Ulászló király a budai káptalan Zenta nevű oppidumát civitas rangra emeli, és ugyanazokkal a jogokkal ruházza fel, melyekkel Szeged civitas él, s pecsétjüket, mellyel ezentúl élhetnek, leírja.

U Eredeti, MOL DI 106028 (Budai káptalan magánlevéltára, capsa 1, fasc. 5 no 2.). Hártán, jobb alsó sarokban: Relacio magistris Iohannis Gozthon secretarii reginalis maiestatis etc. A pecsét nem-

zetiszínű selymen függ. Pecsétje 6,9 cm, vésete reneszánsz stílusú, s ennek megfelelően körirata humanista maiusculákból áll. Hetes karéjba foglalt pecsétmezeje közepén szívpajzsral ellátott (lengyel sas), négyelt kerek-talpú pajzsa az 1. és 4. mezőben a magyar vágásos címer, a 2. és 3. mezőben a cseh oroszlán látható. A karéjokban kis pajzsokban jobbról a hármashalmon nyugvó kettőskereszt, Dalmácia, Luxemburg, balról Galicia, Szlavónia és Szilézia címere foglal helyet. A főpajzsra zárt korona nyugszik. Körirata: + S(igillum) + SER(enissim)I + PRIN(cipis) + D(omini) + WLADISLAI + D(ei) + G(racia) + REGIS + HVNGARIE + BOHEMIE + DALMACIE + CROACIE + ETC.³⁹

L II. Lajos király 1517. december 24-i átírásában, MOL, Dl 106074 (Budai káptalan magánlevéltára, caps 1, fasc. 5 no 7.). Hártyán, a pecsét átmérője már 7,5 cm. Egyébként tartalma ugyanaz, mint II. Ulászlóé, csak kis címerpajzsai tárcsapajzsok, hétkaréjú kerete pedig indahálózatból van alakítva. Humanista maiusculákkal írt körirata: + S(igillum) : SER(erenissim)I : PRIN(incipis) : D(omini) : LODOVICI : DEI : GRACIA : REGIS : HVNGARIE : BOHEMIE : DALMACIE : CROACIE : ETC.⁴⁰

Nos Wladislaus Dei gratia rex Hungarię et Bohemię etc. memorię commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit, universis, quod pro parte et in personis fidelium nostrorum honorabilis capituli ecclesię Budensis humili precum cum instancia nostre supplicatum⁴¹ extitit maiestati, ut nos oppidum⁴² ecclesię eorum predictę Zyntha⁴³ vocatum in comitatu Chongradiensi habitum, quod alias per crebras et varias emulorum invasiones ac indebitas quandoque potentum occupationes incredibiliter fuerat devastatum, iam nunc rursus aliquantulum de novo cepisse augescere perhibetur et consequenter denique eciam cives ipsum pro tempore inhabitantes pro augenda in ea ipsa eorum ecclesia divini nominis laude, ut ipsum quoque oppidum eo amplius augetur, specialibus quibusdam et quidem infrascriptis nostris gratiis libertatibusque et prerogativis dignemur condonare.

Cum itaque regum ac principum catholicorum inter ceteras animi sui curas ac sollicitudines⁴⁴ maxime intersit ecclesias Dei ante omnia, non modo pacifice in suis iuribus ac indempniter conservare, sed earum eciam ampliori utilitati et commodo provida semper

sollicitudine⁴⁵ intendere, premissa supplicatione⁴⁶ antedicti capituli regia benignitate exaudita clementer et admissa.

Volentes ex suscepti nostri regiminis officio pro extollenda augendaque ipsius summi Dei nominis laude, a quo bona cuncta procedunt cuiusque gratia ad apicem regalis dignitatis predictorum regnorum nostrorum feliciter sumus sublimati, predictam ecclesiam Budensem et⁴⁷ consequenter antedictum oppidum eiusdem et cives in eo pro tempore constitutos singularibus nostris regiis prosequi favoribus eisdemque specialibus nostris gratiis favorabiliter subvenire.

Tum igitur premissorum consideratione tum eciam ob singularem nostram spem et devotionem, quam ad beatissimum apostolorum principem sanctum Petrum, sub cuius nomine glorioso et titulo predicta ecclesia capitularis fundata existit, gerimus et habemus, pre-tactum oppidum Zyntha et cives in eo pro tempore constitutos et commorantes universos, ex certa nostra sciencia ac de plenitudine potestatis nostre regię et gratia speciali, omnibus et singulis (nulla scilicet prorsus excepta) eisdem gratiis libertatibusque et prerogativis, quibus alias civitas nostra Zegeiensis vel a nobis vel aliis quibusvis predecessoribus nostris regibus fuisset vel foret insignita et fungeretur, duximus perpetuo providendum donandumque ac libertandum et decorandum providimusque ac donamus, libertamus et decoramus et nichilominus ex habundantiori gratia nostra eidem oppido Zyntha (quod per amplius nomine civitatis utendum intitulamus) et civibus in eo pro tempore commorantibus universis sigillum rotundum, in quo due claves eorum patroni sancti Petri instar crucis transposite sursumque erecte ac inferius in earum capulis singuli pisces vulgariter kechye dicti cum capitibus ad partes transversis superiusque claves inter easdem spica una pullulans atque in circumferencia dictiones, videlicet SIGILLUM CIVITATIS ZYNTHA sculpte haberentur sive in argento sive cupro sive alio ad id apto metallo parandum et confi-ciendum duximus similiter gratiose concedendum autorizantes ipsum consequenterque universas litteras, que per dictum oppidum et cives ipsos quibuscunque in perpetuum sub ipso sigillo legitime⁴⁸ concessę fuerint, tanti ubique vigoris esse, quanti antedictę civitatis nostre Zegeiensis litterę habentur, annuentes denique eciam, ut predictum quoque oppidum et dicti cives universi pre-tacto sigillo in universis et singulis litteris et litteralibus instrumentis sive causalibus sive privilegialibus et quibusvis aliis super quibuscunque utputa negociis ac rebus et hereditatibus atque iudiciis

civilibus iuste tamen et legitime⁴⁹ emanandis procuratoris eiam et missilibus instar predictae civitatis nostre Zegeiensis cera semper rubea in perpetuum uti prenotatis eiam insuper omnibus et singulis eisdem libertatibus et prerogativis, quibus (ut premissum est) dicta civitas nostra Zegeiensis foret insignita et uteretur, amodo imposterum perpetuis semper temporibus ac ubique locorum intra ambitum huius regni nostri Hungariae simul vel divisim, secure ac libere uti, frui et gaudere possint et valeant, immo aŕnuimus et con-

cedimus harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo ut rex Hungariae utimur, in pendentem uti appensum vigore et testimonio litterarum mediante.

Datum Budę die dominico proximo ante festum purificationis beatę Marię virginis anno Domini millesimo quingentesimo sexto, regnorum nostrorum Hungarię etc. anno decimo sexto, Bohemię vero tricesimo sexto.

Érszegi Géza

JEGYZETEK

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), DI 106028.

² Érszegi Géza: Oklevéltan. A történelem segédtudományai. Szerk. Kállay István. Bp., 1986¹, 1986². 12–28.

³ Érszegi Géza: Adatok Szeged középkori történetéhez. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből 6 (1982) 13–51. (a továbbiakban: Érszegi, Adatok). 39–41. (A hivatkozott keltezés).

⁴ Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumem redegit Geisa Érszegi. Bp., 1979. (a továbbiakban: MRH) 519–520. Datum in festo ascensionis Domini anno eiusdem 1522.

⁵ Kumorovitz L. Bernát: A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. Gödöllő, 1937. (a továbbiakban: Titkospecsét).

⁶ Sigilla regum – reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. Szerk. Érszegi Géza. Bp., 2001. (a továbbiakban: Érszegi, Sigilla regum) 24–25.

⁷ Uo. 43.

⁸ Uo. 32.

⁹ Bakócz Tamás fő- és titkoskancellár egyszemélyben (1491–1521): *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. (A magyar történettudomány kézikönyve. Szerk. Hóman Bálint. II. kötet – 3. Füzet). Bp., 1930. 168.

¹⁰ A káptalan és a királyi/királynéi városrész megosztása 1355-ben következett be. Vö. *Kubinyi András*: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története II. Főszerkesztő Gerevich László. Bp. [1973]. 11–13.

¹¹ *Sörös Pongrácz*: Adatok Felsőzelestei Gosztonyi János püspök életéhez. In: *Religio*, 68 (1909) 595–600., 612–614., 629–633., 644–646., 660–661. (a továbbiakban: Sörös, Gosztonyi).

¹² Sörös, Gosztonyi 596.; *Veress Endre*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Bp., 1941. 379. (a továbbiakban: Veress, Olasz). Ő lett később, 1506-ban nagybátyja végrendeletének végrehajtója: Gozthon-i János mester, néhai Gozton-i András esztergomi prépost nővérének, Erzsébetnek fia, esztergomi kanonok és királynéi titkár. mint a nevezett prépost végrendeletének végrehajtója. 1506. január 23. MOL, DI 59957.

¹³ Uo. 596.; Veress, Olasz, 379–380.

¹⁴ Uo. 379.

¹⁵ Uo. 379–380.

¹⁶ Sörös, Gosztonyi, 596.

¹⁷ 1506. március 21. Uo. 596.; *Fögel József*: II. Ulászló udvartartása. Bp., 1913. 47.

¹⁸ Elődje, Losonczy Zsigmond 1505. október 21-én fordul elő utoljára e tisztségében. MOL, DI 82231.

¹⁹ Sörös, Gosztonyi, 597. Az 1507. szeptember 22-i oklevél kancelláriai jegyzetében már ebben a tisztségében szerepel: Iohannes Gozthon electus Vacienensis (MOL, DI 86051).

²⁰ Alkancellár: 1508. június 2. DI 34322. Vö. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. (a továbbiakban: Bónis, Jogtudó). 317–318.; 315. 40. sz. jegyzet.

²¹ Az oklevél eredetije nem található, megvan viszont a keltezett szövege egy formuláskönyvben, *Jászói premontrai könyvtár*, MS 78. 125a-126a. Leírása: *Récsey Viktor*: Egy XV–XVI. századbéli kéziratos formulare Jászóvárott. Századok 32 (1898) 494–496., fényképe: MOL, DI 282621. Vö. *Décsényi Gyula*: II. Ulászló korabeli címeres levelek. In: *Turul* 9 (1891) 59. Az adományozás keltének meghatározásánál az oklevél bevezetésében a király Gosztonyit választott és megerősített váci püspöknek és királyi *secretarius*nak nevezi (Iohanni Gozthon de Zelesthe electo et confirmato ecclesie Waciensis secretario nostro) a neki címzett címereslevelében. A címereslevél kelte püspöki kinevezésének éve. 1508-ra tehető (ld. Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 (...) per *Conradum Eubel*. III. Monasterii 1898. 325. és Sörös, Gosztonyi, 597), s minden valószínűség szerint a fordulatosan megfogalmazott címereslevél elkészítésében nem csekély szerepe lehetett Gosztonyinak.

²² Sörös, Gosztonyi, 597.

²³ *Fögel József*: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp., 1917. 24.

²⁴ Bónis, Jogtudó 317–318.; Sörös, Gosztonyi, 632–633. Meltatlan halálára: uo. 660–661.

²⁵ Sörös, Gosztonyi, 631.

²⁶ *Heim, Bruno Bernard*: L'araldica nella chiesa cattolica. Origini, usi, legislazione. Città del Vaticano, [2000]. 49–55.

²⁷ *Bascapé Giacomo C.*: Sigillografia. Il sigillo nella diplomazia, nel diritto, nella storia, nell'arte. II. Sigillografia ecclesiastica. Milano, 1978.

²⁸ Sárkány Fábán lippai főkapitány a keresztbetett kulcsokat (duas claves transversim positas) ábrázoló címert a vár hűségesei védelmében kifejtett tevékenysége miatt kaphatta a fejedelemtől 1607. november 27-én. MOL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Libri regii (F I) 7. kötet 206.

²⁹ *Guelfi Camajani, Piero*: Dizionario araldico. Terza edizione. Milano, 1940. 518–519.

³⁰ Érszegi, Adatok, 35. no 82–83.

³¹ Uo. 39–41. no 95.

³² MRH, 519–520.

³³ Érszegi, Adatok, 41.

³⁴ MRH, 519–520.

³⁵ MOL. DI 106083.

³⁶ MOL, Király személye körüli minisztérium, Királyi Könyvek (K 19), 71. kötet 239–240.

³⁷ Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. *Kristó Gyula*. Szeged, 1983. 445.

³⁸ *Bakács István*: Az Országos Levéltár III. Osztályának 1969. évi gyarapodásáról. In: *Levéltári Szemle* 20 (1970) 2. szám 440.

³⁹ Képe: MRH, XXXII/1., XXXIV/1a-b. Vö. Kumorovitz, Titkospecsét, 43.

⁴⁰ Képe: MRH, XXXII/2., XXXIV/2a-b. Vö. Kumorovitz, Titkospecsét, 44.

⁴¹ Suplicatum L

⁴² Opidum L

⁴³ Zentha L

⁴⁴ Solitudines L

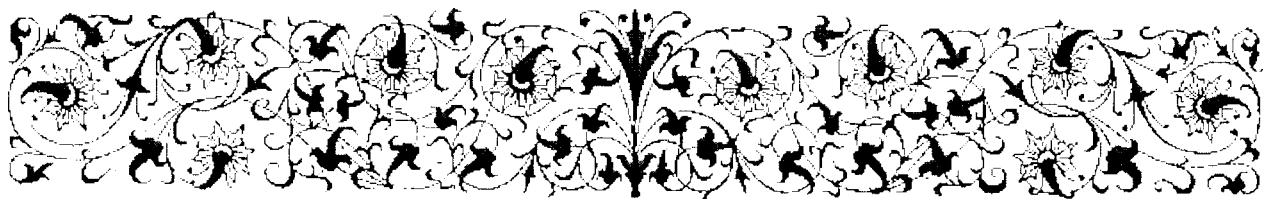
⁴⁵ Solitudine L

⁴⁶ Suplicacione L

⁴⁷ Ac L

⁴⁸ Legittime L

⁴⁹ Legittime L

KÖZSÉGI CÍMEREK MÚLTJA ÉS JELENE¹

A községi (falusi) pecsétek a 16. századtól 1898-ig

A címerben használt község megnevezést természetesen nem a mai fogalomra leszűkítve használjuk, hanem mindazokra a településekre értjük, amelyek nem érték el a városi rangot. A 15. század végétől, az első falusi pecsétek megjelenésétől eltelt 500 év alatt, számtalan közigazgatási reformot és átszervezést hajtottak végre, amely az egyes települések jogállását, igazgatási szerepét megváltoztatta.

A 15. század végétől, az első falusi pecsétek létrejöttének alapját az ún. fogott bírák helyébe lépő választott bírák megjelenése adta. A pecsétek spontán alakultak ki, feltehetően a városi pecsét-használat hatására. Semmilyen közigazgatási kényszer nem hatott a falusi pecsétek használatának irányába, sőt – akár a magánpecsétek – nem is váltak 1945-ig, használatuk betiltásáig, közhitelű pecsétté, megmaradtak a falusi közösségek bírónak, majd jegyzőinek aláírását megerősítő eszköznek.

Szórványos emlékek maradtak csak fenn e pecsét-használatról a 15. század végéről. A 16. századból is csak néhány pecsét-töredék ismert, és semmilyen forrás nem utal arra, hogy a falvakban ez időben rendszeres pecsét-használat alakult volna ki. Talán ezért is érdemel kiemelt figyelmet egy-egy ránk maradt pecsétnyomat, mint például Vámos falu 1586-os, magyar köriratú pecsétje.

Az első száz év gyakorlatáról csak annyi állapítható meg, hogy ebben a korban még igen csekély azoknak a falvaknak a száma, ahol a földesúrhoz vagy az egyházhoz eljuttatott iratokat – elsősorban panaszleveleket – a település pecsétjével látták el. A falu belső életével összefüggő pecsétes irat ebből az időszakból nem maradt ránk. A korai írásos emlékek és pecsétnyomók pusztulásának oka elsősorban a török megszállás, majd

a tizenötéves háború (1593–1606) volt, de szerepet játszott ebben az is, hogy a falu és a falusi lakosság nem tulajdonított ezeknek olyan értéket, hogy különösebb gonddal igyekezett volna azokat megőrizni.

A 17. század közepére a feldúlt területek részben visszatelepülés, részben betelepülés révén újra benépesedtek, és az újjászerveződő közösségek bírói szervezetei ismét megkezdték hivatali tevékenységüket, amelyhez a fejlettebb közösségek pecsétet készítettek. A 17. század második felétől a század végéig számos újjászervezett, illetve újratelepült falu pecsét-használatának emléke maradt fenn. Ezekre a pecsétnyomókra az jellemző, hogy körirata tartalmazza készítésének évszámát.

A béke azonban rövidnek bizonyult, előbb a törökellenes felszabadító háború (1689-ig) változtatta ismét csataterré az országot, majd azokon a területeken, amelyeket ezek a hadiesemények kevésbé érintettek, a Rákóczi-szabadságharc csatái okoztak hatalmas károkat. Természetesen a hadiesemények nemcsak, s nem is elsősorban az iratpusztulást okozták, hanem szétzilálták a falvak belső igazgatását, a közösségi életet tették lehetetlenné. A lakosság szerencsésebb esetben elmenekült a falvakból, mint ahogyan azt a török uralom alatt tette, azonban a török uralmat átvészelt lakosság a felszabadító háborúk és a szabadságharc során megtizedelődött, a hadiesemények egész falvak pusztulásához is vezettek.

A 17–18. század fordulóján – egy évszázadon belül immár másodszor – megindult az elnéptelenedett falvakba, esetenként a megcsappant lakosságú városokba, illetve a török idők előtt is gyéren vagy egyáltalán nem lakott területekre a Habsburg-birodalom különböző tartományaiból, valamint a német fejedelemségekből a csoportos át- és betelepítés. Az újjászerveződő vagy újonnan szerveződő települések első feladatai

közé tartozott a bírói szervezet kialakítása, ami ekkor már egyet jelentett a helyi pecsét elkészítésével. A pecsétnyomót a bíró, később a jegyző őrizte.

A pecsétnyomók sorsa igen változatosan alakult, sokszor kellett újat készíteni. Ennek számtalan szubjektív és objektív oka volt. A minőségileg gyengébb kivitelű pecsétnyomók gyorsan megkoptak, ábrájuk kivehetetlenné vált, a ritkán használt pecsétnyomó sok esetben elveszett, tévedésből a szemétkerébe került. Az sem tekinthető kivételesnek, hogyha jobb minőségű anyagból készült a pecsétnyomó, akkor azért ment tönkre, mert a bíró háztartásában diótörőként, esetenként kalapácsként is szolgált. Új pecsétnyomó készítésére a személyes becsvágy is sokszor adott okot. Esetenként az új bíró készíttetett a köriratban személyét megőrkítő pecsétnyomót, máskor a falu tehetősebb tagja kívánt ezzel a tetteivel emléket állítani magának. Mindez azt jelenti, hogy a községi pecsétábrák általában változó képi megfogalmazást mutat, és csak ritka kivételt jelent, ha viszonylag állandó pecsétábrák alakultak ki egy-egy településen a 19. század közepe előtt. Mindez azért történhetett meg, mert a tárgyalt időszakban – mint említettem – a falusi, községi pecsétnek nem volt jogbiztosító ereje, annak használata a közösség belső ügye volt, a közösségtől függött, hogy választott jelképéhez ragaszkodott-e, vagy pecsétábrája közömbös volt számára.

A megyei és városi címeres pecsétekkel párhuzamosan, az 1836. évi 3. tc. értelmében a községi pecsétek köriratát is magyar nyelvűre cserélték. Ez a folyamat 1848 előtt mindenütt lezárult. A szabadságharc alatt több település új pecsétnyomót készíttetett a szabadságot megőrkítő körirattal, de ezek a települések 1850-től természetesen ismét új pecsétnyomót használtak. Az abszolutizmus idején (1850–1860) nem tiltották be a községi egyéni pecsétek használatát, ahogyan azt a megyék és városok esetében az adminisztráció megtiltotta, mégis egy-egy település, mint például Hévíz vagy Törökbálint, német köriratú, kétfejű sást, mellén az osztrák címert ábrázoló pecsétet kapott.

A pecsétábrák alakulása 1898-tól

A községi pecsétábrákban a 19. század második felében rohamosan terjedő gumibélyegző használata jelentette az első visszafelé fordítást, majd a körjegyzőségek megszervezése (1873) szerepüket jelentősen háttérbe szorította. Ezzel a közigazgatási háttérrel kezdte meg tevékenységét a pecsétábrák is felülvizsgáló Országos Községi Törzskönyvbizottság.

1. ábra
Ajka község pecsétje

2. ábra
Háromfa község pecsétje

3. ábra
Ünőmező község pecsétje

4. ábra
Kővágófüred község pecsétje

A községek 19. század végéig terjedő pecsétábráit elemezve megállapítható, hogy állandó címeres pecsét a községek alig több mint 10%-ában alakult ki, a pecsétek többsége folyamatos változáson ment át, és nem lépett túl az egyszerű jelkép szerepkörén, ha egyáltalán szerepeltettek rajta ábrát, és nem csupán a falu nevét tüntették fel. A viszonylagos állandóságot és ábrát mutató pecséteken általában a mezőgazdaság jelképeit szerepeltették. Leggyakoribb az eke, az ekevas, a csoroszllya, a gereblye vagy valamilyen mezőgazdasági termék: szőlő, búza, esetleg fa, bokor vagy ezek termése. (1. ábra)² A foglalkozási motívumok túlsúlya mellett – ide értve a bányászatot is – a heraldika teljes motívumvilágát felsorakoztatják, hasonlóan a nemesi címerekhez. A motívumválasztásnál szerepet játszott esetenként az egyházi vagy világi földbirtokosra való utalás igénye, de a városi címerekhez hasonlóan jellegzetes épület és templom ábrázolására is sor került. A beszélő címerek sem ritkák, mint például Háromfa 19. századi címerében a három fa (2. ábra), vagy Ünőmező (3. ábra), Kővágófüred (4. ábra) és Kígyós címerábrája (5. ábra). Az engedélyezett községi pecsétek egy ritka, a beszélő címerek csoportjába tartozó típusa Magyarországon az, amikor a település nevének betűje (betűi) képezik a címerábrát, mint Sérc község esetében (6. ábra). A beszélő címermotívum válasz-

5. ábra
Kígyós község pecsétje

6. ábra
Sérc község pecsétje

7. ábra
Malacka község pecsétje

5. ábra
Szerelmes község pecsétje

tás időnként öniróniát is kifejez, mint Malacka község vagy Szerelmes község címerének pajzsbeli ábrája. (7–8. ábra)

Községi címereink többsége nem pajzsba foglalt képként jelent meg. A kör alakú pecsétnyomó, amelyen a körirat adta a rajta elhelyezett kép keretét, nem igényelte a pajzsba foglalást. Erre azért sem volt szükség, mert a települések a pecséten kívül nem használták választott jelképüket.

Csak a 19. század hozta meg azt az igényt, hogy a közigazgatás alsóbb szintű közösségei jelvényüket a pecsétől függetlenül is használják. Ennek társadalmi oka az, hogy a jogilag alárendelt falusi közösségek számára 1848 előtt a pecsétől független címerhasználat nem volt lehetséges. A polgári társadalom jogegyenlősége hozta meg számukra ennek elvi lehetőségét, a körjegyzőségek megszervezése azonban elzárta az utat a községi pecsétek autentikus (közhitelű) pecsété válása elől. Megjegyzendő, hogy a körjegyzők általában feliratos gumibélyegzőt használtak.

A 19. század közepétől rohamosan fejlődő vasúti és postahálózat, illetve a polgári közigazgatás kiépülése felszínre hozta a magyar helységnevek országos szintű egyeztetésének és nyilvántartásának szükségességét. Addig a megyék tartották nyilván a helységneveket abban a formában, ahogyan azt a települések használták. A történelmi fejlődés során e nevek igen sokszínűen

alakultak, írásmódjuk (helyesírásuk) változatos, esetenként bizonytalan volt. A jegyzékelés jelentős előkészítő munkát igényelt, szükség volt arra, hogy a jegyzékbe vételt a nevek felülvizsgálata, egységes helyesírás szerinti meghatározása, az azonos helységnevek megszüntetése és a név nélküli települések névadása előzze meg. Erre a feladatra országos hatáskörű szervezetet kellett létrehozni, amely rendelkezik azokkal a jogosítványokkal, amelyek a helynevek megváltoztatásához szükségesek. A négyéves előkészítő munka eredményeként az 1898. évi IV. törvénycikkkel lépett életbe az Országos Községi Törzskönyvbizottság működéséről szóló törvény. A Bizottság jogköre a községek és a rendezett tanácsú városok név- és pecséthasználata módosítására terjedt ki. A törvényben meghatározott feladatkör értelmében a jegyzékbe foglaláshoz megszerkesztett Országos Törzskönyvbe bevezetésre került többek között a hivatalos név és a pecsétnyomát. Témánk szempontjából említést kell még tenni arról a határozati pontról, amely kimondja, hogy a helységnevtáblák, pecsétnyomók, bélyegzők egységesítésére akkor kerül sor, ha már a megyei adatok rendezettek. Azaz a Bizottság először bekérte a települések használatban lévő pecsétjének lenyomatát, és egy-egy megye helységneveinek kialakítása után kerülhetett sor a pecsétek felülvizsgálatára, szakmai ellenőrzésére, majd használatának engedélyezésére. A feldolgozó munka igen lassan haladt. A Bizottság 1923-ban összegezte addigi tevékenységét, amely szerint 59 megye törzskönyvi bejegyzése készült el. A Bizottság a továbbiakban kisebb névváltoztatási ügyekben döntött. Működését az 1954. évi 9. sz. törvényerejű rendelet szüntette meg, beolvastva tevékenységi körét a Központi Statisztikai Hivatal feladatkörébe.

A Bizottság alapfeladatai közé tartozott tehát a települések pecsétjeinek ellenőrzése, felülvizsgálata. Erre az alapot az szolgáltatta, hogy a helységnevek ellenőrzése után, a megyei jegyzék elkészítése számos település nevének megváltoztatásához vezetett, így szükségessé vált új pecsétnyomó készítése. A Bizottság javaslatára, annak költségvetési keretéből, egységes formában készítették el az új pecsétnyomókat. A pecsétnyomók sárgarézből készültek, egységes felirattal és rajzzal.

A címertervet, amely esetenként a település korábban használt címerével volt azonos, az engedélyezés és kivitelezés előtt az Országos Levéltár szakmai bírálatának vetették alá. Az első elkészült pecsétnyomókat 1901-ben vette át a Bizottság, és adta tovább az adott településnek. 1906-ban az új pecsétnyomó használat-

ba vételének biztosítása érdekében a belügyminiszter rendeletben (8641/1906. BM. körrendelet) kötelezte a megyéket egy, az új bélyegzők lenyomatát tartalmazó gyűjtemény összeállítására, őrzésére, és annak alapján a pecséthasználat ellenőrzésére.

A falvak, illetve községek 1945-ig terjedő pecsét-használatának gyakorlatát összegezve megállapíthatjuk, hogy a 18. századig esetleges bírói pecsét-használattal találkozunk, jelentősebb mértékben ezek használata csak a 18. század második felében indult meg. A használt pecsétek többségébe csak a település nevét, esetleg a pecsét készítésének dátumát vésették, kerettel övezve a pecsétnyomót. Több olyan pecsétnyomat is ismert, ahol a körirat a pecsét készítőjének nevét is feltüntette. A falusi pecsétek kisebb hányada mutat ábrát, de ezek sem mind állandósult jelképek. A 18. századtól néhány pecsét címeres pecsétté alakult, a többség azonban megmaradt pajzs nélküli ábraként, és ezeknél csak a 19. században indult meg a címerre válás folyamata. Ezt a folyamatot törte meg a Törzskönyvbizottság tevékenysége azzal, hogy csak a nagyobb lélekszámú és hosszabb pecsét-használati gyakorlattal rendelkező települések számára engedélyezte a címeres pecsét használatát, minden más esetben feliratos gumibélyegző készítését írta elő. Ezt a rendelkezést a falvak egy része sérelmesnek találta, és továbbra is régi pecsétjét használta. 1945-ig a fentebb leírt pecsét-használati jogosultság nem változott. Az egész időszakra jellemző azonban, hogy a falusi pecsétek – ábrájuktól és használatuk engedélyezésétől függetlenül – nem váltak közhitelűvé.

A címerhasználatról szóló 1947. évi IV. törvény csak a családi címerhasználat tilalmát mondta ki, a kommunális címerek használatáról nem tesz említést. A tanácsokról szóló törvény (1950) a közigazgatás minden szintjén az államcímert ábrázoló pecsét használatát rendelte el, mint a közhitelű pecsét ábráját. Az, hogy a kommunális címerekre vonatkozóan nem született tiltó rendelkezés az oka és jogalapja annak, hogy a megyei és városi címerhasználatot szabályozó 1974-es minisztertanácsi határozat a már használatban lévő (maradt) címerekről is rendelkezik, amelyeket az 1960-as évek második felétől egyre több helyen vettek elő, és a közösségi élet különböző szinterein használtak. Ezzel az addigra spontán feléledt címerhasználatot elfogadva és a használat jogosságát elismerve annak terét szigorúan körülhatárolja, valamint a használni kívánt címerek engedélyeztetési eljárás alá vonásával a címereken megjelenő motívumok feletti felügyeletet biztosítja magának az állam.

Az 1974-es rendelkezés annyiban jelentett tehát újat, hogy ha korlátozott keretek között is, de engedélyezte a megyék és városok, kivételes esetben a nagyközségek részére a címer, továbbá a zászló használatát azzal a megkötéssel, hogy az államcímer használatát nem helyettesítheti, azaz a közigazgatás semmilyen szintjén nem ismerték el hitelesítő szerepét. Az 1974 után kialakult címerhasználat tehát a heraldika nyelvén is kifejezte az állam centralista hatalmi struktúráját.

A rendelkezés a községi címerhasználatot nem érintette, mivel a községek címerhasználatára csak pecséten létezett a második világháború előtt, a címeres pecsét használatát pedig e rendelkezés nem módosította.

Az 1989-es rendszerváltás következetes végrehajtásához szükséges közigazgatási átszervezést a települési önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény tette lehetővé. E törvény 10. §-a c) pontja lakonikus rövidséggel a képviselő-testület át nem ruházható hatáskörébe utalta az önkormányzati jelképek meghatározását, használatának szabályozását. A törvény gyűjtőfogalomként említi a jelképeket. A törvényalkotó szándéka ezzel az volt, hogy a település a jelképek közé tartozó címer, zászló, lobogó és pecsét bármelyikét használhassa, de egyik használatára se legyen kötelezve, azaz a képviselő-testület döntésére bízta, használ-e jelképet, és ha igen a jelképek mely típusát.

A képviselőtestület a testületi ülésen többségi szavazással dönt a testület elé terjesztett címer elfogadásáról, de ezután a címerről alkotott rendelet elfogadásáról már kétharmados többséggel kell határozni. Az önkormányzati törvény egységes jogi alapra helyezte a közigazgatás különböző szintű önkormányzatainak címerhasználatát, és ezzel megteremtette a megye és a város mellett a községek közhitelű pecsétjét is. Ez idáig a települések közel kétharmada élt a címeralkotás jogával. (Néhány település az önkormányzati választások után újabb – és újabb – címet alkotott, de az új címerválasztásnak ritkán vannak heraldikai okai.)

A jelenleg érvényes jogszabály és annak végrehajtási utasítása nem tér ki a címerek nyilvántartására és szakmai ellenőrzésére. A nyilvántartás hiánya több problémát vet fel, többek között nem biztosítható a heraldika egyik alapkövetelménye, két azonos címer használatának kiküszöbölése. A törvény másik nagy hiányossága a szakmai – grafikai és heraldikai – ellenőrzés kötelezettségének megszüntetése. A szakmai ellenőrzés hiányából következően a ma érvényben lévő önkormányzati címereknek kb. 20%-a felel meg a heraldikai és grafikai követelményeknek. Ezen a téren

nem lehet különbséget tenni városi vagy községi címerek között. Megkockáztatom az a megállapítást – valamennyi települési címer heraldikai elemzése alapján –, hogy százalékosan a községi címerek között található a több, heraldikailag helyesen megszerkesztett címer. (Ez esetben a heraldikai szabályok betartását kell kiemelni, mivel több községi önkormányzatnál anyagi okokra vezethető vissza a grafikailag hibás kivétel.)

Az 1980-as évek óta számos heraldikai kiadvány jelent meg magyar nyelven, a külföldi szakirodalom is bőségesen áll rendelkezésre. Ez a szakirodalmi háttér és a szabad címerválasztás joga azonban nem elegendő ahhoz, hogy csak szakmailag és esztétikailag megfelelő címerek szülessenek. Nem véletlen az, hogy Európában tőlünk nyugatra és keletre egyaránt súlyt helyeznek a címerek szakmai ellenőrzésére és nyilvántartására, mint ahogy ennek igénye már évekkel ezelőtt megszületett hazánkban is. Sajnos azonban az előkészítő munkálatok félbeszakadtak azzal, hogy a Magyar Heraldikai Bizottság az ellenőrző és nyilván-

tartó munka megszervezéséhez szükséges törvénymódosító javaslatát megfogalmazta.

Természetesen nem tartozik a 21. század legnagyobb kihívásai közé a települések – köztük az igen nagy számú község – címérének esztétikus és heraldikailag helyes megteremtése. De a gyakorlat – szerencsére – azt mutatja, hogy éppen a kisebb közösségek önszerveződése kibontakozóban van, s ennek egyik külső megnyilvánulása a címerek használatának igénye. A települések egyre több helyen szerepeltetik címerüket, de sajnos a legtöbb esetben a szép és helyes címerekhez szokott szemlélőben az első benyomás – hiszen a címer tulajdonosa jelképe – nem pozitív.

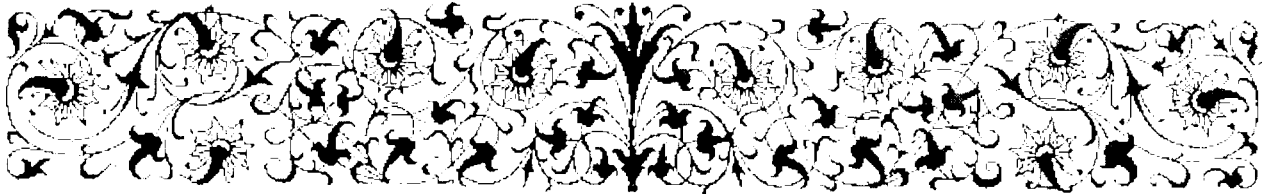
A Heraldikai és Genealógiai Társaságnak egyik feladata lenne, hogy az említett bizottsági munka folytatása érdekében minden szükséges lépést tegyen annak érdekében, hogy ne Magyarország legyen Európában az az ország, amelynek címereiről csak elítélő szakmai véleményt hallani.

Nyulásziné Straub Éva

JEGYZETEK

¹ A Magyar Genealógiai Társaság Ülésén elhangzott előadás.

² A közölt illusztrációk eredetije a Magyar Országos Levéltár V 5 – BM által hitelesített pecsétek – sorozatában található.

WETTSTEIN JÁNOS (1920–2006)

2006. november 20-án Budapesten elhunyt Wettstein János, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alapító tagja, a hazai kortárs genealógusok egyik legkiválóbbika.

1920. március 2-án született Budapesten westersheimbi Wettstein Miklós és kutas Radisits Klára gyermekeként. A régi svájci eredetű Wettstein családot 1305-ben már oklevélben említik, 1704-ben pedig nobilis dominus a Westersheimb címmel magyar indigenátust, majd 1709-ben szent birodalmi lovagi rangot is kap. A családi gyökerek bizonyára meghatározóak voltak Wettstein János ifjúkora óta megnyilvánuló egyre élénkebb genealógiai és heraldikai érdeklődésének kialakulásában. A történelmi segédtudományok e két oszlopa mellett azonban szakavatott művelője és ismerője lett a falerisztika és más kapcsolódó területek számos kérdésének is.

Egész életpályáját jellemezte az esztétikai érzékkel párosuló alapos, mély szaktudásra való törekvés. A Budai Ciszterciak kiváló gimnáziumában érettségizett, majd 1944-ben építészmérnöki diplomát szerzett a József Nádor Műegyetemen. A tehetséges fiatal építész végzése után azonnal oktatói meghívást kapott az egyetemre, és itt dolgozott egészen 1958-ig, amikor a levert forradalom utáni tisztogatásnak áldozatul esve, új munkahelyet kellett keresnie. Szakmáját egy beruházó irodában nyugalomba vonulásáig aktívan művelte. Építészmérnöki tudása és művészi érzéke mindig támaszul szolgált neki címerrajzokkal és címerfestésekkel kapcsolatos szakmai véleménye kialakításában.

1990-ben egyike lett a Magyarországon újra működni kezdő Máltai Lovagrend elsőként felvett tagjainak. A rendben kifejtett tevékenysége és köztiszteletben álló mélyen vallásos és a „régikola” értékrendjét, viselkedési kódexét minden körülmények között

követő személyisége predesztinálta arra, hogy az igen magas nagykeresztes tiszteleti lovagi rangig emelkedjék. A Magyar Máltai Lovagok Szövetségének elnökségi tagja volt 1990–1995-ig, majd 1996-tól 2005-ben magas kora miatt történt lemondásáig a szövetség Genealógiai Bizottságának elnöki posztját töltötte be. A bizottság titkáráként dolgozva mellette mindig emlékezetes marad számomra az a szakmai igényesség és határozottság, szinte tévedhetetlen biztonság, amellyel az egyes megvitatott kérdésekben véleményt nyilvánított, valamint az a ritka tárgyi tudás és szakirodalmi, levéltári anyagokban való tájékozottság, mellyel véleményét meggyőzően mindig alá is támasztotta. Már méltott heraldikai szaktudása és művészi érzéke is segítette abban, hogy elnöksége idején a lovagi halotti címerek mindig a klasszikus címertani szakmai és ízlésbeli hagyományoknak és előírásoknak megfelelően készültek el.

Genealógiai és falerisztikai tájékozottsága miatt a lovagrend gyakran kérte fel aktuális protokolláris vonatkozású szakmai kérdések eldöntésére is, tagja volt a szövetség Protokoll Bizottságának is.

A Máltai Lovagrendben kifejtett sokoldalú ténykedése mellett szenvedélyes gyűjtője volt a hamis és el nem ismert lovagrendek hazai működésével kapcsolatos adatoknak, ezzel a falerisztika egy nagyon kevesek által ismert fontos fejezetét gazdagítva.

Mindazonáltal, a történelem segédtudományai terén munkásságának legjelentősebb eleme a genealógiai kutatás volt. Meghatározó személyisége volt a MHGT önállóan működő Forráskutatási és Dokumentációs Szakosztályának, melynek szakmai összejevetelein – míg csak egészsége engedte – elmaradhatatlan aktív résztvevője volt, és hozzászólásaival, expozéival jelentősen hozzájárult az egyesületi munka szakmai eredményeihez.

Szerteágazó genealógiai kutató munkája egyik érdekes és jellegzetes eleme volt a leszármazási „ablakok”, azaz olyan ősvonalak kutatása, amelyek révén a köznemesi, sőt polgári családokban is kimutatható a híres történelmi uralkodócsaládoktól való vérszerinti leszármazás. Tőle tanultam meg az ablak fogalmát és azokat a kutatási módszereket, amelyekkel az ablak egyes személyeknél megkereshető és kinyitható az érdekes történelmi nevek százai felé.

Genealógiai munkásságának méltatására had idézem most ifjúkori jó barátjának, a genealógus-heraldikus professzor Vajay Szabolcsnak emlékező sorait:

„Wettstein János sokkalta inkább kutató volt, semmint cikkíró. Céljának az igazság kiderítését tartotta, nem pedig közhírré tételét.

Elvi döntése alapján, a magyar genealógia fogas kérdései – magyarán: a társadalomalakulás – jobban érdekelte, mint annak közvététele. Lényegileg tehát csak kevés kutatási eredménye jelent meg aláírásával. Mindazonáltal, 1995-ben kiérdemelte a Nemzetközi Genealógiai és Heraldikai Szövetség kutatási emlékérmét.

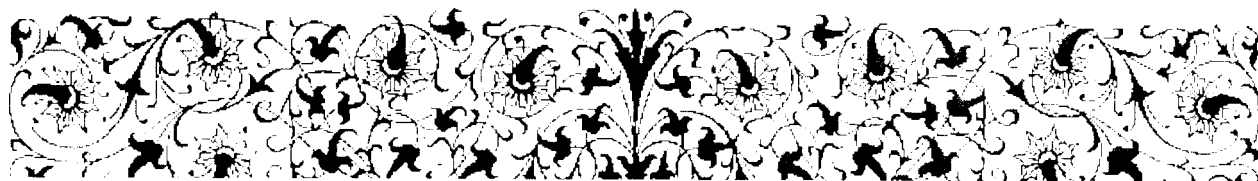
Ám, a „fogas kérdésekből” nem egyet sikerrel megoldott. Így például az Ajtich-Horváth család áttelepülését a hajdani tengerparti Szlavóniából a Felvidékre, a Balassa család számos küllhoni kapcsolatát – cseh, lengyel és osztrák témákat – avagy a Návay család lengyel eredetét.

Mindazonáltal kedvenc kutatása a dinasztikus összefüggésekhez vezető kapcsolatok kiderítése ma-

radt. Sikerrel járt ez a Frangepán/Marzano kapcsolat tovább derítésével, vagy a Lendvai Bánffy Miklós/Sagani Margit házasság ősványának pontosításával. Ugyanígy kutatta a Zrínyi/Brankovics ősoket, a Pemflingerek osztrák és stájer atyafiságát, avagy a magát Palaiologosnak mondó Polyxéna asszony eredetét, Jaksics Márk nagylaki birtokos hitvesét. Ez utóbbit velem egyetértően, végülis Tocco családbelinek fogadta el, ahol is mind atyai, mind anyai ágon előfordul a Palaiologosok dinasztikus kapcsolata, amelyet a bizánci családjog-gyakorlat értelmében a leányági utódok is nevékhöz fűzhettek. Ez utóbbi téma szakmai kidolgozása tekinthető hirtelen megszakadt élete utolsó sikerének. Ha végső megoldása ki is csúszott igyekezetéből, okszerű hozzászólásai talán napvilágot láthatnak majd a témát részletező szakcikkben. Egy, a sok eredmény közül, amely szorgos kutatása nyomán a tisztázatlanság sorából a társadalomtörténeti bizonyosság hatáskörébe ment át.

És – ki tudja – hány más témája hevert még parlagon, megnyugtató kidolgozásra várva? Egyetlen ember élete sohasem elegendő ahhoz, hogy minden tervét, vagy elképzelését megvalósíthassa.”

Fájó szívvel búcsúzunk tőle, a kiváló tudós kutatótól, a szakmai közélet, a Máltai Lovagrend sosem fáradó, meghatározó személyiségétől és a köztisztletben álló és közszeretnek örvendő példamutató életet élő embertől, a szeretett atyai baráttól. Nyugodjék békében.

GERICS JÓZSEF
(1931–2007)

Non omnis moriar.

Egész életét a tudománynak szentelte. A Trefort utcai gyakorló gimnázium tanulójaként eljegyezte magát a latin nyelvvel és kultúrával. Ezek mindhalálig hű barátai maradtak. Egész életében ókori szerzők műveit olvasgatta pihenésképpen, s bármikor kész volt tudományos tanácskozáson latinra fordítani a szót.

Amikor egyetemi tanulmányai során végül a közép-kor kutatója lett, a történeti források elemzésekor, értelmezésekor mindig biztos támaszt talált a filológiában, akár középkori geszta-szerkesztéseink problematikájával foglalkozott, akár a római jog továbbélését kutatta, ill. a társadalom-, művelődés-, a kormányzat-, az egyháztörténet vagy a diplomatika problematikájában mélyedt el. Egyetemi mestereinek két olyan személyt választott, akik nem a 20. század közepén divatosá váló marxista-leninista-sztálinista „tudományosság” képviselték, hanem a források feltárására, feltétlen tiszteletére vezérelték. A háttérbe szorított kiváló krónikakutató (ifj.) Horváth János és a „klerikális reakció” képviselőjeként az egyetemről egy időre eltávolított Kumorovitz L. Bernát nyomdokába lépett. Nem a politika segédtudományának tekintette a történetírást. Így nem volt életének „rákosista”, „kádárista” vagy „rendszerváltás utáni” korszaka. Ha ugyanarról a témáról többször is írt, azért tette, mert újabb eredményeket tárt fel, s nem azért, hogy a legmodernebb politikai kurzus elvárásaihoz alakítsa a korábban már megírtakat. Ilyen tudományos alapállással persze nem ő nyerte el a tudománypolitika irányítóinak babérkoszorúit, a külföldi tudományos körök elismerései, s az a tény azonban, hogy a szakmailag igényes fiatalok mind megtalálták, bőségesen kárpótolták hivatalos mellőzéséért. Minden közelebe kerülő ifjú medievista azonnal megérezte, mennyit lehet tanulni tőle. A leghalványabb forrásos utalást a legragyogóbb logikai kombináció elé helyezve nemcsak a kutatóndó téma, hanem a vele határos tárgykörök for-

rásait is minuciózus alapossággal tárta fel, mindezekkel együtt gondosan elemezte a szakirodalomból kibontható különböző értelmezési lehetőségeket, s csak ezeket követően állított fel új szakmai tételeket. Elvárásaiból magától értetődött a mesterei nyomán általa is képviselt legfőbb emberi követelmény – a tudomány alázatos szolgálata.

Már az ELTE egyetemi hallgatójaként (1952-ben) bekapcsolódott az oktatásba, majd 1954-ben, fiatal diplomásként a – Lederer Emma vezette – Történelem Segédtudományai Tanszékre került. Ezt 1981-ben a Középkori és Korajúrkori Magyar Történeti Tanszékre cserélte fel. A gyakornokságtól, tanársegedségtől kezdve az egyetemi tanársáig végigjárta az egyetemi ranglétra valamennyi fokát, majd nyugdíjasként is oktatott. Így összességében öt és fél évtizedes működése során több ezer középiskolai történelemtanár és több száz levéltáros került ki keze alól, de a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán tanuló jogászhallgatók számára is tartott órákat.

Elsődlegesen azokat a történeti segédtudományokat művelte, amelyek nem szerepelnek a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság nevében – de gondozásuk nem nevesítve is feladatunk. Írt azonban címében is családtörténeti vonatkozású tanulmányt egy Tátony nembeli lányról. Genealógia tárgyúaknak is tekinthetők a Vata fia Janusról, vagy a nobilis fogalmának értelmezéséről Szent László II. törvényében szóló értekezései. Jó néhány új eredményt tárt fel Gerics József a jelvénytán tárgykörében. Írt a magyar király 13. századi „birodalmi” trónusáról, Salamon király koronázásánál kimutatta az ún. Egbert-(Dunstan) ordó alkalmazását, hozzászólt Kálmán-kori krónikáink koronafogalmához, (feleségével, Ladányi Erzsébettel közös) tanulmányokat szentelt Szent István királyunk lándzsájának. Igazi kutatási területe a történeti segédtudományok tematiká-

jában azonban a középkori latin filológia, s azon belül a krónikakutatás volt. Első könyvét legkorábbi gesztaszertéseink keletkezésrendjének problémáiról publikálta (1961). Hosszú lenne felsorolni azokat a tanulmányokat, vitacikkeket, amelyeket krónikáink, gesztáink, legendáink születésének, filiációjának, egymásra hatásának bonyolult kérdéseinek szentelt. Középkori kormányzattörténetünk kérdései egyben diplomatikai problémák is, s így egyszerre tartanak számot a jogtörténészek és az oklevélkutatók érdeklődésére. Gerics József már több mint fél évszázada adatokat közölt a királyi kápolna tagjai által folytatott hiteleshelyi tevékenységhez, majd bemutatta az alországbíró szereplését a királyi jelenlét bíróságán (a 13–14. század fordulóján). Anjou-kori királyi bíraskodásunkról és központi igazgatásunk történetéről írt tanulmányai – pecsétani eredmények bevonásával – az 1370-es évek hatalmi po-

litikájának kérdéseit, és így a hagyományos Nagy Lajos királyképet is új megvilágításba helyezték. S még nem szóltunk az elhunytak a római jog középkori továbbéléséről írt, a középkori egyháztörténetnek, gondolkodásnak szentelt könyveiről, tanulmányairól. Mindezek az itt csak érintőlegesen bemutatott tudományos eredmények azt mutatják, hogy Gerics József személyében a magyar középkor egyik legnagyobb történetkutatói egyénisége távozott közülünk.

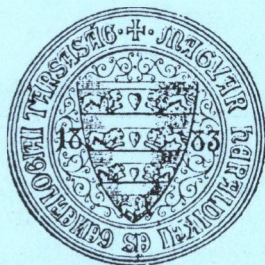
Könnyen lehet, hogy a róla, mint történésről szóló elismerő szavak nem váltanak ki az Ő egyetértését. Napjainkban mindenki történésznek mondja magát, aki egy 20. századi írógéppel megírt iratot elolvas, s kommentál. Gerics Tanár Úr soha nem mondta magát történésznek. Megmaradt latintanárnak... Távozásával hatalmas űrt hagy maga után. Munkáinak eredményei velünk, közöttünk maradnak.

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

NYOLCVANADIK KÖTET
2007/2. füzet

BUDAPEST

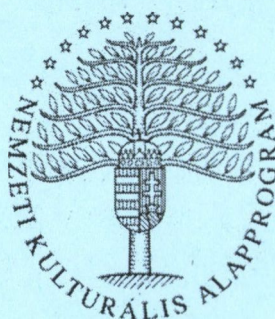
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMVII

E számunk szerzői

Diószegi György, ny., családtörténész (Budapest)
Nyulásziné dr. Straub Éva, levéltáros (MOL)
Pandula Attila Dr., egyetemi docens (ELTE BTK)
Szálkai Tamás, demonstrátor, Debreceni Egyetem, Történeti Intézet

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXX. évfolyam

2007/2. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Nyulásziné Straub Éva: Forrásközlés – 65 pecsét 1920-ból	33
Pandula Attila: Tarsolyok heraldikája	45

2. Könyvismertetés

Virág Zsolt: Magyar kastélylexikon (8. kötet) Hajdú-Bihar megyei kastélyai és kúriái. (Ism.: Szálkai Tamás)	62
Diószegi György–ifjabb Diószegi György: A bölcsesség szeretete. (Ism.: Diószegi György).....	63
Guy Stair Sainty–Rafel Heydel–Mankoo (ed.): World Orders of Knighthood and Merit. (Ism.: Pandula Attila)	63
Veit Scherzer: Die Ritterkreuzträger. Die Inhaber des Eisernen Kreuzes 1939–1945. Ergänzungsband. (Ism. Pandula Attila).....	66
Veit Scherzer: Die Ritterkreuzträger. Die Inhaber des Eisernen Kreuzes 1939–1945. Dokumente. (Ism. Pandula Attila).....	66
Gudenus János József (szerk.): Nobilitas 2006. (Ism.: Pandula Attila)	67
Ravasz István (szerk.): Emlékek a hadak útja mentén. (Ism.: Pandula Attila).....	67

Szerzőink figyelmébe

a borító utolsó oldalán

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell: nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl.: *Domanovszky Sándor*:).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40. 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien-Köln: Budapest-Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,)

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In’ szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelbe a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az „In’ szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbi/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell elkülöníteni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásait minden esetben 3.5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és jegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

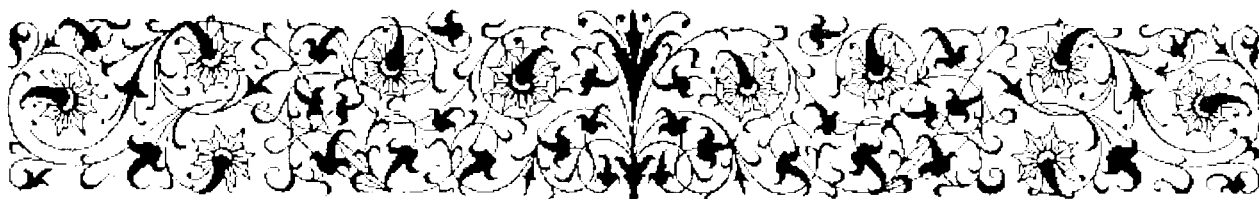
– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kézirathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.

FORRÁSKÖZLÉS – 68 PECSÉT 1920-BÓL

Az Országos Levéltárnak a megszállott törvényhatóságok¹

A megszállt törvényhatóságok közgyűlésének elnöke 1920. július 1-jén megküldte Magyar Országos Levéltárnak a közgyűlés nevében annak a tiltakozólevélnek egy eredeti példányát, amelyet a közgyűlés elfogadott és megküldeni szándékozott valamennyi franciaországi megyének és városnak, és amelyben a trianoni békeszerződés elleni tiltakozást fogalmazták

meg. A levelet 68 törvényhatóság képviselője látta el aláírásával és a törvényhatóság pecsétjével.

A levéltári ügyirat² alapján a közgyűlés Budapesten, a Parlamentben ülésezett. Az iratot – tartalmi értéke mellett – a folyóirat hasábjain elsősorban a pecsétekre való tekintettel közöljük teljes terjedelmében.

Nyulásziné Straub Éva

513.2.
eredeti példány.

Az Országos Levéltárnak a megszállott törvényhatóságok elnöksége.

¹ A 68 pecsétet tartalmazó irat előlapján olvasható ez a tárgy-meghatározás kézírással. Más információ itt nem található, ezért itt, a cikk első oldalán csak e kézírás másolatát közöljük. A forrást faksimile formában, a 2. laptól közöljük. E közlési mód információvesztést nem jelent. MOL. 1526 utáni gyűjtemény – R 360.

² 415/ 1920. OL.sz. Az irat megérkezésének nyugtázásakor írt levélre ezt a címet jegyezték rá. A beküldő elnök neve nem olvasható pontosan: Bars megye képviselője volt, de azzal összevetve sem pontosítható a név.

Magyarország alulírott nemes vármegyéi és városi törvényhatóságai írják levelüket! 1920 januárius havában a győzedelmes Franciaország érdemes departementjai- s városaihoz.

1871. Tíz lustrumon keresztül szomorú emlékezetű dátum ez Néktek. Két nemzet férfias küzdelmében akkor Ti legyőzettek. S jaja legyőzöttnek! Páris, a világ fővárosa visszafojtott dühvel, a szentek mártíriumával türi — mert kénytelen — a porosz csizmát. Utcái csendesek, némák. Oly idegenül, oly kihívóan, bántóan visszhangzik rajtuk olykor a katonák lépte, mert a gyűlölték léptei ezek. És nincs mit ellenők tenni. Hiszen Franciaország kényre-kedvre kapitulált. Minden békét el kell fogadnia.

Körül az egész világon nincs számára mentség, nincs segítőkész, nincs tiltakozóhang. Nincs, aki odaállna a győző elé s mondaná: Jaj a győzőnek is, ha egy nemzettől a lehetetlent kívánja; jaj a győzőnek is, ha egy nemzetet öncsonkításra kényszerít!

Ekkor, e válságos pillanatban hangzott fel Európa egyik legtöbbit szenvedett népe, de általalatok nem ismert nemzete ajkáról a tiltakozó szó. Ez a szó a mi szavunk volt. Előbb a magyar parlament ellenzéke (mely azonban nem a magyar kormánynak, hanem hazánk akkori áldatlan s mások előtt majdnem érthetetlen

Au mois de février de l'an 1920 les honorables Comitats et les Villes municipales de la Hongrie ont adressé la présente lettre aux Départements et aux Villes de la France victorieuse.

L'an 1871 a été pour vous pendant un demi siècle d'un souvenir douloureux. A ce temps-là vous étiez les vaincus dans la lutte héroïque de deux nations. Et malheur aux vaincus! Paris, la capitale du monde, peut à peine dompter son courroux et doit subir le martyre des Saints sous la botte prussienne. Ses rues sont devenues silencieuses et désertes. Le bruit des pas des soldats étrangers y retentit de temps en temps, et c'est si navrant, si provocant, si outrageant, car c'est le bruit des pas des vainqueurs détestés! Et pas de moyen contre eux. La France s'était rendue à leur merci; elle est obligée d'accepter la paix telle qu'elle lui est offerte.

Dans le monde entier il n'y a ni aide ni secours; aucune voix de protestation ne s'élève en faveur de la France. Nul ne se présente devant le vainqueur pour lui dire: Malheur même au vainqueur, s'il demande l'impossible; malheur même au vainqueur, s'il veut obliger une nation de consentir à sa mutilation!

Ce fut alors, au moment le plus critique, qu'un peuple qui avait déjà souffert plus qu'aucun autre, et qui vous était inconnu, éleva sa voix en votre faveur. Et cette voix de protestation était notre voix. D'abord c'était l'opposition au Parlement hongrois (l'opposition de cette époque ne s'était point formée contre le gouvernement hongrois, mais, en con-

viszonyainál fogva valójában az osztrák dinasztikus kormányzat ellenzéke volt), majd a független magyar törvényhatóságok, a vármegyék, ok mint az alkotmányosság s a nemes magyar érzés örökkön megdönthetetlen bástyái emelték fel egymásután, számban harmincan, tiltakozó szavukat Ti mellettetek. Nem is a kései jövőre számítva tették, hogy mi is leszünk egykor esetetek s akkor majd Ti emlékeztek apáinkra.

Tették ezt azonban azért, mert a magyar nemzet a magasabb emberi igazságoknak veit ologet tenni a lépésével es tették azért, mert nemzetünk nemes hagyományai követelőleg parancsolták a gyengébbet segíteni.

Hallgassátok csak, mit mond Irányi Dániel 1871-ben a magyar országgyűlésen, a magyarság nevében:

„T. Ház! A tegnapi és mai lapok azt a hirt hozták, hogy a francia nemzet védelmi kormánya a német császári kormánnyal békealkudozásokat kísérelt meg és hogy a német császári kormány a többi feltételek között azt is követelte, hogy Elzász és Lotharingia engedtessek át. Ezen feltétel, t. Ház, úgy a népjoggal, valamint az európai általános érdekekkel ellenkezik. Ellenkezik a népjogokkal: mert ez a hódításokat határozottan kárhóztatja, kárhóztatja különösen akkor, amidőn a meghódított tartományok lakosai a hódítóhoz átpártolni nem akarnak. Már pedig, hogy Elzász és Lotharingia testestül-lelkestül Franciaországhoz tartozik, úgy hiszem, kétséget nem szenved. De ellenkezik ezen feltétel az európai államcsalád érdekével is; mert az ahelyett, hogy a békét állandóvá tenné, újabb bonyodalmak és egy alkalmasint

séquence de la situation précaire de la Hongrie, presque incompréhensible aux étrangers, elle formait, en réalité, une opposition contre le régime dynastique autrichien) et puis les municipalités indépendantes, les Comitats, au nombre de trente, remparts à jamais inébranlables de la liberté constitutionnelle et des nobles sentiments magyars, qui ont élevé leur voix de protestation en votre faveur. Ils ont protesté spontanément, sans penser à un avenir lointain où nous pourrions être les vaincus et que vous voudriez alors vous souvenir de nos pères.

Ils ont protesté parce que la nation hongroise a cru satisfaire, par cet acte, à une justice supérieure et que les traditions magnanimes de notre peuple nous ordonnent impérieusement de protéger le plus faible.

Prétez donc l'oreille au discours de Daniel Irányi, prononcé en 1871 au nom de la nation hongroise dans la Chambre des députés de Hongrie.

„Messieurs les Députés!

Les journaux d'hier et d'aujourd'hui nous apportent la nouvelle que le gouvernement français de la Défense nationale a tenté d'entamer des négociations de paix avec le gouvernement impérial allemand, et que ce dernier exige, entre autres conditions, la cession de l'Alsace et de la Lorraine. Cette condition, Messieurs, est contraire au droit des gens ainsi qu'aux intérêts universels de l'Europe. Elle est contraire au droit des gens qui condamne expressément les conquêtes, et les condamne tout particulièrement en cas où les habitants d'une province envahie ne veulent point s'attacher aux vainqueurs. Or, il n'y a pas de doute que l'Alsace et la Lorraine appartiennent corps et âme à la France. Mais cette condition est également contraire aux intérêts de la famille des nations européennes, parce que, au lieu d'amener une paix durable, elle contient les germes de complications nouvelles et d'une guerre qui sera probablement

még nagyobb mérvű háborúnak csiráját rejtene magában. Ennén fogva a következő kérdést vagyok bátor a miniszterelnök úrhoz intézni: "

„Interpelláció a miniszterelnök úrhoz.

A hírlapok tudósításai szerint a francia nemzet védelmi kormánya a német császári kormányral békealkudozásokba ereszkedni akarván, ez a kötendő békefeltételei között Alzátia és Lotharingia átengedését is követeli.

Mint hogy pedig ezen követelés úgy az újabbkori népjog elvei, mint az európai államcsalád érdekeivel ellenkezik, azt kérdem a t. miniszterelnök úrtól, szándékozik-e a kormány a többi semleges hatalmakkal egyetértőleg békés diplomáciai úton a német császári kormánynál odahatni, hogy ezen követelésétől elállva, jogos és méltányos feltételek alapján kössön békét a francia nemzeti védelmi kormánnyal?

En barátja vagyok a német segítségnek is. De ezen óhajlás, úgy hiszem, nem zárja ki azt, hogy midőn a követelés, melyet a német császárság a francia köztársaság irányában tesz, jogtalan, ezen követelés ellen diplomáciai úton barátságos módon felszólaljunk úgy a monarchia, mint általában az európai béke érdekeinek megóvása végett. Valamint a külügyminiszteri hivatalnak eddigi felszólalásai sem zavarták meg egyrészt Magyarország és Ausztria, másrészt Porosz-Németország között a jó egyetértést, úgy általában nem szükséges, hogy egy újabb felszólalás Franciaország érdekei mellett ezen egyetértést kockáztassa. Ennén fogva reméljük, hogy a kormány e részben köteletségét annál inkább teljesíteni fogja, mert kell, hogy meg legyünk győződve arról, miszerint e részben Magyarország közvéleményével találkozik."

Andrássy Gyula gróf miniszterelnök a képviselőház február

plus étendue que la dernière. C'est pourquoi je prends la liberté d'adresser à M. le Président du Conseil la question suivante: "

„Interpellation adressée à M. le Président du Conseil.

Suivant les informations des journaux, le gouvernement français de la Défense nationale, ayant voulu engager des pourparlers avec le gouvernement impérial allemand, celui-ci exige entre autres conditions la cession de l'Alsace et de la Lorraine.

Or, comme cette prétention heurte les principes modernes du droit des gens, aussi bien que les intérêts de la famille des nations européennes, je demande à M. le Président du Conseil, si le gouvernement a l'intention, de concert avec les autres puissances neutres, d'exercer sur le gouvernement impérial allemand par la voie diplomatique une pression pour l'engager à renoncer à ladite prétention et à faire la paix avec le gouvernement français de la Défense nationale sur la base de conditions justes et équitables.

Je suis l'ami de l'unité allemande, mais, les conditions de paix proposées par l'Empire allemand à la République française étant injustes, ce sentiment ne peut pas nous empêcher, selon mon avis, de protester par la voie diplomatique et d'une manière amicale pour sauvegarder les intérêts tant de la Monarchie que de l'Europe en général. De même, que les appels précédents du ministère des affaires étrangères n'ont pas pu troubler le bon accord entre la Hongrie et l'Autriche d'une part et l'Allemagne et la Prusse de l'autre, un nouvel appel en faveur de la France ne doit pas troubler nécessairement cet accord. C'est pourquoi nous espérons, que le gouvernement fera son devoir en ce sens, d'autant plus que nous devons être convaincus, qu'il se rencontrera avec l'opinion publique hongroise."

A la séance du 20 février de la Chambre des Députés le comte

20-iki ülésén felelt Irányi interpellációjára. Válaszában kijelenti, hogy az angol trónbeszéd is kénytelen volt megállapítani, hogy noha mindkét hadviselő fél részéről felszólítást kapott, nem sikerült oly javaslatot készítenie, melyet a hadviselő felek legalább alapul elfogadtak volna. Mivel pedig most már megkezdődtek a békealkudozások, minden nyilatkozat csak hátráltatná a megegyezést.

Irányi Dániel a miniszterelnök válaszára a következő beszédet mondotta:

„Tisztelt Ház! Én tökéletesen méltányolnám a t. miniszter úr tartózkodását, hogyha én azt kérdeztem volna a miniszterelnök úrtól, hajlandó-e erélyes fellépést tenni a fennforgó ügyben? Vajjon hajlandó-e olyan feltételeket akarni megállapítani, melyek az egyik, vagy másik fél által visszautasítottának? Szóval: vajjon hajlandó-e olyképp állítani fel a kérdést, hogy abból komolyabb bonyodalom fejlődhetnék? De én nem azt kérdeztem: hanem egyszerűen — ha jól emlékszem most, már kissé régen volt, hogy a kérdést hozzá intéztem — azt kérdeztem: vajjon hajlandó-e a kormány odaműködni, hogy Franciaország feldarabolgatása megakadályoztassék és hogy olyan feltételek alatt köttessék meg a béke, melyek mindkét háborús félre nézve elfogadhatók és melyek az európai súlyegyenre nézve kielégítőek? Már pedig én azt gondolom, t. Ház, hogy anélkül, hogy fel lenne szólítva egyik vagy másik fél által, amidőn ilyen fontos közjogi elv forog kérdésben, mint az államok integritása, akkor, midőn az európai súlyegyenre kérdése forog fenn: erre, azt hiszem, fel lenne hatalmazva, sőt köteles is minden állam, mely nagyhatalmú állást foglal el Európában. Én ezt óhajtottam. Én megengedem, hogy lehet tartózkodásra okitt nyíltan megvallani, amit ezentúl tenniszándékozik, hanem annyit, hogy közre fog működni, hogy ezen elvek megóvassanak, hogy Franciaország területi épsége

J. Andrassy, Président du Conseil, répondit à l'interpellation d'Irányi. Dans sa réponse il déclara, que le discours du trône anglais avait été forcé de constater que, malgré les instances des parties belligérentes, le gouvernement anglais n'avait pas réussi à rédiger une proposition que ces dernières auraient voulu accepter pour base. Mais comme les pourparlers de paix sont déjà en train, toute déclaration ne pourrait que retarder leur succès.

Sur la réponse du président du Conseil D. Irányi tint le discours suivant :

„Messieurs !

J'aurais approuvé complètement la réserve de M. le Président du Conseil si je lui avais demandé s'il était disposé à intervenir énergiquement dans l'affaire en question. S'il est disposé à fixer des conditions que l'une ou l'autre des parties devrait repousser, en un mot s'il est disposé à envisager la question de telle sorte qu'il puisse en résulter des complications graves. Mais ce n'est pas ce que j'ai demandé; mais simplement, — si je me rappelle bien, car il y a déjà quelque temps que je lui ai adressé cette question — j'ai demandé si le gouvernement est disposé à agir pour empêcher le démembrement de la France et pour que la paix soit conclue à des conditions telles, qu'elles soient acceptables au point de vue de chacune des parties belligérentes, et satisfaisantes au point de vue de l'équilibre européen. Or, je pense, Messieurs, que sans être sollicité par l'une ou l'autre des parties, quand un principe aussi important du droit des gens est en jeu que l'intégrité des États, et qu'il s'agit de la question de l'équilibre européen, je crois, dis-je, que tout État doit y être autorisé et même obligé s'il occupe en Europe la position d'une grande puissance. C'est là ce que je désirais. Je concède, que le gouvernement peut bien avoir sujet d'être réservé sur ce qu'il a l'intention de faire

csonkíttatlanul fenntartassék, hogy az európai súlygyen érdekében történjek lépés: ezt tenni joga lett volna és tehette volna is. Ha sikertelen is felszólalásom, vigasztalom magamat azzal, hogy oly ügyben szólaltam fel, mely az egész Magyarország, mely az egész művelt Európa rokonszenvét bírja és figyelmeztetem a miniszter urat arra, hogy nem aszerint ítéli meg a nemzet és ítéli meg mindig a történelem a miniszterek cselekvését, amint azt siker, vagy sikertelenség követte: hanem aszerint, amint a körülményekhez képest országuk érdekében kötelességüket teljesítik. Nem volt sikere a 31.-i országgyűlés felszólalásának sem Lengyelország feldarabolása ellen, hanem azért büszkén hivatkozik a jelen nemzedék azon férfiakra, kik azon szerencsétlen szomszéd nemzet feltámadása mellett felszólaltak és büszkén fog az utókor hivatkozni arra, ha az én csekély szavamnak nem lenne is egyéb haszna, minthogy megmutassuk, hogy a magyar törvényhozásban voltak férfiak és azt hiszem számosan, akik egy szerencsétlen nemzet mellett felszólaltak. Úgy hiszem, nem tettem felesleges dolgot. Kénytelen vagyok megvallani, hogy a miniszterelnök kiterő válaszával nem vagyok megelegedve."

És hallgassátok csak, hogy nyilatkozik meg a magyar nemzet szava egyik nemes varmegye feliratában:

"Tisztelt Képviselőház! Hat hónap óta pusztítja Európa egyik legvirágzóbb országát egy borzasztó véráldozattal járó haborrú, melynek egyetlen célja, hogy egy nemes nemzetet leigázzon s a középkori hódítási jogot újraélessze. Egyre fokozódó nyugtalansággal szemlélik a népek egy hatalom megerősödését Európa szívében, amely a tartós béke megóvása érdekében oly szükséges egyensúlyt megingatva, más államok biztonságát és szabadságát veszélyezteti. Ez a nyug-

dorénavant. Mais, travailler au maintien desdits principes et de l'intégrité inviolable du territoire français, intervenir dans l'intérêt de l'équilibre européen, c'est ce que le gouvernement aurait eu le droit et le pouvoir de faire. Si mon appel est sans succès je me console par la pensée d'avoir fait cet appel dans une question qui a la sympathie de la Hongrie entière, de toute l'Europe civilisée, et je fais observer à M. le Président du Conseil que la nation et l'histoire ne jugent pas toujours les actions des ministres selon qu'elles ont été suivies ou non de succès, mais selon que les ministres ont fait leur devoir conformément aux circonstances dans l'intérêt de leur peuple. L'appel de l'assemblée nationale de l'an 1831 contre le démembrement de la Pologne n'a pas eu de succès non plus, néanmoins la génération actuelle peut se rappeler avec fierté les hommes qui ont fait appel en faveur de la résurrection de ce malheureux peuple et c'est avec fierté que la postérité se le rappellera, quand bien même ma faible voix n'aurait pas d'autre effet que de montrer, qu'il y a eu des hommes et je crois qu'il y en a beaucoup, au Parlement hongrois, pour élever la voix en faveur d'une malheureuse nation. Je ne crois pas avoir fait une besogne inutile. Je suis forcé de déclarer que je ne suis pas satisfait de la réponse évasive de M. le Président du Conseil."

Écoutez encore de quelle manière se manifeste l'opinion publique hongroise dans l'adresse de l'un des départements.

"Messieurs les Députés:

Une guerre causant des sacrifices formidables ravage depuis six mois un pays qui était un jour un des plus florissants de l'Europe, une guerre dont le seul but consiste à subjuguier une noble nation et à renouveler le droit médiéval des conquêtes. C'est avec une inquiétude toujours croissante que les peuples observent, au coeur de l'Europe, le raffermissement d'une puissance, qui, en ébranlant l'équilibre indispensable au

talanság a legnagyobbra fokozódott ama békefeltételek nyilvánosságra kerülésével, amelyeket a győztes a francia nemzetnek diktálni akar és amelyek elkerülhetetlen következménye egyrészt Németország abszolúturalma, másrészt Franciaország megcsönkítése és anyagi tönkretétele lenne.

De oly béke, mely minden közjognak megsértésére és egy nagy és nemes nemzet teljes eltiprására épül, nem lehet tartós. Ez eseményekre való tekintettel nyugtalansággal és bizalmatlansággal nézünk Európa és különösen saját nemzetünk jövője elé: mert amit ma akadálytalanul el lehet követni Franciaországgal szemben, ugyan ki fogja megakadályozni, ha holnap ugyanaz ismétlődik Magyarországgal szemben?

Kérjük tehát tisztelettel a magyar képviselőházat, hogy Európának ezen annyira nyugtalanító állapotát tegye komoly megfontolás tárgyává és javasolja a kormánynak, hogy késedelem nélkül lépjen föl más hatalmakkal egyetértésben Franciaország tervezett szétdarabolása ellen és vedje meg ezzel Európát mindazon politikai és társadalmi veszélyektől, amelyek a hódítás jogának elismerésével fenyegetnék."

E levelünket pediglen, mi 48 törvényhatóságok, ellenség által megszállottak, kormánytok által odaigérték s mi 20 megcsönkített vármegyék írjuk nem a kormánytoknak, melynembeszélt most a Ti nevetekben, mert a francia nemzet ily békét velünk elfogadtatni nem akarhat, hanem írjuk Tinéktek francia departementok, városok, Tinéktek ott Elzaszban s Tinéktek szabad Franciaországban, kik emlékeztek s tudjátok, mit jelent valakit hazájából kiszakítani, kik emlékeztek s most már bizonyosan tudjátok, hogy országokat hatalmiszóval ideig-óráig szertotépní lehet, de egy élő nemzetet

maintien de la paix durable, met en péril la sûreté et l'indépendance des autres États. Cette inquiétude a atteint son plus haut degré lorsqu'on a appris les conditions de paix, que le vainqueur s'apprête à imposer à la nation française. La conséquence inévitable de ces conditions est d'une part la prédominance absolue de l'Allemagne, et de l'autre la mutilation et la ruine matérielle de la France. Mais une paix basée sur la violation de tout droit public et sur l'écrasement total d'une grande et noble nation, ne peut être durable. Vu ces événements, c'est avec inquiétude et méfiance, que nous attendons le sort futur de l'Europe et particulièrement celui de notre nation: ce qui peut s'accomplir aujourd'hui à l'égard de la France, se pourra répéter demain à l'égard de la Hongrie.

Nous prions donc respectueusement la Chambre des Députés de bien vouloir prendre en considération la situation fort inquiétante de l'Europe et de proposer au gouvernement de protester sans délai et de concert avec les autres puissances, contre le démembrement projeté de la France, mettant ainsi l'Europe à l'abri des dangers politiques et sociaux, qui la menaceraient si nous admettions le droit de conquête."

Nous, représentants de 48 Comitats envahis et livrés à l'ennemi par votre gouvernement; et nous, représentants de 20 Comitats mutilés, nous adressons la présente lettre non pas à votre gouvernement qui en ce cas ne peut point parler en votre nom, car nous ne pouvons pas supposer que la nation française veuille nous imposer une paix si cruelle, -- nous l'adressons à vous, Départements et Villes de la France libre et de l'Alsace libérée. Nous nous adressons à vous, qui n'ignorez pas ce que signifie d'arracher quelqu'un de sa patrie et qui savez très bien qu'il est possible de déchirer un pays transitoirement par la force, mais qu'il ne sera jamais possible d'annihiler uno

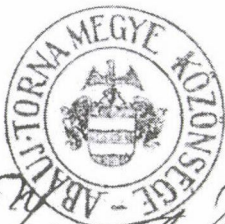
s annak 1000 éves jogait soha. Tinétek 100 rész földetekből akkor csak 5 rész veszett el s egy nemzet miatta félszáz évig gyászt viselt. Nálunk 70 részt akartok elszakítani s határainkat egy talpalatnyi földön sem épen hagyni. Franciák, hát lehet ez?

Ez utolsó órában mondjuk Tinétek: Memento Anno 1871.

nation vivante et d'abolir ses droits millénaires.

On ne vous a arraché que les cinq centièmes de votre patrie et vous avez porté le deuil pendant cinquante ans. A nous, on veut nous voler les soixante-dix centièmes de notre territoire et ne laisser intacte aucune de nos frontières! Français, serait-ce possible?

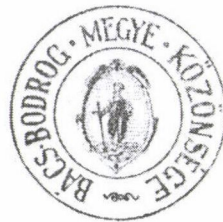
Au suprême instant nous vous prions: Souvenez-vous de 1871.

Abauj-Torna
vármegye közön-
sége nevében

Au nom du co-
mitat d'Abauj-
Torna

Dr. Mihály Lőrincz

Bács-Bodrog
vármegye közön-
sége nevében

Au nom du co-
mitat de Bács-
Bodrog

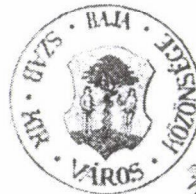
Jos. János

Alsó-Fehér
vármegye közön-
sége nevében

Au nom du co-
mitat d'Alsó-
Fehér

Dr. György Ádám

Baja város
közönsége nevé-
ben

Au nom de la
ville de Baja

Dr. János

Arad vármegye
közönsége nevé-
ben

Au nom du co-
mitat d'Arad

Dr. János

Baranya vár-
megye közönsége
nevében

Au nom du co-
mitat de Bara-
nya

Dr. János

Arad város kö-
zönsége nevé-
ben

Au nom de la
ville d'Arad

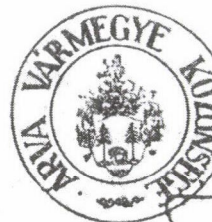
Dr. János

Bars vármegye
közönsége nevé-
ben

Au nom du co-
mitat de Bars

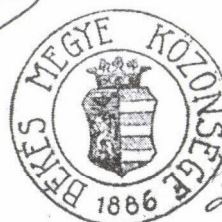
Dr. János

Árva vármegye
közönsége nevé-
ben

Au nom du co-
mitat d'Árva

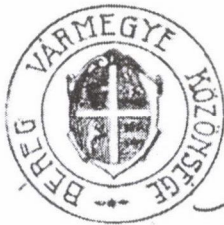
Dr. János

Békés várme-
gye közönsége
nevében

Au nom du co-
mitat de Békés

Dr. János

Bereg vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Bereg

Gyulán Árnó

Esztergom vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat d'Esztergom

J. Kőrösi

Beszterce-Naszód vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Beszterce-Naszód

[Signature]

Fogaras vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Fogaras

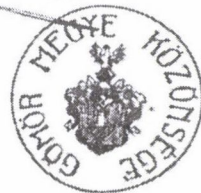
[Signature]

Bihar vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Bihar

[Signature]

Gömör vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Gömör

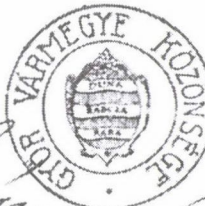
[Signature]

Brassó vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Brassó

[Signature]

Győr vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Győr

[Signature]

Csanád vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Csanád

[Signature]

Háromszék vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Háromszék

[Signature]

Csongrád vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Csongrád

[Signature]

Hont vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Hont

[Signature]

Csik vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Csik

[Signature]

Hunyad vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Hunyad

[Signature]

Kassa város közönsége nevében

Au nom de la ville de Kassa

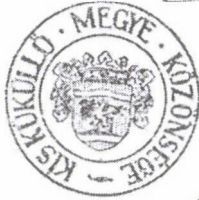
Lindauer

Máramaros vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Máramaros

Baszón

Kisküküllő vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Kisküküllő

Bazóthy

Maros-Torda vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Maros-Torda

Stum

Kolozs vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Kolozs

St. Péter

Marosvásárhely város közönsége nevében

Au nom de la ville de Marosvásárhely

Jacarta

Kolozsvar város közönsége nevében

Au nom de la ville de Kolozsvar

St. Péter

Moson vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Moson

St. Péter

Komárom vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Komárom

St. Péter

Nagyküküllő vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Nagyküküllő

St. Péter

Krassó-Szörény vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Krassó-Szörény

St. Péter

Nagyvárad város közönsége nevében

Au nom de la ville de Nagyvárad

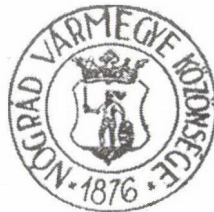
St. Péter

Liptó vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Liptó

St. Péter

Nógrád vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Nógrád

St. Péter

Nyitra vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Nyitra

[Handwritten signature]

Szabadka város közönsége nevében

Au nom de la ville de Szabadka

[Handwritten signature]

Pancsova város közönsége nevében

Au nom de la ville de Pancsova

[Handwritten signature]

Szatmár vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Szatmár

[Handwritten signature]

Pozsony vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Pozsony

[Handwritten signature]

Szeben vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Szeben

[Handwritten signature]

Pozsony város közönsége nevében

Au nom de la ville de Pozsony

[Handwritten signature]

Szepes vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Szepes

[Handwritten signature]

Sáros vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Sáros

[Handwritten signature]

Szilágy vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Szilágy

[Handwritten signature]

Selmecbánya város közönsége nevében

Au nom de la ville de Selmecbánya

[Handwritten signature]

Szolnok-Doboka vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Szolnok-Doboka

[Handwritten signature]

Sopron vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Sopron

[Handwritten signature]

Temes vármegye közönsége nevében

Au nom du comitat de Temes

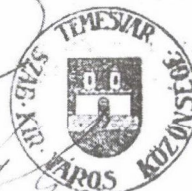
[Handwritten signature]

Sopron város közönsége nevében

Au nom de la ville de Sopron

[Handwritten signature]

Temesvár város közönsége nevében

Au nom de la ville de Temesvár

[Handwritten signature]

Torda-Aranyos
vármegye közön-
sége nevében

Au nom du co-
mitat de Torda-
Aranyos

[Handwritten signature]

Ung vármegye
közönségenevé-
ben

Au nom du co-
mitat d'Ung

[Handwritten signature]

Torontál vár-
megye közönsége
nevében

Au nom du co-
mitat de Toron-
tál

[Handwritten signature]

Vas vármegye
közönségenevé-
ben

Au nom du co-
mitat de Vas

[Handwritten signature]

Trencsén vár-
megye közönsége
nevében

Au nom du co-
mitat de Tren-
csén

[Handwritten signature]

Versec város
közönségenevé-
ben

Au nom de la
ville de Versec

[Handwritten signature]

Turóc várme-
gye közönsége
nevében

Au nom du co-
mitat de Turóc

[Handwritten signature]

Zala vármegye
közönségenevé-
ben

Au nom du co-
mitat de Zala

[Handwritten signature]

Udvarhely
vármegye közön-
sége nevében

Au nom du co-
mitat d'Udvar-
hely

[Handwritten signature]

Zemplén vár-
megye közönsége
nevében

Au nom du co-
mitat de Zem-
plén

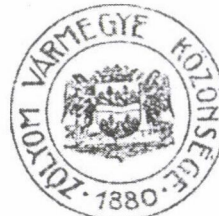
[Handwritten signature]

Ugocsa várme-
gye közönsége
nevében

Au nom du co-
mitat d'Ugocsa

[Handwritten signature]

Zólyom várme-
gye közönsége
nevében

Au nom du co-
mitat de Zólyom

[Handwritten signature]

Újvidék város
közönsége nevé-
ben

Au nom de la
ville d'Újvidék

[Handwritten signature]

Zombor város
közönségenevé-
ben

Au nom de la
ville de Zombor

[Handwritten signature]

TARSOLYOK HERALDIKÁJA¹

Már az első honfoglalás kori tarsolylemez, a pompás galgóci darab előkerülésekor feltűnt Rómer Flórisnak e tárgyféleség és a heraldika közötti kapcsolat. 1869-ben így írt erről: „egy ezüst pajzs alakú lemez, hasonló a huszártarsoly fődőjéhez, ez bőrre volt szegekkel és apró karmokkal erősítve”.²

A formai hasonlóságok (a pajzsalak) mellett, egyes honfoglalás kori tarsolylemezek mindenképpen – sajátos – preheraldikai emlékeként is felfoghatók. Példaként említhető a panovói ősmordvin temetőben előkerült tarsolylemez három griff ábrázolásával. A felső griff jobbra néz, az az alatt elhelyezett két griff pedig párt alkot, az egyik balra, a vele szemben álló pedig jobbra néz.³

Erdélyi István (1961-ben) a következőképpen emlékezett meg a Vaszelovszkoje falu melletti temetőből előkerült tarsolylemezről: „A palmettákból formált életfamtívum követése, a heraldikusan elhelyezett oroszlán alakokkal együtt messze vezetne. Ez még alapos és hosszadalmas vizsgálatot kíván.”⁴ Az ábrázoláson egymással szembeforduló heraldikusan megjelenített nőstény oroszlán pár látható.⁵

A korabeli veretes öv, illetve a rajta viselt díszes tarsoly – valamilyen – preheraldikus, illetve inszigniológiai értelmezése a legújabb – mérvadó – szakirodalomban is olvasható.⁶

Ezt követően hosszú ideig nem ismeretes Magyarországon (és másutt sem) tarsoly. Ismereteink szerint csak a 17. század közepén tűnik ismét fel. Különböző katonák viselik, szíjra akasztva, a szablya kiegészítő felszerelési tárgyaként (= szablyatarsoly), eredetileg igen szoros kapcsolatban a lódinggal (ez a korabeli patrontáska elnevezése). Ekkor még – döntően – létezett valódi táskaformája is a tarsolynak. Ebben akár élelmiszert, esetleg lőszert, illetve személyi tárgyakat is lehetett tartani. A 18. század elejétől azonban

általános egy lapos táska alak, amely elsősorban az egyenruha fényét emeli, gyakorlati jelentősége egyre kevésbé van. Lényegében kevés dolog tartható benne, leginkább irat, esetleg térkép, kisebb jegyzetfüzet, könyv – a tisztek esetében –, és pl. a korabeli szabályzat szerint a huszárlegénység bajuszpödrő viaszkot, pipát, pipadohányt tárolt – e nagybecsű – felszerelési tárgyban.

A tarsoly megjelenésétől kezdődően lényegében elsődlegesen „címer” funkciót tölt be. Fedőlapján különböző díszítéseken túl megjelenik az uralkodó (az állam), az ezredtulajdonos címere, névjele stb. stb. A katona egyenruházatában döntően ez mutatja, barát-nak ellenségnek egyaránt, hogy kihez tartozik az adott katona. Természetesen ez megjelent pl. hasonló alakban a huszárok sabrackján (= lőtakaró) is. Megjegyzendő, hogy a tarsoly viselése – különösen gyalogosan – minden időben meglehetősen célszerűtlen, kényelmetlen dolog volt.

A hadsereg különféle egységei, így elsősorban a huszárság viselt mindenkor tarsolyokat. De viszonylag hosszú időn keresztül – egészen a 18. század végéig – megmaradt pl. a tarsoly egyes magyar gyalog ezredek felszerelésében, illetve a határőrvidéki csapatok esetében is találkozhatunk ezzel a tárggyal.

A tarsoly mindenképpen magyar tárgyként született meg, sajátos „hungaricumnak” tekinthető, amely tőlünk terjedt el, éppen a huszár csapatnem (általános) átvételével Európa szerte, sőt még a tengeren túl is a 18–19. századokban. Megjegyzem, hogy külföldi hadseregekben előfordult, hogy nem csak a huszárság, hanem pl. a dragonyosok, vagy éppen a lovas tüzérség is használt tarsolyt.

A császári királyi hadseregben 1751-ből ismert az első rendszeresített előírás tarsollyal kapcsolatosan, amely szerint: „a tarsolyokon a továbbiakban ne az ez-

redtulajdonos (az ezred) címerét helyezték el, hanem a császári sást.⁷

A rendszeresített huszártarsolyoknak ezt követően bonyolult rendszere alakult ki, az egyes katonai rendfokozatoknak megfelelően, a közhuszártól a tábornokokig. A huszártarsolyok esetében heraldikai motívumok, uralkodói névjelők, különböző koronák, felségszínűk egyaránt nagy hangsúlyt kaptak. Természetesen új uralkodó trónra lépését követően ezek a motívumok változtak.

A sok évszázadra visszatekintő, a magyar huszárságnál oly jellegzetes felszerelési tárgyat 1861-ben a legénységénél,⁸ 1864-ben a tisztelnél is megszüntették.⁹

A tarsoly viselése a 18. században széles körben elterjedt. Pl. különféle tarsolyokat hordtak a nemesi felkelők, a különféle – egyenruhás – városi polgárőrök. Fontos volt az 1760-ban Mária Terézia által alapított Magyar Nemesi Testőrség rendkívül díszes, pazar egyenruházatánál is az ennek megfelelő tarsoly.

Az adott főnemesi (nemesi) család – mint alkalmazó – címerével, névjelével ékesített – adott esetben rendkívül díszes, extra kivitelű tarsolyok megjelentek e családok legbelsőbb férfi szolgazemélyzetének – hajdúinak – „magyaros” viseletében. Természetesen ugyanilyet hordtak a magyar főpapok, illetve egyházi intézmények hajdúi is, a mindenkori főpap, illetve az adott egyházi intézmény címerével ékesítve.

A vármegyék, illetve szabad királyi (és más városok) hajdúi, huszársjai díszöltözetükhöz szintén hordták az adott önkormányzat címerével, színeivel, névjelével stb. ékesített tarsolyait.

A 18. század második felétől kezdődően egyre nagyobb szerepet kaptak, a különböző ünnepélyes alkalmakra, általában a vármegyék által kiállított díszbandériumok, amelyek szintén kitűntek pompázatos egyenruháikkal, és annak megfelelő – sok esetben káprázatos – tarsolyaikkal. Pl. a tárgykör talán legmagasabb szintű korabeli kultusza figyelhető meg 1790-ben a Szent Korona hazahozatalakor, a különböző vármegyék által felállított „koronaőrző bandériumok” egyenruha- és – természetesen – tarsolyviselésében.

Különböző, általában egyszerűbb kivitelű tarsolyokat viseltek a különféle rendvédelmi szervek, testületek stb. tagjai is, pl. perzekutorok, pandúrok, zsandárok, csendőrök. A 19. század második felében, az alkalmazó város címerével ékesítve, az ún. városi rendőrök, utóbb a magyar királyi Államrendőrség – lovasrendőrség – állománya.

A tarsoly az uralkodói (főnemesi, nemesi, főpapi

stb.) temetéseken is megjelent. Készültek, a 18. század második felétől kimutathatóan, kifejezetten gyásztarsolyok, sőt akár egy konkrét temetésre is, illetve lehetőség volt más célokra használt – pl. főnemesi, nemesi címerrel, névjellel ékesített tarsoly – „gyásztarsolyként” való átalakítására, leginkább fekete huzat, boríték stb. formájában. A kifejezetten gyász céljaira készített tarsolyok fekete színűek, gyakori a heraldikai ábrázolás, halálszimbólum, névjel, rangkorona stb. megjelenítése.

Ismeretes a tarsolyhasználat pl. a bányászoknál és vadászoknál is.

Az 1848–1849-es magyar polgári forradalom és szabadságharc idején az új magyar hadseregben, illetve a nemzetőrségnél (a lovas alakulatoknál) nagy szerepet kapott a tarsoly. Érdekes, hogy sor került császári királyi (rendszeresített) huszártarsolyok „nacionalizálására”. Ebben az esetben az uralkodói névjel, illetve a császári koronát lefejtették – lefedték – a tarsoly fedelén, és az akkori idők viszonyainak megfelelően, a Szent Koronával lefedett magyar államcímer (kis címer) került ezek helyére. Természetesen új tarsolyok is készültek a korábbi formák, díszítések stb. megtartásával, azonban a „koronás” magyar államcímerrel. Megjegyzendő, hogy e tarsolyok az 1849-es trónfosztás után készültek „korona nélküli” „koszorús – kardos” címerrel is.

A rendszeresített katonai tarsolyokon kívüli darabok – döntően – a mindenkori megrendelő kívánságának megfelelően készültek, azonban megállapítható, hogy egy adott időszakban – hosszú ideig – hasonló jellegű tarsolyok készültek pl. az önkormányzatok esetében, természetesen az adott vármegye, város címere, színei stb. figyelembevételével. Pl. névjel a Szent Koronával, névjel a címerrel, csak a címer, címer a felségszínekkel stb.

Hangsúlyozandó, hogy a 18–20. századi tarsolyok egy része direkt módon is valódi címer, ahol a díszes tarsolyfedél maga a címerpajzs, ami általában a csücsköstalpú pajzs formáját mutatja. Más esetekben a legkülönbözőbb méretű, alakú pajzsokban jelennek meg az adott címerek.

A heraldikai emlékek között gyakoriak a pazar kivitelű, színes címerek, de előfordulnak (csak) egyszínű ábrázolások is, illetve különböző fémből készült, egyszínű – esetenként színjelöléses – címerek is.

A 19. század második felétől gyakori volt, hogy akár kisebb városok esetében is készült a hajdú (huszár) számára az adott település címerével ékesített tarsoly.

A 19. század második felében megjelent az „intézményi tarsolyviselés” is, pl. a Magyar Nemzeti Múzeum portásának – sajátos – díszöltözetéhez is készült tarsoly. A pesti Magyar Királyi Tudományegyetemen az 1870-es években jelentek meg – a rektori és a kari – díszhuszárok. Öltözetükhöz az Egyetem címerével ékesített tarsoly is tartozott.

A 19. század végén, az 1896-os millenniumi ünnepek alkalmából nagyon nagy mértékben felerősödött a magyar nemzeti hagyományok ápolása, középpontba állítása. Így akkor nagy számban készültek történelmi előképek alapján historizáló díszöltözetek, és természetesen a hozzájuk tartozó tarsolyok is. Ezen „jelmezek” nagy szerepet játszottak pl. a világraszóló 1896. június 8-án tartott – egész napos – „ezredéves hódoló díszmenet” során. Megjegyzendő, hogy e hiteles történelmi ruhák és tarsolyok elkészítésénél adott esetben tudományos kutatást is folytattak. Pl. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye díszbandériumának öltözete, tarsolya esetében. Ezek a darabok olyan jól sikerültek, hogy már néhány évvel később, a legjelesebb magyar tarsolygyűjtő, Pettkő-Szandtner Tibor, már korabeli – kuruc kori –, eredetinek vélte e historizáló darabot.

A millenniumi öltözeteket, így a tarsolyokat is, a későbbiekben is használták, illetve további példányokat is előállítottak. II. Rákóczi Ferenc és társai, valamint Thököly Imre 1906-os újratemetésénél, ismét nagyszabású – jelmezes – történelmi felvonulásokra került sor, ahol jelentős szerepet kaptak a tarsolyok is. Az itt használt darabok döntő része már kifejezetten „színházi kelléktári darab”-szerű volt. Azonban még ezek is sokszor megtévesztették az utódokat.

A tarsolyhasználat és tarsolykészítés még a két világháború közötti időszakban is folytatódott, elsősorban a vármegyei, illetve városi önkormányzatok esetében is. Sőt – egyes esetekben – egészen 1950-ig használtak darabokat. Helyenként a tarsolyokról eltávolították az „oda nem illővé vált” szimbólumokat, pl. a Szent Koronát.

A tarsolyok – valamilyen formában történő – „historizáló” újraélesztésére 1970-ben került sor. A Magyar Néphadsereg lovas díszbandériumának tagjai az április 4-ei felszabadulási katonai díszszemlájén különböző tarsolyokat, így Kossuth-címeres darabokat viseltek.

A rendszerváltást követően, a felállított „Magyar Köztársaság lovas díszegysége” elnevezésű, gyakorlatilag a Nádor huszárezred történelmi egyenruháját viselő alakulat tarsolyán a Magyar Köztársaság államcimer látható.

Korunkban az egyre nagyobb számú, legkülönbözőbb lovas „hagyományörző” visel különféle – történelmi előképek alapján készült – egyenruhákat, így tarsolyokat is. Ezek között megtalálhatók a korabeli rendszeresített katonai darabok másolatai, illetve rekonstrukciók, de nem ritkák a fantáziadarabok sem.

Nem érdektelen megemlékezni a honfoglalás kori tarsolyok másolatai viselésének kultuszáról sem, amely napjainkban lett divatos. Ezt gyakran hordják pl. különböző nemű cserkészek, de pl. akár – saját – egyetemi hallgatóim közül is számosan. Új funkcióban: táskaként, övtáskaként használják e másolatokat.

Megjegyzendő, hogy a történelmi tarsolyok döntő részének „nagyon jók” a heraldikai ábrázolásai. Nyilvánvaló, hogy a megrendelők a készítő céhes mesterek, pl. gombkötők, rendelkezésére bocsátottak megfelelő színes előképeket, mintákat, s fontosnak is tartották, hogy annak megfelelően készüljenek el a darabok. Más esetekben viszont – s ez különösen a 20. századi daraboknál jellegzetesség – elnagyoltabb címerábrázolások is megjelentek e tárgycsoporton.

A tarsolyok jelentős része, eddig (ittthon és külföldön egyaránt) figyelemre nem méltatott, kiváló heraldikai forrásanyag is egyben.

Az alábbiakban szeretnék közölni félszáz, a különböző korszakokat, tarsolyhasználókat, tarsolyváltozatokat stb. átfogó tarsolyokon megjelenő címet, címerábrázolást. A leírások esetében mindenkor a darabokon ténylegesen szereplő címet írom le. Ez pedig adott esetben pl. eltérő is lehet a közismerttől, illetve egyes részleteiben, színezésében tér attól el.

I. Államcímeres tarsolyok

1. Kuruc legénységi tarsoly – Thököly Imre korából.¹⁰

A kék tarsolyfedél közepén fehér (ezüst) kettős kereszt. Ez a magyar államcimer megfelelő motívumára való utalás. Ebben az esetben nincs pajzs, maga a tarsolyfedél tekinthető csücsköstalpú pajzsnak.

Ez az egyik legkorábbi, „heraldikus” jellegű, fennmaradt tarsoly.

2. Huszár legénységi tarsoly – valamelyik Esterházy-huszáralakulat felszereléséből – a 17–18. század fordulójáról.¹¹

Vörös tarsolyfedél, aranyzsinór díszítésekkel. Maga a tarsolyfedél tekinthető címernek – csücsköstalpú pajzs. A pajzstalpban a magyar államcimer kissé stili-

zált részlete, a hármashalmos álló kettős kereszt. Felette, szokatlan módon, ötágú korona lebeg.

3. Huszártishti tarsoly – Habsburg-, magyar és erdélyi címerekkel – 1750 körüli.¹² Álláspontom szerint e nagyon érdekes, kissé azonban provinciális jellegű darab Erdélyben készült a „két magyar haza” címerével (is) ékesítve.

A zöld bársony tarsolyfedél nagyon jó minőségű, arany skófumhímzéssel díszített. A heraldikai motívumok is ilyen technikával készültek: aranszál, színes fonálhímzés.

A tarsoly heraldikai ábrázolásai – más helyről nem ismert – összeállításuk igen sajátos, kissé naiv emlékcsoportot jelentenek. A tarsolyfedél középső részén, a jobb oldalon, kissé stilizált – fekete–arany – kiterjesztett szárnyú, kétfejű fekete sas (5×4 cm). Szokatlan módon, a Szent Koronával – és nem a császári koronával – ékesítve (2,5×2 cm) oly módon, hogy a korona alsó szélé a sasfejekhez ér. Felette ezüst M T R betűkkel (= MARIAE THERESIA REGNIA) (0,5×0,7 cm). A sas alatt egy jobbra néző, első két lábával ágaskodó szarvas alakjával. A bal oldalon két egymás mellé helyezett, aranszegélyű, ovális pajzs, széleik összeérnek, közöttük viráglevél díszítés. A jobb oldali pajzsban a Magyar Királyság (korona nélküli) „kis címere”. A jobb oldali pajzsmezőben vörös–ezüst sávok (8 ×). A bal oldali vörös pajzsmezőben, zöld hármashalom, középső kidomborodó halmán álló ezüst kettős kereszt, talpánál nyitott leveles arany korona. A bal oldali pajzsban Erdély címere, amely ebben az ábrázolásban arany mezőben hét arany bástya (három sorban), kettő – három – kettő elrendezésben.

A magyar államcímert alatta balra forduló, ugró, arany sörényű, ezüst egyszarvú (unicurus). Az erdélyi címert alatta jobbra forduló, lépő, arany (hím) oroszlán, feltartott, bekunkorodó farkokkal (1–2. ábra).

4. Magyar királyi nemesi testőr tarsoly – 1760 körül.¹³

Extra kivitelű zöld posztó tarsolyfedelel teljes mértékben kitöltő, pazar (arany és ezüst fémszál, színes fonál, flitterdíszítés) címerábrázolás, alatta – a korabeli tarsolyokról is ismert – haditőrőféak.

Fekete kétfejű sas, arany koronákkal, csőrökkel, karmokkal, vörös nyelvekkel. Jobb karmában ezüst kardot, arany jogart, bal karmában ezüst orszálgalmát tart. Mellén, középen, csücsköstalpú pajzsban (nagy méretű) színes magyar államcímert (kis címert). A jobb pajzsmezőben vörös–ezüst sávok (7 ×), a bal vörös pajzsmezőben, zöld hármashalom középső, kiemelkedő halmán álló, ezüst kettős kereszt, talpánál

nyitott leveles arany koronával. E pajzs körül a pajzs fő elejéből, illetve a pajzs fő hátsó részéből kiinduló, stilizált Aranygyapjas Rend-i lánc, a pajzs talp közepé alatt rendjelvényekkel. A címert a Szent Korona stilizált, barokk ábrázolásával van lefedve, jelzésértékű oldallemezekkel, abroncsdíszítésekkel, keresztpánttal, egyenes kereszttel. A két sasfej között nagy méretű, stilizált osztrák császári korona lebeg oldallemezekkel, abronccsal, ezen kőimitáció, keresztpánttal, gömbbel, ezen kereszttel.

5. Huszártishti tarsoly, Mária Terézia uralkodásának idejéből – 1770–1780 körül.¹⁴

Hímzett, illetve applikált technikával készült tarsoly (színes fonálhímzés, flitterek, arany zsinór, ezüst gömböcskék).

A vörös tarsolyfedél közepén nagy méretű, a felület nagy részét kitöltő, magyar államcímert (kis címert) ábrázolás, csücsköstalpú pajzsban. A jobb oldali pajzsmezőben a fehér–vörös sávok (8 ×). A bal oldali vörös pajzsmezőben, stilizált hármashalom középső dombján, ezüst szegélyű, fehér kettős kereszt, talpánál ötágú nyitott leveles arany korona.

A címert (applikált, flitterdíszes) sajátos kivitelű, nagy méretű Szent Korona fedi le. Ez a koronaábrázolás sajátos keveréke a Szent Korona barokk ábrázolásának és az osztrák főhercegi koronának. Az ábrázoláson érzékeltették az oldallemezeket, az abroncs díszítéseit, a keresztpántot, a gömböt, ezen egyenesen álló kereszt van.

6. Nemesi felkelő tiszti tarsoly (?) – 1800 körül.¹⁵

Arany és ezüst fémszállal, színes fonállal hímzett, ezüst flitterekkel díszített tarsoly. A vörös tarsolyfedél közepén, azt nagy mértékben kitöltő, a Szent Koronával lefedett magyar államcímert (kis címert). Aranszegélyű, háromszögű pajzsban ábrázolt címert. A jobb pajzsmezőben a vörös–ezüst sávok (9 ×9). A bal – vörös – pajzsmezőben, fehér–zöld hármashalom, középső, kiemelkedő halmán álló, ezüst kettős kereszt, ennek talpánál, nyitott leveles arany korona.

A címert feletti Szent Korona megfelel a korban gyakori barokk ábrázolások képének. Az ábrázoláson az oldallemezeket, a keresztpántot, a lelógó láncocskákat is érzékeltették. A korona tetején egyenes kereszt áll.

A pajzs jobb és bal szélé mellett stilizált akantuszlevél díszítés, ezüstfonállal, flitterrel.

A pajzs talp alatt két egymásra helyezett, alul szaggal összekötött, stilizált babérág ezüst fonálhímzéssel.

7. Nemesi felkelő (?) legénységi tarsoly – 1800 körül.¹⁶

1. és 2. ábra. Huszártishti tarsoly, részletek, 1750 körül. MNM TT Fegyvertár. Fotó: P. A.

3. ábra. Alkalmi dísztarsoly a Szent Korona hazaszállításának idejéből, 1790. HM Egyenruha-gyűjtemény. Fotó: P. A.

4. ábra. Nemesi felkelés, tisztis tarsoly Fejér vármegye címerével ékesítve, 1800 körül. Fotó: Dr. Vajkai Zsófia

5. ábra. Vármegyei hajdu tarsoly, Zólyom vármegye címerével ékesítve. Banská Bystrica (Besztercebánya) Stredoslovenské múzeum, Közép-Szlovákiai Múzeum. Fotó: Dr. Graus Igor

6. ábra. Városi hajdu tarsolya, Békéscsaba város címerével ékesítve, 1910 körül. Békéscsaba, Munkácsi Mihály Múzeum, Történelmi Osztály, tárgyi gyűjtemény. Fotó: P. A.

7. ábra. Városi hajdu tarsolya, Pozsony, szabad királyi város címerével ékesítve, 1860 körül. HM Egyenruha-gyűjtemény. Fotó: P. A.

8. ábra. Hajdu tarsoly, gróf Károlyi család címerével ékesítve, 1860 körül. MNM TT Textílygyűjtemény. Fotó: P. A.

Egyszerű kivitelű, applikált technikával, zsinórdíszítéssel készült tarsoly.

A tarsoly közepén erősen „népies” magyar államcímert (kis címer) ábrázolása koronával.

Csücsköstalpú pajzsba foglalt címert, a jobb oldali pajzsmezőben a fekete–fehér sávok (9 x), a bal oldali pajzsmezőben – teljesen stilizált – „szívszerű”, fehér szegélyű, zöld hármashalmon megjelenő fehér kettős kereszt. A tarsolyt lefedő koronaábrázolás hiányzik, azonban ennek egyes kontúrjai megvannak. Bár a Szent Koronát kívánták megjeleníteni, ez a korona inkább az osztrák főhercegi koronára emlékeztet.

8. Gyász tarsoly. Sándor Lipót főherceg, magyar királyi herceg, nádor temetéséről – 1795.¹⁷

Pazar kivitelű tarsoly: arany és ezüst szálú hímzés, valamint színes fonál hímzés, ezüst flitter, ezüst gömböcskék.

A fekete bársony tarsolyfedél közepén barokk pajzsban a Szent Koronával lefedett magyar államcímert (kis címer). A pajzs szélén körben, helyenként szalagokkal összekötött, zöld–ezüst babérmagány van.

A jobb oldali pajzsban a vörös–ezüst sávok (9 x) láthatók. A bal oldali vörös pajzsmezőben zöld hármashalmon középső halmán álló ezüst kettős kereszt, talpánál nyitott leveles arany koronával.

A pajzsfő elejétől, illetve a pajzsfő hátsó részéből kiindulva, a babérmagányt átfonva, keresztezve, a Magyar Királyi Szent István Rend zöld–vörös–zöld szalagja. A lelógó szalagon – a pajzsderék közepe alatt – függ le a Rend – valóságos – színes kivitelezésű keresztje. A rendjelet azonban a Szent Korona ábrázolása nélkül jelenítették meg.

A Szent Korona erősen stilizált, nem valóságos „barokk”, jelzésszerű ábrázolás oldallemezekkel, az abroncs medalionokkal, keresztpánttal, nagyméretű keresztel, a száraz végein gömböcskékkel. A korona szélein egy-egy lelógó lánccal.

9. Huszár törzstiszti tarsoly, amelyet 1848-ban átalakítottak, „nacionalizáltak”.¹⁸

Korábbi, császári királyi rendszeresített huszár törzstiszti tarsoly, amelyet 1848-ban, az akkori szokásoknak megfelelően, átalakítottak. Az addigi császári koronát és az uralkodói névjelet eltávolították. Ennek helyére a Szent Koronával lefedett magyar államcímert (kis címer) került. Az egyes részleteknél igen jól látszik a tarsoly átalakítása.

Kivitele: domború ezüsthímzés, színes fonál hímzés, flitter díszítés.

A magyar államcímert csücsköstalpú pajzsban ábrázolták. A jobb pajzsmezőben az ezüst–vörös sávok (8

x), a vörös, bal oldali pajzsmezőben zöld hármashalmon, kiemelkedő, középső halmán álló, ezüst kettős kereszt, amelynek talpánál nyitott leveles arany korona van.

A Szent Korona nagyméretű, kissé stilizált, barokk ábrázolása szerepel a címert felett. Ezen hangsúlyozottan kidolgozták a figurális oldallemezeket, a figurális medalionokkal ékesített abroncsot, illetve a figurális keresztpántot, a gömbön egyenes kereszt áll.

10. „Ménescari” katonai tarsoly (Bábolnáról), tisztikivitel – 1880 körül.¹⁹

A sötétkék tarsolyfedél közepére felerősített, részben színjelöléses, sárgaréz magyar államcímert (kis címer).

Az államcímert szakszerű, „előírásos” ábrázolás, az 1874-es szabályozás szerint készült.

A jobb oldali pajzsmezőben a sávok, a bal oldali pajzsmezőben a hármashalmon, középső kiemelkedő halmán álló, kettős kereszt, talpánál nyitott leveles koronával. A címert a Szent Korona valóságos alakja fedi le. A címert körül, a pajzs jobb szélén tölgyfakoszorú, bal szélén babérmagány, amelyek a pajzstalp alatt egymásra vannak helyezve és szalaggal vannak összekötve.

11. Rendőr altiszti tarsoly 1910 körül.²⁰

A tarsolyon látható címert elnagyolt, egyszerű kivitelű, modern hímzéssel készült. A világoskék tarsolyfedél közepén a Szent Koronával lefedett magyar középcímert látható.

A nagyméretű szív-pajzsban a magyar kis címer. A jobb oldali pajzsmezőben a vörös–ezüst sávok (9 x). A bal oldali pajzsmezőben a zöld hármashalmon, középső kimagasló halmán álló, ezüst kettős kereszt, talpánál nyitott leveles arany koronával.

Az első (ezüst) pajzsmezőben Dalmácia címere, három, szembenéző, ezüst oroszlánfej. A második pajzsmezőben Horvátország címere: vörös–ezüst „kockázott” pajzsmező. A harmadik (kék) pajzsmezőben Szlavónia címere: hullámos ezüst pólyák közötti – vörös – mezőben jobbra futó természetes színű nyest. A negyedik pajzsmezőben Erdély címere: a felső (kék) mezőben jobbra néző kiterjesztett szárnyú, növekvő fekete sas, felül jobbra sugárzó arany nap, balra ezüst holdsarló. Középen vörös pólya. Az alsó (ezüst) mezőben hét vörös bástya, 4 felül, 3 lent elrendezésben. Az ötödik (vörös) pajzsmezőben Fiume címere: zöld sziklán álló, balra néző, kiterjesztett szárnyú kétfejű fekete sas, karmaiban urnával, melyből víz folyik a szikla alá. A sas felett főhercegi korona.

A címert a Szent Korona valóságos alakja fedi le, ezüstszínű, színes részletekkel. Megfelelően ábrázolták az

oldallemezeket, az abroncsot, a keresztpántot, a ferde keresztet.

12. A Magyar Néphadsereg lovas díszbandériuma által az 1970. április 4-ei felszabadulási katonai díszszemlén használt tarsoly – 1970.²¹

Egyszerű kivitelű, modern tarsoly. Maga a „népies ízlésű” címerábrázolás aplikált technikával, illetve arany zsinórral készült.

A vörös tarsolyfedél közepén, némiképpen stilizált, barokk pajzsba foglalt Kossuth-címerrel. A jobb oldali pajzsmezőben a vörös–ezüst sávok (9 ×). A bal oldali pajzsmezőben zöld hármashalom, középső kiemelkedő halmán álló, aranyszegélyű ezüst kettős kereszt rendkívül stilizált, arany koronával.

II. Az Erdélyi Nagyfejedelemség címerével ékesített tarsolyok

1. Hivatalnoki (?) tarsoly az Erdélyi Nagyfejedelemség címerével ékesítve – 1790 körül.²²

Nagyon jó minőségű kivitelben készült tarsoly. Arany- és ezüstszál, színes fonál hímzés, arany és ezüst flitter, színes köimitációk, ezüst gömböcskék.

A világoskék tarsolyfedél közepén, azt teljesen kitöltő formában, az Erdélyi Nagyfejedelemség barokk tárcsapajzsban elhelyezett államcímere. A pajzs szélein arany fémszálal hímzésű, zöld babérlevél díszítéssel.

A felső (kék) pajzsmezőben közepén, jobbra néző, kiterjesztett szárnyú, növekvő fekete sas, jobbra fent arany nap, balra ezüst holdsarló. Középen – aranyszegélyű – vörös pólya. Az alsó (fehér) pajzsmezőben hét vörös bástya, fekete kerettel, kapuval (4 felül, 3 lent).

A címerábrázolás felett – nagyon szép kivitelű – Szent Korona-ábrázolás, és nem a nagyfejedelemségi korona jelenik meg. Ez az ún. barokk ábrázolás. Részletgazdag, figurális oldallemezekkel, abroncsrészletekkel, keresztpánttal, tetején egyenes kereszttel.

A pajzs körül, a pajzs alá némiképp benyúlva, a pajzsfelelejtől a pajzstalp közepéig virágfüzér díszítés van.

2. Hivatalnoki (?) tarsoly az Erdélyi Nagyfejedelemség címerével ékesítve – 1790 körül.²³

Nagyon jó minőségű kivitelben készült tarsoly. Arany-, ezüstszál, színes fonálhímzés, domború hímzés, arany, ezüst flitterdíszítés, ezüst gömböcskék. Maga a címer rátét a tarsoly fedelén. Mályvaszínű bársony tarsolyfedél közepén, barokk tárcsapajzsban az Erdélyi Nagyfejedelemség címere.

A felső (kék) pajzsmezőben kiterjesztett szárnyú, növekvő, jobbra néző, fekete sas. Jobbra fent, sugárzó naparc, balra fent ezüst holdsarló. Aranyszegélyű, vörös pólya. Az alsó (arany) pajzsmezőben hét ezüst bástya felül 4, alul 3 elrendezésben.

A címert (arany) nagyfejedelemségi korona fedi le, abronccsal, keresztpánttal, gömbbel, egyenes kereszttel.

3. Gyász tarsoly az Erdélyi Nagyfejedelemség címerével ékesítve – 1790 körül.²⁴

A fekete tarsolyfedél közepén, barokk tárcsapajzsban az Erdélyi Nagyfejedelemség államcímere. Kivitele: arany-, ezüstszál, színes fonál hímzés, ezüst gömböcskékkel, kőutánzatokkal.

A felső (kék) pajzsmezőben kiterjesztett szárnyú, növekvő, jobbra néző fekete sas. A jobb felső sarokban sugárzó arany naparc, a bal felső sarokban ezüst holdsarló. Aranyszegélyű vörös pólya. Az alsó (ezüst) pajzsmezőben hét vörös bástya, nyitott kapukkal, felül 4, alul 3 elrendezésben.

A címerábrázolás felett a Szent Korona (és nem a nagyfejedelemségi korona) szerepel jelzésértékű oldallemezekkel, az abroncsra kőutánzatokkal, keresztpánttal, fent kisméretű koronával. Ez a korona stilizált barokk alakja. A korona szélein egy-egy lelógó, nagyméretű arany szalaggal.

III. Az Osztrák–Magyar Monarchia kiscímerével ékesített tarsoly

1. Udvari apród tarsoly – 1890 körül.²⁵

Az általános tarsolyformától eltérő alakú, jellegű tarsolyimitáció: csak tarsolyfedél van, nincsen táskarésze.

Maga a tarsolyfedél alul kissé kiszélesedő háromszögű pajzs alakú (magassága 30 cm, felső szélessége 21,5 cm, alsó szélessége 28 cm).

Az aranyszövet borítású tarsolyfedélen – azt teljesen kitöltő formában –, részben domborúan hímezve (arany-, ezüst-, színes fonál hímzés), az Osztrák–Magyar Monarchia kis címere látható. A címer mérete: 22×21 cm, a szív-pajzsé 8×6 cm, a szív-pajzs szegélye 0,2 cm. A címer egyes részletei (pl. a kétfejű sas) rendkívül aprólékosan kidolgozottak.

Kiterjesztett szárnyú, kétfejű fekete sas, a fejeken arany koronával, arany csőrrel, vörös nyelvvel, arany karmokkal. A jobb karomban – kicsit stilizált – arany kardot és jogart, a bal karomban arany zsinórokkal díszített, arany keresztes, kék országalmát tart.

A mellére helyezett címer, a Habsburg-Lotharingi ház címere. A pajzs jobb oldalát – valamilyen okból kifolyólag – egyáltalán nem ábrázolták, ez egy üres arany mező. A pajzs cölöphelye vörös-fehér-vörös sávokból áll. A pajzs bal oldalán, arany mezőben vörös jobbharánt pólya.

Az osztrák császári korona a motívum felett lebeg. Ez a korban szokásos, stilizált alak. Arany színű, az abroncs színes kőimitációkkal, arany-vörös bélés, arany pántok, nagyméretű arany gömb, arany kereszt.

IV. Alkalmi díszarsoly

1. Alkalmi díszarsoly, a Szent Korona 1790-es házasságának idejéből – „a vigyázatnak jelentő címerével ékesítve” – 1790.²⁶

Három vármegye (Nyitra, Somogy és Zala) koronaőrző banderistái is ugyanilyen tarsolyt viseltek 1790-ben.

A tarsolyfedél maga címer jellegű, ez csücsköstalpú pajzsnek tekintendő (magassága 40 cm, felső szélessége 26 cm, alsó szélessége 34 cm). Kivitele: domború hímzés, ezüst fémszál, színes fonal.

A fekete tarsolyfedél közepén a koronaőrzés feladatát szimbolizáló, igen sajátos korabeli címerábrázolás látható. Három zöld-szürke hegyorom középső, kiemelkedő ormán álló, szembenéző, balra forduló, fehér (ezüst) bagoly, csőrében (ezüst) magyar szablyát tart. ennek markolata balra, a penge hegye pedig jobbra néz (3. ábra).

V. Vármegyei címerekkel ékesített tarsolyok

1. Nemesi felkelés tisztis tarsoly, a Fejér vármegye címerével ékesítve – 1800 körül.²⁷

Nagyon szép kivitelű tarsoly, színes hímzett kivitelű címerképpel.

A tarsolyfedél maga címer jellegű, ez csücsköstalpú pajzsnek tekintendő. Stilizált sárga levéldísz alapra helyezett zöld talaj. Balra néző kék ruhás, barna öves, barna csizmás, vörös királyi palástot, illetve gallért viselő, feje felett sárga glóriával megjelenített térdelő Szent István király alakja. Kezében, szélein bojtokkal ékesített kék párnán a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket tartja. Alatta, aranszegélyű pajzsban a – korona – nélküli magyar államcímer (kis címer). A párnán lévő koronát úgy ábrázolták, hogy az alatta elhelyezkedő címer lényegében „koronásnak” tűnjék.

A motívum felett balra kék felhőn trónoló, koronás, glóriás Szűz Mária, a glóriás Kis Jézussal. Jobbra fent kék felhő, az egész címer felett sárga, ötágú korona (4. ábra).

2. Vármegyei hajdú tarsoly, Hont vármegye címerével ékesítve – 1870 körül (?).²⁸

Hímzett, aplikált kivitelben készült tarsoly, aranszegélyű vörös tárcsapajzsban ábrázolt vármegyei címerrel. Balra néző – ezüst – emberi kar, ezüst kesztyűvel, egyenes (ezüst) kardot tart. A pajzsfő jobb oldalán nyolcágú arany csillag, bal oldalán ezüst holdsarló. Szembenéző ezüst sisak. Felette sisakdíszként megismétlődik a páncélozott, ezüst emberi kar kesztyűvel, amely egyenes ezüst kardot tart. A takaró mindkét oldalon vörös–ezüst.

3. Nemesi felkelés tisztis tarsolya Hunyad vármegye címerével ékesítve – 1800 körül.²⁹

Nagyon szép kivitelű tarsoly, amely nagy mértékben követi a reguláris hadsereg huszárságának főtisztis tarsolyát.

Arany és ezüst fémszál, színes domború fonálhímzés, flitterek.

A vörös tarsolyfedél közepén, azt teljesen kitöltő, ovális pajzsban elhelyezett Hunyad vármegyei címer. Kék pajzsmezőben, jobbra néző csőrében ezüst gyűrűt tartó fekete holló, mely lábaival barna hegy ormán áll.

A pajzs a Szent Koronával van lefedve. Ez némiképpen valóságúságra törekvő ábrázolás, így megjelennek az oldallemek, az abroncs, a keresztpánt, a gömb, és ezen egyenes kereszt áll. A korona alsó részén, jobbra és balra ábrázoltak három-három lefüggő láncocskát is.

A pajzs alatt, a pajzsderék elejétől a pajzsderék bal oldaláig terjedően, nagyméretű ezüst babérkoszorú van elhelyezve, amely alul – a pajzstalp alatt – szalaggal van összekötve.

4. Vármegyei díszhuszár (hajdú) historizáló tarsolya, Hunyad vármegye címermotívumával ékesítve – 1896.³⁰

A fenti tarsolyt a millenniumi ünnepek alkalmával viselték, arany hímzés kivitelben készített címermotívummal. Nincs pajzs, maga a tarsolyfedél pajzs jellegű. Ez csücsköstalpú pajzsnek tekintendő.

A fekete tarsolyfedél közepén arany színben, jobbra néző, csőrében gyűrűt, lábai között babérágat tartó holló.

5. Vármegyei hajdú tarsoly, Nyitra vármegye címerével ékesítve. – 1860 körül.³¹

A címerábrázolás domború hímzésű kivitelben készült.

A vörös tarsolyfedél közepén, aranszegélyű tárcsapajzsban Nyitra vármegye címerének ábrázolásával. A pajzs felső szélén szélesebb – sárga – díszítéssel. Vörös mezőben jobbra néző, felemelt jobb kezében ezüst csatabárdot, bal kezében pajzsot tartó, arany szegélyű, díszítésű teljes ezüst páncélba öltözött, nyitott leveles arany koronát viselő, természetes színű, arcú, szakállas, idős Szent László alakjával. Aranszegélyű pajzsában a magyar államcímert színes ábrázolásával. (Maga a páncélzat a 16. században használatosnak felel meg.) Szent László jobb lábával az általa legyőzött, földön fekvő, szakállas, fehér süveges kun alakjára támaszkodik. A kun baljában arany íjat tart, felsőruhája zöld, nadrágja fehér, arany díszítéssel, csizmája fekete. A kun arc a természetes színű.

A pajzs fő közepén – szembenéző – ezüst sisak, vörös béléssel, nyakában láncon függő ovális arany medallionnal. A sisak felett nyitott leveles, ötágú arany korona. A takaró – mindkét oldalon – vörös–fehér.

6. Vármegyei hajdú tarsoly, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye címerével ékesítve – 1878 körül.³²

A címerábrázolás arany színű hímzés, illetve arany zsinórdíszítés kivitelben készült.

Sötétkék tarsolyfedél közepére helyezett a címerábrázolás: barokk pajzsra helyezett ovális pajzs, amely körül arany zsinórdíszítés van. A címerábrázolás elnagyolt.

A felső mezőben halmon álló, jobbra néző, mellső mancsaiban koronát tartó kétfarkú oroszlán. Az alsó mezőben jobbjában kardot tartó, szembe néző magyar vitéz alakja.

E címerek felett, azonos kivitelben készült, ötágú arany korona.

7. Vármegyei hajdú tarsoly, Sáros vármegye címerével ékesítve – 1851-es évszámmal.³³

A vörös színű tarsolyfedél közepére felerősített, fehér fémből készült, vármegyei címerrel.

Barokk pajzsba foglalt címerábrázoláson a mező 9-szer vágott. Középen fent – sajátos sisakdíszként – a pajzs fő közepén, felemelt kezeivel fején koronát tartó, szembenéző ruhátlan nőalak. Maga a pajzs stilizált babérkoszorúra van helyezve, amely a pajzsderék elejétől, a pajzsderék bal oldaláig tart.

8. Vármegyei hajdú tarsoly, Sopron vármegye címerével ékesítve – 1870 körül.³⁴

A tarsoly fedőlapjának közepén, kissé lejjebb (sárgarézéből készült) ráerősített vármegyei címer, felette ugyanilyen formában S V (= Sopron vármegye) betűkkel, az ovális pajzs keskeny szegélyében Sopron vármegye felirattal.

A pajzsban talajon álló, jobbra forduló, tollas sisakot, bal oldalán kardhüvelyt viselő, jobbjában kivont egyenes kardot, baljában ovális barokk pajzsba helyezett herceg Esterházy-címert tartó vitéz alakjával. Az Esterházy-címer hercegi koronával van lefedve.

Az ovális pajzs a Szent Korona valóságúságra törekvő, barokk alakjával van lefedve.

9. Vármegyei hajdú tarsoly, Szatmár vármegye címerével ékesítve – 1870 körül.³⁵

A tarsoly (kék) fedőlapjának közepén jó minőségű színes, hímzett, kerek talpú pajzsba helyezett vármegyei címerábrázolással.

A címer kilenc pajzsmezőből áll. Az első, fekete mezőben vörös rák. A második, arany mezőben arany koronából kinövő ezüst bástya, jobbról és balról (ezüst) zászlókkal. A harmadik, kék mezőben (ezüst) hal. A negyedik ezüsttel és vörössel (9 x) vágott mező. Az ötödik, (kék) mezőben, a Sárkány Rend sárkánya által címerjelként (badge) tartott mezőben, zöld talajon álló, jobbra néző, koronás ezüst karvaly. A hatodik, vörös mezőben zöld talajon álló, arany gabonakéve. A hetedik, (kék) mezőben zöld levelű, arany szőlőfürt lebeg. A nyolcadik, (arany) mezőben zöld talajon álló, természetes színű jobbra lépő szarvas. A kilencedik, (kék) mezőben zöld levelű és szárú arany makk.

A címet, sajátos kivitelű, ötágú arany korona fedi le. A takaró jobbra vörös–ezüst, balra kék–arany.

10. Vármegyei hajdú tarsoly, Tolna vármegye címerével ékesítve – 1880 körül.³⁶

A tarsoly fedőlapjának közepére erősített fém címermotívum. Nincsen pajzs, maga a tarsolyfedél címer jellegű. Ebben az esetben csücsköstalpú pajzsnek tekintendő.

E motívumon kartusba foglalt, kockás kövezeten áll. Három boltív alkotja, amelyből a középső magasabb, kiemelkedő. A jobb oldali boltív alatt Szent Imre herceg koronás álló alakja, jobbjában jogart tart. A középső boltív alatt Szent István király trónon ülő alakja, királyi palástban, jobbjában jogar, baljában országalma. A bal oldali boltív alatt – ezt a mezőt majd teljesen kitöltő – nagyobb ovális pajzsban a magyar államcímert (kis címer), amelyet a korona stilizált, ún. barokk alakja fed le.

Ezen ívek felett két angyal ötágú koronát tart.

11. Vármegyei hajdú tarsoly, Veszprém vármegye címerével ékesítve – 1860 körül.³⁷

Színes hímzett kivitelben készült tarsolyfedél, címerábrázolás.

A vörös tarsolyfedél közepén, barokk tárcsapajzsban elhelyezett vármegyei címerábrázolással.

Kék mezőben, zöld talajon álló, hármás, zöld szegélyű barna tornyú, ezüst vár, fekete ablakokkal, nyitott kapuval, felhúzott (ezüst) rostéllyal. A középső torony tetejéből kiindulva, zöld levelű, két ezüst makk. Jobbra fent lebegő ezüst hold, balra fent lebegő ezüst csillag.

A címer felett öt ágú fehér korona, vörös–zöld díszítésekkel. A pajzs körül – fehér–zöld – levél díszekkel.

12. Vármegyei hajdú tarsoly, Zólyom vármegye címerével ékesítve – 1800 körül.³⁸

Sajátos, bájos kivitelű, színes címerábrázolással ellátott tarsoly.

Tojásdad alakú (barokk) pajzsban ábrázolt címer, szélén leveles arany szegéllyel. A pajzsban ezüst–zöld sávok (8 x). A pajzsot pajzstartóként – maga előtt tartja – egy kiterjesztett szárnyú, arany ruhás angyal. A pajzstalp alatt jobbról, illetve balról két egymásra helyezett, zöld ág (5. ábra).

VI. Városi címerekkel ékesített tarsolyok

1. Városi hajdú tarsolya, Besztercebánya, szabad királyi város címerével ékesítve – 1880 körül.³⁹

A vörös posztó tarsolyfedél közepére ráerősített (fehér fém) városcímer.

A barokk tárcsapajzsban ábrázolt városcímer, amely 9-szer vágott. A címert pajzstartóként egy kiterjesztett szárnyú angyal tartja maga előtt. Sajátos, továbbá pajzstartóként a pajzsderék elejétől, a pajzsderék bal oldalától kiindulva, a pajzstalp közepéig terjedően, két befelé forduló sas látható. Ezek alatt, alul szalaggal összekötött babérágak vannak a pajzstalp alatt.

2. Városi hajdú tarsolya, Békéscsaba város címerével ékesítve – 1910 körül.⁴⁰

Egyszerűbb, színesen hímzett kivitelben készített címerábrázolással ékesített tarsoly.

A sötétkék tarsolyfedél közepén, arany barokk pajzsban, aranyszegélyes, ovális pajzsban Békéscsaba város címere. Vörös mezőben jobbra forduló, két lábon álló arany oroszlán, mellső mancsaiban arany nyílveoszlokat tart. A pajzstalpban kék víz jobbra forduló hallal.

A pajzsot arany szegélyes, vörös bélésű kék sisak fedi le, nyakában arany láncon függő medál, rajta háromágú arany korona. Felette kék–zöld virágdíszítés. A pajzsot alul szalaggal átkötött zöld babérágak ölelik körül (6. ábra).

3. Fővárosi díszhuszár tarsolya, Budapest Székesfőváros címerével ékesítve – 1880 körül.⁴¹

Arany és ezüst szállal, színes fonállal hímzett, részben aplikált technikával készített címerábrázolás. A vörös tarsolyfedél középső mezőjében, az adott lehetőségeknek megfelelő, a tarsoly alakját, formáját követő elnyújtott, hosszúkás, háromszögletű pajzsban (valóságúságra törekvő) címerábrázolás az 1873-as szabályozásnak megfelelően.

Vörös pajzsmező, melyet hullámos ezüst pólya választ ketté. A felső pajzsmezőben egytoronyú, nyitott kék kapus vár, az alsó pajzsmezőben háromtoronyú, két kék nyitott kapus vár. Jobbról vörös nyelvű arany oroszlán, balra vörös nyelvű arany griff szerepelnek pajzstartóként. A címet a Szent Korona valós alakja fedi le. A címer talapzatra van helyezve.

4. Millenniumi díszbanderitsa (historizáló) tarsolya, Kecskemét szabad királyi város címerével ékesítve – 1896.⁴²

A vörös színű tarsoly önmagában is címer formájú, a korabeli gyakorlatnak megfelelően. Ez barokk pajzsoknak tekinthető. Színes fonállal hímzett címerábrázolás. A városcímer teljes mértékben kitölti a tarsolyfedeleket.

Barokk pajzsban elhelyezett címer. Vörös mezőben, a pajzstalpnál hármás zöld halom. A középső, kiemelkedő halmon két lábon álló, jobbra néző (ezüst) fehér kecske. Stilizált arany–zöld, illetve zöld–arany foszladékokkal. A címer felett a Szent Korona valóságúságra törekvő – kissé aránytalan –, színes ábrázolása lebeg.

5. Városi hajdú tarsolya, Miskolc szabad királyi város címerével ékesítve – 1870 körül (?)⁴³

A tarsolyfedél – vörös – mezőjének közepén, ráerősített domború, préselt (részben színjelöléses) városcímer.

Vörös mezőben szembenéző, valóságúságra törekvő idős, szakállas Szent István-ábrázolás. fején a Szent Koronával, jobbában (valóságű) jogar, baljában (valóságű) országalma. Ötágú koronás sisak, felette – növekvő – bajuszos hajdú alakja, jobbában szalaggal átkötött öt darab búzakalászt, baljában leveles szőlőfürtöt tart. Mindkét oldalon foszladékok. A pajzstalp alatt stilizált levéldíszítéssel. A pajzsot jobbról egy oroszlán, balról egy griff tartja pajzstartóként.

6. Városi hajdú tarsolya, Nagykőrös város címerével ékesítve – 1880 körül.⁴⁴

A címerábrázolás ezüst szállal, színes fonállal hímzett, ezüst flutterrel díszített, részben aplikált technikával készült.

Ezüst szegélyű, ovális vörös pajzsban elhelyezett városcímer. Természetes színű, lombos fa ábrázolá-

sával, amely talajon áll. A címer felett ötágú, kettős korona. A pajzs körül stilizált, barokk díszítés.

7. Városi hajdú tarsoly, Pozsony szabad királyi város címerével ékesítve – 1860 körül.⁴⁵

A tarsolyfedél (magassága 31 cm, felső szélessége 23 cm, alsó szélessége 27 cm) maga a címer – a szélein látható – körbefutó, ezüst díszítésen belül. Ez ebben az esetben csücsköstalpú pajzsra tekinthető.

Maga a címerábrázolás egyszerűbb, elnagyolt (ezüst fémszállal, színes fonállal hímzett, részben aplikált technikával készült). Vörös mezőben ezüst oromzatos városfal, középen nyitott fekete városkapu, felső részén ezüst rácsokkal. Az oromzatos fal mögött három ezüst bástyatorony ablakkal, vörös tetővel, ennek sarkain gombos díszítéssel. A két szélső torony azonos, a középső kiemelkedő, némiképpen eltérő kivitelben készült (7. ábra).

8. Polgárőrségi tiszti tarsoly, Szeged szabad királyi város címerével ékesítve – 1810.⁴⁶

A tarsoly jellege, kivitele, mérete stb. – a címerábrázolástól eltekintve – teljes mértékben megfelel a császári királyi hadsereg huszársága főtiszi tarsolyának.

Arany- és ezüstszállal, színes, részben domború fonalhímzéssel, illetve arany és ezüst flitter díszítéssel készült csücsköstalpú pajzsra foglalt címerábrázolás (a pajzs 6,5×7 cm, a foszladék 11×9 cm, a sisak és sisakdísz 8,5×4 cm).

Hasított pajzs. A jobb oldali – arany – mezőben két ezüst harántpólya. A bal oldali – arany – mezőben megfeleezett, balra néző, fején arany koronát viselő, kiterjesztett szárnyú fekete sas, karmában ezüst jogarral.

A pajzsfő közepén ezüst sisak vörös béléssel, nyakában láncon függő arany medál. A sisakon ötágú ezüst korona. Felette lépő, jobbra néző ezüst bárány. Jobbra és balra ezüst foszladékkal.

9. Városi hajdú tarsolyának fedele, Szeged szabad királyi város címerével ékesítve – 1890 körül.⁴⁷

Színes fonalhímzéssel készült címerábrázolás. A téglavörös tarsolyfedél közepén csücsköstalpú pajzsban elhelyezett városcímer (a pajzs 5,7×7,2 cm, a sisak 5×8 cm, a foszladék 5×9,5 cm).

Hasított pajzs. A jobb oldali kék mezőben két ezüst balharánt pólya. A bal oldali mezőben megfeleezett, balra néző, fején arany koronát viselő, kiterjesztett szárnyú fekete sas vörös szemmel, csőrrel és karommal. Karmában ezüst jogarral.

A pajzsfő közepén ezüst sisak, ötágú ezüst koronával. Felette jobbra lépő ezüst bárány. A jobb foszladék kék–ezüst, a bal vörös–ezüst.

VII. Egyházi címerekkel ékesített tarsolyok

1. Főpapi hajdú tarsolya, gróf Csáky Miklós József hercegprímás címerével ékesítve – 1751–1757 között.⁴⁸

A tarsoly fedele trébelt kézi kikalapálású (réz–őn ötvözet – „trombitaréz”) lappal van ellátva a korabeli tarsolyok szerkezetének megfelelően. Ennek közepén a hercegprímási címer. Címersátor közepén – nagyméretű – ovális pajzsban a gróf Csáky család címere, a jobbra néző, levágott, süveget viselő, vérző tatár fej. A címersátor felső részén hercegi korona, a pajzs mögött (apostoli) kettős kereszt. Az egész címer fölött főpapi kalap, oldalain egy-egy hurokkal és tíz-tíz bojtjal.

2. Főpapi hajdú tarsolya, a pannonhalmi bencés Főapátság címerével ékesítve – 1890 körül.⁴⁹

Világoskék tarsolyfedél közepén, ráerősített, fehér színű fémből készült címerrel.

Két egymás mellé helyezett ovális pajzs. A jobb oldali pajzsban öt szív van (felül kettő, alul három elrendezésben), középen pedig a BÉKE felirat. A bal oldali ovális pajzsban Szent Márton püspöksüveges, álló alakja látható, jobbával áldást oszt, baljában kampós pásztorbotot tart. Oldalain egy-egy térdelő alak. A két pajzs felett – sajátos sisakdíszként – kiterjesztett szárnyú, püspöksüveget viselő angyal.

3. Főpapi hajdú tarsolya, Hetey Sándor pécsi megyéspüspök címerével ékesítve – 1897–1903 között.⁵⁰

Hímzett ezüst fémszál kivitelben készült címerábrázolás. A világoskék tarsolyfedőlap közepén, háromszögű pajzsban elhelyezett címer. A pajzsot balharánt pólya osztja ketté. A felső mezőben koronával ékesített lángoló szív látható, kereszttel. Az alsó mezőben hullámokkal küzdő, jobbra néző szarvas. A pajzs oldalain – ezüst – foszladékok. A pajzsfő közepén sisak, e mögött kiterjesztett sasszárnyak, felette hatágú csillag. E felett infula. Az egész motívum felett főpapi kalap, oldalain egy-egy hurokkal és hat-hat bojtjal. A pajzs mögött főpapi jelvények láthatók. Jobbra kereszt, balra pásztorbot. A pajzs alatt szalag, LABORARE jelmonddal.

VIII. Családi címerekkel ékesített tarsolyok

1. Hajdú tarsoly, a Berényi család címerével ékesítve – 1860 körül.⁵¹

Színes fonállal hímzett címerábrázolás, részben domború hímzés kivitelben.

A meggyvörös tarsolyfedél közepén aranszegélyű, reneszánsz tárcsapajzsban a Berényi család címere. Kék mezőben jobbra forduló arany mokus, mellső karmaival arany mogyorót tart (rág). Jobbra fent hatágú arany csillag. A mokus alatt zöld hármashalom. Ennek középső halmán nyitott leveles arany korona színes díszítésekkel. A címerpajzsot ötágú nyitott leveles arany korona fedi le, amely zöld és vörös díszítésekkel ékes. A címer körül arany kartus díszítés. (A pajzsfő elejétől kiindulva a pajzstalp közepéig, illetve a pajzsfő hátsó részéből kiindulva a pajzstalp közepéig.)

2. Hajdú tarsoly, a gróf Csekonics család címerével ékesítve – 1864 után.⁵²

A tarsoly nagy mértékben hasonlít a császári királyi hadsereg huszársága főtiszti tarsolyaira. A nagyon szép kivitelben készült tarsoly címerábrázolása arany, ezüst fémszál, színes fonálhímzés, gömböcskékkel, részben domború hímzés kivitelben. A világoskék tarsolyfedél közepén csücsköstalpú pajzsban a Csekonics család grófi címere. Kék mezőben, kék talajon álló, jobbra néző, álló arany oroszlán, vörös nyelvvel. Felemelt mellső mancsaival káka botot (hypra) tart. A pajzsfő közepén szembenéző ezüst sisak, vörös béléssel, ezüst grófi koronával. A korona közepén – természetes színű – jobbra néző őr daru áll, jobb lábában követ tart.

3. Hajdú tarsoly, a gróf Esterházy család (tatai ágának) címerével ékesítve – 1830 körül.⁵³

Nincs pajzs, maga a tarsoly fedele a címer, amely azt teljes mértékben kitölti. Ebben az esetben ez csücsköstalpú pajzsnek tekintendő.

Fekete tarsolyfedél címerábrázolása, színes fonálhímzés kivitelben készült. A pajzstalp közepén, sajátos kivitelű, tizenegy ágú, vörös–zöld kőimitációkkal díszített sárga grófi korona. Felette, sajátosan megjelenített két lábbon álló, jobbra néző, vörös nyelvű sárga griff. Jobb mellső mancsában sárga markolatú, keresztvasú és pengéjű szablyát tart. Bal mellső mancsában három zöld szárú vörös rózsát tart. Fején, ugyancsak sajátosan megjelenített, kilencágú sárga grófi korona, sárga–fehér–vörös–zöld díszítésekkel.

4. Hajdú tarsoly, a gróf Károlyi család címermotívumával ékesítve – 1830 körül.⁵⁴

Nagyon jó minőségben, extra kivitelben készített tarsoly. Arany, ezüst flitter, színes fonálhímzés, domború hímzés kivitel. Ívelt felső szélű háromszögű kék pajzsban (14,5×11,5 cm), részletgazdag, valóság-hű ábrázolás. Zöld hegyen álló, jobbra néző, felemelt jobb karmában vörös szívet tartó ezüst karvaly. A motívum körül, címerjel (badge) formájában a Sárkány Rend

jelvénye (= jobbra forduló, saját farkát szájában tartó, szárnyas zöld sárkány, arany lábakkal). A címer feletti arany, ezüst szál, színes fonálhímzéssel, részben domború hímzésben kivitelezett, ezüst flitterekkel, ezüst gömböcskékkel, az abroncs vörös és zöld kőimitációkkal díszített kilenc ágú grófi rangkorona (10,5×4,5 cm).

5. Hajdú tarsoly, a gróf Károlyi család címerével ékesítve – 1860 körül.⁵⁵

Arany és ezüst szál, színes fonálhímzés, színes kőimitációk, részben domború hímzéses kivitelben készült címerábrázolás. A vörös posztó tarsolyfedél közepén – azt nagymértékben kitöltő – részletgazdag, kifejezetten „bájos” címer, csücsköstalpú pajzsban.

A kék szív-pajzsban, hármás domb. középső ormán álló, jobbra néző, jobb karmában vörös szívet tartó ezüst karvaly. A szív-pajzsot címerjel (badge) formájában a Sárkány Rend jelvénye (= jobbra néző, koronás, saját farkát a szájában tartó ezüst sárkány) övezi. Maga a pajzs öt mezőre osztott. Az 1. kék mezőben, ágaskodó, jobbra néző barna szarvas. A 2. ezüst mezőben kiterjesztett szárnyú, jobbra néző fekete sas. A 3. kék mezőben jobbra néző, két lábbon álló barna oroszlán, mellső mancsaiban zászlókkal. A 4. kék mezőben, arany koronás és szárnyas – szembenéző – angyalfej. Az 5. ezüst mezőben, szembenéző, aranykoronás, vörös–ezüst szirén. A címer felett tizenkét ágú grófi korona stilizált abronccsal. Felette három vörös bélésű, koronás ezüst sisak. A jobb oldalán balra forduló, két lábbon álló, kétfarkú ezüst oroszlán. Jobb mancsában felemelt ezüst szablyával. A középső sisakból, szembenéző, vörös tollbokkrétás sisakot viselő, ezüst páncélos vitéz emelkedik ki. Felemelt jobb-jában ezüst szablyát, baljában levágott, bajuszos, vérző török fejet tart az üstökénél. Bal oldali sisak koronáján két lábbon álló, jobbra néző ezüst griff. Jobb-jában ezüst szablyát, baljában három vörös rózsát tart.

A foszladék jobbról ezüst–kék, balról ezüst–vörös. A pajzs mögött jobbra és balra egy-egy vörös–ezüst fecskéfarkas zászlóval.

A pajzstartók: kifelé néző egy-egy álló, ezüst kétfarkú, vörös nyelvű oroszlán.

A pajzs alatt ezüst szalagban, fekete betűkkel a család jelmondata: FIDE ET VIRTUTE FAMAM QUAERE. A mérete: 19×13 cm (8. ábra).

6. Hajdú tarsoly, a gróf Kornis család címerével ékesítve – 1860 körül.⁵⁶

Ezüst fémszál, színes fonálhímzés, részben applikált technikával készült címerábrázolás. Világoskék tarsolyfedél közepén, ezüst szegélyű, ovális pajzsban

elhelyezett címer. Kék–fehér (rutás) pajzsmezőben jobbra néző, ágaskodó ezüst egyszarvú. A pajzstalpban barna hármás domb, az unicurus a középsőn és a jobb oldalin áll. A pajzs fölött kék bélésű, szembenéző ezüst sisak, ötágú ezüst koronával. Mindkét oldalon ezüst foszladékokkal. A korona bal oldalán sisakdísz, jobbra néző, ágaskodó ezüst egyszarvú.

Pajzstartókként a jobb oldalon, sisakján három tollat viselő, jobbájában fokosballtát tartó – ezüst – vitéz, akinek arca testszínű. A bal oldali – ezüst – vitéz, sisakján három tollat visel, jobbájában felemelt egyenes kardot, baljában ovális pajzsot tart, arca testszínű.

7. Hajdú tarsoly, a gróf Mailáth család címerével ékesítve – 1830 körül.⁵⁷

Nagyon jó minőségű tarsoly. Ezüst fémszállal, színes fonállal hímzett, ezüst flitterekkel, ezüst gömböcskékkel díszített kivitelezésű címerábrázolás.

A vörös tarsolyfedél közepén csücsköstalpú pajzsba helyezett címer. A jobb kék pajzsmezőben – közepén – ezüst horgony, nyitott leveles arany korona, keresztben elhelyezett arany markolatú, ezüst kard, hármás zöld gally. A pajzstalpban zöld hármashalom. A bal pajzsmezőben 5×3 ezüst-vörös téglá. A címert grófi korona fedi le. Pajzstartókként egy-egy griffmadár szerepel. Az egész motívum talajra van helyezve.

8. Thököly Imre herceg újratemetésénél használt, annak címerével ékes, historizáló tarsoly – 1906.⁵⁸

Modern, gépi hímzés, színes címerábrázolás. Színházi jelmez jellegű tarsolyimitáció fedelén. (A tarsoly-nak nincsen táskarésze.)

Hercegi koronás címersátorra helyezett ovális címerpajzs, arany barokk keretben. A sárga szívpajzsban kiterjesztett szárnyú fekete sas. Négyelt alappajzs. Az 1. és 4. vörös mezőben balra, illetve jobbra lépő, álló sárga oroszlán. A 2. és 3. kék mezőben jobbra, illetve balra lépő sárga oroszlán, jobb mancsukban ki-vont egyenes karddal.

9. Hajdú tarsoly, a gróf Zichy család címerével ékesítve – 1790–1800 körül.⁵⁹

Arany és ezüst fémszállal, színes fonállal hímzett, részben domború hímzésben kivitelezett, arany és ezüst flitterekkel díszített címerábrázolás, ívelt felső szélű háromszögű pajzsban, amely teljesen kitölti a vörös tarsolyfedél belső mezőjét. Kék pajzsmezőben, közepén ezüst kereszt, melyet arany szarvasagancs ölel körbe. Az agancs egy színes díszítésű, ötágú ezüst koronából nő ki. Ez a pajzstalpban elhelyezett zöld hármashalomra van helyezve. A címer felett ötágú ezüst korona van elhelyezve. A pajzs körül, a pajzslő elejétől a pajzstalp közepéig, illetve a pajzslő hátsó részétől a pajzstalp közepéig terjedően, stilizált ezüst babérágak ölelik körül a címert.

Pandula Attila

JEGYZETEK

¹ A jelen tanulmány a szerző által folytatott tarsolykutatósi program keretében készült. Ennek során széles körű hazai és külföldi forrásfeltárássra került sor. A szerző e helyen is köszönetet mond azoknak, akik támogatták munkájában. Pl. Dr. Erdélyi István (Göd) ny. professor; Esterházy Privatstiftung Eisenstadt (Kismarton) Dr. Graus, Igor (Banská Bystrica/Besztercebányai) Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky Státny archív v Banskej Bystrici – A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma Besztercebányai Állami Levéltár) igazgató; Katkóné Bagi Éva (Szeged) Móra Ferenc Múzeum; Dr. Kocsor János (Békéscsaba) Munkácsy Mihály Múzeum; Dr. Kovács S. Tibor (Budapest) Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár Fegyvertár, vezető; Rainer Pál (Veszprém) Laczkó Dezső Múzeum; Rombauer Tamás (Bábolna) Nemzeti Ménesbirtok Kft., igazgató; Dr. Ságvári György (Budapest) Hadtörténeti Múzeum, Egenruhagyűjtemény, vezető; Dr. Tompos Lilla (Budapest) Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár Textilgyűjtemény, vezető; Dr. Vajkai Zsófia (Budapest).

² Rómer Flóris: Egyveleg. *Archaeológiai Értesítő* (2) 1869. (február 15.) 5. szám 105.

³ Pl. Erdélyi István: Az ősmagyarországi régészeti emlékei Kelet-Európában. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. (Szerk.: Bartha Antal–Czeglédy Károly–Róna-Tas András). Bp., 1979. 68–69., 69. p. 2. Ill.

⁴ Erdélyi István: Újabb adatok a tarsoly elterjedéséhez Kelet-Európában. *Archaeológiai Értesítő* (83) 1961. 95.

⁵ Uo. 97. P. 2. Ill.

⁶ Pl. Révész László: Emlékezetek utatok kezdetére ... (Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában.) Bp., 1999. 104–108., 111., 114., 117.

⁷ Reisinger, Robert: Die normierte Säbeltaschen der k. k. Husaren von 1765–1864. In: *Militaria Austriaca* 5. Wien, 1989. 60.

⁸ Uo. 64.

⁹ K. k. Armee – Verordnungsblatt vom 16. Februar 1864. Abth. 13. Nr. 908.

¹⁰ Jan K. Kube: 34. Auktion – Spezielsammlung Säbeltaschen (16. Oktober 1982.) München 1982. 38. szám, uo. ill. + címlap (színes ill.) (a továbbiakban: Spezielsammlung Säbeltaschen).

¹¹ Forchtenstein (Fraknó) Esterházy Vár gyűjtemény (Esterházy Privatstiftung).

¹² Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: MNM) Történeti Tár (a továbbiakban: TT) Fegyvertár, Ltsz.: 55. 3828.

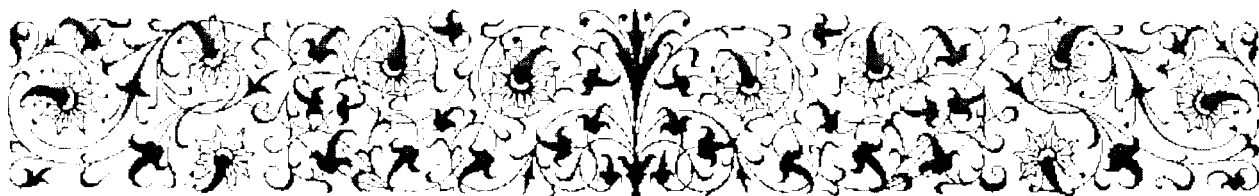
¹³ Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HM) Egenruhagyűjtemény, Ltsz. nélkül.

¹⁴ Spezielsammlung Säbeltaschen 39. szám, uo. ill.

¹⁵ Uo. 40. szám, uo. ill.

¹⁶ Uo. 41. szám, uo. ill.

- ¹⁷ HM Egyenruhagyűjtemény, Ltsz.: 513.
- ¹⁸ *Boccia, Giorgio Lionello*: Il Museo Stibbert a Firenze Volume terzo: I, armeria europea. Milano, 1975. 219. 796. sz. ill., (ugyanazokkal az adatokkal) a „kép kötet” Milano, 1975. 62 (színes) ill., *Lensi, A.*: Il Museo Stibbert. Catalogo della sale armi europee. I. Firenze, 1915. *Rossi, Fil.*: Mostra delle armi antiche in Palazzo Vecchio. Catalogo. Firenze. 1938. 140. 68. szám.
- ¹⁹ Speziálsammlung Säbeltaschen 44. szám. uo. ill.
- ²⁰ HM Egyenruhagyűjtemény. Ltsz.: 515.
- ²¹ HM Egyenruhagyűjtemény, Ltsz.: 178. / gy. sz.
- ²² MNM TT Fegyvertár.
- ²³ Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum. Ltsz.: Igy. 53. 299., v. ö. (*Rainer Pál*) In. Térjünk a tárgyra. Kiállítás a Laczkó Dezső Múzeum alapításának 10. évfordulójára. Veszprém, 2003. 71., 185. szám, uo. ill.
- ²⁴ MNM TT Fegyvertár, Ltsz.: 3823.
- ²⁵ MNM Textilgyűjtemény. Ltsz.: 52., 159.
- ²⁶ HM Egyenruhagyűjtemény. Ltsz. nélkül.
- ²⁷ Speziálsammlung Säbeltaschen 52. szám uo. ill.
- ²⁸ Uo. 83. szám, uo. ill.
- ²⁹ Uo. 50. szám, uo. ill., 2. színes tábla, alsó sor, bal oldali színes ill.
- ³⁰ Uo. 84. szám, uo. ill.
- ³¹ MNM TT Fegyvertár, Ltsz.: 55.3830.
- ³² Speziálsammlung Säbeltaschen 97. szám, uo. ill.
- ³³ Uo. 67. szám, uo. ill. – rossz meghatározással.
- ³⁴ Uo. 96. szám, uo. ill.
- ³⁵ Uo. 82. szám, uo. ill.
- ³⁶ Uo. 92. szám, uo. ill.
- ³⁷ Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum. Ltsz.: Igy. 56.52., vö. (*Rainer Pál*) Térjünk a tárgyra. Kiállítás a Laczkó Dezső Múzeum alapításának 100. évfordulójára. (Szerk.) *Tóth G. Péter–Schleicher Zoltán*. Veszprém, 2003. 32. 70. szám, uo. ill.
- ³⁸ Banská Bystrica (Besztercebánya) Sredoslovenské múzeum (Szlovákiai Múzeum).
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum – Történeti Osztály. Tárgyi gyűjtemény. Ltsz.: 58. 1. 7.
- ⁴¹ Speziálsammlung Säbeltasche 139. szám, uo. ill.
- ⁴² Uo. 127. szám, uo. ill.
- ⁴³ Uo. 129. szám, uo. ill.
- ⁴⁴ Uo. 131. szám, uo. ill.
- ⁴⁵ HM Egyenruhagyűjtemény. Ltsz. nélkül.
- ⁴⁶ Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Ltsz.: 54. 130. l.
- ⁴⁷ Uo., Ltsz.: 54. 133. l.
- ⁴⁸ MNM TT Fegyvertár. Ltsz.: 55. 3829.
- ⁴⁹ Speziálsammlung Säbeltaschen 145. szám, uo. ill.
- ⁵⁰ HM Egyenruhagyűjtemény, Ltsz. nélkül.
- ⁵¹ MNM TT Fegyvertár, Ltsz.: 55.3826.
- ⁵² Speziálsammlung Säbeltaschen 111. szám, uo. ill., 3. színes tábla, jobb felső sor, jobb oldal ill.
- ⁵³ Uo. 108. szám, uo. ill., 3. színes tábla, felső sor, jobb oldali ill.
- ⁵⁴ MNM TT Textilgyűjtemény, Ltsz.: 6060. 4.
- ⁵⁵ MNM TT Textilgyűjtemény, Ltsz.: 6064. 2.
- ⁵⁶ Speziálsammlung Säbeltaschen 121. szám, uo. ill.
- ⁵⁷ Uo. 113. szám, uo. ill., 4. színes tábla, alsó sor, jobb oldali ill.
- ⁵⁸ Uo. 115. szám, uo. ill.
- ⁵⁹ Uo. 102. szám, uo. ill., 2. színes tábla, alsó sor, jobb oldali ill.

KÖNYISMERTETÉS

VIRÁG ZSOLT: *Magyar kastélylexikon* (8. kötet) Hajdú-Bihar megye kastélyai és kúriái.
Fo-Rom Invest kiadása, Budapest, 2006. 293 oldal, képekkel gazdagon illusztrált
ISBN 963 86675 5 9

Megjelent a kastélylexikon nyolcadik, Hajdú-Bihar megye kastélyait és kúriáit bemutató kötete. A sorozat korábban megjelent darabjaihoz hasonlóan bizonyos értelemben ez is hiánypótló mű, hiszen a kifejezetten a nemesi életmódhoz kötődő építészeti emlékek egységes szempontok alapján történő bemutatása mindeddig nem valósult meg.

A kötet szerkezete a korábbiakhoz hasonló, így két nagy részből áll, egyrészt a ma is meglévő, másrészt a már elpusztult kúriákat veszi számba, a leírásokhoz gazdag képanyag társul. Az egyes települések nemesi lakhelyei bemutatása előtt rövid bevezetőket talál az olvasó, amelyek segítenek földrajzilag elhelyezni az adott helységet, ugyanezen célt szolgálja a 216. oldalon elhelyezett térkép is.

Kiderül az is a kötetből, hogy Hajdú-Bihar megye kúriái, kastélyai kevés kivételtől eltekintve a 2. világháború után szomorú sorsot értek meg, bizonyítja ezt, hogy közel annyit lebontottak közülük, mint amennyi még ma is áll. Jól megfigyelhető az a kettős tendencia is, amely ezeknek az épületeknek a sorsában megnyilvánul: a központi elhelyezkedésű, jól hasznosítható kúriákat felújítják és közösségi vagy turisztikai célra hasznosítják, míg nagyon sok ma is nagyon rossz, omladozó állapotban várja sorsa beteljesedését.

Településként megvizsgálva az épületek számát feltűnik, hogy bizonyos településeken kimagasló számban fordulnak elő kúriák, ami annak bizonyítéka, hogy az észak-bihari és az egykori Hajdú-kerület területén jóval több volt a középbirtokos, kúriaépítő nemesség létszáma, mint a déli területeken, ahol a püspökség és a káptalan birtokai voltak túlsúlyban.

Álmosdon például tizenegy álló és két lebontott, Monostorpályiban a meglévő Klobusiczky-kúria mellett, hét másik ilyen – sajnos mára elpusztult – épület is volt.

A megye minden bizonnyal leghíresebb kastélya, várkastélya Nagykerekiben van, amelynek 17. századi története különösen kalandos. A vár egykor Bocskai István tulajdonában volt, halála után – a korszak viharos eseményeinek hatására – birtokosai gyorsan változtak: előbb Báthory Gábor (később fejedelem), majd a boszorkányság miatt elítélt Báthory Anna, később Zólyomi Dávid nyerte adományul, helyesen 1628. november 30-án. Behörtönzése és nota-pere után felesége, Bethlen Gábor unokahúga, Katalin és leánya Zólyomi Krisztina (Zólyomi Erzsébet ugyanis Zólyomi Dávid nővére volt) megtarthatta az uradalmat, majd az „utolsó Zólyomi”, Miklós birtokában volt, mígnem őt is (kétszer) halálra ítélték. Nem kerülte el Szejdi Ahmed „dúlása” sem, 1686-ban tatár seregek ostromolták, miközben rövid időre a Hallerek, majd Thököly fejedelem szerezte meg az ekkor már romos Nagykerekit. A zentai csatában elesett gróf Károlyi István halála után a királyi fiscusra háramlott vissza az uradalom.

A könyvhöz különböző mellékletek tartoznak: külön csoportosítva az alapvető szakirodalom és az adatszolgáltatók, helytörténészek felsorolása, és az egyes épületekre vonatkozó válogatott irodalom települési lebontásban, valamint a kúriák egykori birtokosainak nevei is megtalálhatóak alfabetikus sorrendben, ezzel is segítve a kötetben való eligazodást. Ugyanitt szerepel azon épületek listája, amelyek csak a köztudatban kúriák, valójában egy-két kivételtől

eltekintve, inkább a lakóház kategóriába sorolhatók. Végezetüelmondható, hogy – kisebb pontatlanságoktól eltekintve – a kötet, amely nemcsak laikus közönség számára jól használható, információban gazdag

összefoglaló mű, amely témájából fakadóan épített értékeink megőrzésében is nagy szerepet vállal.

Szálkai Tamás

Diószegi György–ifjabb Diószegi György: A bölcsesség szeretete.
Heraldika Kiadó. Bp., 2006.

E 2006 decemberében a szerzőpáros (a fiatalabb szerző a Heraldikai és Genealógiai Társaság tagja, és a 17–19. században Tokajban élő görög Charis/Szericzky család leszármazottja) által megjelentetett mű átfogó ismeretet és életszerű körképet nyújt a görög bölcsélet kialakulásáról, iskolát teremtő jellegzetességeiről, alkotó nagyjairól. Az ókori görög társadalom fejlődésének sajátos vonásai, a városállamok kialakulása és történelme mellett a demokrácia fénykora, a poliszrendszer hanyatlása és a hellénisztikus kor is bemutatásra kerül.

Az ókori görög bölcsélet számos tényezője természetesen szervesen kötődik az ókori görög vallás jellegzetességeihez. A világ keletkezéséről, az Olümposzon lakó istenek származásáról, és az istenek egyéniségéről vallott szemléletük bemutatása érdekes és gondolatébresztő stílusban íródott.

Az ókori görög irodalom közvetett és közvetlen módon is szoros kölcsönhatásban állt a filozófusok bölcséleti elveivel, gondolkodásmódjával. A városállam érdekeit szem előtt tartó közéleti görög közvélemény véleményformálásának egyik lehatásosabb módszerét jelentették a kesernyés komédiák és tragédiák, melyekben a megfogalmazott forrongó politikai indulatok mindig is erős aktualitással bírtak.

A társadalmi élet művészeinek, szobrászainak, építészeinek alkotásai a korszak művészeti igényét is tükrözték. Műveik bemutatták a társadalmi tagozódást, a vallási gyökereket, ám számos esetben bölcséleti vonatkozásokban is előre mutatóak voltak.

Az ókori görögség életének és testkultúrájának különleges színterei voltak az olümpiai (és más színhegyű) versenyek, melyeknek napjainkig hat szellemisége. Az ókori görög testkultúra tisztelete és művelése az ember fizikai és szellemi létezését magasrendű bölcsélettel töltötte meg.

Az ókori filozófusok elvei és gondolatai a kor valós társadalmának kritikáját és vágyott eszményét egyaránt megfogalmazták. E gondolkodásmód kialakulásában, fejlődésében a történelmi, művészeti, közéleti körülmények közvetlen hatásúak voltak.

A szerzőpáros, apa és fia által fémjelzett könyvújdonosság sok képpel illusztrálva mutatja be a görög kultúra kialakulásának kezdetétől a görög vallás jellegzetességeit, a filozófusok, irodalmárok, művészek szellemi örökségeinek bemutatásával pedig az ókori görög bölcsélet történetét. Rengeteg és továbbgondolandó információt nyújt az olvasó számára. Tudományos igényességű, ám igencsak olvasmányos, ismeretterjesztő alapmű mindenki számára, aki érdeklődik az ókori világ szellemi gyökerei, világképe iránt.

Igazi ismeretterjesztő könyv: a gimnázium és a felsőoktatás számos intézményében a tudás elsajátításának kiválóan használható eszköze lehet.

Ára: 1500 forint (személyes átvétel esetén). Postán 2000 forint. Megrendelhető a Heraldika Kiadónál (Dr. Tellér Tivadarné ügyvezető; 1113 Budapest, Takács Menyhért u. 5.; telefon/fax: 209-6078, 06-20-973-6120; heraldika@heraldikakiado.hu).

Diószegi György

GUY STAIR SAINTY–RAFAL HEYDEL–MANKOO (Ed.) World Orders of Knighthood and Merit. Burke's Peerage and Gentry. Wilmington, 2006. I. kötet: 1081 oldal, II. kötet: 1087–2084 oldal, ISBN 0 – 9711966 – 7 – 2

Sainty, Guy Stair főszerkesztő, Heydel–Mankoo, Rafal szerkesztő, közreműködő szerkesztő, rajtuk kívül 45, a világ különböző országaiban élő szerző írta a „két telefonkönyv” méretű kötetet. A szerzők nagyobb része – természetesen – az angol nyelvterület országait képviseli (pl. Andric, Djordje; Bergroth, Tom.; Betto-

ja, Maurizio; Baulton, D. Arcy; Braganca, José Vicente; Chefdebien, Annele; Emering, Edvard; Galloway, Peter; Haynes, Edvard; Kunild–Hlitgaard, Peter; Van Hoorebeke, Pat. stb.). A kötet két magyar részét Kóczy László írta.

A kézikönyvben a közreműködőkről rövid élet-

rajz olvasható, amelyben utalások vannak – vonatkozó – történelmi segédtudományi publikációikra is (XXIII–XXXIII.). Ebből kiderül, hogy a szerzőknek csupán egy kisebb része „vérbeli falerisztikus”, esetleg ilyen anyagok gyűjtője stb., bár többségük – valamilyen formában – mégis kötődött a történelem segédtudományaihoz, mint pl. a genealógiához vagy a heraldikához.

A kötetekben a világ egészének falerisztikáját kívánták – az ezredforduló korában – összefoglalni. Tágabb teret kapott az (eredetileg) egyházi–katonai lovagrendek csoportja, így a Máltai Lovagrend, a Johannita Rend, illetve ennek különböző országokban működő változatai. Leírják a különböző – spanyol – katonai lovagrendeket (Santiago Rend, Calatrava Rend, Alcantara Rend, Montesa Rend). A könyvben szerepel a Német Lovagrend, a Konstantini Szent György Rend, a (toszkán) Szent István Rend, a Szent Móric és Lázár Rend, a Jeruzsálemi Szent Sír Rend.

A következő részben legkülönbözőbb országok/dinasztiák egy osztályos – „láncos” – rendjeit tekintik át a szerzők. Érdekes, vegyes formában bemutatva a – ma is létező – állami, uralkodói rendeket, közöttük japán rend is szerepel. Ugyanakkor ugyanitt foglalkoznak a legkülönbözőbb trónfosztott dinasztiák rendjeivel is (pl. angol Térdszalag Rend, szárd, szavojai Szent Angyali Üdvözlés Rend, spanyol, osztrák Aranygyapjas Rend, dán Elefánt Rend, francia Szentlélek Rend, skót–angol Distel Rend, orosz Szent András Rend, porosz Fekete Sas Rend, nápoly–szicíliai Szent Januarius Rend, japán Chrisantem Rend, pápai Krisztus Rend).

A harmadik részben egyes országok „lovagrendjei” kerülnek bemutatásra. Így pl. a dán Dannebrog Rend, a norvég Szent Oláf Rend, a portugáliai Katonai Torony és Kard Rend, Krisztus Rend, a spanyol III. Károly Rend, Katolikus Izabella Rend, a svéd Kard Rend, Északi Sarkcsillag Rend, Wassa Rend, az Egyesült Királyság-beli Bath Rend, India Csillaga Rend, Szent Mihály és Szent György Rend, Indiai Császárság Rendje, Brit Birodalom Rendje. Kérdésesnek vélem a francia Becsület Rend itteni szerepeltetését, esetleg a korábbi „monarchikus” időszakok béli változatokat kivéve.

A negyedik részben tekintik át a dinasztikus és királyi szolgálati rendeket, országokként. Itt külön részben taglalják az európai, illetve másik részben a világ más térségeit. Így Albánia, Bulgária, különféle német államok, Egyesült Királyság, itáliai államok, Luxemburg, Hollandia, Románia, Orosz Birodalom, Szerbia.

Ez a rész döntően történetinek tekinthető, de itt is közölnek olyan anyagot, melyek ma is adományozásra kerülnek. Itt olvashatunk olyan elismerésekről is, amelyeket trónfosztott dinasztiák adományoznak, illetve olyanokról is, amelyeket már – igen régen – egyáltalán nem adnak ki. Különböző pontatlanságoktól ez a rész sem mentes, pl. a „Szerbia” fejezetben olvashatunk a két világháború közötti SHS királyság, illetve a Jugoszláv Királyság rendjeiről. Közismert, hogy ez a terület csak 1918-ig volt „Szerbia”.

Érdekes a világ többi részén adományozott (dinasztikus) rendeletek áttekintő rész. Ez is történeti jellegű. Olyan rendeleteket tanulmányozhatunk, amelyek a 19. és a 20. században keletkeztek, és legkésőbb a 20. század közepe körüli időszakban megszűntek. Nem tudni, hogy miért éppen ezek az államok (dinasztiák) kerültek itt közlésre, s mások miért maradtak ki. Ez a rész egy – erősen – szubjektív válogatásnak tartható. Pl. Afganisztán, Brazília, Egyiptom, Etiópia, Irán, Irak, Líbia, Ruanda, Tunézia.

Az ötödik fejezetben női rendeletekkel foglalkoznak a szerzők. Ez is meglehetősen sajátos áttekintés. Itt is keverednek a ma is adományozott, illetve a „történeti” elismerések. Pl. Dánia: Királyi Családi Házi Rend, Norvégia: Királyi Házi Rend, Portugália: Szent Izabella Rend, Spanyolország: Mária Lujza Királynő Rend, Svédország: Uralkodói arcképjelvények, Egyesült Királyság: Uralkodói Házi Rendek (V. és VI. György, illetve II. Erzsébet) uralkodásának idejéből, India Koronája Rend.

A hatodik fejezetben az „állami érdemrendeket” taglalják. Elvileg a világ összes országa szerepel valamilyen formában. Egyes államok – a szó szoros értelmében – csak említést kapnak, gyakorlatilag nem tudunk meg róluk (falerisztikájukról) semmit (pl. Afganisztán, Albánia), más államok esetében viszont részletesebb bemutatást is olvashatunk (pl. Amerikai Egyesült Államok, Brazília, Brunei, Kanada, Egyesült Királyság, India) akár jelentős történeti áttekintésekkel (pl. Japán, Lengyelország, Románia, Oroszország, Spanyolország, Thaiföld).

Ebben a részben is talán a legérdekesebbek az egyes – eddig alig ismert – egzotikus államok falerisztikáját bemutató részek. Érdekesebbek továbbá azok a részletek, melyek a közelmúltban önállóvá vált, és saját kitüntetési rendszert létrehozó államok dekorációit tárgyalják (pl. Abházia, Észtország, Horvátország, Kazahsztán, Lettország, Macedónia, Moldávia, Szlovénia, Szlovákia, Ukrajna).

Még olyan, eddig a legszélesebb nemzetközi falerisztikai szakirodalomban sem érintett államok elis-

meréseit is érintik, mint pl. a Kínai Népköztársaság, Észak-Korea vagy a Dél-afrikai Köztársaság. Megjegyzendő, hogy ennél a fejezetnél is meglehetősen eltérő az egyes országok anyagának bemutatása korszakok szerint, így pl. (nem tudni milyen okból) Bulgária esetében pl. a szocialista korszak rendjelei is bemutatást kapnak.

A hetedik részben „más intézmények” cím alatt (az első szekcióban) „királyi támogatású vagy alapítású nem állami rendek” szerepelnek. Itt három rend kerül bemutatásra: a magyar „Vitézi Rend”, „Vitézi Lovagrend”, a holland Arany Bárka Rend és a svéd XIII. Károly Rend. Ez egy rendkívül sajátos kialakítású kategória, nehezen fér meg a közismerten szabadkőműves svéd rend, amelynek élén a mindenkori svéd uralkodó áll és a valóban – a címnek megfelelő – holland elismerés egy csoportban. Azt végképp nem tudom elképzelni, hogy miért itt közlik Kóczy László összefoglalását az 1920–1945 közötti Vitézi Rendről, illetve az 1945 utáni (emigrációs), illetve „visszatelepült” Vitézi Rendekről készített összefoglalóját (1737–1741 pp.)? Hol volt ugyanis ez a Rend „királyi támogatású vagy alapítású nem állami rend”?

A második szekcióban részletes válogatást olvashatunk nemesi, lovagi, királyi stb. konfraternitásokról és rokon intézményekről, szervezetekről. Ez egy érdekes, de – ugyancsak – nagyon szubjektív válogatás. Így e részben foglalkoznak a kötetbe abszolút nem illő szervezetekkel is.

A harmadik szekcióban uralkodóházak által az emigrációban alapított rendekről olvashatunk.

A kötetben sokszínű „Függelék” került közlésre (a falerisztikához többé-kevésbé kötődő) különféle témakörökből, pl. „lovagrendi heraldika”, „lovagság és nemesség”, egyházi falerisztika, amerikai „lovagrendek”, Arthus Bertrand – egy nagyhírű, tradicionális – előállító cég.

A kötetben közlésre kerül egy rendkívül szelektív, sajátos bibliográfia is (2047–2059 pp.). Ez nagyon egyenetlen. Egyes államokról – így pl. Magyarországról – egyáltalán nem közöl címeket, más országokról viszont igen, pl. Dánia esetében 43 cím (résztanulmányok is) szerepelnek a kötetben. Bármennyire nagyra tartom – s tisztelem – a dán kollégák (sok esetben igen kiváló) munkásságát, ezt erős túlzásnak tartom. A bibliográfiából egyébként nem derül ki – a közölt formában –, hogy mi lehetett a célja.

Az egyébként rendkívül drága könyv nagy számban közöl (nagyobbrészt színes), illetve fekete-fehér illusztrációkat, amelyek – természetesen – minden

igényes falerisztikai műnek elengedhetetlen velejárói.

Ezek az ismertetett műben rendkívül sokfélék. Így pl. akár különféle történelmi helyszínek – templomok, várak, paloták –, hadtörténelmi események (ezek egy része nem korabeli, hanem jóval későbbi, „romantikus” ábrázolás), rendi ceremóniák, rendezvények, kitüntetések átadása, különféle korokban, pecsétek, bélyegzőlenyomatok, rendi státútumok címlapjai, (többé-kevésbé) vonatkozó heraldikai ábrázolások, rendi okmányok, levelek, kéziratok, rendi öltözetek, síremlékek stb. stb. stb. Az illusztrációk rendkívül heterogén anyagot jelentenek tartalom, illetve minőség tekintetében egyaránt. Pl. kvalitásos – forrásértékű – művészeti alkotásoktól kezdődően akár – erősen giccses – nyomatokig minden szerepel benne. Viszonylag sok a történelmi, illetve akár napjainkban készült, egyes kitüntetések – jellegzetes – tulajdonosait leginkább uralkodóházak köréből bemutató fénykép (modern sajtófotók). Ezek nagy része nyilvánvaló, hogy a leginkább genealógiai és heraldikai témák kiadására szakosodott kiadó archívumából könnyen hozzáférhető volt. Megjegyzendő, hogy ezek egy része, még nagyon áttételesen sem tartozik a mű szakmai profiljába, inkább illik mondjuk, egy a világ uralkodóházait bemutató kötetbe. Pl. Bao Dai vietnami császár (1913–1997) fekete-fehér, „zakós” képe, rendjelek nélkül.

Az ismertetett kötet a lehető legnagyobb összevisszaságban közli maguknak a leírt rendjeleknek képeit. Itt egyáltalán nem volt szempont, hogy különböző időszakokból származó változatokat, típusokat (akár a legjellegzetesebbeket) bemutassák.

Azért – helyenként – közlésre került egy-egy szép, régi darab, akár különlegesség is. Gyakran szerepel viszont egy-egy érdemrend esetében csupán a legkönnyebben elérhető, legalacsonyabb fokozat jelvénye. Nem ritka, hogy egyes rendeknél – csak – régebbi szakkönyvben megjelent rajzos ábra szerepel. Sőt – kifejezetten gyenge – modern rajzok, rekonstrukciók is bemutatásra kerültek. Más művekből reprodukált fényképek is láthatók a kötetben.

Még nagyobb problémát jelent – a legkülönbözőbb – méretben közölt kitüntetésábráknak a tanulmányozhatósága. A képek jelentős része túlságosan kicsiny, gyakorlatilag teljesen élvezhetetlen.

A közölt képek egy része kifejezetten rossz minőségű, gyenge kép, nem való bármilyen kötetben való megjelentetésre sem, nem, hogy egy ilyen műben... Így homályos, foltos, becsillant, életlen, hiányos stb. képek is nagy számban kerültek publikálásra. Csak néhány – riasztó – példa: Amerikai Egyesült Államok,

„Rhode Island” – I Sas, Ausztria, Díszjel az Osztrák Köztársaság körüli érdemekért, (Alsó-Ausztria), Díszjel az Alsó-Ausztria körüli érdemekért; Dél-Jemen, Május 22. Rend; Franciaország, Szent Lélek Rend lánc, hímezett csillaga; Hollandia, Orániai Házi rend csillaga; Lengyelország, Fehér Sas Rend (1921); Monaco, Grimaldi Rend; Románia, Román Korona Rend, csillagok; Spanyolország, Alkotmányos Érdemekért Rend, Hidalgó Szövetség csillaga, Madridi Nemesi Szövetség jelvénye; Szaúd-Arábia, Abdulazis Al Saud

Rend lánc, különféle ábrázolások; Szászország, Rutarokona Rend; Szerbia-Montenegró, Szabadság Rend, Nép Hőse Rend; Szlovénia, Ezüst Szolgálati Rend; Tunézia, 1987. November 7. Rend; Szavojai-ház, Szavojai Polgári Érdemrend stb.

Egy ilyen mű kiadása esetében alapvető elvárás lenne a megfelelő minőségű illusztrációk közlése.

Pandula Attila

*VEIT SCHERZER: Die Ritterkreuzträger. Die Inhaber des Ritterkreuzes des Eisernen Kreuzes 1939–1945. Ergänzungsband
Scherzers Militaer – Verlag kiadása, Rainis, Jena 2006. 111 oldal ISBN 3 – 938845 – 15 – 5*

A szerző (kiadó) 2005-ben kiadott nagyszabású kézikönyvét lelkesedéssel fogadta a németországi és a külföldi szakmai (olvasó) közönség (Die Ritterkreuzträger. Die Inhaber des Ritterkreuzes des Eisernen Kreuzes 1939–1945).

A legmagasabb második világháborús német hadikitüntetés – valamennyi tulajdonosának – modern adattára megjelenését követő hónapokban a szerző/kiadó nagyszámú hozzászólást kapott az olvasóktól. A feltett kérdéseken túl egyesek kiegészítéseket, míg mások javításokat írtak meg a könyvvel kapcsolatban.

A közelmúltban megjelent „kiegészítő kötetben” található meg ezek a „jogos” pontosítások, kiegészítések. A szerző azóta hozzájutott további – a mű szem-

pontjából fontos – forrásokhoz, így a Hadsereg-főparancsnokság veszteséglistáihoz. A kötetben továbbá átvezetésre kerültek a 2005 októbere és a 2006 szeptembere között elhunyt lovagkeresztesek adatai is.

Megjegyzendő, hogy a kötet mintegy 234 000 adata közül, a kiegészítő, javító rész csak 856 adat esetében módosít, s ebből is 184 adat a veszteséglista – pontos – elhalálozási adata.

A szerző/kiadó a közeljövőben tervezi a mű újbóli megjelentetését, mint 2. bővített és javított kiadást. Ebben törekszik az időközben előkerült (előkerülő) valamennyi pontosító adatot, illetve az ismertté vált változásokat is közölni.

Pandula Attila

*VEIT SCHERZER: Die Ritterkreuzträger. Die Inhaber des Ritterkreuzes des Eisernen Kreuzes 1939–1945. Dokumente
Scherzers Militaer – Verlag kiadása, Rainis/Jena 2006. 175 oldal, illusztrált kiadás
ISBN 3 – 938845 – 09 – 0*

A sajátos dokumentumgyűjtemény, ugyancsak az előbb ismertetett könyvhöz, illetve annak 2005-ben megjelent változatához kapcsolódik, annak – további – „kísérő kötet”. A kötetben olyan dokumentumok és fényképek kerültek közlésre, amelyeknek egy részét a szerző magában a kötetben felhasználta, illetve hivatkozott azokra, azonban, helyhiány miatt képi formában azokat nem tette közzé. Megjegyzendő, hogy maga a korábban kiadott kötet végül 823 oldal terjedelemben jelent meg, néhány jellegzetes fényképpel. Viszont (külön CD-n) megrendelhető hozzá több mint 5000 lovagkeresztes ún. viselési képe.

Egyes anyagok itt kerülnek először közlésre, felhasználásra. Pl. a Légierő Személyügyi Hivatalának

adatai – a potenciális kiténtettekkel – kapcsolatban, arra vonatkozóan, hogy e személyek hány ellenséges gépet lőttek le, hány ellenség feletti repülést végeztek, milyen – más – kiténtetéseket kaptak stb.

A szerző érinti a Vaskereszt Lovagkeresztje körüli – különböző időszakokban történt – visszaéléseket, sajátos igazolási és utólagos elismerési gyakorlatot stb. is. Így ír arról is, hogy ez az elismeréscsoport pl. 1945. május 8-a után is kiadásra (elismerésre) kerülhetett.

A kötetben a korábbi mű egyes fejezeteinek (A–G) megfelelően kerülnek közlésre a kiegészítő anyagok. Ezek döntő része az eredeti dokumentumokról készült fénymásolat reprodukciója, illetve egyes esetekben

(különböző kitüntetettekről készült) fényképfelvételek.

Megjegyzendő, hogy egyes közölt anyagok csak nagyon nehezen olvashatók el.

Mivel magában a kézikönyvben dokumentumokról

készült fényképek egyáltalán nem kerültek közlésre, a jelen kiadvány hasznos kiegészítés a kézikönyv használói számára.

Pandula Attila

GUDENUS JÁNOS JÓZSEF (szerk.): Nobilitas 2006.

Magyar Történelmi Családok Egyesülete Közhasznú Szervezet kiadása. Bp., 2006. 304 oldal

ISSN 1788 – 1552

Második alkalommal jelent meg a Magyar Történelmi Családok Egyesületének Évkönyve. A kötet szerkezete, jellege – természetesen – nagyon hasonló a 2005-ben publikált kötethez.

Közlésre kerül az egyesület teljes tagsága, olvashatjuk az alapszabályt, illetve egyes részleteket a vendégkönyvi bejegyzésekből. A szerző ír a tervezett, illetve a megvalósult programokról.

Az adott időszakban elhangzott előadások szövege is közlésre kerül (pl. *Gudenus János József* bevezetője) *Arisztokrata művészek a polgárosodó Magyarországon. 1841–1940. (32–37)*, vagy *Rihmer Aurél: Nem minden arany ami fénylik. Az Európai főnemesi és nemesi címek és rangok mibenlétéről (38–52)*.

A kötet gerince az egyesület jelenlegi és volt tagjainak (áttekintő) családtörténete. Itt esetenként kiegészítések jelentek meg a korábbi kötethez képest, illetve egy sor eddig nem ismertett családról is információt találunk a kötetben (84–253).

Az egyes családoknál a szerző rövid családtörténetet közöl, ír a címeréről, felvázolja az egyes ágakat, illetve (többé-kevésbé) akár részletesebben is ír az

egy-egy családtagokról. Napjainkig követi a tárgyalt famíliákat. Az egyes közléseknél bibliográfia, illetve forrásmegjelölés is olvasható, pl. az Apor (altorjai) báró és nemes, a Bornemisza (kecskeméti), a Csiffáry (csiffári és nemespanni), a Kóczy (borgói és nagysikárlói), a Meszleny (meszleni), a Rihmer (granasztói), a Rónay (aranyosmaróthi), a Sztojanovics (latzunási) báró, a Zlinszky (gyóni) családoknál.

Érdekes a Társasági hírek 1999–2006 címen közölt anyag. A korábbi egyesületi hírlevél a „Status et Ordines” a „Nobilitas” évkönyvek kiadásával megszűnt, ennek anyaga – ezentúl – e kötetekben lát majd napvilágot. A szerző a feldolgozott időintervallumban igyekezett teljessé tenni ezt az anyagot. Sokan ezekből a közlésekből értesültek egykori iskola- vagy katonatársaik, barátaik, rokonaik haláláról, illetve tájékozódhattak az egyes családokban bekövetkezett házasságokról, születésekről stb. Minden hasznos – genealógiai – forráscsoportként is felhasználható a későbbiekben is.

Pandula Attila

Emlékek a hadak útja mentén. (Avagy hadtörténelem, kegyelet és hagyományőrzés).

(Szerk.) RAVASZ ISTVÁN, (sorozatszerkesztő) HOLLÓ JÓZSEF FERENC

HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kiadása. Bp., 2006. 303 oldal, gazdagon illusztrálva

(kisebb részt színes képekkel)

ISBN 963 7097 21 X

A bemutatott kötet egy 2003-ban indult sorozat negyedik részeként jelent meg. E kötetek kiadói a két világháború közötti időszakban megjelent – hasonló tematikájú – köteteket tekintik elő-, illetve példaképeknek.

A kötetben 61 rövid írás olvasható különféle szerzőktől, azonban egyes szerzők – esetenként – több írást is közöltek. A szerzők döntő része a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Levéltár munkatársaiból került

ki (pl. Holló József Ferenc altábornagy, parancsnok, Abonyi Mátyás, Babucs Zoltán, Décsey Sándor, Kiss Gábor, Makai Ágnes, Ravasz István, Sallay Gergely Pál, Szabó Péter, Szoleczky Emese). De megtalálható a szerzők között pl. Kóczán Árpád alezredes, római katolikus kiemelt táborigazgató vagy Fröhlich Róbert dandártábornok, vezető táborigazgató. Szerepel a szerzők között Andor Ferenc, a Vas Megyei Temetkezési Vállalat igazgatója vagy Halmágyi Pál, a makói József

Attila Múzeum igazgatója. Egyes külföldi, illetve külföldön élő magyar szerzők is közreműködtek az egyes részek írásánál.

A kötet negyedik fejezete a katonai hagyomány-őrzésről szól, ezzel most nem foglalkozom. Azonban a további három fejezet a hadisírgondozás, katonai temetők, katonai temetkezési helyek, ceremóniák, emlékművek, emléktáblák stb. tárgyköréről íródtak. Különböző időszakok – tárgykörre vonatkozó – részleteiről szerezhetünk információkat, mint pl. a végvári harcok, a kuruc kor, 1848–1849, de akár, kis részben, a szocialista korszak. A kötet súlyponti időszakaiként a két világháború (és az azokhoz kötődő tárgykörök) határozható meg.

Sok olyan kérdést érintenek a szerzők, amelyekről az elmúlt évtizedekben egyáltalán nem olvashattunk, illetve olyan témákról, amelyek sajátosan egészítik ki (a recenzens által sajnálatosan szerény mértékűnek ítélt) mai magyar „temetőirodalmat”. Pl. „A hazai hadisírgondozás története és a nemzetközi megállapodások.” (Abonyi Mátyás), „Katonai ünnep és kegyelet a Horthy-korban.” (Décsey Sándor), „A kegyelet jelei.” (Sallay Gergely Pál), „Érmek a katonai kegyelet szol-

gálatában.” (Makai Ágnes), „Egy repülőtszert utolsó két útja.” (Holló József Ferenc), „II. világháborús hősi emlékművek Makón és környékén.” (Halmágyi Pál), „Hattárőr hősök emlékezete.” (Kömüves József), „Osztrák – magyar katonatemetők Nyugat-Galiciában.” (Balla Tibor), „Emlékműavatás a Felvidéken.” (Ravasz István), „A délvidéki Nagy Háborús magyar katonatemetők sorsa.” (Molnár Tibor), „I. világháborús magyar katonai emlékhelyek Szlovéniában.” (Óvári Gábor), „Magyar katonai emlékek Erdélyországban.” (Jéney Sándor), hogy csak néhány jellegzetes, érdekes címet idézzünk a sokrétű (kapcsolódó) anyagból.

A kötetből megismerhetjük azt a napjainkban is folyó áldozatos tevékenységet, amelyet Holló József Ferenc altábornagy – parancsnok – vezetésével folytatnak az illetékes szakemberek a magyar katonák (hazai, az egykori ország területén levő, illetve külföldi helyszíneken fennmaradt) temetői, sírhelyei, emlékhelyei stb. feltárásáért, helyreállításáért stb.

A sajátos művet a recenzens melegen ajánlja, az elsősorban genealógiával foglalkozó olvasóknak is.

Pandula Attila

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

NYOLCVANADIK KÖTET
2007/3. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMVII

E számunk szerzői

Draskóczy István dr., egyetemi docens (ELTE BTK)

Halász Éva, PhD hallgató (ELTE BTK)

Horogszegi Zoltán, PhD hallgató (SZTE BTK)

Horváth Lajos dr., ny. levéltáros

Keglevich Kristóf, PhD hallgató (ELTE BTK)

Körmenői Tamás dr., egyetemi tanársegéd (ELTE BTK)

Pandula Attila, dr., egyetemi docens (ETLE BTK)

Szálkai Tamás, PhD ösztöndíjas (DE Történelmi Intézet)

Szathmáry István, gyűjteménykezelő (Damjanich János Múzeum, Szolnok)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TURUL

LXXX. évfolyam

2007/3. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Felelős vezető: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

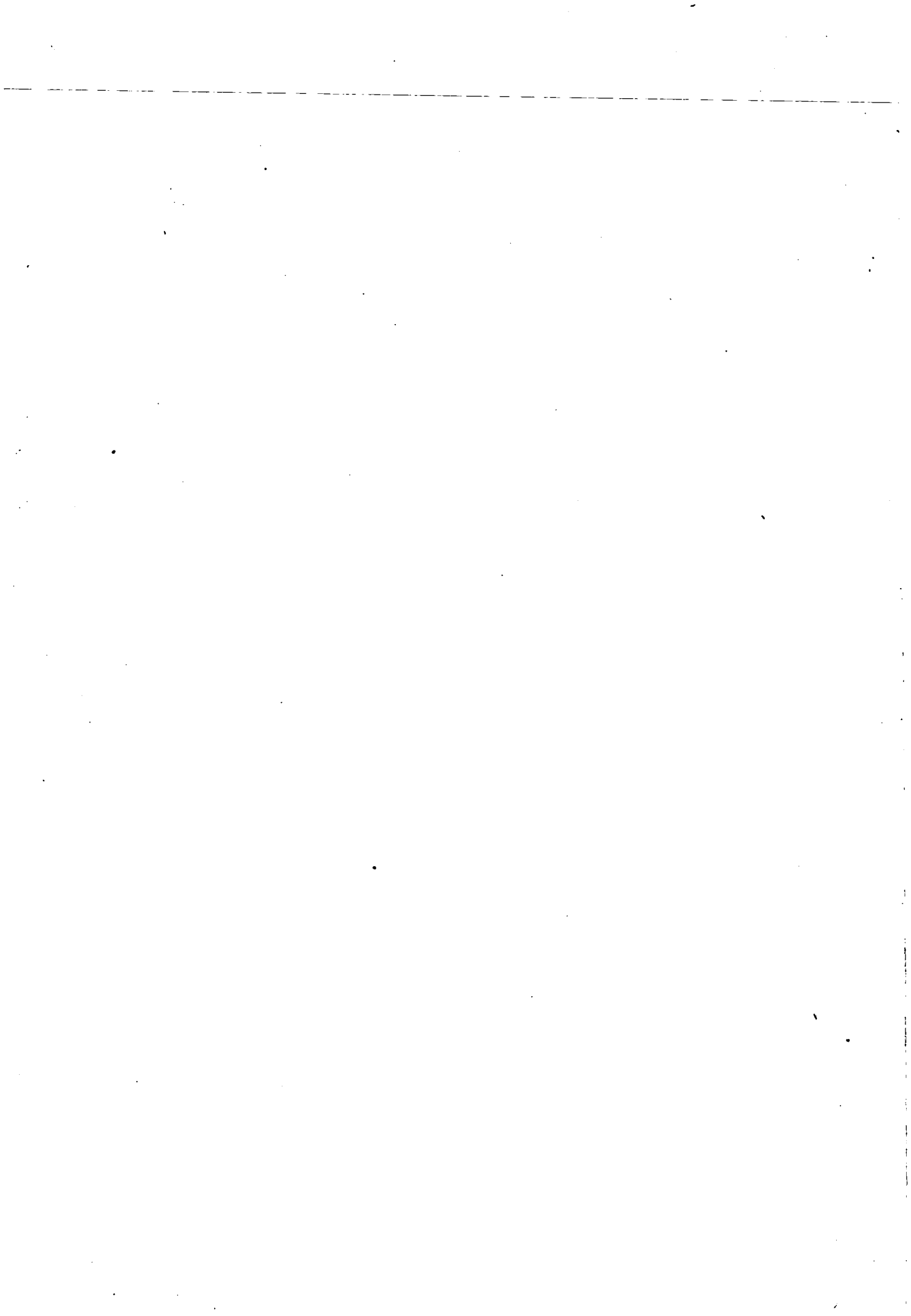
Halász Éva: Magyar vonatkozású 13–14. századi világi pecsétek a zágrábi levéltárakban.....	69
Szálkai Tamás: A sólyom mint címerkép. Egry István Megesyre hamisított címereslevele	84
Horváth Lajos: Wesselényi Ferenc nádor-főispán politikai öröksége és Pest-Pilis-Solt vármegye pecséthasználata a kuruc korban.....	91
Szathmáry István: Különleges címer egy régi kardon	94

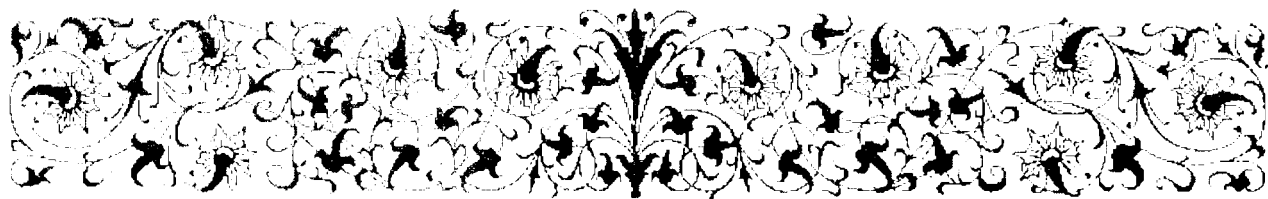
2. Nekrológ

Kubinyi András (1929–2007) (Draskóczy István).....	98
--	----

3. Könyvismertetés

Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai vezetés létrejötte és hierarchiája 1703-1711. (Ism.: Pandula Attila)	101
Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor (Ism.: Keglevich Kristóf)	102
Neumann Tibor: A Korlátköviék: egy előkelő család története és politikai szereplése a 15-16. században (Ism.: Horogszegi Zoltán).....	105
Szirmay Gábor: Az ugcocsei szirmai Szirmay család története. (Ism.: Szathmáry István)	107

MAGYAR VONATKOZÁSÚ 13–14. SZÁZADI VILÁGI PECSÉTEK A ZÁGRÁBI LEVÉLTÁRAKBAN¹

A pecsét valamely kemény anyagból készült nyomónak (*typarium*) képlékeny anyagra (viasz, fém) átvitt lenyomata. A köznyelv ma a modern gumibélyegzőket és azok lenyomatait is érti alatta.

A középkor századaiban, amikor az emberek nagy része írástudatlan volt, a pecsét és a rá vésett ábrázolás garantálta számukra azt, hogy a poroszló annak a nevében jár el, akinek a pecsétjét viseli, illetve a pecséttel megerősített irat hiteles. A poroszlók az idézőpecsétet vitték magukkal, amelynek Magyarországon való használatára vonatkozó legkorábbi adataink Szent László és Kálmán királyok korából származnak, és gyakorlatilag a 18. századig folyamatosan használatban voltak. Idézőpecséttel a király, a nádor, a herceg ispánja és a királybírák, valamint az érsekek és püspökök rendelkeztek. A 13. századig az idézőpecséten pozitív ábrázolás volt, a poroszló nyakába akasztva viselte azt, amikor hivatalos ügyben járt el. Az 1200-as években ez megváltozik, és már nem a pozitív vésetű billogot vitték magukkal, hanem a negatív vésetű *typarium* viasz lenyomatát egy kezdetben üres, majd pedig szöveggel ellátott levélen.²

Magyarországban a diplomatika első korszakából viszonylag kevés eredeti oklevél maradt ránk, ennek megfelelően viszonylag csekély számban ismerünk eredeti pecsétet is. A 12. században, „az oklevél jelentősége iránt való érzék fejlődésének a korában”, egyre több oklevelet adnak ki, a királyi diplomák mellett megjelennek a magánszemélyektől származók is, ugyan azok egy része kezdetben pecsételetlen volt, vagy a király pecsétjével erősítették meg.³ A világi személyek pecséthasználata a 12. század végén, a 13. század elején indult meg, amikor a *sigillum* vált az iratok hitelességének legfőbb biztosítékává. A kezdeti időszakban csak azok rendelkeztek pecsétnyomóval, akik valamilyen hivatalt viseltek.⁴

Az első báni pecsétet 1239-ből ismerjük, tulajdonosa Opoj (Apaj) szlavón bán volt, a korai báni pecsét

(a királyi *sigillumokhoz* igazodva) még kettősek.⁵ A ma Zágrábban őrzött anyagban az első ránk maradt pecsétes oklevél, András vicebán kiadványa 1256-ból származik.⁶ Az 1300-as évekig azonban meglehetősen csekély számban találkozhatunk ilyenekkel. Az Anjouk uralma alatt, a tömeges oklevéladás korában több dokumentum keletkezett, mint korábban, és ezért szükségszerűen több pecséttel hitelesített dokumentum maradt ránk. A 14. századból már nemcsak báni és ispáni pecsétet, hanem szolgabírói, várnagyi, *comes terrestris sigillumok*at is ismerünk.

A szlavón világi okleveleken – ahogyan általánosan is – kétféle pecséttel találkozhatunk: megerősítőkkal és zárókkal. A megerősítő pecsétet ismét kétféleképpen lehetett: rányomottak, illetve függők. A rányomott pecsétet a 13–14. században leggyakrabban az oklevél hátlapjára nyomták, törekedve arra, hogy lehetőleg középre essen. A viasz nagyobb stabilitását azzal kívánták elérni, hogy a dokumentum anyagán két rövid, egymással összetartó vágást ejtettek, és ezen keresztül vezettek egy vékony hártya/papír csíkot, melynek két végét a hátoldalon egymásra hajtották, és így nyomták rá a viaszt. A papírra írott megyei kiadványok esetében gyakori, hogy a vágások elmaradnak, egyszerűen az oklevél hátlapjára csepegtették a viaszt, és nyomták bele a pecsétet. Ebben az időben kezdik a rányomott pecsétet a dokumentum előlapján, a szöveg alatt szerepeltetni.⁷ A megye nevében kelt oklevelek hátlapján az ispán és a szolgabírák *sigillumai* szerepelnek. A ránk maradt oklevelekből kikövetkeztethetően az általános gyakorlat az volt, hogy minden esetben az ispán pecsétjét nyomták középre, és ha két szolgabíró pecsételt, akkor a két oldalára, ha pedig több, akkor az ispáni pecsét vonalától jobbra és balra, alatta és fölötte helyezték el a sajátjukat. Ismét csak következtethetünk arra, hogy minden szolgabíró a „megszokott” helyére nyomta a *sigillumát*, hiszen ezt nem foglalták

írásba. A függő és rányomott pecsét közötti „átmeneti kategóriával”, befüggesztett pecséttel a zágrábi anyagban nem találkozunk. Ha függő pecséttel erősítették meg az oklevelet, akkor *plicát* (*plicatura*) hoztak létre úgy, hogy a dokumentum anyagának alsó szélét felhajtották. A két réteget összefogva ejtettek 2 vágást, általában egymás mellett, kis távolságban, és ezeken keresztül húzták a sodratot, melyből egy durvább és egy finomabb kivittelt használtak.⁸ A két sodratot a viaszpecsét két fele között kereszt alakban vezették el. Ha pergamenszalagra függesztették a pecsétet, akkor általában egymás alatt, párhuzamosan metszettek bele az anyagba, mivel a hártyszalag annyira merev, hogy csak így tudták átbújtatni. Ha több pecséttel erősítettek meg egy dokumentumot, gyakran elsőre úgy tűnhet, hogy fölös, vagy éppen kevesebb számú vágást alkalmaztak a *plicán*. Ennek az az oka, hogy két, sodratra függesztett pecsét esetén a középső vágásba két szálat is húztak, míg a szélsőkbe csak egyet. Gyakran találkozunk ezzel a módszerrel a megyei kiadványok között, hiszen arra az ispán és a szolgabírák pecsétjeit is ráfüggesztették. Ha biztosak vagyunk benne, hogy sodraton függték a pecsétek, nagy óvatossággal ugyan, de az esetlegesen eltűnt *sigillumok* számát is megbecsülhetjük. A függőpecsétek – a korai példáktól eltekintve – minden esetben egyoldalúak, hátoldalukat cipőszerűen lekerekítették, semmilyen ellenőrző jelet nem találunk a hátoldalukon, nem nyomtak bele *contrasigillumot* sem. A zárópecséteket olyan módon nyomták rá az összehajtott dokumentumra, hogy annak feltörése nélkül ne lehessen azt felbontani. Ez azt is jelenti, hogy kivételes esetektől eltekintve többnyire ezek sérültek, hiszen a címzett az oklevél tartalmának megismerése előtt értelemszerűen feltörte annak pecsétjét.

Ebben a korban a dokumentumok hitelességét biztosító másik módszert, a *chirographumot* már elenyésző mértékben használták, a báni diplomák között egyetlen ilyen ismerünk a korszakból.⁹

A pecsétek védelme érdekében textilből készült zsákot húztak rájuk, aminek a száját bevarrták vagy bekötötték. Sok esetben ma is ezekben (vagy a restaurálás során kicserélt modern változatukban) található a *sigillum*. Ha az őrzés körülményei a levéltárba kerülésig nem voltak megfelelőek, akkor ezekben a zsákokban ma már csak a viasz morzsaléka van meg, amit azonban az is okozhatott, hogy mivel a zsák sajátos „klímájában” a baktériumok kedvezőbb körülmények között szaporodhattak el és pusztították el a *sigillumokat*. Egyetlen olyan esettel találkozunk a zágrábi anyagban, amikor a pecsétet két pergamenlap közé varrták be, de erről elképzelhető, hogy később alkalmazták annak védelmére.¹⁰

A pecsételésre a 14. században a hercegek kivételével többségében színezetlen – mára már sárgás-barnás árnyalatúra sötétedett – viaszt használtak. A hercegek, illetve Margit hercegnő rányomott pecsétjeit minden esetben vörös színű viaszból készítették, míg függő *sigillumai* hasonlóan színezetlenek, illetve barnás árnyalatúak. A 15. században már zöld viasszal is találkozhatunk.¹¹ A felzetes pecsétek megjelenése a 14. század utolsó évtizedeire tehető, első esetben Bebek Detre bán egyik oklevelén fordul elő 1390-ben.¹²

Az esetek túlnyomó többségében kör alakú *typariumot* véstettek,¹³ csak néhány olyan pecsétnyomóval találkozunk, melyek háromszög alakban készültek. Mandorla alakú *sigillummal* általában az egyházi szervezetek, illetve személyek éltek. A pecsétek mérete széles skálán mozog, a legkisebbek általában 1–1,5 cm átmérőjűek, ezeket valószínűleg gyűrűn viselték a tulajdonosaik. Átlagos méretük 4–5 cm körül mozgott. A zágrábi anyagban csak egyetlen 10 cm-er felüli pecsétet ismerünk, Anjou István herceg 1350-ben kelt okleveléről.¹⁴

A pecséteken minden esetben szerepel a tulajdonos megkülönböztető jegye, ami az esetek többségében a nemzeti címerek többé-kevésbé megváltoztatott formáját jelenti. Magyarországon a címerek használata Nyugat-Európához viszonyítva későn terjed el, de már 1190 táján találkozunk címerpajzsba foglalt jelvénnel. Legkorábban természetesen a király és a királyi család pajzsain jelennek meg az ilyen ábrázolások, majd később a társadalom újabb és újabb rétegei veszik át a szokást.¹⁵ Természetes dolognak lehet tartani, hogy a korai időszakban még nem volt mindenkinél megkülönböztető jelvénye, különösen a kisebb nemzetségeknek nem. Ha egy ilyen családból származó személy került Szlavóniába hivatalba, akkor több választási lehetősége is volt. Vagy az általánosan a tartomány jelképeinek tartott holdsarlót és hatágú csillagot szerepeltette a pajzsra (amire jó néhány példát ismerünk), vagy annak a tisztségviselőnek a családi címert vette át, akinek a *familiájába* tartozott.¹⁶

A pecséteken nem minden esetben szerepel körirat, különösen a várnagyk, szolgabírák és *comes terrestres*ek esetében találkozunk a csak képet viselő *sigillummal*. A szlavón világi személyek esetében a pecsét felirata minden esetben elfért egy sorban, nem volt szükség arra, hogy két vagy esetleg még több sorban helyezték el a szöveget. Minden esetben nagybetűvel (*maiuscula*) készítették el a tulajdonos nevét és tisztségét tartalmazó köriratot, amiben a megszokott rövidítéseket használták. A esetek minőségére jellemző, hogy nem találkoztam olyan esettel, amikor a készítő vésnök rosszul metszett volna ki egy vagy több betűt.

A világi személyek abban az esetben, ha új tisztségbe kerültek, újabb pecsétet véstettek maguknak. Így tett például Csirke Péter is, aki kőrösi ispánként használt pecsétje helyett vicebáni minőségében egy képben megegyező, de eltérő köriratú *sigillumot* használt. Ha az illető letette hivatalát, valószínűleg megsemmisítették pecsétnyomóját az esetleges visszaélések elkerülése végett. Nem tudjuk, hogy azzal a *typariummal*, amelyik elveszítette a funkcióját, mi történt: összetörték, fém részét beolvasztották, esetleg valamely egyházi szervezetnek adták át megőrzésre, ahonnan aztán a történelem viharai elsodorták, vagy a hivatalukban elhunyt tisztségviselőkkel együtt eltemették. Nem maradt ránk említés olyan esetről, hogy valamely Szlavóniában működő tisztségviselőnek elveszett volna a pecsétje, és ezért hivatali ideje alatt lett volna kénytelen új *typariumot* csináltatni magának.

Az oklevél részei közül a pecsét rendszeresen a *corroboratió*ban jelenik meg. Azonban ez a rész általában csak a hercegek és a bánok okleveleiben fordul elő, és azok közül is csak a privilegiumokban. Leggyakrabban az „*in cuius rei memoriam...*” formula valamelyik változatát olvashatjuk. A *corroboratió*ból tudjuk azt is, hogy a bánok pecsétjei közhitelűek, autentikusak voltak.¹⁷

A középkori viaszpecsétek a kifogástalanul gondos és lelkiismeretes kezelés ellenére veszélyben vannak. A borítékban tárolt diplomák esetében az oklevélre nyomott pecsétek minden egyes kivételnél sűrűlődnak, kopnak és igen könnyen töredezhetnek. A függőpecsétek szintén hasonló módon sérülhetnek. A levegő szennyezettsége

(gázok, finom por) szintén további veszélyforrást jelent, ahogy a fény károsító hatásaival is számolnunk kell. Amikor az oklevél restaurálása során a papírokleveleket úgy erősítik meg, hogy hátlapjukra japán-papírt dolgoznak, a pecsétek a hőhatás miatt, illetve az elfedettségek okán is sérülhetnek, képük és köriratuk értelmezhetlenné válik, ezért ilyen esetekben jó lenne az eljárás előtt gondoskodni a pecsétek fotózásáról, illetve kiadásáról. A digitális felvételek azzal a haszonnal is járnának, hogy nem kellene a diplomákat eredetiben a kutatók kezébe adni pecsételt vizsgálatok végzésekor, elég lenne csak a megfelelő minőségű kópiával dolgozni.

A királyság más tájaihoz hasonlóan Szlavóniában is a világi személyek pecséthasználata a 13. század derekán indult meg. A kezdeti korszakból viszonylag kevés *sigillumot* ismerünk, aminek okát a későbbiekhez képest kisebb számban kiadott oklevelekben kereshetjük. A pecsét használata természetes módon a társadalom felsőbb rétegeiben élők példáját követi, hozzájuk igazodik. A korai időszakban a követésre alkalmas mintát a királyi *sigillumok*ban látták, majd a pecsét használata a hivatali hierarchia alsóbb szintjein is megjelenik. A 14. században egyre többször találkozunk az ispánok, várnagyok, *comes terrestrisek* által kiadott pecsétetes oklevelekkel. Ahogy a megpecsételt kiadványok száma gyarapodott, egyre többször találkozunk olyan esettel, amikor hivatali nem viselő világi személyek is használtak pecsétet. (Pl.: végrendeletek esetében tanúként nyomták rá a pecsétjüket a kérdéses dokumentumra.)

Katalógus

A katalógusban a zágrábi levéltárakban ma megtalálható szlavón világi pecséteteket tekintem át, a hierarchiában felülről lefelé haladva. A tartomány bánúság volt, élén a dinasztikus osztozások követelményeinek megfelelően időnként az uralkodóház egy tagja, vagyis herceg(nő) állt, és a bán csak utána következett. Az Anjou-korszakban működött hercegek *sigillumait* megtalálhatjuk a horvát főváros levéltáraiban. A bán után a kőrösi ispán következik, mivel sokszor a vicebáni pozíciót is ő töltötte be. A megyék ispánjai után a szolgabírák, Zágráb esetében pedig a túrmezei ispán és *comes terrestris* pecsétjei jönnek. A várnagyok közül csak a nagykemléki *castellanus* oklevelei maradtak meg nagyobb számban, ezért csak tőlük ismerünk viszonylag sok pecsétet. Az utolsó fejezetben pedig a Dalmáciához köthető *sigillumok* szerepelnek, amit az indokol, hogy ezekben a századokban a tengerpart több ízben is magyar fennhatóság alatt állt.

Hercegek

1. Anjou István herceg,¹⁸ Károly Róbert legfiatalabb fia két ízben, 1350-ben és 1353–1354-ben állt Szlavónia élén, mind a két esetben a „*Dei gratia dux totius Slavonie, Croatiae et Dalmatie*” címet viselte. Ép pecsétje ezekből az időszakokból a zágrábi anyagban nem maradt ránk, csak azok nyomaival találkozhatunk. 1350-ben használt nagyobb pecsétje 10 cm átmérőjű volt, melyet valószínűleg természetes színű viaszba nyomtak.¹⁹ 1354-ből pedig ismét egy rányomott, kör alakú pecsétjének nyoma maradt ránk, 5,5 cm átmérővel.²⁰ Sajnos képük egyetlen esetben sem őrződött meg, de nem lehetetlen, hogy a nagyobb pecsétje hasonlóan az erdélyi hercegsége idején használt *sigillumhoz* lovaspecsét volt,²¹ míg a kisebb hasonlított az 1350-ben használt gyűrűspecséthez.

2. Bajor Margit hercegnő,²² Anjou István felesége a

herceg korai halála után átvette Szlavónia vezetését kiskorú fia, János herceg nevében. A hercegnő ekkor használt pecsétje épen maradt ránk. Ennek átmérője 4 cm. rekonstruálható körirata: „+ S[IGILLUM] MARGARETE DEI GRATIA SCLAVONIE CROATIE ET DALMATIE DUCISSE”, melynek belső oldalán egy pontsor vonul körbe. A pajzsot övező kerek mező átmérője 3 cm, a benne foglalt karéjok és csillagok ma már igen töredeztettek. A kerekített oldalú háromszögletű pajzs²³ negyedelt, első és negyedik mezeje háromszor vágott (az Árpádok sávjai), míg második és harmadik mezejében a bajor rutákat láthatjuk.²⁴ Ez a *sigillum* rokonítható Anjou István herceg 1350-ben használt gyűrűspecsétjének ábrázolásával. A hercegnő több kiadványán találjuk meg ennek a pecsétnek a kisebb-nagyobb töredékeit. Egy kivételével mindegyik megmaradt *sigillum* rányomott, azonban a függőpecsét is erre a *typariumra* megy vissza.²⁵ A rányomott pecsétek minden esetben vörös színű viaszban vannak, míg a függőpecsét esetében természetes színűt használtak.²⁶

3. Az Anjou-ház nápolyi ágából származó Durazzói (Kis) Károly Magyarországon sokáig I. (Nagy) Lajos király örökösének számított, és 1371–1372 között Szlavónia élén állt, hercegi címet viselve.²⁷ A herceg kancelláriájában természetes (függő) és vörös (rányomott) színű pecsétet is használtak. Kisebb, rányomott pecsétjének ép lenyomata nem maradt ránk a zágrábi anyagban. Két oklevélről ismerünk pecsétmaradványokat, melyek alapján az átmérője körülbelül 1,5 cm volt. Sajnos képe és körirata mára értelmezhetetlen lett.²⁸ Függő pecsétjének viszont majdnem ép lenyomatát ismerjük. Az 5,5 cm átmérőjű *typariumot* természetes színű viaszba nyomták. Az enyhén ívelt oldalú pajzsot, aminek a szélessége 2,5 cm, magassága 3 cm (a legszélesebb helyeken mérve), hat karéj veszi körbe, amelyek mindegyikének a közepén egy virágot láthatunk. A pajzs mezőjén Anjou-liliomok szerepelnek, a pajzsfőben pedig tornagallér. Körirata: S[IGILLUM] CAROLI DE DURACIO [DUCIS SCLA]VONIE, melyet kettős pontsor fog körbe. A pecsét kis mértékben sérült, törött.²⁹

Bánok

1. Máté: 1273-ban töltötte be a szlavón báni tiszteket. Pecsétjének ép lenyomata a zágrábi anyagban nem maradt ránk, csak annyit tudunk, hogy valószínűleg természetes színű viaszba nyomták és átmérője körülbelül 6,5 cm volt.³⁰

2. Subić Pál 1301 és 1311 között töltötte be a horvát báni tisztséget.³¹ Egy 1307-ben keltezett oklevelén ma-

radt ránk 6,5 cm átmérőjű, kender zsinegen függő, természetes színű viaszból készült pecsétje. Az ábrázoláson a hegyes végű pajzs heraldikai jobbra dőlten fekszik. A címerképe sasszárny. A pajzs heraldikai bal sarkán arc-részével heraldikai jobbra forduló sisak (valószínűleg csöbörsisak) található, melynek tetejéről öt pávatoll indul ki, a középső egyenesen áll, a szélsők pedig elhajlanak. A pecsét képének két szélén három-három közös tőből induló ötszirmú virág van, a középső egyenesen áll, míg a szélsők elhajlanak. Körirata: [+ SIGILLUM PAJULI BAN[I] CROATORUM....., mely töredékesen maradt meg.³²

3. Babonić István szlavón banként 1311-ben keltezett oklevelén maradt ránk természetes színű viaszba nyomott, sárga selyemsodraton függő pecsétje, melynek átmérője 6 cm. Képe sajnos elmosódott, kivehetetlen.³³

4. Ákos Mikcs 1325 és 1342 között állt Szlavónia élén.³⁴ 1326. július 4-én kelt oklevelén, zöld zsinóron függő, egyoldalú pecsétje többé-kevésbé ép állapotban maradt ránk. A *typariumot* természetes színű viaszba nyomták, amit hátul félgömb alakúra formáltak. A pecsét átmérője 6 cm. A pajzs háromszögletű, felső szélén 10 milliméter hosszúságú, enyhén gömbölyített oldalú ábrázolása sajnos nagymértékben lekopott. Heraldikai bal felső csúcsán található a sisak. A sisak csúcsán korona van, amelyet két oldalán négy heraldikai lilium díszít. Valószínű, hogy középtájon az Ákos nemzetség tagjai által a korai időszakban használt szárnyakat láthatjuk.³⁵ A pajzsot négy karéj veszi körbe. Köriratát kettős pontsorban helyezték el, és erősen töredékes. Ezért csak az ONI betűcsoport rekonstruálható belőle, feltételezhetően a SCLAVONIE szóból.³⁶ 1333. április 29-én kelt privilegiumán ma már csak vörös-zöld színű zsinege látható. A pecsét nyoma a pergamen hátlapján megmaradt 6 cm átmérővel.³⁷

5. A Hahót nem Alsólendvai (Bánfi) ágából származó Miklós két ízben. 1342–1346 és 1353–1356 között állt báni címmel Szlavónia és 1346-tól Horvátország élén is.³⁸ Az általam vizsgált anyagban a bannak ép pecsétje nem maradt meg, csak a függőpecsétek lenyomatait ismerjük, 1345-ben kelt diplomáján 7 cm nagyságban maradt meg. Ebből arra lehet következtetni, hogy valószínűleg természetes színű viaszt használtak.³⁹ 1355-ből egy 3 cm átmérőjű, szintén csak lenyomata alapján lemérhető pecsétet ismerünk.⁴⁰

6. Balog nembeli Szécsi Miklós a család felsőlendvai ágából származott, és több ízben töltötte be a szlavón(-horvát) báni tisztséget.⁴¹ Első bántága idejéből csak egy rányomott zárőpecsétet találtunk a zágrábi levéltárakban levő anyagban. Ezt természetes színű viaszba nyomták,

átmérője 6,5 cm. Képe sajnos nagymértékben töredezett, értelmezhetetlen, de a megmaradt nyomokból valószínűnek tarthatjuk, hogy a nemzetség többi tagjával egyetemben ő is a kétféjű sast szerepeltette a címerén.⁴² Körirata: + S[IGILLUM : NICOLAI :] T[O]TIUS : SCLA[V]ONIE : ET [: C]ROATIE : B[A]NI, melyet kettős pontsor fog körbe.⁴³

7. A Somogy megyéből származó Ugali Pál István herceg első szlavón hercegsége alatt működött bánként. A zágrábi anyagban nem találjuk meg épen maradt *sigillum*-át. Egyetlen olyan oklevelet ismerünk, amelyen függőpecsétjének a lenyomata felismerhető. Ez 1350. április 9-én kelt, és a valószínűleg természetes színű viaszba nyomott 6 cm átmérőjű pecsét nyomát őrzi hátlapján.⁴⁴

8. Rátold nembeli Paksi Leusták szlavón vikárius 1356-ban kelt oklevelén ép pecsétje maradt ránk. Zöld zsinóron függ a 6 cm átmérőjű, természetes színű viaszba nyomott *sigillum*. A pajzs háromszögletű, ívelt oldalú, felső szélének hossza 12 mm. A pajzson a Rátold nemzetség nyelével lefelé forduló hárslevele látható, ami ebben a korban válik egységessé, azaz a nemzetség minden tagja az egyes hárslevelet kezdte szerepeltetni címerein.⁴⁵ A pajzs heraldikai bal felső sarkához illeszkedik az arcrészével heraldikai jobbra forduló sisak, amelynek hátsó részéhez tollak kapcsolódnak. A sisakdísz megismétli a hárslevelet, amely nyelével kapcsolódik a sisakhoz, felette pedig a pávatollforgót láthatjuk, ami belenyúlik a köriratba is.⁴⁶ Körirata: + S[IGILLUM] LEUS[TACHII VICA]RII SCLAVONIE.⁴⁷ Olyan pecsétet, amit Paksi bánként használt, a zágrábi anyagból nem ismerünk.

(1. kép) A. HAZU D-V/15

9. Cudar Péter két pecsétjét tudjuk azonosítani a zágrábi levéltárak anyagában. 1376-ból függőpecsétjét ismerjük, melyet természetes színű viaszba nyomtak. Átmérője: 5,5 cm. A pajzson – melynek felső széle 1 cm

széles alakzatot: köszöntyűt, azaz karikakapcsot láthatunk, melyet vízszintesen kettéoszt egy vonal. A sarkából heraldikai liliomok nőnek ki. A pajzs heraldikai bal sarkában találjuk az arcrészével heraldikai jobb felé forduló sisakot, amelynek heraldikai bal oldalán tolldíszítés van. A sisakdísz megismétli a pajzson látható hatszögletű alakzatot. Körirata: [+S] PETR[II] CUDOR REGN[II] S[IGILLUM] P[ETRI] C[UDA]R BANI.⁴⁹ A bán egy 1374-ben kelt okleveléből is kitűnik, hogy ekkor már rendelkezett mind a két pecsétjével, hiszen annak a diplomának a megerősítését nagyobb *sigillum*-ával rendelte el.⁵⁰

10. Hahót nembeli Alsólendvai István testvérével, Jánossal 1381 és 1385 között állt Szlavónia élén.⁵¹ Három olyan oklevél maradt ránk a zágrábi anyagban, melyen pecsétjének a lenyomta nem, de nyoma megmaradt. Ezek alapján a körülbelül 1,8 cm átmérőjű vésettől rendelkező *typarium*ot természetes színű viaszba nyomták minden esetben. Körirata és képe sajnos elmosódott, kivehetetlenné vált.⁵²

11. Losonci László a Tomaj nemzetségből származott, és 1387–1389 között töltötte be a szlavón bán tisztségét.⁵³ A zágrábi anyagban egyetlen olyan dokumentum maradt ránk, amely természetes színű viaszból készült pecsétjének nyomát őrzi, de sajnos csak az átmérőjét állapíthatjuk meg, ami 6 cm volt.⁵⁴

12. Az Ákos nem Bebek ágából eredő Vámosi családból származó Detre két ízben, 1391–1392 és 1394–1397 között viselte a szlavón báni tisztséget.⁵⁵ Első bánágának idejéből három olyan oklevelet ismerünk, amit feltehetőleg az ő pecsétjével erősítettek meg. Függőpecsétje 4,5 cm átmérőjű, természetes színű viaszba nyomták, és lila-fehér sodraton erősítették rá az oklevélre. Képe és körirata mára már értelmezhetlenné vált.⁵⁶ Két esetben pedig természetes színű viaszba nyomott pecsétjét az oklevél hátlapján találjuk meg. Átmérője körülbelül 1,5–1,6 cm volt, ábrázolása és képe a függőpecsétéhez hasonlóan mára kivehetetlenné vált.⁵⁷ Második bánága idejéből bizonyíthatóan a saját pecsétje szerepel egy 1396-ban kelt oklevelén. A papírfelzet miatt kissé nehezen látható lenyomaton azt a pecsétképet ismerhetjük fel, ami később, nádorként használt pecsétjén is feltűnik, vagyis a pajzs felett egy koronás növekvő, szembenéző nőalakot, feje két oldalán két hallal. Körirata nem olvasható, a nőalak feje és a két hal is belenyúlik a szövegbe. A pecsét átmérője 2,5 cm, és természetes színű viaszba nyomták.⁵⁸

(2. kép) A. HAZU D-VIIA/83

13. Lévai nembeli Sárói László 1392-ben vezette Szlavóniát.⁵⁹ A ma Zágrábban őrzött levéltári anyagban egyetlen olyan dokumentum van, amit valószínűleg pecsétjével erősítettek meg. A természetes színű viaszba nyomott *sigillum* 2 cm átmérővel szerepel a dokumentum hátlapján.⁶⁰

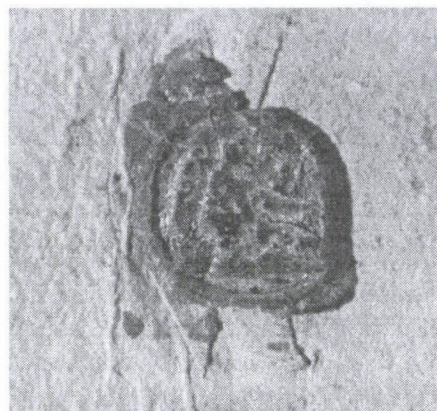
14. Frangepán János 1392–1393 között viselte a báni címet.⁶¹ Ebből az időszakból egyetlen olyan dokumentumot ismerünk, amit természetes színű viaszba nyomott 1,9 cm átmérőjű pecsétjével erősítettek meg. A pajzs felezett, felső felében egy hatágú csillagot láthatunk. Alsó fele és körirata azonban olvashatatlan.⁶²

Vicebánok

A 14. század végétől kezdve egyre inkább a kőrösi ispán töltötte be a szlavón bán helyettesének posztját. Valószínűsíthetjük, hogy az egyszerre két hivatalt viselő személyek két pecsétnyomóval is rendelkeztek. A listában azok a pecsétek szerepelnek, amelyek köriratában konkrétan a *vicebanus* megnevezés olvasható, vagy ha a bán nevében kelt dokumentumra nyomták rá őket.

1. András mester 1256-ben keltezett oklevelén maradt fenn természetes színű viaszba nyomott függőpecsétje, mely pergamenszalagon van az oklevélre erősítve. Átmérője 3 cm. A pajzs háromszögletű, hegyes végű. A pecsét heraldikai jobb oldalán két ék (farkasfog) nyúlik be, melyek közül az alsó kisebb, mint a felső. Körirata: [+ SIGILLUM AN]DRE[E MAG]ISTRI VICEBA[NI], melyet belső oldalán pontsor övez. A címerkép gyakorlatilag megfelel a Gút-Keled nembeli István szlavón bán pecsétjén látható ábrázolásnak, csak köriratukban különbözik.⁶³ Mivel István 1250 és 1259 között töltötte be tisztségét, joggal feltehető, hogy az alatta szolgáló András vette fel ura címerét pecsétjébe.⁶⁴

2. Sörnyeci Mihály Szécsi Miklós protonotariusus volt, és követte urát annak változó tisztségein keresztül. Szlavón vicebáni pecsétje egy 1372-ben kelt oklevélen maradt ránk. A természetes színű viaszba nyomott *sigillum* 1 cm átmérőjű, valószínűleg gyűrűre volt rögzítve. A pecsét mezéjét teljesen kitöltő ívelt oldalú pajzsban egy állat (medve? farkas?) fejét véste a készítő. Körirata nem volt.⁶⁵

(3. kép) A. HAZU D-VI/107

3. Az Aba nem Széplaki ágából (Csirke-ágából) származó Csirke Péter Cudar Péter második bánága alatt, pontosan 1377 és 1380 között töltötte be a vicebáni tisztséget. Albánként használt 3 cm átmérőjű pecsétjének egy ép lenyomata maradt ránk a zágrábi anyagban. Ezen egy sisakból kiemelkedő, szárnyát két oldalra kiterjesztő madarat (sas?) – az Aba nem szokásos címerállatát – láthatunk, melynek két feje egymástól elfelé fordul. Körirata: + S[IGILLUM] PE[T]RI CHIRKE VICEBANI.⁶⁶

4. Szerdahelyi „Ders” Márton a Győr nemzetség Szerdahelyi ágából származott, politikai pályáját Bebek Detréhez kötötte. Első szlavón bánága idején, 1389-ben már vicebánként szolgált urát.⁶⁷ A pecsétjével megerősített kiadványokat két csoportba oszthatjuk: az egyikbe a vicebánként, a másikba pedig a kőrösi ispánként keltezettek tartoznak. A két csoportba tartozó okleveleken fennmaradt pecsétnyomok alapján azt mondhatjuk, hogy Ders Márton is két eltérő pecséttel rendelkezett a két „feladatkör” ellátásához. Vicebánként használt pecsétjét három, ma Zágrábban őrzött kiadványon azonosíthatjuk. Mind a három esetben természetes színű viaszba nyomták a 2,5 cm átmérőjű, kör alakú pecsétnyomót. Sajnos képe egyik esetben sem rekonstruálható, nagymértékben pusztult.⁶⁸

5. Tapsonyi Antimus János Garai Miklós mellett működött vicebánként 1397 és 1401 között.⁶⁹ A somogyi kisnemesi családból származó Jánosnak a pecsétje egy

oklevélen maradt fenn. A 1,5 cm átmérőjű – feltehetően gyűrűre rögzített – *sigillum*ot természetes színű viaszba nyomták. Képe és körirata mára értelmezhetetlen.⁷⁰

Kőrösi ispánok

A kőrösi ispánok kitüntetett helyet foglaltak el Szlavónia hivatali struktúrájában, hiszen a 14. század második felétől-végétől kezdve a vicebáni tisztet is viselték a *comesi* címük mellett. Ezért az ispánok egy része mind az előző, mind pedig ebben a listában helyet kapott. Azokban az esetekben, amikor a pecsét körirata nem volt olvasható, azt a módszert alkalmaztam, hogy a Kőrös megye nevében kiadott dokumentumon szereplő pecsétet ebben a listában, a bán nevében kiadottat pedig az albánok listájában tüntettem fel. Mivel nagy valószínűséggel kétféle tisztségükben két pecséttel éltek, ezért a munkát néhány esetben a méretek különbsége is segítette.

1. Éliás *comes* családi kapcsolatainak tekintetében nem rendelkezünk semmilyen támponttal. A ma Zágrábban őrzött anyagban egyetlen dokumentumon maradt meg pecsétjének a nyoma, mely szerint a 3 cm átmérőjű *typarium*ot természetes színű viaszba nyomták. Képe és körirata lepergett.⁷¹

2. [Gorbonoki] Beke: ispánsága egyetlen adata 1316. április 19-én keletkezett, és ezen a dokumentumon találjuk meg a *sigillum*át is. Kör alakú pecsétnyomóját az oklevél hátlapján természetes színű viaszba nyomták, az átmérője 3,5 cm. Képe értelmezhetetlen.⁷²

3. Gút-Keled nem Sárvarmonostori ágának Majládi családjából származó István, Pál bán fia a Márki (Málcai) család őse volt. 1325. október 12. és 1340. szeptember 25. között vannak adataink arra nézve, hogy Kőrös megye élén állt.⁷³ Ebből az időszakból mindössze egyetlen olyan, ma Zágrábban őrzött dokumentum van, amely rányomott pecsétjének lenyomatát őrzi. A természetes színű, kör alakú pecsét átmérője 2,6 cm volt, ma már csak ennyi állapítható meg róla.⁷⁴

4. Nagy Pál Paksi Leusták bán mellett töltötte be a kőrösi *comes* tisztségét, 1356 és 1362 között.⁷⁵ A zágrábi levéltárakban őrzött anyagban összesen öt olyan dokumentum van, amelyeket bizonyosan az ő pecsétjével erősítettek meg. Ezekből megállapítható, hogy kör alakú pecsétnyomójának átmérője 3,5 cm volt, melyet mindig természetes színű viaszba nyomtak. Csak egyetlen hivatali *sigillum*ot használt, mind a rányomott, mind a függőpecséttel megerősített diplomákon ezt találjuk. Körirata: + S[IGILLUM] PAULI MAGNI COMITIS CRISIENSIS, melyet több töredékből lehet összeállítani. Sajnos egyetlen

olyan lenyomatot sem ismerünk a zágrábi anyagban, melynek az ábrázolása épen megmaradt volna.⁷⁶

5. Az Aba nem Széplaki ágából (Csirke-ágából) származó Csirke Péter két ízben, 1368–1371 és 1373–1380 között viselte a kőrösi ispán méltóságát, másodsorra a vicebáni tisztséggel együtt. Őt olyan dokumentumot ismerünk, amelyeket az ő ispáni pecsétjével erősítettek meg, kettőt-kettőt mind a két ispánságából, minden esetben a dokumentum hátlapjára nyomva. Úgy tűnik, hogy a természetes színű viaszba nyomott *sigillum*ok minden esetben ugyanattól vagy nagyon hasonló pecsétnyomótól származnak. A pecsét körmérete: 2,7–3 cm között mozog. Az eltérés abból adódik, hogy csupán egyetlen esetben maradt épen a viasz, míg összes többi pecsétje töredékesen maradt meg. A pecsét képét 1,9 cm átmérőjű mező tartalmazta, amin egy sisakból kiemelkedő, csőrrel heraldikai bal felé forduló, szárnyát két oldalra kiterjesztő madarat (sas?) láthatunk, ami az Aba nemzetség általános elterjedt címerképe volt. Körirata: + S[IGILLUM] PETRI CHIRKE COMITIS DE CRISIO.⁷⁷

(4. kép) A. HAZU D-VI/43

6. Vértés Miklós 1373-ban vezette Kőrös megyét, azonban ispánságára egyetlen adattal rendelkezünk csak. Az oklevélen azonban az összes pecsét annyira elpusztult, hogy csak következtethetünk arra, hogy az ispáné 2,5 cm átmérőjű volt, és természetes színű viaszba nyomták. Köriratából a + és egy A betű látható csak.⁷⁸

7. Szerdahelyi „Ders” Márton a Győr nemzetség Szerdahelyi ágából származott, politikai pályáját Bebek Detre oldalán kezdte. Három ízben is betöltötte a kőrösi ispáni tisztet: 1389-ben, 1391–1392 és 1394–1397 között.⁷⁹ Első ispánságából maradt ránk a zágrábi anyagban az első olyan oklevél, mely valószínűleg az ő pecsétjének a nyomát őrzi. A 3 cm átmérőjű *typarium*ot természetes színű viaszba nyomták, azonban pusztán csak a körméretét ismerjük.⁸⁰ Második ispánsága idején azonban már

újabb pecsétet vésetett, hiszen ekkor már egy 4 cm átmérőjű, természetes színű viaszból készült lenyomatban kereshetjük a pecsétjét.⁸¹

8. Tapsonyi Antimus János 1397 és 1401 között viselte a kőrösi ispáni és a szlavón vicebáni tisztséget.⁸² Ebből az időszakból egyetlen olyan, 1401-ben kelt dokumentum van, amin három darab rányomott pecsét közül a középső, 3,8 cm átmérőjű, természetes színű viaszba nyomott volt valószínűleg az ispáné. Képe és körirata olyan mértékben károsodott, hogy értelmezhetetlen.⁸³

Kőrösi szolgabírák

Nagyon nehéz helyzetben vagyunk a szolgabírák (*iudices nobilium*) pecsétjeinek vizsgálatakor, mert míg az ispán nevét általában megadják a diplomák, addig az övéket sok esetben nem. Pecsétjeik viszonylag kicsik, 1,5–2,5 cm átmérőjűek, mára sok esetben igen romlott állapotban maradtak ránk. Jellemzően a megyei nemesiség soraiból válogatták őket, nem a nagy, országos szerepet játszó nemzetségekhez tartoznak. Ezen kisebb családok pecsétjei viszont – lévén, hogy ritkábban nyomták rá őket iratokra – törvényszerűen kisebb számban maradtak ránk, kevesebbet tudunk róluk. Ráadásul gyakran köriratot sem véstek rájuk, pusztán valamilyen ábrázolást. Ezen okok miatt még akkor sem lehetünk biztosak az egyes pecsétek személyhez kötésében, ha minden egyes *sigillum* ép állapotban szerepel a diplomán.

1. Péter, Péter fia, Nagy Pál kőrösi ispán mellett látta el a szolgabírói feladatokat. Két ízben tudjuk pecsétjét azonosítani, képe szépen láthatóan megmaradt, köriratát pedig Smičiklas okmánytárából ismerjük. A természetes színű viaszba nyomott, 2 cm átmérőjű pecséten az ívelt oldalú pajzs heraldikai jobb oldalán egy hatágú csillagot, bal oldalán pedig egy öblével jobb felé forduló holdsarlót lehet látni. Körirata: + SIGILLUM PETRI FILII PETRI.⁸⁴

2–3. Péter két kollégájának, Pálnak, Péter fiának, illetve Jakabnak, László fiának csak sejtéseink vannak a pecsétjeiről. Ennek oka pedig az, hogy nem maradt ránk a zágrábi anyagban olyan pecsét, ami hiánytalanul tartalmazta volna a pecsétek köriratát és ábrázolását. Egyiküké 1,5 cm átmérőjű volt, és az ispán *sigillum*a mellett lila-zöld sodraton, természetes színű viaszból készülve függ egy 1360-ban kiadott oklevélen.⁸⁵ Társa pecsétje körülbelül 2,5 cm átmérőjű volt és mind függő, mind rányomott verziójában természetes színű viaszból készült.⁸⁶

4. Miklós, Domonkos fia, kőrösi szolgabíróságára két

adattal rendelkezünk: egyszer 1374-ből, egyszer pedig 1380-ból. Első ízben egy vizsgálatban vesz részt, másodszor pedig pecsétjével erősített meg egy dokumentumot. A természetes színű viaszba nyomott *sigillum* átmérője 2 cm. képén egy sisakból kinövő, heraldikai bal felé növekvő madarat lehet látni. Körirata: + S[IGILLUM] NICOLAI FILII DOMINICI. A pecsét képe hasonló az akkori kőrösi ispán, Csirke Péter pecsétjéhez, lehetséges, hogy annak átvétele.⁸⁷

5–6. Csirke Péter mellett összesen három szolgabíró nevét ismerjük, a fentebb már említett Miklóst, Domonkos fiát, valamint Ádám deákét és Miklós fia Péterét. Mivel egyikőjük pecsétje sem maradt meg a zágrábi anyagban olyan állapotban, hogy pontosan meg tudnánk mondani, melyik melyiküké, azért összevontan vagyunk kénytelen tárgyalni őket. Egyikőjük pecsétje 1,5 cm átmérőjű volt, természetes viaszba nyomott képét egy oklevélen láthatjuk. Ábrázolása elmosódott, annyit tudunk biztosan, hogy körirata nem volt. a kép töltötte ki az egész mezőt.⁸⁸ Kollégája pecsétje pedig 2 cm átmérővel maradt ránk, természetes színű viaszba nyomva. A képét egy 1380-ban kelt dokumentumon lehet nagyjából látni: egy felemelt karú embert véstek rá. Köriratát két folyamatos vonal között helyezték el.⁸⁹

7–8. Vértess Miklós kőrösi ispántól a zágrábi anyagban egyetlen eredeti oklevelet találunk. Ezen az ő valószínűsíthető pecsétje mellett a szolgabírák közül kettő pecsétjének a nyoma maradt meg. Egyik képe sem értelmezhető, mert annyira rossz állapotban maradtak ránk. Mind a két pecsét 2 cm átmérőjű volt, és természetes színű viaszba nyomva láthatjuk maradványaikat a dokumentum hátlapján.⁹⁰

9. Büki Basó 1381 és 1384 között töltötte be a kőrösi *comes* tisztségét. Ebből az időszakból a zágrábi anyagban egyetlen olyan dokumentum maradt ránk, amin legalább egy pecsét átmérőjét felfedezhetjük. Ez 1383-ban kelt, és összesen három pecséttel erősítették meg. Ezek közül az egyetlen megmaradt átmérője 1,8 cm volt, és természetes színű viaszba nyomták. Valószínűleg az egyik szolgabíróé volt.⁹¹

10. Ders Márton első ispánsága idejéből egyetlen olyan eredeti oklevelet ismerünk a zágrábi anyagban, melyen az ispáni pecséten kívül másik *sigillum* is van. Ez 1,5 cm átmérőjű volt, és természetes színű viaszba nyomták. Képe és körirata értelmezhetetlen.⁹²

11. Tapsonyi Antimus János ispánsága idejéből két szolgabíró pecsétjének a körméretét ismerjük, az egyik 2 cm, a másik pedig 1,5 cm volt. Mind a kettőt természetes színű viaszba nyomták, azonban képük és köriratuk értelmezhetetlen.⁹³

Zágrábi ispánok

1. Inus comes 1275. szeptember 27-én kelt oklevelén maradt meg zöld sodraton függő pecsétje. A természetes színű viaszba nyomott *sigillum* átmérője 5 cm, képe és körirata mára már lekopott, értelmezhetetlen.⁹⁴

2. Dénes ispán fehér-vörös sodraton függő pecsétje 1333-ból maradt ránk. Nem a hagyományos kör alakú *typariumot* használta, hanem egyenlő szárú háromszöget, aminek a talpa 3, oldalai pedig 2 cm hosszúságúak. Ábrázolásából ma már csak egy ívelt oldalú pajzs látszik.⁹⁵

(5. kép) A. HAZU D-III/87

3. Péter comes rányomott pecsétjének képét sajnos nem ismerjük, annyira roncsolódott. A 3,6 cm átmérőjű kör alakú *typariumot* természetes színű viaszba nyomták.⁹⁶

4. Vértés Miklós zágrábi ispán 1376 és 1380 között töltötte be a zágrábi ispáni, valamint a medvevári várnagyi tisztséget.⁹⁷ Két olyan dokumentumot ismerünk, melyen nagy valószínűséggel az ő pecsétjét találjuk meg, egyiken rányomott, a másikon pedig függő változatban. Ábrázolása többé-kevésbé épen maradt ránk: az alsó felében egy heraldikai jobb felé lépő farkast, felette pedig egy sisakot láthatunk. Köriratából csak a + SI betűcsoport látható. A kör alakú, körülbelül 3 cm átmérőjű pecsétet természetes színű viaszba nyomták.⁹⁸

5. Benvenuto zengi polgár fiából, Tamásból 1393 és 1394 között lett zágrábi ispán.⁹⁹ Ebből az időszakból egyetlen olyan dokumentumot ismerünk a zágrábi anyagból, melyen valószínűsíthetően az ő, valamint két szolgabíró pecsétjének a maradványai láthatóak. Valószínűsíthetően 3 cm átmérőjű volt, de képe és körirata olyan mértékben károsodott, hogy mára értelmezhetlenné vált.¹⁰⁰

6. Szerdahelyi Ders Márton kőrösi ispánságával párhuzamosan viselte Zágráb megye *comesi* tisztségét is.¹⁰¹ Abból, hogy egy 1395-ben keletkezett oklevelen hol he-

lyezkedik el (középen), arra következtethetünk, hogy a természetes színű viaszba nyomott, 2,5 cm átmérőjű középső pecsét volt az övé. Óvatosnak kell lennünk, mivel sem a pecsét képét, sem a köriratát nem ismerjük, így könnyen előfordulhat, hogy csak a szolgabírák pecsétjét nyomták rá a dokumentumokra. A később kiadott oklevelek alapján bizonyos, hogy legalább egy szolgabírának 2,5 cm átmérőjű pecsétje volt.¹⁰²

7. Tapsonyi Antimus János Ders Mártonhoz hasonlóan egyszerre töltötte be a kőrösi és a zágrábi ispáni méltóságot.¹⁰³ Két olyan eredeti oklevél maradt ránk a zágrábi anyagban, melyeket Zágráb megye nevében adtak ki. A két oklevelen egy 1,5 cm átmérőjű, természetes színű viaszba nyomott pecsétet azonosíthatunk az ispán *sigillumával*, mely a korábbi példák alapján az okmány hátlapjára nyomott pecsétek közül a középső.¹⁰⁴

Túrmezei ispánok

1. Hagil György túrmezei *comes* feltételezhető pecsétje 1349-ből maradt ránk. A zöld-sárga(arany) sodraton függő, természetes színű viaszba nyomott, 3 cm átmérőjű *sigillumon* egy heraldikai liliumot láthatunk. Köriratából csak az S betű vehető ki.¹⁰⁵

2. Péter, György fia 1389–1390-ben töltötte be a zágrábmezei ispáni tisztelet. Három dokumentumon maradt ránk függőpecsétje. A természetes színű viaszba nyomott pecsét átmérője 2,3 cm volt. Ábrázolásából ma egy magas alakzat vehető ki, mely felfelé keskenyedik. Körirata: + S PET[RI DE C]AMPO SUP[ANI], melyet kettős pontsor fog körbe.¹⁰⁶

3. Az Agárdi-rokonsághoz tartozó Tarkányi családból származott „Higgyed” János, aki a túrmezei ispáni és a medvei várnagyi tisztséget is betöltötte Bebek Detre szolgálatában.¹⁰⁷ Zöld színű viaszba nyomott pecsétje nyolcszögletű, hossza 2,5, szélessége pedig 1,5 cm. Képe és körirata rossz állapota miatt sajnos mára kivehetetlen.¹⁰⁸

Túrmezei comes terrestris

1. Myker *comes terrestris* pecsétje 1333-ból maradt meg. A természetes színű, piros-fehér-zöld színű sodraton függő, 2 cm átmérőjű *sigillum* ábrázolása és körirata teljességgel kivehetetlen.¹⁰⁹

2. Karilovecz-i Pál fia, Kelemen 1349-ben, Hagil György mellett töltötte be a túrmezei *comes terrestris* tisztségét. Zöld-sárga sodraton függő, 1,5 cm átmérőjű pecsétjét természetes színű viaszba nyomták. A pecséten nem volt körirata, ábrázolása pedig egy ollóra hasonlít.¹¹⁰

3. Mark, Ztanomir fia, 1365 és 1367 között töltötte be a *comes terrestris* tisztségét. 1367-ből maradt ránk lila-fehér sodraton függő 2,5 cm átmérőjű pecsétje. Egy téglalap alakú ábrázolást véstek rá, mely ma kivehetetlen. Körirata – melyet két pontsor fog körbe – szintén olvashatatlan.¹¹¹

4. Péter, György fia, valószínűleg azonos az 1389–1390-ben zágrábmezei ispáni tisztet betöltő, ugyanazon nevű személlyel. Természetes színű viaszba nyomott, 1407-ből származó pecsétje lila-fehér sodraton függ és 3 cm átmérőjű.¹¹²

Zágrábi szolgabírók

1–4. Vértes Miklós ispánsága alatt a megyében négy szolgabíró – Irethlen fia: Gergely, György fia: János, Mykech fia: István és Chenk fia: Mykech – működött. Egyetlen olyan dokumentum van a zágrábi anyagban, melyen mind a négyük pecsétje rajta van. Sajnos a viasz mára már minden esetben lepergett, ezért csak a természetes színű viaszba nyomott *sigillumok* hozzávetőleges átmérőjét tudjuk megmondani. Ez három esetben 2,5 cm, míg a negyedikben 3 cm volt.¹¹³

5–6. Benvenuto-fi Tamás ispánsága alatt működött két szolgabíró természetes színű viaszba nyomott pecsétjének az átmérőjét ismerjük, amely 2,5 cm volt. Sajnos képük és köriratuk teljesen kipergett.¹¹⁴

7–10. Szerdahelyi Ders Márton ispánsága alatt működött szolgabírák pecsétjeinek egy vagy valamennyire ép képpel rendelkező lenyomata nem maradt ránk. A maradványok alapján viszont a természetes színű viaszba nyomott *typariumok* átmérőit ismerjük. Két esetben 1,5 cm, egy esetben 2 cm, harmadik alkalommal pedig 2,5 cm átmérőt állapíthatunk meg.¹¹⁵

11–13. Tapsonyi Antimus János ispánsága idejéből két szolgabíró pecsétjének átmérőjét biztosan ismerjük. Tudjuk, hogy mind a kettőt természetes színű viaszba nyomták, de képük és köriratuk értelmezhetetlen.¹¹⁶

Nagykelemléki várnagyok és *comes terrestris*ek

1. Miklós, Miklós fia, nagykelemléki várnagy pecsétje 1336-ból maradt ránk, természetes színű viaszba nyomva, 2 cm átmérővel. A pajzs heraldikai jobbra dőlten fekszik a *sigillumon*. A pajzs kerek talpú, ötször vágott, heraldikai bal sarkában egy heraldikai jobb oldalra forduló, növekvő állat (griff?) látható, mely manesáiban két gömböt tart, farka pedig a pajzs heraldikai bal oldala mellett látszik. Körirata: + S[IGILLUM] COMITIS NICOLAI.¹¹⁷

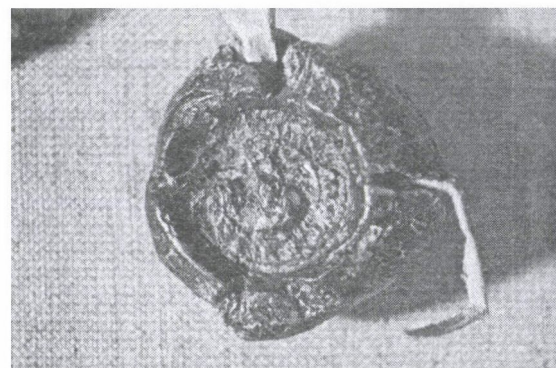
(6. kép) A. HAZU D-III/107

2. Adrián, Farkas fia, *comes terrestris* Miklós (Miklós fia) várnagy mellett szolgált. Pecsétje 1,9 cm átmérőjű volt, természetes színű viaszba nyomták. Az enyhén gömbölyű oldalú pajzs felső részén hatágú csillag, közepén egy öblével felfelé forduló holdssarló, alul pedig ismét egy hatágú csillag van. Körirata romlott: + S[IGILLUM] ADRIANI¹¹⁸

(7. kép) A. HAZU D-III/107

3. Iwánka, János fia, szintén Miklós, Miklós fia, castellanus mellett szolgált *comes terrestris*ként. Pecsétje

(8. kép) A. HAZU D-IV/11

romlott állapotban maradt ránk, csak annyit tudunk, hogy természetes színű viaszba nyomták és átmérője 2,2 cm volt.¹¹⁹

4. Niger Benedek nagykemléki várnagy egyetlen olyan oklevelet adott ki – Nagy Pál kőrösi ispánnal közösen –, amelyen legalább pecsétjének átmérőjét tanulmányozhatjuk. A természetes színű viaszba nyomott *sigillum* átmérője 2,5 cm volt, azonban ma már csak a viasz által hagyott nyomokat láthatjuk.¹²⁰

Dalmáciához köthető pecsétek

1. 1268. szeptember 11-én kelt Cernosclavus zsupán oklevele, melyen összesen öt darab pecsétet láthatunk, melyek mindegyikét zöld sodraton erősítették hozzá a pergamenhez és mind természetes színű viaszba vannak nyomva. Mivel nem mindegyik példány körirata olvasható, ezért nem tudjuk megmondani, hogy pontosan kinek a nevéhez is köthető az adott pecsét. A következőkben balról jobbra haladva ismertetem az oklevélen található pecséteket.

a. A pecsét igen rossz állapotban van, de valószínűleg háromszög alakú volt. Ép oldala 3,8 cm hosszúságú. A képe mesterjegy, a szárhoz első fok csatlakozik, a fok végéhez pedig egy, a szárral párhuzamosan futó vonal. Körirata olvashatatlan.

b. A pecsét meglehetősen jó állapotban maradt ránk, átmérője 5 cm. Képén egy fejét heraldikai balra fordító, egész alakjában ábrázolt, tunikát viselő embert láthatunk, akinek glória övezi a fejét (Krisztus? Keresztelő Szent János?), és lábaival vízben áll. Heraldikai bal kezében egy nehezen meghatározható alakot (talán madarat), jobb kezében pedig egy levelekben végződő, a talajra támaszkodó egyenes botot tart. Az alaktól heraldikai jobbra, annak derékmagasságában egy öblével felfelé forduló holdsarló, balra pedig egy nyolcágú csillag van. Töredékes köriratát két, folyamatos vonal fogja közre, azonban a következő betűcsoportokat lehet csak rekonstruálni: + CO SI

c. A 3 cm átmérőjű pecsét egy mesterjegyet tartalmaz, egy vízszintes vonal heraldikai jobb széle félkörívben görbült, a vonal közepén egy szár van, aminek a végéhez fordított szarufa illeszkedik, aminek a végét szellemen zárja le,¹²¹ a vízszintes vonal heraldikai bal oldalához pedig egy alacsonyabb szár csatlakozik szarufával a

végén. Körirata: + S[IGILLUM] COMITIS AINOSA, az S betűket a vésnök nem tudta fordítva véetni.

d. Az 5 cm átmérőjű pecsét szintén jó állapotban maradt ránk. A vésete Sárkányölő Szent György lovon ülő alakját ábrázolja, akinek a feje körül glória van, lova heraldikai jobb oldalra lép, lábai alatt a már legyőzött sárkányt láthatjuk, amelynek a nyakába éppen belefűdik a szent, végén kis zászlóval ellátott lándzsája. Körirata: + : S[IGILLUM] COM[ITIS] CIVITATIS [...] SCE[...], melyet kettős pontsor fog körbe.

e. A pecsét átmérője 3 cm, képe pedig a c. pontban leírt *sigillum* mesterjegyével egyezik meg. Körirata: + S[IGILLUM] COMITI[S]] ERI[...]¹²²

2. Duimus és Bertalan délvidéki ispánok kiadványa, melyen pecsétmaradványokat fedezhetünk fel, 1335. szeptember 20-án kelt. Ezen a természetes színű viaszba nyomott, 3,5 cm átmérőjű *sigillum* néhány darabkája oly annyira töredékes állapotban látható a hátlapon, hogy sem képe, sem körirata nem rekonstruálható, és így nem tudjuk megállapítani, hogy melyikükhöz tartozik.¹²³

3. István vegliai ispán pecsétje 1365-ből maradt ránk. A barna színű sodrattal az oklevélre erősített természetes színű viaszba nyomott *sigillum* átmérője 3 cm. Képe egy heraldikai jobb felé lépő, mancsaival egy fekvő állaton taposó oroszlánt ábrázol. Az oroszlán teste nyurga, sörénye szépen kidolgozott, pofája szembenéz. A töredékes köriratot – csak a SIG betűcsoport látható – belülről kettős pontsor övezi, de a belső hiányos.¹²⁴

4. János vegliai ispán pecsétje szintén 1365-ből maradt ránk, igen jó állapotban. A természetes színű viaszba nyomott, barna sodraton függő pecsét átmérője 4 cm. Vésetén egy heraldikai jobb felé forduló állatot (oroszlán?) láthatunk, ami sisakot visel, amelynek arcrésze heraldikai jobb felé fordul. Az állat mellső mancsaival egy másikat ragad meg, ami fejét foglyul ejtője felé fordítja. Az oroszlán sisakforgóján hatágú csillagot láthatunk. Köriratát kettős pontsor fogja körbe: SIGILLU[M] IOH[AN]IS COMITIS [VEGL]A MODRUSIE ET CY....¹²⁵

5. János vegliai ispán pecsétjével lezárt oklevél, mely egyetlenként képviseli a zágrábi anyagban az ő *sigillum*-át, 1393-ból maradt ránk. A helyzetéből adódóan (zárópecsét) igen sérült darab állapotát a restaurálás tovább rontotta, így mindössze annyit állapíthatunk meg róla, hogy természetes színű viaszba nyomták és 2 cm volt az átmérője.¹²⁶

Halász Éva

JEGYETEK

¹ Jelen tanulmány alapját a 2006 nyarán Zágrábban, a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj segítségével végzett kutatásaim adják. Mivel a közelmúltban Ante Gulin tollából kiváló, fényképekkel gazdagon illusztrált szlavón egyházi pecséttan jelent meg (*Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*. Zagreb, 1998), ezért az egyházi személyek és intézmények *sigillum*aival egyáltalán nem foglalkoztam. Ezen kívül nem kutattam a királyok, illetve királynők pecsétjeire sem, mivel azokat már több ízben és több helyen publikálták. (A közelmúltban pl.: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk.: Hegedűs András. Esztergom, 2000. Sigilla regum – reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. Szerk.: Érszegi Géza. A pecsétek leírását készítette Sölch Miklós. Fényképezte Szelényi Károly. Bp., 2001.) A kutató utam során nyújtott segítségükért itt szeretnék köszönetet mondani a Horvát Tudományos Akadémia (Hrvatska Akademija) (különösen Damir Karbić) a Horvát Akadémia Levéltára (Arhiv Hrvatske Akademije, a továbbiakban: A.HAZU), a Horvát Állami Levéltár (Hrvatski Državni Arhiv, a továbbiakban: HDA) (különösen Stjepan Razum és Boris Suljagić), és Zágráb Város Levéltára (Arhiv Grada Zagreba, a továbbiakban: AGZ) összes munkatársának. A fotók a Horvát Akadémia Levéltárából származnak (A.HAZU), és a Horvát Akadémia Fotólaboratóriuma készítette őket, amiért ezúton mondok köszönetet.

² Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználattörténete a középkorban. Bp., 1993. *Bibliotheca Humanitatis Historica* (továbbiakban: Kumorovitz, 1993.) 16–20.

³ Kumorovitz, 1993. 34.

⁴ Kumorovitz, 1993. 59.

⁵ Kumorovitz, 1993. 60.

⁶ Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 256 402, HDA Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 17/3.

⁷ Például: 1396. július 30. „Higgyed” János medvei várnagy kiadványán (DF 230 744, A.HAZU D-VIIA/82). Bebek Detre bán ugyanazon napon kelt oklevele (DF 230 745, A.HAZU D-VIIA/83)

⁸ A zágrábi anyagban egyetlen olyan esetet ismerünk ebből a korzskából, amikor a pápai kancellárián használt kenderzsineget vették igénybe a pecsét oklevélre függesztésének, nevezetesen Subić Pál horvát bán 1307-ben kelt diplomáját. (DF 218 532, HDA DMV br. 35.)

⁹ Hahót Miklós bán 1343. szeptember 18-án kelt diplomájának alján az ABC betűk felső fele olvasható. Mivel ebben az esetben két haragos megbékéléséről van szó, nyilvánvaló, hogy mind a két fél kapott egy-egy példányt az oklevélből. (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár – a továbbiakban: DL – 40 921)

¹⁰ Cillei Frigyes bán 1447. augusztus 27-én kelt diplomája. DF 267 933, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje Diplomata et donationes. 1/260.

¹¹ Például: Tallóci Matkó pecsétje, 1346. február 9. (DF 231 157, A.HAZU D-X/43)

¹² DF 230 689, A.HAZU D-VIIA/31.

¹³ A pecsétek alakjával kapcsolatban jegyzi meg Pray György: „Magnates autem, et Barones regni, alique qui publicos magistratus gerebant, ut plurimum orbicularis formae sigillis, iisque fere pendulis utebatur, si ex iis, quae vidi, vidi autem multa, fas est iudicium fere. Raro ab hac forma recessum est.” (Pray Georgiu: Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. Budae, 1805 (a továbbiakban: Pray) 30.

¹⁴ 1350. július 9. (DF 230 432, A.HAZU D-IV/62)

¹⁵ Bertényi Iván: Új magyar címertan. Bp., 1993. 57.

¹⁶ Az első esetre lásd pl.: Péter, Péter fia kőrösi szolgabíró pecsétje, a másodikra pedig: András mester, vicebán pecsétje.

¹⁷ Kumorovitz L. Bernát: Az autentikus pecsét. In: Turul 1936/1. 45–68.

¹⁸ Életére és működésére lásd: Halász Éva: Anjou István herceg (1332–1354). In: Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) XII. (2005) 1. szám. 29–70.

¹⁹ 1350. július 9. rányomott, hátlapon. (DF 230 432, A.HAZU D-IV/62) Ebből az évből (1350. augusztus 12-én kelt oklevélről) ismerjük gyűrűspecsétjét is, melyet vörös viaszba nyomtak. A *typarium* 2 cm átmérőjű volt, és Házi Jenő leírása szerint „teljesen ép a négyelt háromszögű címerpaizs, amelynek I. és IV. negyede háromszor vágott, míg a II. és III. negyedében háromszög alakban elhelyezett 3 közönséges kereszt van. A kereszték fekvése: II. negyedben egy felül, kettő alul, a III. negyedben pedig megfordítva.” (Sopron szabad királyi város története I. rész-I. k. Oklevelek 1162–1406. Közli: Házi Jenő. Sopron, 1921. 96.)

²⁰ 1354. január 7. rányomott, hátlapon. (DF 267 990, HDA Grad Koprivnica, 1/4.)

²¹ Az erdélyi hercegsége alatt használt lovaspecsétjének képét többen, több helyen is kiadták. Elsőként Pray György pecsétani munkájának X. tábláján. (3. rajz) Ezen a pecsét képe annyira más, hogy Nyáry Albert később a hitelességét is kétségbe vonta. (Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Budapest, 1886. 209. l. lj.) A pecsét modern kiadásai: Bertényi Iván: Nagy Lajos király. Budapest, 1989. 96–97. oldalak között szereplő fényképes táblák. A fotó fekete-fehér. *Feszpremy László*: Lovaspecsétek Magyarországon. In: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk.: Hegedűs András. Esztergom, 2000. (a továbbiakban: Megpecsételt történelem) 14. A fotó színes.

²² Magyarországi tevékenységére lásd: Halász Éva: Bajor Margit hercegnő (1325–1374) magyarországi tevékenysége. In: Turul 2005/3–4. 109–116.

²³ Magassága: 2 cm, szélessége: 1,7 cm a legszélesebb helyeken mérve.

²⁴ 1354. december 2. rányomott, hátlapon (DF 267 914, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje, Diplomata és donationes I/70), 1354. december 6. függő (DF 267 915, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje, Diplomata és donationes I/71), 1355. január 20. rányomott, hátlapon (DF 230 407, A.HAZU D-IV/36), 1355. március 1. rányomott, hátlapon (DF 255 432, AGZ 1. PGZ br. 20.), 1355. március 1. rányomott, hátlapon (DF 230 447, A.HAZU D-V/4), 1355. április 27. rányomott, hátlapon (DF 267 991, HDA Grad Koprivnica, oklevelek I/5), 1355. november 30. rányomott, hátlapon (DF 230 453, A.HAZU D-V/8), 1355. december 20. rányomott, hátlapon (DF 256 900, HDA, Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 95/6.)

²⁵ A cipőpecsét úgy vált ketté, ahogyan a sodratot eredetileg a két fél közé illesztették. elülső feléről ráadásul levált a *typarium* lenyomata is. DF 267 915 (HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje, Diplomata et donationes I/71.)

²⁶ 1355. március 1. rányomott, hátlapon (DF 255 432, AGZ 1. PGZ br. 20.), 1355. november 30. rányomott, hátlapon (DF 230 453, A.HAZU D-V/8.). Ismerjük a hercegnő 1356 után, német földön használt pecsétjének a képét is. Kiadása: Pór Antal: Pecsétani újabb apróságok. In: Turul 1897/1., 10–19.

²⁷ 1371. április 16. (Cidex diplomaticus regni Scroatiac, Dalmatiac ac Sclavoniae. (Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.) Ed. *Tadeus Smičiklas*. II–XV. Zagrabiae, 1904–1934. (a továbbiakban: Smič.) XIV. 320. sz.) – 1372. június 16. (Smič. XIV. 423. sz.).

²⁸ 1371. április 16. rányomott, hátlapon (DF 267 918, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje: Diplomata et donationes, I/85.), 1372. május 1. rányomott, hátlapon (DF 230 551, A.HAZU D-V/106).

²⁹ 1371. április 27. (DF 267 919, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje: Diplomata et donationes I/86.).

³⁰ 1273. június 20. rányomott, hátlapon (DF 230 197, A.HAZU D-II/35).

³¹ *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1300–1450. In: Középkori magyar adattár. CD-ROM. Budapest, 2001. (a továbbiakban: Engel. CD-ROM).

³² 1307. január 4., függő, DF 218 532, HDA. DMV br. 35. A bánnak 1300-ból származó pecsétjét közli Varju Elemér. Czimertani és spheragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon című cikkében. A pecsét képe megegyezik a fentivel, körirata azonban más: + S: PAULI BREBENIE CO[MIT]JIS BANUS TOCIUS SCLAVONIE. In: Turul 1896/4. II. kóp.

³³ DF 230 204. A.HAZU D-II/42, függő.

³⁴ Engel, CD-ROM.

³⁵ *Csoma József*: Magyar nemzeti címerek. In: *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1995. (reprint) (a továbbiakban: Karácsonyi) 1165–1166.

³⁶ DF 267 908, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje: Diplomata et donationes I/39.

³⁷ DF 255 424, AGZ I. PGZ br. 12.

³⁸ Engel, CD-ROM.

³⁹ 1345. augusztus 21. DF 230 396 A.HAZU D-IV/25.

⁴⁰ 1355. március 8. DF 230 448 A.HAZU D-V/5.

⁴¹ 1346. július 31.–1349. június 5., 1366. augusztus 26.–1368. május 27., 1372. október 17.–1373. február 8. (Engel, CD-ROM).

⁴² Karácsonyi, 1176–1180.

⁴³ 1349. május 11., DF 230 429. A.HAZU D-IV/59. A Megpecsételt történelem 95. oldalán közölnek egy pecsétet, amit Szécsi Miklós dalmát-horvát bán 1365-ös pecsétjével azonosítottak. Mivel azonban a pecsét körirata alapján inkább Miklósunk szintén Miklós nevű nagybátyjává lehetett, ezt a *sigillumot* nem sorolnám teljes bizonyossággal a bán tulajdonában levők közé. (Megpecsételt történelem, 95.).

⁴⁴ DF 256 485 HDA, Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 23/7.

⁴⁵ Karácsonyi, 1290.; *Csergheő Géza*: A hársfalevél a Ratold-nembeliek címerében. In: Turul, 1886/4. 173–181.

⁴⁶ Értelmezése kissé bizonytalan, azonban valószínűnek lehet tartani, hogy pávatollforgóról van szó. Olivér tárnokmester 1347-ből és Leusták nádor 1396-ból származó pecsétjein szintén megfigyelhető, bár ezekben az esetekben a hárslevelet nem duplázták meg (Karácsonyi, 1291.).

⁴⁷ 1357. június 11. (DF 230 460, A.HAZU D-V/15) Csak érdekességként említem meg, hogy midőn 1358-ban az uralkodó Kőrösön tartózkodott, István zágrábi püspöknek és a zágrábi káptalannak szóló parancslevelét Pakszi Leusták *bán* pecsétjével erősítette meg, ahogyan azt a diploma *corroboratiója* hűen közli. Ugyanakkor még az év végéig Pakszi saját okleveleiben a *vicariusi* címzést használta. (1358. február 27. Smič. XII. 350. sz.)

⁴⁸ DF 255 670, HDA Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Loci Credibilis II. br. 21. A bán két 1379-ben kelt oklevelét is valószínűleg

ezzel a pecséttel erősítették meg, de mind a kettőnek lekoppott az ábrázolása. (DF 256 612, HDA Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 31/45. és DF 256 484 HDA Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 23/6.). Nagy valószínűséggel rányomott pecsétként is alkalmazták: 1373. május 8-án kelt báni oklevél *corroboratiója* szerint ugyanis a diplomát a bán autentikus pecsétjével erősítették meg. („*confirmantes auctoritate nostri banatus sigillo nostro autentico fecimus communiti*” Smič. XIV. 399. sz.)

⁴⁹ DF 230 572. A:HAZU D-VI/17. Két másik oklevelelen nagy valószínűséggel ennek a pecsétnek a lenyomata volt, azonban mára mind a kettő lekoppott, csak körméretük alapján valószínűsíthetjük ezt. (DF 230 593, A.HAZU D-VI/38 és DF 230 566, A.HAZU D-VI/11.)

⁵⁰ „*litteras nostras patentes sigillo nostro maiori consignatas duximus concedendas.*” 1374. május 1. (DL 100 140).

⁵¹ 1381. március 18. (DL 678), 1385. augusztus 1. (Smič. XVI. 539.).

⁵² 1383. május 10. rányomott, hátlapon. (DF 276 807, HDA Obitelj Oršić 12/67), 1384. június 4. rányomott, hátlapon (DF 230 636, A.HAZU D-VI/80), 1384. június 10. rányomott, hátlapon (DF 230 637, A.HAZU D-VI/81.).

⁵³ 1387. október 17.–1389. június 5. (Engel, CD-ROM).

⁵⁴ 1388. szeptember 30. függő (DF 230 720, A.HAZU D-VIIA/16).

⁵⁵ 1389. június 22.–1392. március 27. és 1394. augusztus 24.–1397. február 25. (Engel, CD-ROM)

⁵⁶ 1389. augusztus 25. (DF 219 380, HDA DMV br. 864)

⁵⁷ 1390. augusztus 6. papírfelzet alatt (DF 230 689, A.HAZU D-VIIA/31), 1391. 00. 00. (DF 255 446, AGZ I. PGZ br. 42.) Ezzel azonban óvatosan kell bánnunk, hiszen a báni okleveleken néha nem a bán, hanem a vicebán pecsétje szerepel, minden *corroboratiós* megjegyzés nélkül.

⁵⁸ 1395. június 6. rányomott, hátlapon (DF 255 455, AGZ I. PGZ. br. 53.), 1395. június 26. rányomott, záró (DF 230 736, A.HAZU D-VIIA/74), 1395. október 15. (DF 255 456, AGZ I. br. 54.), 1395. október 15. rányomott, záró (DF 230 740, A.HAZU D-VIIA/78), 1396. július 30. rányomott, hátlapon (DF 230 745, A.HAZU D-VIIA/83), 1397. január 6. rányomott, záró (DF 255 460, AGZ I. PGZ br. 58). A nemzetség címerének leírása: Karácsonyi, 1165–1170.

⁵⁹ 1392. augusztus 24.–1392. október 30. (Engel, CD-ROM)

⁶⁰ 1392. augusztus 24. (DF 255 448, AGZ I. PGZ br. 45.)

⁶¹ 1392. november 11.–1393. november 29. (Engel, CD-ROM)

⁶² 1393. szeptember 16. rányomott, hátlapon (DF 255 451, AGZ I. PGZ br. 48.).

⁶³ Karácsonyi, 1218.; Kumorovitz. A magyar pecséthasználat, 41. kép.

⁶⁴ DF 256 402, HDA Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 17/3. Gut-Keled nembeli István címerét több helyen is közlik: pl.: *Csergheő Géza*: A Gutkeled nemzetség címere. In: Turul 1891/1 34.

⁶⁵ 1372. december 8. rányomott, záró. (DF 230 552, A.HAZU D-VI/107.)

⁶⁶ 1382. február 3. (DF 230 616, A.HAZU D-6/60)

⁶⁷ 1389. július 21. (Smič. XVII. 211.) – 1392. október 12. (DF 219404)

⁶⁸ 1396. május 8. rányomott, hátlapon (DF 230 750, A.HAZU D-7A/88), 1396. június 19. rányomott, hátlapon (DF 230 743, A.HAZU D-7A/81), 1396. október 13. rányomott, záró (DF 230 746, A.HAZU D-7A/84).

⁶⁹ DF 230 757–DF 282 397.

⁷⁰ 1399. május 8. rányomott, hátlapon. (DF 230 769, A.HAZU D-7A/107)

- ⁷¹ 1277. április 25. rányomott, hátlapon. (DF 230 208, A.HAZU D-II/46)
- ⁷² DF 230 280 (A.HAZU D-III/28).
- ⁷³ Smič. IX. 214. sz. és Smič. X. 406. sz.
- ⁷⁴ 1334. április 25. DF 230 342 (A.HAZU D-III/92).
- ⁷⁵ 1356. szeptember 20. (A.O. VI. 497); 1362. március 22. (Smič. XIII. 145. sz.)
- ⁷⁶ 1356. szeptember 20. (vörös sodraton, függő, DF 233 160, HDA, Obitelj Drasković, Archivum Maius 22/11), 1358. június 26. (rányomott, hátlapon, DF 230 468, A.HAZU D-V/23.), 1359. április 2. (rányomott, hátlapon, DF 279 533, HDA Deposit: Obitelj Besenič, Kasetta 1/1), 1360. március 3. (lila-zöld sodraton, függő, DF 219 390 HDA DMV br. 874.), 1360. május 27. (rányomott, hátlapon, DF 230 480, A.HAZU D-V/35.).
- ⁷⁷ 1370. június 3. (DF 230 536, A.HAZU D-V/91), 1370. szeptember 15. (DF 230 537, A.HAZU D-V/92), 1379. július 15. (DF 230 592, A.HAZU D-VI/37), 1380. április 17. (DF 230 598, A.HAZU D-VI/43), 1380. április 17. (DF 230 600, A.HAZU D-VI/45) A *sigillum* ábrázolásának leírását közli Csoma József is teljes egészében (Karácsonyi, 1157.) és külön csak a sas megjelölésével: Az Aba nemzetség címere című cikkében. In: Turul 1893/2. 1–15.
- ⁷⁸ 1373. április 4. (DF 230 560, A.HAZU D-VI/5.)
- ⁷⁹ 1389. július 21. 1391. november 25.–1392. október 12., 1394. május 11.–1397. január 18. (Engel, CD-ROM).
- ⁸⁰ 1389. július 21. rányomott, hátlapon (DF 286 095, HDA Plemička općina Sv. Jelena Koruska br. 20.).
- ⁸¹ 1394. június 8. (DF 219 405, HDA DMV br. 889.) Nem lehetetlen, hogy a Turul 1886. évfolyamában napvilágot látott A sphragistika az országot kiállításon cikkben leírt, 1574-ből származó Szerdahelyi Dersfi pecsétjéhez hasonló (pajzsalakja lilium volt, a sisakdíszé pedig növekvő oroszlán, mely mancsaiban liliumot tart) volt a vicebán pecsétjén látható ábrázolás is. (In: Turul 1886/1. 46. Csergheő Géza tollából).
- ⁸² 1397. augusztus 8. (DF 230 757)–1401. június 4. (DF 230 819)
- ⁸³ 1401. június 4. (DF 230 819, A.HAZU D-7B/10)
- ⁸⁴ 1358. június 26. rányomott, hátlapon (DF 230 468, A.HAZU D-V/23), 1360. május 27. rányomott, hátlapon (DF 230 480 A.HAZU D-V/35.) és Smič. XII. 375. sz.
- ⁸⁵ 1360. március 3. (DF 219 390, HDA DMV br. 874.)
- ⁸⁶ 1356. szeptember 20. függő (DF 233 160, HDA Obitelj Drasković: Archivum Maius 22/11), 1358. június 26. rányomott, hátlapon (DF 230 468, A.HAZU D-V/23).
- ⁸⁷ 1374. december 15. (Smič. XV. 69. sz.), 1380. április 17. (DF 230 602, A.HAZU D-VI/46). Csak méret alapján következtetünk arra, hogy esetleg az 1380. június 19-én kelt megyei kiadvány ma meglevő egyetlen, de rossz állapotú pecsétje is az övé volt. (DF 218 986, HDA DMV br. 96.)
- ⁸⁸ 1373. június 14. (DF 230 561, A.HAZU D-VI/6.) Az oklevél Cudar Péter második bánása idején kelt. Azt nem tudjuk, hogy Péter első bánása ideje alatt is ugyanazok töltötték-e be a szolgabírói tisztet, mint a második idején, de ha igen, akkor méret alapján azt mondhatjuk, hogy egy 1370. szeptember 15-én kelt dokumentumot is a két szolgabíró valamelyikének pecsétjével látták el. (1370. június 3. DF 230 536, A.HAZU D-V/91)
- ⁸⁹ 1379. július 15. (DF 230 592, A.HAZU D-VI/37), 1380. április 17. (DF 230 598, A.HAZU D-VI/43). Ha a szolgabírák Csirke Péter első és második ispánsága alatt is ugyanazok a személyek voltak, akkor egy 1370. szeptember 15-én keltezt oklevélen is ennek a szolgabírónak a pecsétjét találjuk. (DF 230 537, A.HAZU D-V/92)
- ⁹⁰ 1373. április 4. (DF 230 560, A.HAZU D-VI/5)
- ⁹¹ 1383. május 7. (DF 230 626, A.HAZU D-VI/70)
- ⁹² 1389. október 11. (DF 230 765, A.HAZU D-VIIA/103)
- ⁹³ 1401. június 4. (DF 230 819, A.HAZU D-VIIB/10)
- ⁹⁴ 1275. szeptember 27. (DF 230 202, A.HAZU D-II/40)
- ⁹⁵ 1333. május 12. (DF 230 337, A.HAZU D-III/87)
- ⁹⁶ 1351. augusztus 23. (DF 230 436, A.HAZU D-IV/66)
- ⁹⁷ 1376. november 24. (Smič. XV. 242.); 1380. augusztus 24. (DF 256 348)
- ⁹⁸ 1377. május 18. rányomott, hátlapon (DF 255 436, AGZ 1. PGZ. br. 26.); 1377. június 22. függő (DF 267 921, HDA Archivum communitatis nobilium de Turpolje: Diplomata et donationes I/93.). Azonban az is elképzelhető, hogy a leírt pecsét nem Vértés Miklós ispáné, hanem Gergely fia, Iván *comes terrestris* volt. Valószínűleg még Vértés Miklós pecsétje van a következő okleveleken: 1380. április 23. (DF 255 439, AGZ 1. PGZ. br. 30.), 1380. április 30. (DF 230 603., A.HAZU D-VI/47)
- ⁹⁹ 1393. április 29.–1394. február 21. (Engel, CD-ROM)
- ¹⁰⁰ 1393. április 29. rányomott, hátlapon (DF 255 449, AGZ 1. PGZ. br. 46.)
- ¹⁰¹ Kőrösi ispán: 1394. május 11.–1397. január 18. Zágrábi ispán: 1395. június 6.–1397. március 8. (Engel, CD-ROM)
- ¹⁰² 1395. szeptember 1. rányomott, hátlapon, közepén (DF 230 738, A.HAZU D-VIIA/76), hasonló (2,5 cm) átmérőjű pecsét található még: 1396. december 3. rányomott, hátlapon (DF 255 459, AGZ 1. PGZ. br. 57), 1396. december 21. rányomott, hátlapon (DF 230 748, A.HAZU D-VIIA/86), 1397. január 6. rányomott, hátlapon (DF 230 751, A.HAZU D-VIIA/89).
- ¹⁰³ 1398. május 14. (DF 230 761); 1399. június 26. (DF 255 461)
- ¹⁰⁴ Ezzel azonban óvatosan kell bánnunk, hiszen lehetséges az is, hogy csak a szolgabírák pecsétjével erősítették meg a dokumentumokat. 1398. május 14. rányomott, hátlapon (DF 230 761, A.HAZU D-VIIA/99); 1399. június 26. rányomott, hátlapon (DF 255 461, AGZ 1. PGZ. br. 61)
- ¹⁰⁵ DF 218 799, HDA DMV br. 305.
- ¹⁰⁶ 1389. szeptember 27. sárga-vörös sodraton (DF 230 684, A.HAZU D-VIIA/26), 1389. június 7. kék-fehér sodraton (DF 218 602, HDA DMV br. 107.), 1390. november 14. sárga-vörös sodraton (DF 230 690, A.HAZU D-VIIA/32)
- ¹⁰⁷ 1394. november 23.–1396. július 30. (Engel, CD-ROM)
- ¹⁰⁸ 1396. július 30. rányomott, hátlapon (DF 230 744, A.HAZU D-VIIA/82).
- ¹⁰⁹ 1333. (DF 267 909, HDA Archivum communitatis nobilium de Turpolje: Diplomata et donationes I/40.)
- ¹¹⁰ 1349. függő, zöld-sárga sodraton (DF 218 799, HDA DMV br. 305.)
- ¹¹¹ 1367. november 15. (DF 218 570, HDA DMV br. 74.)
- ¹¹² 1407. március 21. (DF 230 862, A.HAZU D-VIIB/54.)
- ¹¹³ 1377. május 18. (DF 255 436, AGZ 1. PGZ. br. 26.) Valószínűleg az ő pecsétjeik vannak még a következő okleveleken: 1380. április 4., három szolgabíró (DF 255 438, AGZ 1. PGZ. br. 29), 1380. április 23., három szolgabíró és az ispán (DF 255 439, AGZ 1. PGZ. br. 30.), 1380. április 30., három szolgabíró és az ispán (DF 230 603, A.HAZU D-VI/47).
- ¹¹⁴ 1393. április 29. rányomott, hátlapon (DF 255 449, AGZ 1. PGZ. br. 46.)
- ¹¹⁵ 1395. szeptember 1. rányomott, hátlapon, 2 cm (DF 230 738, A.HAZU D-VIIA/76), 1396. október 9. két 1,5 cm átmérőjű pecsét, rányomott, hátlapon (DF 255 458, AGZ 1. PGZ. br. 56.), 1396. december 3. 2 cm átmérőjű, rányomott, hátlapon (DF 255 459, AGZ 1. PGZ. br. 57), 1396. december 21. rányomott, hátlapon 2,5 és 2 cm átmérővel

(DF 230 748, A.HAZU D-VIIA/86), 1397. január 6. rányomott, hátla-
pon 2,5 és 2 cm átmérővel (DF 230 751, A.HAZU D-VIIA/89).

¹¹⁶ 1398. május 14. rányomott, hátlapon (DF 230 761, A.HAZU D-
VIIA/99), 1399. június 26. rányomott, hátlapon (DF 255 461, AGZ 1.
PGZ br. 61). Mérete miatt kétséges (bár helyzete igazolná, hiszen az
ispáni pecsétkehez hasonlóan a három pecsét közül a középső), hogy
az ezeken az okleveleken szereplő, 1,5 cm átmérőjű pecsét az ispáné
lett volna. Ha nem a *comesé*, akkor a harmadik szolgabíróé volt.

¹¹⁷ 1336. november 26. rányomott, hátlapon (DF 230 356, A.HAZU
D-III/107), 1343. február 11. függő, pergamenszalagon (DF 230 382,
A.HAZU D-IV/11).

¹¹⁸ 1336. november 26. (DF 230 356, A.HAZU D-III/107)

¹¹⁹ 1343. február 11. függő, pergamenszalagon (DF 230 382,
A.HAZU D-IV/11).

¹²⁰ 1359. április 2. rányomott, hátlapon (DF 279 533, HDA Depso-
iti: Obitelj Besenic Kasetta 1/1).

¹²¹ Egyszerűbben fogalmazva egy csúcsára állított háromszög.

¹²² 1268. szeptember 11. (DF 218 518, HDA DMV br. 21.)

¹²³ 1335. szeptember 20. rányomott, hátlapon (DF 230 349,
A.HAZU D-III/99).

¹²⁴ 1365. április 1. függő, barna sodrat (DF 218 567, HDA DMV
br. 71.).

¹²⁵ 1365. április 1. függő, barna sodrat (DF 218 567, HDA DMV
br. 71.).

¹²⁶ 1393. május 12. rányomott, záró (DF 230 715, A.HAZU D-
VIIA/56).

A SÓLYOM MINT CÍMERKÉP

Egey István Megesyre hamisított armális

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár diplomagyűjteményében található közel száz – nagyrészt ismeretlen – 17. századi nemeslevél egyike az az oklevél, amely szerint II. Ferdinánd megújítja (*denuo*) Megesy Istvánnak, általa természetes fiának Jánosnak, valamint Kovács (*Kovacz*) Bálintnak és ennek törvényes fiának Ferencnek nemességét 1625. október 29-én Sopronban.¹ Az adománylevél szövegében ugyan a Megesy név szerepel, a betűk kidolgozása, egymástól való távolsága azonban elárulja, hogy az eredetileg beírt Egey nevet „egészítették ki” (ti. MEGESY) később a hamisítók.² Az aranyfesték oxidációja ma sem jelentős, így nem csoda, hogy egy 1860-ban végzett felmérés során az oklevél eredetiségét nem kérdőjelezték meg.³ További kutatásokat igényelne annak megállapítása, hogy a címerlevelet fel tudták-e használni a hamisítók. Illésy János említ ugyan e néven egy nemes családot Biharban,⁴ kérdéses azonban helytálló-e ez az adat, mivel ebben az – eredetileg is háromféle – összeírásban nem található meg Megesy Zsigmond,⁵ mint ahogy a későbbiekben sem.⁶ A Kovács (*Kovacz*) név gyakorisága sem könnyíti meg a kutatást, mindenesetre Szatmárban feltűnik egy Kovács Bálint nevű szatmárnémeti polgár 1638-ban, akít kölcei Kende András társaival üldözött és elfogott, de a két személy azonosságát név alapján nem lehet megállapítani.⁷ Családtörténeti adatok hiányában kérdés marad az is, hogy mikor került az oklevél a levéltárba: az 1860-as felmérést követően, Trianon után biztosan Csonka-Bihar vármegye levéltárában volt,⁸ aminek állományával együtt végül a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárba került.⁹

A jó állapotban fennmaradt pergamen oklevél – melynek vörös-kék-arany-ezüst zsinóron függő pecsétje sajnos mára elveszett – mérete 650×620, a befestett címerképé kerettel együtt 110×135 milliméter. A címerlevelet a kihirdetési záradék szerint 1626. május 13-án hirdették ki Szatmár vármegye Csengeren tartott tör-

vényszékén. Régóta ismeretes, hogy Szatmár vármegye hitelesítési gyakorlata az idők folyamán a többi megyétől némiképp eltérő utat járt be:¹⁰ azaz a vármegyei pecsét helyett még sokáig szolgabírói pecsétet használt, ezt is olyan sajátos módon, hogy családi címerek helyett az egymás mellé nyomott pecsétet betűi összeolvasva adják ki a *Comitatus Szatmar* kifejezést.¹¹ Ennek a szokásnak a visszaköszönését láthatjuk Egey István armálisának kihirdetési záradékában is, amelyet nemcsak a vármegye jegyzője, hanem az alispán és a négy szolgabíró is ellátott kézjeggyel. Az eset nem egyedülálló,¹² és talán a későbbiekben érdemes lenne megvizsgálni, hogy mennyire volt bevett Szatmárban ez a gyakorlat.

Egey István – az adománylevel szövege szerint – „*egyenesen álló vörös színű katonai pajzsot*” kap „*amelynek alját magas szikla foglalja el, melyen természetes színű teljes [alakos] sólyom képmása a pajzs jobb oldala felé fordulva látható, bal lábán állni, jobbáiban pedig – karmai közt szorítva – teljes, zöld leveles szőlőfürtöt tartani látszik. A pajzson nyitott rostélyú katonai sisak királyi koronával, [melyből] egyrészt mindkét felől fekete sasszárnyak emelkednek, és ettől külön, magányosan ragyogó arany csillag, a már említett sasszárnyak között másik, az alsóhoz hasonló szőlő látszik. A sisak csúcsáról körös-körül innen arany és vörös, onnan vörös és ezüst sisaktakarók vagy szalagok omlanak alá...*” A leírt címer a korban megszokott kettős keretben nyugszik. A téglalap alakú arany rámában lilával damaszkolt alapon aranyszegélyű kartus-szerűen kiképzett ezüstkeret, melynek belső oldalán babérkoszorú látszik, ami damaszkolt kék mezőt övez, amelyre a címert festették. A kartus és a külső keret közötti sarkokban felül a magyar állami címer elemei: jobbra vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balra vörösből zöld hármashalom kiemelkedő aranykoronás középső csúcsán lévő ezüst kettőskereszt látható. Mindkét pajzson aranyszínű háromlevelű korona nyugszik.

Ahhoz, hogy az Egey armális címerképét elhelyezhessük a magyar címerbrázolás rendszerében, talán nem érdektelen röviden áttekinteni a sólyomnak, mint címerállatnak a megjelenését a magyarországi heraldikában. A hazai címerhasználatban a sólyom a nyugateurópaiaktól eltérően nem vadász sólyomként,¹³ hanem leggyakrabban „szabadon” ábrázolva jelenik meg. Kivételként említhető például Zemlényi Dávid 1418. évi armálisa, amely az első ilyen vadászatra használt ragadozókat megőrkítő címerábrán,¹⁴ vagy a Vasyon Mátyás 1511. évi armálisa, amelynek címerképe felhőből kinyúló zöldruhás kar – barna szarvasbőr kesztyűs – kézfejen balra forduló kiterjesztett szárnyú természetes sólyom felemelt baljával elejtett madarat tart, jobbán arany lánc látszik.¹⁵ Nagy valószínűség szerint ezek a címerek az adományozott királyi solymász voltára utalnak. Már jóval ezen címeradományozások előtt feltűnik azonban a sólyom a magyar heraldikában. Így ez a madár szerepel abban a sisakdíszben is, amelyet Károly Róbert adományoz Imrefia Miklósnak 1326-ban,¹⁶ amely oklevél a magyar címerlevelek közvetlen előzményének is tekinthető. Nem

meglepő, hogy a nemzetségi jelvények között is fellelhető a sólyom, mint például a Lőrente,¹⁷ vagy a Csanád nemzetség címerében is.¹⁸ Az utóbbiból származó Tamás esztergomi érsek pecsétjének pajzsában a térdelő érsek mellett kétoldalt elhelyezett pajzsokban dombon álló sólyom¹⁹ vagy varjú²⁰ látszik. Egyik későbbi leszármazottja – Thelegdy István – már 1490-ben a sólymot szerepelteti címerében²¹ és ezt kapja utóbb adományul XII. Károly francia királytól is.²² Ugyanezen időszakból származik a Dobozy család címersólyma is, amely fölemelt jobbáiban kivont kardot tart.²³ A szakirodalomban már ismert címerek közül a Bántó másképp Asztalos család 1598. évi nemeslevelében kék pajzsban zöld halmon álló sólyom felemelt jobbáiban újat tart,²⁴ vagy Csomaközy Péterében koronán álló kiterjesztett szárnyú sólyom látszik.²⁵ Az Egey armálissal közel egy időben kiadott oklevelek közül a solymosi Dancza Máté címerében szikla tetején álló sólyom csőrében gyűrűt tart,²⁶ míg a Babonay család 1630. évi armálisában vörös ruhás kar látszik, amelynek kézfejen repülésre kész sólyom áll.²⁷

Kétségtelen, hogy Szatmárban többfajta ragadozó madár is honos volt, a sólyom mellett leginkább a karvaly, ami a Károlyi család címerében is szerepel.²⁸ Több település egykor a „*terra draucariorum regionum*” része volt – Királydaróc, Madaras – neve is erre emlékeztet.²⁹ Az Egey armális esetében is joggal vehető fel a kérdés, mennyire lehet szerepe a lakókörnyezetnek, vagy a helyi természeti adottságoknak egy-egy család címerválasztásában, elfogadva a tényt, hogy a címerekhez kapcsolódó elképzelések igen változatosak lehetnek.³⁰ Érdekes például, hogy Nagykároly városának első fennmaradt – a 19. század első felében használt – pecsétnyomóján egy élével lefelé fordított ekevas látszik, amelyen egy madár áll, felemelt lábában szőlőfürtöt tartva.³¹ Mezővárosról lévén szó talán nem is volt a 17. század elején címeres pecsétje a településnek.

Az armális és az oklevél külzetén található kihirdetési záradék alább közölt szövegében dőlt betű jelzi az arannyal kiemelt részeket. A latin szöveg szóvégi rövidítéseit és a nagy kezdőbetűket, amelyek indokolatlanul nehezítenék a szöveg áttekinthetőségét, jelölés nélkül oldottam fel. A latin szövegben a személyneveket változatlanul hagytam, a fordításban az ismertebb, vagy a ma használatos alakokat igyekeztem megadni; a címerszerző neve Megesy helyett Egeyként szerepel.

Nos Ferdinandus secundus Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc., rex, archidux Austriae, dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, marchio Moraviae, dux Luxemburgae ac superioris et inferioris Silesiae, Viethembergae et Thekiae, princeps Sveviae, comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kiburgii et Goritiae, landgravius Alsaciae, marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum, Burgoviae ac superioris et inferioris Lusaciae, dominus marchiae Sclavonicae, Portus Naronis et Salinarum.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod nos, cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem, nostrae propterea factam maiestati; tum vero attentis et consideratis, fidelitate et fidelibus servitiis, fidelis nostri, nobilis Stephani Egey, quae ipse sacrae primum regni nostri Hungariae coronae, et deinde maiestati nostrae pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuit et impendit, ac imposterum quoque se exhibere et impendere velle pollicetur.

Cum igitur ob id, tum vero ex gratia et munificentia nostra regia, qua quosque de nobis ac republica Christiana benemeritos, ac virtutis colendae studiosos, antecessorum nostrorum divorum quondam Hungariae regum exemplo prosequi, eisque certa virtutum suarum monumenta quae ad maiora quoque praestanda, eos incitare possent, decernere consuevimus.

Eundem itaque Stephanum Egey, ac per ipsum Joannem filium naturalem, nec non Valentinum Kovacz, generum, ac Franciscum filium eiusdem legitimum, qui etiam alias nobilitatis praerogativa gavisus esse perhibentur, de regiae nostrae potestatis plenitudine, et gratia speciali denuo, incetum et numerum verorum atque indubitatorum regni nostri Hungariae, et Partium eidem annexarum nobilium duximus cooptandum, annumerandos et adscribandos.

Annuentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut ipsi sic uti antea ita a modo imposterum quoque futuris et perpetuis semper temporibus, omnibus illis gratiis, honoribus, indulgentiis, privilegiis, libertatibus, iuribus, praerogativis et immunitatibus, quibus caeteri, veri, et antiqui et indubitati regni nostri Hungariae, et Partium ei annexarum nobiles hactenus quomodolibet de jure, vel consuetudine usi sunt et gavisus, utunturque et gaudent, uti, frui et gaudere possint ac valeant, haeredesque et posteritates ipsorum, utriusque sexus

Mi második Ferdinánd, Isten kegyelméből mindig felséges, választott római császár és Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária, stb. királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stíria, Karintia, Krajna hercege, Morvaország őrgrófja, Luxemburg, Felső-, és Alsó-Szilézia, Württemberg és Téka hercege, Szvévia fejedelme, Habsburg, Tirol, Ferrete, Kiburg és Görz grófja, Elzász őrgrófja, az Enns felett fekvő Szent Római Birodalom, Bajorország, továbbá Felső-, és Alsó-Luzsácia őrgrófja, a vend őrgrófság, Pordenone és Salzburg ura.

Emlékezetül adjuk jelen levelünkkel mindenkinek akit illet, hogy mi egynéhány hívünknek felségünk elé terjesztett legalázatosabb kérésére, továbbá meggondolván és figyelembe vévén hívünknek nemes Egey Istvánnak hűségét és hűséges szolgálatait, melyeket ő elsősorban Magyarországnak Szent Koronájának, majd felségünknek különböző helyeken és időben híven teljesített és a jövőben is tenni és teljesíteni ígérkezik.

Egyrészt tehát ezért, másrészt királyi kegyünk és bőkezűségünk folytán, mi által elhatároztuk, hogy megboldogult elődeink, Magyarország egykori királyainak példáját követve, mindenkor meg szoktuk jutalmazni azokat, akik nekünk és a keresztény világnak érdemeket szereztek és a vitézi erény ápolására törekedtek, részükre erényeik bizonyos emlékeztetőiről rendelkezünk, amelyek nagyobb tettek felvállalására is ösztönözhetik őket.

Ezért tehát ugyanezen Egey Istvánnak – általa Jánosnak természetes fiának, valamint Kovács Bálintnak ugyanúgy és Ferencnek törvényes fiának – akik a nemesi előjogokat eddig is élvezték, királyi hatalmunk teljességével és különös kegyelmünkkel kivéven elhatároztuk, hogy Magyarországnak és kapcsolt Részének igazi és kétségtelen nemeseinek rendjébe újból felvesszük, befogadjuk és soroljuk.

Hozzjárulunk és biztos tudással, megfontolt lélekkel megengedjük, hogy ő maga mostantól kezdve, miként azelőtt is, úgy a jövőben is mindig, örök időnkig mindazokkal a kegyekkel, tisztségekkel, kedvezményekkel, kiváltságokkal, szabadságokkal, jogokkal, előjogokkal, és mentességekkel, amelyekkel Magyarország és a hozzátartozó kapcsolt Részek többi valóságos nemese bármikor és bármilyen módon, jog vagy szokásjog alapján élt és élvezett, valamint él és élvez, élhessen, élvezze

universae valeant atque possint. In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae, ac liberalitatis testimonium veraeque et indubitatae nobilitatis signum, haec arma seu nobilitatis insignia. Scutum videlicet militare erectum rubri coloris fundum illius rupi alta occupante, in qua integer fulco naturali suo colore effigiatus, sinistro pede insistere, dextro vero integrum botrum uvarum viridi folio conspicuum inter unguis compressum intenterere, inque dextram scuti latus conversus esse cernitur. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam sive apertam regio diademate, duas nigra alas aquilinam primis ab invicem aversis prominentes, ac in singulis, singulas aureas stellas micantes, inter praenotatas alas aquilinas, alterum botrum inferiori similem, proferente ornatam. A summitate vero, sive cono galeae, laciniis seu lemniscis, hinc flavis et rubris, illinc vero pariter rubris et candidis, in scuti extremitates sese diffundentibus, scutumque ipsum decenter exornantibus, quemadmodum haec omnia in principio seu capite praesentium literarum nostrarum pictoris manu et artificio propriis suis coloribus depicta esse conspiciuntur.

Eidem Stephano Egey ac per ipsum, superius nominatim specificatis personis ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose danda duximus et conferenda. Decernentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut ipsi sicuti antea, a modo imposterum futuris semper et perpetuis temporibus eadem arma seu nobilitatis insignia more aliorum regni nostri Hungariae, et Partium ei subjectarum nobilium, sub iisdem iuribus, praerogativis, indulgentiis, libertatibus et immunitatibus, quibus ipsi vel natura vel antiqua consuetudine usi sunt et gavis, utunturque et gaudent ubique in praeliis, certaminibus, pugnis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis aliisque omnibus et singulis, ac quibusvis exercitiis, militaribus et nobilitaribus nec non sigillis, velis, cortinis, aulaeis, annulis, vexillis, clypeis, tentoriis, domibus et sepulchris generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merae, vetustae, ac syncerae nobilitatis titulo, quo eos, ac haeredes ipsorum, utriusque sexus universos cuiuscunque status, dignitatis, conditionis et praeminentiae homines existant, insignitos et ornatos dici, nominari, haberique et reputari volumus et mandamus, ferre, gestare, illisque in aevum uti, frui et gaudere possint atque valeant, haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint.

Imo nobilitamus, damus et concedimus, praesentium per vigorem. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur, impendenti communitas. Eidem Stephano Egey

és örvendjen nekik és bírja azokat, és az ő örökösei és mindkét nembeli utódai is bírják azokat és rendelkezzenek velük. Irántuk tanúsított kegyelmünk, jóakaratumk és nagylelkűségünk bizonyosságául, továbbá igazi és kétségtelen nemességük jeléül ezt a nemesi címert, avagy jelvényt adományozzuk: tudniillik egyenesen álló vörös színű katonai pajzsot, amelynek alját magas szikla foglalja el, melyen természetes színű teljes [alakos] sólyom képmása a pajzs jobb oldala felé fordulva látható, bal lábán állni, jobbjobban pedig – karmai közt szorítva – teljes, zöld leveles szőlőfürtöt tartani látszik. A pajzson nyitott rostélyú katonai sisak királyi koronával, [melyből] egyrészt mindkét felől fekete sasszárnyak emelkednek, és ettől külön, magányosan ragyogó arany csillag, a már említett sasszárnyak között másik, az alsóhoz hasonló szőlő látszik. A sisak csúcsáról körös-körül innen arany és vörös, onnan vörös és ezüst sisaktakarók vagy szalagok omlanak alá, amelyek a pajzsot megfelelően ékesítik, miként mindez jelen oklevelünk elején vagyis kezdetén a festő keze által művészien saját színekkel megfestve is látható.

[Mindezt] ennek a Egey Istvánnak és általa, a fent név szerint felsorolt személyeknek és mindkét nembeli örökösöknek és utódaiknak kegyesen adtuk és ajándékoztuk. Elhatároztuk, valamint biztos tudással és megfontolt lélekkel megengedtük, hogy ő maga mostantól kezdve, majd miképpen a jövőben is mindig ugyanezt a címert, vagyis nemességének jelvényt, Magyarország és az alávetett Részek többi nemeseinek szokása szerint ugyanazokkal a jogokkal, előjogokkal, kedvezményekkel, szabadságokkal, és kiváltságokkal élhessenek, melyekkel ők vagy természet, vagy szokásjog alapján élnek és élveznek mindenütt csatákban, ütközetekben, háborúkban, lándzsatoréseken, tornajátékokon, bajvívásokon, párviadalokon, valamint bármely egyéb katonai és nemesi gyakorlaton; továbbá pecsétjeiken, köpenyeiken, kárpitjaikon, lobogóikon, gyűrűiken, zászlóikon, pajzsaikon, sátraikon, otthonaikban, és általában mindenütt, bármely tulajdonukon és kiadványukon – mindannak az igazi és valódi nemességnek jeleként, amellyel őt és mindkét nembeli utódát mindenki, bármilyen jogállású, méltóságú, állapotú és helyzetű személy legyen, ennek mondja, nevezze, tartsa és tekintse – hordhassa, viselhesse, használja, élvezze, örvendjen neki és bírja azokat, valamint az ő örökösei is bírassák azokat és rendelkezzenek velük.

Mindezeket részükre adjuk, adományozzuk, őket meg-nemesítjük jelen kiváltságlevelünk alapján. Ennek emlékezetére és örökös megerősítéséül jelen oklevelünket magyar királyi titkos függőpecsétünkkel megerősítve az

ac per ipsum Joanni filio, necnon Valentino Kovacz generi, ac Francisco filio eiusdem, suis ipsorumque haeredibus et posteritatibus, utriusque sexus universis, iam natis et deinceps nascituris, gratiose dandas duximus et concedendas.

Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti reverendi Sthepani Senniey, de Kis Sennie episcopi Vacziensis, consiliarii nostri et aulae nostrae per Hungariam cancellarii in civitate nostra Soproniensi, die vigesima nona mensis octobris, anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo quinto: regnorum nostrorum Romani septimo, Hungariae et reliquorum octavo, Bohemiae vero anno nono.

Reverendissimis ac venerabilibus in Christo Patribus dominis Petro Pazmany metropolitanae Strigoniensis, et Joanne Thelegdy Colociensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopis, Joanne Pyber electo Agriensis, Petro Domitrovich Zagrabiensis, Emerico Lossy electo Varadiensis, Stephano Szentandrassy de Czikamadéfalva electo Transylvaniensis, Paulo David electo Quinqueecclesiensis, Francisco Ergelio Vesprimiensis, Nicolao Dallos electo Jauriensis, antelato Stephano Senniey, electo Vacziensis, dicto Joanne Thelegdy administratore Nittriensis, sede Chianadiensis vacante, Gregorio Nagyffaluy electo Sirmiensis, Joanne Posgay electo Boznensis, Joanne Iwanczy electo Tininniensis, fratre Alphonso de requesens Rosonensis, altero fratre Joanne Baptista Aghatic Segniensis et Modrusiensis ecclesiarum episcopis ecclesias Dei feliciter gubernantibus.

Item spectabilibus ac magnificis comite Nicolae Eszterhazy de Galanta, regni nostri Hungariae palatino, comite Georgio a Zrinio dictorum regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae bano ac agazonum nostrorum regalium magistro, comite Christophoro Banffy comite de Also Lindva tavernicorum, comite Paulo de Nadasd cubiculariorum, Melchiore Alaghy de Bekeny janitorum, Thoma Bosniak de Magiarbely dapiferorum, Emerico Czobor de Czoborszentmihaly curiae magistro, Paulo Pálffy de Erdöd pincernarum nostrorum regalium magistris, iudicis curiae nostrae regiae officio vacante, ac Stephano Pálffy de Erdöd, comite Posoniensi caeterisque quam plurimis regni nostri Hungariae comitatus tenentibus et honores.

Ferdinandus

Stephanus Sennyei
m.p.
episcopus Vacziensis

Laurentius Ferenczffy

említett Egey Istvánnak, általa fiának Jánosnak, úgymint Kovács Bálintnak és Ferenc fiának, az ő örökösének és mindkét nembeli összes – már megszületett és ezután születendő – utódainak kiadni és jóváhagyni rendeltük.

Kiadatott a mi őszintén kedvelt hívünk, főtisztelendő kissenyei Sennyei István veszprémi püspök, tanácsosunk és magyarországi kancellárunk által Sopronban, az Úr ezerhatszázhuszonötödik esztendejében október havának huszonkilencedik napján, római birodalombeli uralkodásunk hetedik, magyarországi és többi [országunkbéli] uralkodásunk nyolcadik, csehországi uralkodásunk kilencedik évében.

Főtisztelendő és tisztelendő atyák a Krisztusban, Pázmány Péter esztergomi érsek, Thelegdy János a kánonilag egyesült kalocsai és bácsi egyházak érseke, Pyber János választott egri, Domitrovich Péter zágrábi, Lossy Imre választott váradi, csikmádéfalvai Szentandrassy István választott erdélyi, Dávid Pál választott pécsi, Ergeli Ferenc veszprémi, Dallos Miklós választott győri, a már mondott Sennyei István választott váci, a már említett Telegdy János nyitrai adminisztrátor, a csanádi [püspöki] szék betöltetlen, Nagyfalui Gergely választott szerémi, Pozsgay János választott boszniai, Ivánczy János választott tinnini, Alfonzó atya rosznói, Agatic „Keresztelő” János másik atya zenggi és modruszi püspökök akik Isten egyházának püspöki egyházait boldogan kormányozzák.

Továbbá, tekintetes és nagyságos gróf galántai Eszterházy Miklós Magyarországunk nádora, gróf Zrínyi György dalmát-horvát-szlavón bán és királyi lovászaik mestere, gróf alsólendvai Bánffy Kristóf tárnokmester, gróf Nádasdy Pál kamarás, bekényi Alaghy Menyhért ajtónálló, magyarbeli Bosnyák Tamás étekfogó, coborszentmihályi Czobor Imre udvarmester, erdődi Pálffy Pál királyi pohárnokaink mestere, országbírói hivatalunk üresedésben van és erdődi Pálffy István pozsonyi ispán, valamint sokan mások, akik Magyarország ispánságait és tisztségeit viselik.

Ferenczffy Lőrinc

Sennyei István
s.k.
váci püspök

Ferenczffy Lőrinc

Anno millesimo sexcentesimo vigesimo sexto, die decima tertia mensis Maii. Hic in oppido Czenger die et loco exhibitionis sedes nostra judiciaria praesentes literi armales ... publicatae et proclamatae sunt per me juratum sedis judiciaria comitatus Szattmariensis notarium.

*Franciscus Bodo
juratus sedis judiciariae notarius*

*Coram me Francisco Uray
vicecomitae comitatus Zattmar m.p.p.*

*Coram me Petro Marthon
judium m.p.p.*

*Coram me Stephanus Szenasi
judex nobilium m.p.p.*

*Coram me Blastii Kavasi
judium comitatus Zattmar m.p.p.*

*Coram me Paulo Ramocsa
judium m.p.p.*

Az ezerhatszázhuszonhatodik év május havának tizenharmadik napján Szatmár vármegyének Csenger mezővárosban tartott törvényszékén jelen címeres levél felolvasatott és kihirdettetett, Szatmár vármegye törvényszékének hűséges hites jegyzője által.

Bodó Ferenc
ezen törvényszéknek hites jegyzője

Előttem Uray Ferenc
Szatmár vármegye alispánja s.k.

Előttem Márthon Péter
szolgabíró s.k.

Előttem Szénási István
szolgabíró s.k.

Előttem Kávássy Balázs
Szatmár vármegye szolgabírája

Előttem Ramocsa Pál
szolgabíró s.k.

Szálkai Tamás

JEGYZETEK

¹ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban HBML). Diplomagyűjtemény. Mohács utáni oklevelek 118.

² Arra sincs lehetőség, hogy a Szatmár vármegye törvényszékének jegyzőkönyveinek adatai alapján ellenőrizzük a nevek alakját, mivel éppen az 1615–29 közötti időszak jegyzőkönyvei vesztek el. *Henzsel Ágota*: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II/1. 1629–1634. 5.

³ A vizsgálatot a Nagyvárad Császári és Királyi Országos Törvényszék kezdeményezte. Ez alapján közölte Schönherr Gyula a Turul hasábjain 1888-ban. *Schönherr Gyula*: Bihar vármegye levéltárában őrzött címeres nemeslevelek. Turul. 1888. 4. 180.

⁴ *Illésy János*: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Bp., 1902. 24.

⁵ Mivel a megyék nem kaptak pontos utasítást az összeírás végrehajtására, ezért különböző típusú conscriptiók születtek. Ugyanazon jelzet alatt szerepel egy – a birtokosokat is feltüntető – lista (2–16.) és egy településenként rendszerezett, adóösszegeket is tartalmazó összeírás. (17–46.), valamint egy, ami csak a járásokat tünteti fel (47–110.). HBML. IV. A. 12/a. 1. cs. No. 9. 2–110.

⁶ HBML. IV. A. 12/a. 1. cs.

⁷ *Künstlerné Virág Éva*: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II/2. 1635–1640. Nyíregyháza, 1997. 878. sz.

⁸ Ekkor a Bihar megyei törzsanyagban őrizték 51/1929. XXXIII. jelzet alatt.

⁹ *Gazdag István*: Hajdú-Bihar megyei Levéltár. In: Magyarország levéltárai. (Szerk.: Balázs Péter.) Bp., 1983. 143–144.

¹⁰ A törökök által megszállt megyékhez hasonlóan, ahol szintén nem használtak megyei pecsétet. *Bertényi Iván*: Magyar címertan (a továbbiakban Bertényi I.: i. m.). Bp., 2003. 82. és *Dulgáu. Bujor*: Sigiliile institutiilor Satmarene din secolele XVI–XIX. (a továbbiakban *Dulgáu, B.*: i. m.). Satu Mare, 1997. 86–92.

¹¹ *Szirmay Antal* 1468-tól, *Tagányi Károly* 1673-ból ismer hasonlót, *Oszóczi Kálmán* pedig a nagybányai levéltárban talált erre adatokat az 1618., 1631., 1657. és 1697. évekből. *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye. I–II. (A továbbiakban *Szirmay A.*: i. m.). Buda, 1809–1810. I. 34. *Tagányi Károly*: Magyarország címertára. Bp., 1880. 32., *Oszóczi Kálmán*: Sigiliu folosite de autoritate administrative comitatense și orașele de pe teritoriul fostului comitat Satu Mare (sec. XIV–XVIII). In: Satu Mare. Studii și comunicări. V–VI. 1981–1982. 184–187.

¹² *Sípos György* 1613-ban kihirdetett armálisát *Irinyi András* Szatmár vármegye jegyzője, *Paczó Ferenc* alispán és *Ibrányi János* szolgabíró írta alá. *Sípos Ferenc*: Vállaji Sípos György két armálisa. Turul. 2005. 3–4. 124.

¹³ *Gritzner, Maximilian*: Handbuch der heraldischen Terminologie. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Einleitungsband. Nürnberg, 1890. 89–90.

¹⁴ *Zemlényi Dávid* címerének pajzsfőjében három fején vörös sapkát viselő vadászólyom látszik. A sapkák hátulján jól látszik az a zsinór, amivel a solymárok a vadrapértés előtti utolsó pillanatban le tudják venni ezeket a leggyakrabban karmazsinból készült szemtakarókat. *Fejérpataky László*: Magyar címeres emlékek. II. (a továbbiakban

ban Fejérpataky L.: i. m.) Bp., 1902. 28., *Radvánszky Béla*: Zcmleányi Dávid címmerlevele 1418-ik évből. Turul. 1892. 12–14.

¹⁵ *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei. Bp., 1986. 53. és 126.

¹⁶ A sisakdísz (*cristan que vulgo cymer dicitur*) arany sólyom fehér (ezüst) szárnyakkal, amely alatt arany lóherék függenek. A sólyom csőre felett aranyos levelű zöld ág látszik. *Csoma József*: Az első magán-czímeradományok. Turul. 1900. 1. 2.

¹⁷ Essegvári György zalai alispán (1478–1483) 1478-ból fennmaradt pajzspecsétjén a pajzs keretéből kinyúló kar kézfejjén ül. *Csoma József*: Magyar nemzetségi címerek. In: Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. (a továbbiakban Csoma J.: i. m.). Reprint. 2. utánnyomás. Bp. 2004. 1270. és Zala megye archontológiai és genealógiai adattára. 13–16. század. Szerk.: *Szatlóczki Gábor*. CD-ROM. Bp., 2004. II. Világi archontológia. Megyei tisztviselők. Alispán

¹⁸ Csoma J.: i. m. 1206–8.

¹⁹ *Makay Dezső*: A Csanád nemzetség. 2. közlemény. (a továbbiakban Makay D.: i. m.) Turul. 1893. 3. 135.

²⁰ *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 273.

²¹ Makay D.: i. m. 135.

²² *Sváby Frigyes*: XII. Lajos francia király címmer-adománya a Telegdiék részére. Turul. 1890. 2. 65. és Fejérpataky L.: i. m. II. 67–68.

²³ *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest, 1865. XII. k. 198–199.

²⁴ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. (a továbbiakban Kempelen B.: i. m.) Bp., 1911. I. 357. és Magyarország címeres könyve. Szerk.: *Alapi Gyula*. (a továbbiakban MCK). Bp. 1913. 42.

²⁵ Ehhez hasonló Torna vármegye 1619. évi pecsétjének a címere. MCK. 113. és *Hoppál Dezső*: A történelmi Magyarország vármegyéinek címerei. Bp. 2001. 14.

²⁶ Az oklevél 1622. május 26-án kelt. *Orosz Ernő*: Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családai. Eger. 1906. 61.

²⁷ Kempelen B.: i. m. 193.

²⁸ *Éhle Gábor*: A nagy-károlyi gróf Károlyi család és székhelyeik története. Reprint. Debrecen. 2005.

²⁹ *Szirmay A.*: i. m. II. 145–146. és *Petri Mór*: Szilágy vármegye monográfiája. Dés. 1901. IV. 338.

³⁰ Bertényi I.: i. m. 49.

³¹ A pecsétábrán nem lehet azonosítani a madarat. *Dulgú, B.*: i. m. 122.

WESSELÉNYI FERENC NÁDOR-FŐISPÁN POLITIKAI ÖRÖKSÉGE ÉS PEST-PILIS-SOLT VÁRMEGYE PECSÉTHASZNÁLATA A KURUC KORBAN*

...Wesselényi Ferenc nádor és Pest-Pilis-Solt vármegye főispánjának pecséthasználatáról, különös tekintettel az 1663–1664-es évekre, már egy addig ismeretlen forrás előkerülése kapcsán részletesen írtam. Ennek során érintettem a nádori címerkép és a kor politikai szimbolikájának az összefüggéseit is.¹

...A Wesselényi-féle rendi szervezkedés a Habsburg-politikával szembeforduló elégedetlenek mozgalma volt. Elégtelensége, erőtlensége és bukása ellenére mély nyomokat hagyott az egész társadalomban, amelyik egyként akarta a török kiűzését, Magyarország egységét és rekonstrukcióját. Wesselényi Ferenc nádor-főispán halála, 1667. március 23-a után nimbusza tovább növekedett, az újabb Habsburg-ellenes mozgalmak örökségként gondozták és vették számításba politikai hagyatékát. Életművének politikai kisugárzása – mint látni fogjuk – még PEST-PILIS-SOLT vármegye pecséthasználatában is elérte a II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc szabadságharc idejét.

1. Az 1659-es megyepecsét sorsa

...Az I. Lipótnál Wesselényi nádor által 1659-ben engedélyezett legelső megyepecsétje Pest-Pilis-Solt vármegyének folyamatosan használatban volt az 1703-ban kitört kuruc szabadságharcig. Ennek körirata: C. FRANCISCUS . WESSELENI . PALATINVS . 1659 SIGIL . COMITATUS . PEST . PILIS . SOLT: A Wesselényi-féle „összeesküvés” lepleződése I. Lipót uralkodása idején nem vont maga után olyan retorziót, melynek értelmében a „kompromittálódott” Wesselényi nevet törölni kellett volna a vármegye pecsétjéből.²

...A kuruc csapatok 1703. szeptember 15-én érték el a vármegyét Szentmártonkátánál. Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlése 1703. szeptember 27-én, 29-én és ok-

tóber 1-jén Pest város falai között ülésezett, de a kuruc „veszedelem” elől 1703. október 8-ra átköltözött Budára, mely mindvégig a labancok kezén maradt közvetlen környékével együtt.³

...Pest-Pilis-Solt vármegye hatósága a Wesselényi-féle megyepecsétet természetesen magával vitte új, budai székhelyére, mely városban addig 400 éves története során sosem ülésezett, sosem működött. Innen, Budáról intézkedett azután a „labanc” megye a Duna bal partján lévő területekre nézve is a szabadságharc egész ideje alatt, igaz, kevés sikerrel.

2. Az 1707-es kuruc megyepecsét

...II. Rákóczi Ferenc a domahídi (Szatmár vármegye) táborból 1703. szeptember 13-án írásban szólította fel Pest-Pilis-Solt vármegyét a csatlakozásra. A kurucok 1703. szeptember 21-én véres harccal elfoglalták a szolnoki várat, és ezzel megnyílt a kurucok előtt a Duna balparti megye egész területe.⁴

...A kuruc sikerek következtében 1704. május közepén Kecskeméten megalakult a vármegye kuruc közgyűlése és tisztkara, amelyiknek működési területe kiterjedt a megye Duna balparti vidékére, kivéve Pestet és szűkebb környékét.⁵

...Az autentikus megyepecsét Budán lévén a labanc megye hivatalánál, a kuruc megye hivatala irat kiadmányozásánál a négy szolgabíró magánpecsétjét alkalmazta egymás mellett. Ezzel a gyakorlattal tulajdonképpen visszatértek az 1659 előtti állapothoz, amikor még egyáltalán nem volt a vármegyének hivatali pecsétje. Ez a pecsételési mód 1704–1706-ig folyamatos volt.⁶

...A kuruc vármegye 1707. április 13-án részközgyűlést tartott Boldogon, amelyen felolvasták II. Rákóczi Fe-

* Elhangzott a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2006. szeptember 28-ai ülésén.

renc fejedelem 1707. január 22-én Rozsnyón kelt levelét, melyben megparancsolta, hogy az ónodi mezőn májusban tartandó országgyűlésre a vármegye tisztviselői a vármegye pecsétjével együtt jelenjenek meg.⁷

...A fejedelem 1707. május 1-jére hívta össze Ónodra az országgyűlést. Ez a dátum most annyiban fontos, hogy erre a napra mindenképpen el kellett készülni a kuruc vármegye pecsétje. A pecsét leírása: SIGILL . INCLYTI . PEST . PILIS . SZOLT . ARTICUL . 1707 A babérkoszorú, majd egyes és kettes vonalú gyűrűbe foglalt körirat által határolt mezőben állított, enyhén ovális pajzsban lebegő koronázott oroszlánfős, oroszlánsörényes, delfinfarkú szíren bal mellső lábában háromszögben elhelyezett három virágú rózsaaágat tart. A pajzs tetején ötlobbú korona. A pajzsot barokk pajzstakaró veszi körül.

...Az 1707-es évszámot viselő „kuruc” megyepecsét használatára nézve legkorábbi adatunk 1707. június 21-ről van az ónodi táborból. Ez II. Rákóczi Ferenc döntése a katonaságtól való elbocsátását kérő Doboczi Ferenc folyamodványáról. A 78. határozat: „Stabilizálván az Instans Nemes Vármegye pecsétí és tiszteí subscriptioja alatt authenticice emanált bizonyáslevele által allegált inhabilis és szolgálatra elégtelen voltátt, lésczen reflexió íránta.”⁸

Nevezett megyepecsétnek eddig két lenyomatát ismerjük. Az egyik 1709. március 11., amikor Pest-Pilis-Solt vármegye hatvani közgyűlése levelet intézett Bercesényi Miklóshoz. A másik 1709. április 26., Pest-Pilis-Solt vármegye Gyöngyösön megbízta Darvas János alispánt, hogy vizsgáljon ki egy panaszos ügyet. Mind a kettő ostyapecsét.⁹

...A Wesselényi leveleiben emlegetett „Brutus rózsája”, vagy a közismert toposz, hogy aki rózsát szakaszt, megszurja a kezét, széles körben elterjedt volt a korban. Gyöngyösi István Vénus rózsájáról írja: „Rósát visel Vénus, lakik-is között: / Mert virágos Cyprust lakásul szerzette, / S virágokkal kedvét ott gyönyörködtette, / De az rosat jelül ok nélkül nem vette.” (III./232.). Még később: „De elég már az kit Wesselén szenvedtél, / Az sok tövis után rosát érdemlettél.” (III/240.)

...Ha Gyöngyösi ezt írta a fenti módon, akkor nem a szerelem klasszikus istennőjére értette, hanem Wesselényi-Vénusra, mert annak címerében valóban három rózsza látható. Wesselényi nádor és Vénus isteni alakja így játszik egybe, így tűnik át egyik a másikon és sokszor. Gyöngyösi versében is. Íme egy apró heraldikai adalék és bizonyíték Várkonyi Ágnes hatalmas apparátusához, melynek erejével bizonyította, hogy a Murányi Vénus valójában Wesselényi Ferenc nádor-főispánnal azonos és nem Széchy Máriaival, a feleségével.¹⁰

...Címerben, versben tehát olyan képes beszédről van szó, melynek korabeli jelentését, titkát valószínűleg már sohasem fejthetjük meg. A kódolt beszéd a rózsáról csak a beavatottak köre számára bírhatott konkrét tartalommal és ideológiával. Nagyon figyelemre méltó a rózsza összekapcsolása Brutus nevével, aki mégiscsak zsarnokölő volt a kései századok szemében.

...Maga az a tény, hogy Pest-Pilis-Solt vármegye 1707-ben, Wesselényi neve nélkül ugyan, de a Wesselényi család címerét választotta megyepecsétje címeréül, azt sejteti, netán demonstrálja, hogy a kuruckorban a Wesselényi-címer három virágú rózsaaágának és koronás szírenjének a jelentése a haza szabadságáért fegyvert fogott főúri és nemesi elit körében még ismert volt. Sőt, Zrínyi Miklós Adriai tengernek Syrenaia (1651) című műve is közkézen forgott. Innen nézve a szíren szimbolikája sokkal több annál, mintsem hogy Zrínyi az Adria vagy Magyarország nagy költője, ahogyan ezt az irodalomtörténet értelmezi.¹¹ Ezzel a gesztussal a kuruckori Pest-Pilis-Solt vármegye tudatosan vállalta fél évszázaddal korábban elhunyt főispánjának és az általa vezetett mozgalomnak a politikai hagyatékát, mely nem lehetett más mint a Habsburgoktól független és a töröktől visszafoglalt integer Magyarország nemesi konföderatív berendezkedéssel.

3. Az 1733-ban vésetett megyepecsét

...A párhuzamosan használt kuruc és labanc megyepecsét korszaka 1707–1711-ig tartott, és a szatmári békével, 1711. április 30-án lezárult nagypolitikailag is. Bekövetkezett újból az 1659-es évszámot és Wesselényi nevét viselő megyepecsét kizárólagos használata.

...Ünnepélyes külsőségek között 1732. október 1–2-án Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlése rendkívüli ülésén beiktatta a főispáni székbe Ferenc Istvánt, Lotharingia és Barry herceget, aki ettől az évtől kezdve Magyarország helytartója volt.¹² Ferenc István 1736-ban kötött házasságot Mária Teréziával, a Habsburg örökösével.

...Pest-Pilis-Solt vármegye mindenkori főispánjai a nádorok voltak, Pálffy Miklós nádor halála (1732. február 20.) után Lotharingiai Ferenc, mint királyi helytartó (1732. április 5.–1741. június) vezette az országot, vagyis nem ez volt az első és utolsó eset, hogy a Habsburgok nem töltötték be a nádori széket. Ilyenkor általában Pest-Pilis-Solt vármegye főispánjai egyben a királyi helytartók voltak.

...Az 1732. október 1–2-ai főispáni beiktatáson Csáky Zsigmond, mint beiktató képviselte a királyt, a távollévő herceget pedig Pongrácz András helyettesítette. A szertartás keretében Mágocsy Mihály alispán ünnepé-

lyesen átadta a király képviselőjének, mint beiktatónak a vármegye hiteles pecsétjét. Csáky Zsigmond a szertartás további részében átadta a pecsétet Pongrácz Andrásnak, aki Lotharingiai Ferenc képében azt átvette. Természetesen a vármegye tisztikara idejében észlelte az „illetlen” helyzetet, hiszen a Lotharingiai hercegnek, Mária Terézia leendő férjének a kezéhez olyan pecsétet juttattak, amelyen Wesselényi nádornak, a Habsburg-ellenes „összesküvőnek” a neve volt olvasható. Az alispán javaslatára már az 1732. november 6–11-én megtartott közgyűlés kérte a főispánhoz küldött levelében az új pecsét elkészítéséhez az engedélyt.¹³

...Szükségesnek látták leszögezni, hogy a vármegye címere nem azonos a Wesselényi család címerével, így az új pecsétben csak Wesselényi nevét kellene elhagyni. Erre az elhatárolódásra azért volt szükség, hogy a kurucokori, a Wesselényi-címeres pecsét teljesen negligáltassék. A Wesselényi nevét persze nem lehetett letagadni, mert az tényleg benne volt az 1659-es évszámú pecsétben, melyet még 1732-ben is használtak.

...A vármegye javaslata szerint megmaradna a régi orozslános címer, de feje fölé hercegi korona kerülne és mindkét oldalára kiterjesztett szárnyú koronás sasok. Mindezek alatt a Duna folyam, majd három részre osztott mező következne, jobboldalt Buda, mint Magyarország fővárosa, baloldalt Pest, középtűt a három pilisi halom, melyek mind a vármegye területén vannak a közgyűlés álláspontja szerint.

...Ennek megfelelően az 1733. március 26–27-ei közgyűlésen nyilvánosságra hozták, hogy az 1659-es pecsétet Bécsbe küldték újravésés céljából Wesselényi nevének elhagyásával. Az intervallum idején a bírósá-

gi kiadmányokat és pátenseket az alispán, a jegyző és a négy szolgabíró pecsételte le, a missiliseket pedig az érintett szolgabírók.

...Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésén már 1733. április 27-én kihirdették, hogy Rumanóczy, a vármegye bécsi ágense értesítette a megyét, hogy a megyepecsét elkészült, ha Szeleczky Márton báró Bécsbe megy, akkor át is veheti. Felmerült, hogy aranyból is meg kellene vésíteni, tehát az ekkor elkészült példány nem aranyból volt! Kérdés akkor, hogy az 1659-es arany pecsétnyomó hová lett? A vármegye Korányi Gábort (1747-től Pest-Pilis-Solt vármegye alispánja) küldte Bécsbe a tyariumért.

...Szeleczky Márton és Korányi Gábor meghozták Bécsből a pecsétnyomókat a király privilégiumával együtt. Eszerint Pest-Pilis-Solt vármegye új szöveggel használhatja a régi pecsétet, nemkülönben az új aranypecsétet, amelyik „nehéz 24 1/2 arany”. Mindezeket jelentették az 1733. június 1–2-án tartott közgyűlésen.¹⁴

...Az új pecsét leírása: SIGILLUM . COTTUM . PEST . PILIS . SOLT . UNITORUM. A babérkoszorú és vonalgyűrűbe foglalt körirat és gyöngysor által határolt kerek mezőben állított ovális pajzson hármashalmon jobbra fordított ágaskodó kétfarkú orozslán jobb mellső lábával koronát. baljával országalmát emel. A pajzs tetjén barokk sisakdísz alatt egy szőlőfürt, a pajzs körül barokk takaró.

...Ez a megyepecsét 1836-ig volt használatban, amikor magyar nyelvű pecsétet csináltattak. A magyar nyelv emancipációja a reformkorban elindította a magyar nyelvű megyepecsét használatba vételét, ebben a legelső volt Pest-Pilis-Solt vármegye.¹⁵

Horváth Lajos

JEGYZETEK

¹ Horváth Lajos: Adatok Wesselényi Ferenc nádor pecséthasználathoz. Levéltári Közlemények 1987. 100–104.

² Horváth Lajos: Pest megye városi, községi és megyei pecsétjei 1381–1876. Bp., 1982. (a továbbiakban: Horváth 1982.) 11–16., 52–53., 245–246.

³ Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. (a továbbiakban: Borosy i.m.) V. Bp., 1987. 51–59.

⁴ Horváth Lajos: Szolnok vára és Pest-Pilis-Solt vármegye 1703–1710. In: Zounuk 6. Levéltári Évkönyv. (Szerk.: Botka János.) Szolnok, 1991. 47–65.

⁵ Borosy i. m.: V. 1987. 8.

⁶ Bánkúti Imre: Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban I–II. Bp., 1996. I. (a továbbiakban: Bánkúti i. m.) 382. – Tura. 1707. május 19.

⁷ Borosy i. m.: V. 1987. 4555.

⁸ Bánkúti i. m.: I. 387.

⁹ Bánkúti i. m.: II. 623. és Borosy András: *Kisfaludy Katalin*–

Szabó Atila: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok II. 1661–1720. Bp., 1999. 198. 259. – A pecsét képét először itt közölték.

¹⁰ R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénus. Bp., 1987. passim.

¹¹ Új Magyar Irodalmi Lexikon 3. Főszerk.: Péter László. Bp., 1994. A Zrínyi Miklós szócikkét Kovács Sándor Iván követte el több félremagyarázással, félreértelmezéssel 2320–2323. Figyelemre méltó és további kutatást igényel, hogyan lett a Wesselényiek 16. századi nyakánál fogva fatörzshöz kötözött halfarkú kutyájából háromvirágú rózsáogat tartó orozslánfejű szirén. Kell valami legyen a 17. század politikai szimbolikájában, amit ez a jelkép rejtve vagy alig rejtve hordoz és sugall.

¹² Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740. V. Bp., 1994. 3481.

¹³ Uo. 3496.

¹⁴ Uo. 3581., 3604., 3607., 3630., 3678.

¹⁵ Horváth 1982.: 52–53.

KÜLÖNÖS CÍMER EGY RÉGI KARDON

Kunszentmárton mellett 1967-ben magányos sírra bukkantak. A lelet egy kun lovas végső nyughelyének bizonyult, s a sírmellékletek tanúsága szerint a 13. század végéről, vagy a 14. század elejéről származik. Tulajdonosa a betelepült kunok második generációjához tartozhatott.

A sír anyagát több munkában publikálták,¹ majd számos kiállítás után a szolnoki Damjanich János Múzeumba került,² ma is ott található.

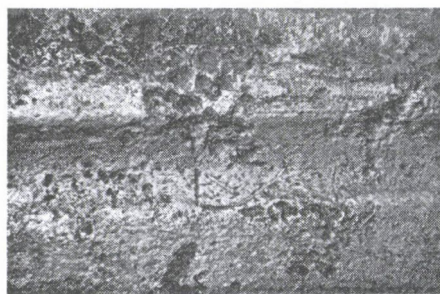
A sír érdekessége, hogy benne a megszokott szablya helyett egy, a kun sírokban szokatlan tárgyat, másfélkezes³ egyenes kardot tettek lakója mellé. (1. ábra) A 114,6 cm hosszú, széles keresztvasú, lapos, kerek markolatgombbal szerelt harci eszköz a csontváz bal oldalán feküdt. Erősen korrodált állapotban került a felszínre, fából készült markolata és tokja elenyészett, de formáját teljesen megőrizte. Készítési helyére utaló jelzést a pengén nem sikerült felfedezni.

1. ábra. A Kunszentmárton-Jaksorépart területén talált kard rajza. Pálóczi Horváth András után

Ez a fegyver heraldikai szempontból igen figyelemreméltónak számít. Pengéjébe egyik oldalról az Árpádok pólyás címerét tausírozták vörösrézzel, másik oldalán pedig szintén címerpajzsban rovásírás jelei találhatóak. Róluk már a tisztítást és konzerválást követően, amikor láthatóvá váltak, említést tesz Selmeczi László. Mint írja: „Vércsatornájában kétoldalt vörösrézzel tausírozott címerpajzs. Egyik oldalon négysávos Árpád-címer, a másik oldalon rovásjeles családjegyes címer.”⁴ Más helyen, Pálóczi Horváth Andrásnál ez úgy szerepel: „A cí-

merpajzsok alul hegyes formák. Egyik oldalon két pólyával vágott pajzs, másik oldalon balharánt elrendezésben vésett, tamgaszerű jelek.”⁵ (2. ábra)

2. ábra. A pengén található címerek fényképe Kozma Károly felvételei

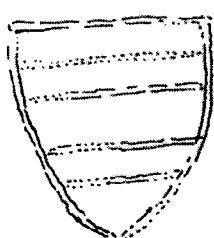
Ismereteink szerint ilyen címerábrázolás eddig fegyveren nem ismert a Kárpát-medencében. Más megformálásban ismert egy analógiája, a Pécsen Kárpáti Gábor által feltárt hasonló korú rováscímeres zárókő.

Mivel szokatlannak tűnt számomra a korban megszokott Árpád-sávos címer és a „tamgaszerű” jelek együttes felbukkanása, a kardot időlegesen kiemelve tárlójából, a Damjanich János Múzeum fotósa, Kozma Károly segítségével, aki kitűnő minőségű felvételeivel a szabad szemmel gyakorlatilag észrevehetetlen részleteket is láthatóvá tette, kísérletet tettem a címerábrázolások részletesebb vizsgálatára.

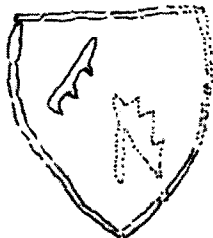
A két háromszögletű címerpajzs a fegyver vércsatornájában található a penge két oldalán, nagyjából egymással szemben. Majdnem kitöltik a vércsatorna teljes szélességét, így bevésésük az ívelt felület miatt némi nehézséget is jelenthetett. Távolságuk a keresztvastól 15 cm, magasságuk 2 cm. Talpukkal a fegyver hegye felé néznek. Berakásos technikával készültek, melynek során a rajzot bevészték az acélba, majd a keletkezett mélyedés-

be vörösrézdrótot kalapáltak. A rézszálra a kivésett árok szeleite is visszaütögették a jobb rögzítés érdekében. Ennek nyomai jól láthatóak a rovásjeles címer jobb külső oldalán, de ugyanakkor zavarólag hatnak a pajzsban levő jelek értelmezésénél azokon a helyeken, ahol a rézberakás kihullása miatt a minta már nem követhető egyértelműen. A kalapálásnál a fém másként reagált a korrózióra, mint az érintetlen területeken, és így nehéz elkülöníteni egymástól az egykori vésnök munkáját és az idő nyomait. Ezzel a gonddal a rovásjeleket tartalmazó pajzs baloldalon kerülünk szembe, mert a másik pajzs véseteit a címer ismert volta miatt könnyű egyértelműen rekonstruálni.

Az egyik címer egy, két pólyával vágott háromszögletű pajzs. (3. ábra) A vágások száma eltér ugyan az Árpádok megszokott hétszer vagy kilenceszer vágott pajzsán láthatótól, de ez véleményem szerint nem vonja kétségbe a hitelességét. Egyetlen okául a nehezen megmunkálható kis felületet látom, amelyen a pontos ábrázolás technikailag nehezen kivitelezhető munkát és zsúfolt ábrát eredményezett volna. Valószínűleg a vésnök nem az uralkodó általánosan ismert címerének pontos alakját akarta megörökíteni, hanem ábrázolását jelzésnek szánhatta arra, hogy a fegyver kitüntetett királyi adományként került birtokosának kezébe.

3. ábra. Az Árpádok címere.
Varjú Róza rajza

4. ábra. A rováscímer.
Varjú Róza rajza

A címerpár másik darabja az előzővel azonos méretű és hasonló formájú pajzs. (4. ábra) Minimális eltérés a kétfő között abból adódik, hogy a rovásjeles változat pajzsának éppen maradt jobb felső oldala kissé befelé görbül. Miután feltételezésekre vagyunk utalva a címerek készítését illetően, több változat is számításba jöhet a második pajzs eredetével kapcsolatban.

– Az adományozott, a kardot már az Árpádok címerével felékesítve kapta, majd otthoni szállásterületén a helyi mesterek egyikével tetette rá a saját jelképét.

– Már az adományozás előtt vagy közvetlenül azt követően, a kardot készítő műhelyben került rá a pengére – mintegy személyessé téve az ajándékot – a kitüntetett

személy által megadott jel. a szabványos címerpajzsba foglalással együtt mintegy címerré emelve azt.

Ezt a problémát, bármilyen érdekes is, valószínűleg nem lehet logikai úton eldönteni. Erről pusztán egy metallurgiai vizsgálat igazíthatna el bennünket, amennyiben ki tudná mutatni a berakásban levő rézszálak azonosságát vagy különbözőségét.

Az egyszer tamgaként, másszor rovásjelként leírt címerképek egyértelműen a rovásírás betűi. A pajzs jobb felső sarkában enyhén balra dülő, éppen megmaradt „SZ” betű látható. A bal alsó mezőben levő jel már több fej-törést okoz a szemlélőnek. Egyrészt azért, mert sérült, körvonalai elmosódottak, másrészt nem azonosítható biztonsággal egyetlen jellel sem. Az is elképzelhető, hogy ligatúra. Amennyiben egy jelnek tekintjük, leginkább „S” betűnek látszik. Amennyiben tisztázható, hogy az „S” egyik szárán látható, szögben csatlakozó vonalak nem az egykori helyi megmunkálás, tausírozás miatt meggyengült anyag fokozottabb korróziós romlásának eredményei, akkor tág tere nyílik a ligatúra feloldásának, ami nem mindig egyszerű kérdés.

Látható egy esetleg rovásírásjelnek tekinthető ábra a pajzs bal felső mezőjében is, amit azonosíthatnánk a rovás abc több jelével is, de valószínűbb, hogy pusztán a korrózió okozta megtévesztő képről van szó csupán, így az erre vonatkozó találgatást mellőzöm. (5. ábra)

5. ábra. A rováscímer bizonytalan ábrája. Varjú Róza rajza

Az eddigiek alapján csak az jelenthető ki nagy biztonsággal, hogy egy adott személy, a kard egykori tulajdonosának azonosítására szolgáló jelegyüttessel állunk szemben. Ez megfelel a tamga, a török nyelvekben így módon nevezett pecsét fogalmának is. Az állattenyésztéssel foglalkozó népek, így a magyarok mellett a kunok is, már a Kárpát-medencébe való bejövételük előtt használtak pecsétet, a közép-Ázsiában szokásos elnevezés szerint tamgákat állataik, de esetenként más tulajdonuk, tárgyaik megjelölésére is.⁶ Később mifelénk bilyognak (billog) hívták ezeket a jeleket, ami török eredetű szó. Ezek az elnevezések idővel átmentek a hivatalos életbe is. Ebből lett a bélyeg, vagy az oroszoknál a tatár uralom

során a vámhivatal elnevezésére szolgáló tyamozsnaja. Ezek a jelek lehettek fantázia szülte, jól felismerhető ábrák, de többen ma is felismerhető egy-egy rovásjel képe. Később, az írásbeliség elterjedésével vették át helyüket részben a latin betűkből álló monogramok. (6. ábra)

6. ábra. Bilyogok. A magyarság néprajza c. könyv ábrázolásai szerint

Az elmondottakkal szemben állhat az a gyakran hangoztatott ellenvetés, hogy a kunoknak, mielőtt átvették a magyaroktól a latin betűs írást, nem volt írásbeliségük, így a rovást sem használhatták.

Amint azt a szintén széles körben vallott vélekedést, miszerint kun nyelv sem létezett egykor, Mándoky Kongur Istvánnak a kun miatyánkra és számos más nyelvemlékre alapozott kutatásai alapvetően megcáfolták,⁷ úgy a kun írásbeliség hiányát is több dolog a tévedések világába utalja. A kun írásról szóló híradás mellett, melyet Gyárfás István említ egy cseh krónika alapján,⁸ az egész kérdést új fénybe helyezi az a kunszentmártoni karddal közel egykorú lelet, amelyet Selmeczi László tárt fel a Nagykunság Orgondaszentmiklós nevű egyko-

ri településének területén.⁹ Ez egy összefüggő rovásírás felirattal díszített csat, amelynek kun nyelvű megfejtését és magyar fordítását Aydemir Hakan, a szegedi egyetem nyelvésze publikálta 2002-ben.¹⁰ Amennyiben következtetési helytállóak, és a felirat valóban kun nyelvű, akkor a magyar és a kun népnek közös kincse volt régi rovásírásunk. (7. ábra)

7. ábra. Az orgondaszentmiklósi övescsat. Közli Bagi Gábor

Heraldikai szempontból természetesen a rovásírás történetének problémái nem elsődleges fontosságúak. Ez egy viharok dúlta külön terület, a jelen kérdés vizsgálatánál inkább a címertan adhat új szempontokat a régi betűinkkel foglalkozóknak azzal, hogy felhívja a figyelmet a rovásjelek felbukkanására korai címereinken.

A legfontosabb kérdés, mennyiben tekinthető címernek a kardon levő ábrázolás? Véleményem szerint teljes mértékben. Rendelkezik címerpajzzsal, és jelei megfe-

8. ábra. A pécsi Jókai utcai 14. századi rováscímeres kő. Kárpáti Gábor közlése

lelnek a címerkép fogalmának is. Az állásfoglalást megkönnyíti, hogy nem egyetlen előfordulási helye a kunszentmártoni lelet. Van analógiája is. A Pécsen 1984-ben előkerült hasonló korú rovásírási kő, amelynek képét a feltáró régész, Kárpáti Gábor szívességéből közlöm. (8. ábra) Itt még feltűnőbb a címerkép, ugyanis a pajzs „B” betűjét már tudatosan úgy helyezték el, hogy megfeleljen a pajzs szelvéseinek.

A korai magyar rovásírási címerek feltűnését egy sajnálatosan, szinte már a kezdeteknél véget is ért sajátos

magyar út szerény emlékeinek tekintem. A történelem alakulása véget vetett elterjedésüknek, s mire a szabadon felvett címerek korát fölvaltotta a királyi címeradóknak ideje, már nyomukat sem látni. Addigra a rovás használata már csak olyan körre szorítkozott, melynek nem volt kapcsolata a címerek világával, s így e jelek sem lettek valójában részei a heraldika történetének.

Szathmáry István

IRODALOM

Bagi Gábor: A Nagykunok a XIII–XVI. században. Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 2007.

Barta Árpád-Károly László: A szertő-tetői kő rovásírási feliratai. Magyar Nyelv, 2007. szeptember. 300.

Bertényi Iván: Heraldika. A történelem segédtudományai. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Bp., 1986.

Csillag Ferenc: Kardok történelmünkben. Bp., 1971.

Forrai Sándor: Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig. Antológia Kiadó. Lakitelek, 1994.

Forrai Sándor: *Rovásírás a címerpajzson. Magyar Nemzet, 1987. VII. 8.*

Gyárfás István: A jász kunok története. III. Szolnok, 1883.

Györffy István-Viski Károly: A magyarság néprajza. II. Tárgyi néprajz harmadik kiadás. Bp., é. n.

KalmárJános: Régi magyar fegyverek. Natura. Bp., 1971.

Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993.

Németh Gyula: A magyar rovásírás. Magyar Nyelvtudományi közlöny, Bp., 1934.

Pálóczy Horváth András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Karcag, 1993.

Selmezi László: Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, 1973. Szolnok.

Szekeres István: Három jel a nikolsburgi ábécéből. In: A magyar huszárság története. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület és a Heraldika Kiadó kiadványa. Budapest–Zürich, 2004.

Vásáry István: A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. Keletkutatás. 1974.

JEGYZETEK

¹ Selmezi László: Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1973. Szolnok. (a továbbiakban Selmezi. 1973.) 105–115.

² A kard leltári száma: DJM. Ltsz.: 66.8.1.5.

³ Másfélkezesnek azt a kardot nevezzük, amely eléggé könnyű ahhoz, hogy egy kézzel használják, de markolatának hossza lehetővé teszi a kétkezes használatot is.

⁴ Selmezi. 1973. 107.

⁵ Pálóczy Horváth András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Karcag, 1993. 114.

⁶ Györffy István-Viski Károly A magyarság néprajza. II. 101–107. é. n.

⁷ Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993.

⁸ Gyárfás István: A jász kunok története. III. Szolnok, 1883. 407.

⁹ Leltári szám: nincsen, leírása: Selmezi László: Nomád települési struktúra a Nagykunokban... Budapest-Szolnok, 1974. 47–58.

¹⁰ A Jászkunok kutatása, Jászberény-Kiskunfélegyháza, 2002. 159–160.

KUBINYI ANDRÁS

(1929. január 28.–2007. november 9.)

Ebben az évben fájdalmas, súlyos veszteségek érték a magyar középkortudományt: Gerics József után most Kubinyi Andrásról kell búcsút vennünk. Meghatározó, nagy formátumú tudóst veszítettünk el.

Kubinyi András művelt értelmiségi családban született Budapesten. Történeti érdeklődése kialakulásában szerepe volt a hagyományoknak, hisz családja eredetét az Árpád-korba vezette vissza, s annak, hogy a Kubinyiak több történészt, régészt és levéltárost adtak a magyar kultúrának. Érdeklődését tovább mélyítette a ciszterci rend budai Szent Imre Gimnáziuma, ahol történelemtanára az a Pataki Vidor lett, aki 1924-ben Hunyadi János 1446–48 közötti működéséről készítette el doktori értekezését, s aki az egri vár régészeti feltárását irányította. Tanárával később is tartotta a kapcsolatot.

1947-ben iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol előbb történelem–latin, majd történelem–levéltár szakon tanult. 1947–48-ban az Eötvös kollégium hallgatója volt. Tanárai közül Szentpétery Imrét és Kumorovitz L. Bernátot emelhetjük ki. Kumorovitz professzor úr különösen nagy hatást gyakorolt rá, s sokakhoz hasonlóan ő is mesterének tekintette őt.

Már kezdettől a történelem segédtudományai érdekelték, s a középporral jegyezte el magát, aminek köszönhetően több középkori vonatkozású kutatásba (Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, parasztság története a 14. században) vonták be. Szakdolgozati témája (a kincstartóság) a készülő új egyetemi tankönyv előtanulmánya lett. Ennek ellenére pályáját (származása okán) általános iskolai tanárként Békéscsabán kezdte, ahonnan Miskolcra helyezték át levéltárosnak. 1954-ben Gerevich László főigazgató hívta a Budapesti Történeti Múzeumba a többkötetes *Budapest története* c. monográfia szervezési munkálataira. Ezen kívül a főváros múltjára (középkor és újkor) vonatkozó kutatások, a *Tanulmányok Budapest múltjából* c. évkönyv szerkesztése képezték feladatát.

Szerepe volt abban, hogy az 1950-es években a magyarországi várostörténet orgánumává vált ez a kiadvány. Több tanulmánya itt jelent meg. A múzeumban Kumorovitz Bernáttól 1969-ben vette át a Középkori Osztály irányítását.

A történelemtudományok kandidátusa tudományos fokozatot 1970-ben nyerte el (a *Budapest története 1440–1529. c.* disszertációnak Mályusz Elemér és Székely György voltak az opponensei, a bizottság elnöki tisztségét Elekes Lajos látta el), míg az akadémiai doktori címet 1986-ban szerezte meg (opponensei Csapody Csaba, Fügedi Erik és Szűcs Jenő voltak, míg a bizottság elnöki tisztségét Székely György töltötte be). Kandidátusi értekezése része lett az 1973-ban megjelent *Budapest története* II. kötetének.

Már a 60-as években tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (történelem, levéltáros, muzeológus és régészet szakos hallgatókat), így nem volt ismeretlen számára a feladat, midőn 1978-ban a Régészeti Tanszék docense lett. 1988-ban nevezték ki egyetemi tanárnak, s lett az általa alapított (1992) Középkori és Kora-Újkori Régészeti tanszék vezetője. Az ELTE mellett tanított a Miskolci Egyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is. 1999-ben vonult nyugállományba, ám az oktatást nem hagyta abba. Igényes tanár volt, aki sokat várt el a hallgatóitól. 2001-ben lett az ELTE-n professor emeritus. Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el, a Miskolci Egyetem 1999-ben díszdoktorává avatta, a Szent István Akadémia tagjai közé választotta (2000). 2001-ben lett az MTA levelező tagja. A rendes tagságot az idén májusban nyerte el. Székfoglaló előadását sajnos már nem tudta megtartani.

Kubinyi tanár úr páratlanul gazdag és sokrétű életművet hagyott hátra. Sokat tudott a magyarországi középporról, sokat és szívesen dolgozott. A mintegy 400 közlemény (közte 10 könyv) már önmagában jelzi, hogy

az 1953-ban közreadott első cikk óta (ami forrásközlés volt) milyen tiszteletet parancsoló tudományos munkásságot fejtett ki. Mivel alaposan ismerte a nemzetközi szakirodalmat, látta az itthoni jelenségek európai hátterét. Nincs a hazai medievisztikának olyan területe, ahol ne alkotott volna maradandót, értékállót.

Minden érdekelte, ami a középkorhoz kapcsolódott. Ennek ellenére nem szívesen vállalkozott összefoglalás készítésére. Ez a magatartása azzal magyarázható, hogy elsősorban a problémák és a hiteles megoldás lehetőségei izgatták őt. Ha úgy érezte, hogy egy-egy kérdéskör még további vizsgálatot érdemel, egy másik munkájában tért vissza rá. Tanulmányai hatalmas forrásismeretről tanúskodnak. Szólni kell a reá oly jellemző alapos lábjegyzetekről, amelyek közül nem egy önálló dolgozatként is megállta volna a helyét.

Sokoldalú kíváncsiság jellemezte őt, s ezért nincs lehetőség arra, hogy az általa művelt összes tudományterületről számot adjunk. Írt ugyan az Árpád-korhoz kapcsolódó – lényeges – tanulmányokat (pl. Buda kezdetei, a főváros pecséthasználata, a királyi kancellária 12. századi kialakulása, a kora Árpád-kor gazdasága), mégis elsősorban a Mátyás- és Jagelló-korszakban mozgott otthonosan.

A történelem segédtudományai különösen érdekelték. Az ötven esztendeje, 1957-ben megjelent *A kincstári személyzet a 15. század második felében* című írása az általa alkalmazott módszer, a prozopográfia révén úttörő jelentőségűnek bizonyult. Hisz szerzője a középkorászok között (itthon s külföldön) jóformán elsőként használta ezt a kutatói módszert. Azzal, hogy a kincstartóknak illetve a személyzet tagjainak az életrajzi adatait összegyűjtötte, nem csupán az intézmény addig alig ismert történetét világította meg, hanem az is lehetővé vált, hogy társadalomtörténeti következtetésekre jusson. Ehhez a témakörhöz tartozik a kincstartók oklevéladó működéséről szóló illetve az 1458-ban szervezett budai udvarbírótság történetét feldolgozó tanulmány.

Az oklevéltan, a pecséttan szabályainak az alkalmazását azon tanulmányaiban is felleljük, amelyek nem kifejezetten oklevéltani vagy pecséttan témájúak voltak. Nem véletlenül, hisz fontos történeti következtetésekhez segítettek őt. A prozopográfiai módszer jóformán minden munkájában nélkülözhetetlen szerepet töltött be. Ez az eljárás, Hunyadi Mátyás okleveleinek, a kor hivatal-szervezetének a beható vizsgálata tette lehetővé, hogy a korábbiaktól eltérő képet alakítson ki nagy királyunk uralkodásáról. Arra a következtetésre jutott ugyanis, hogy a korábbi nézetekkel szemben nem beszélhetünk központosításról vagy központosítási kísérletről. Véle-

ménye szerint Mátyás igen ügyesen, különböző nagyúri koalíciókra támaszkodva kormányzott. Erősen kritizálta Szilágyi Loránd nézeteit a Mátyás kori kancelláriáról. Széleskörű kutatások alapján vele szemben úgy látta, hogy a *secretariusok* nem tartoztak ehhez az intézményhez. A prozopográfia segítségével foglalkozott a királyi tanáccsal, derült fény a Jagelló-kor nemesi vezető rétegére, ami a korszak belpolitikai kérdéseinek a megoldását segítette elő.

Évekig oktatta a pesti egyetemen a genealógiát. 1970-ben tanulmányt tett közzé eme tudományágról. Szerinte a genealógia művelőjének nem csupán az a feladata, hogy 19. századi szakember módjára leszámazási táblákat rajzoljon, hanem a társadalmi összefüggéseket is vizsgálnia kell. Maga mutatott példát akkor, amikor a budai és pesti polgárok családi összeköttetéseit elemezte. Sikerült a városi vezető rétegen belüli csoportokat elkülönítenie, továbbá a módszer intézménytörténeti, gazdaságtörténeti, demográfiai megfigyeléseket tett számára lehetővé. Kedvvel elemezte az egyes történelmi szereplők (pl. Újlaki Miklós, Verbóczy István, Ákosházi Sárkány Ámbros stb.) életpályáját.

A Kállay István, illetve Bertényi Iván által szerkesztett segédtudományi kézikönyvekben az epigráfia megírására vállalkozott. Hangsúlyt helyezett arra, hogy a régész hallgatók alapos segédtudományi ismeretekkel rendelkezzenek. Az újrainduló Turult (1992) köszöntő tanulmányában a következő szavakkal összegezte a segédtudományokkal kapcsolatos véleményét: „...talán abban lehetne a segédtudományok iránti igényt megfogalmazni, hogy minél nagyobb komplexitásra lenne szükség, minél több oldalú megközelítésre, minél több társtudomány eredményeinek hasznosítására.”

Miután Budapesten kapott állást, került közelebbi kapcsolatba a várostörténettel. Hisz feladatai közé tartozott Budapest későközépkori múltjának a kutatása. Így lett a hazai várostörténet és gazdaságtörténet számos területének legalaposabb ismerője és kutatója. Sok-sok tanulmány, könyvfejezet szolt Budapestről, a hazai polgárságról, a városfejlődésről. Több tanulmányt készített a városok és a bányászat kapcsolatáról.

Az egyik téma hozta a másikat. Foglalkozott hadtörténettel: írt a városok háborús terheiről, a magyarországi középkori hadszervezetről (magyarul, angolul, németül), Mátyás hadseregéről, a végvári várrendszeréről, a török elleni védelem nehézségeiről. Vizsgálta a magyar értelmiséget (fővárosi ügyvédek, *litteratusok*, tanárok). Miután Solymosi László kutatása nyomán kiderült, hogy Szabó Istvánnak a középkorvégi Magyarország lélekszámáról vallott nézete nem tartható, kiterjedt vizsgálatok

révén maga próbálta újból meghatározni a népesség számát.

Számos tanulmányában foglalkozott a hazai egyháztörténettel: városi plébániák, hazánk és a Szentszék kapcsolata, római magyar zarándokok, Mátyás püspökei, több egyházfő életrajza, hogy csak néhány témát felidéz-zünk. Szívesen tért vissza Vitéz János alakjához, akit – nagysága ellenére – nem tartott jó politikusnak.

Élénken érdekelte a társadalom története. A Jagellókor nemességéről több írása szólt, s az utóbbi időben pedig a kor nemesi ideológiája keltette fel az érdeklődését.

Mint minden jelentős tudóst, Kubinyi Andrást is a friss szemlélet, az új kutatási témák és módszerek iránti fogékonyság jellemezte. Erre nevelte hallgatóit. Felismerte, hogy milyen jelentősége van a kormányzatban és a társadalmi életben a királyi udvarnak. Így az utóbbi években több tanulmányban, pl. 2001. évi akadémiai székfoglalójában (*A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt*) vizsgálta ezt a kérdéskört.

Különösen fontosnak tartotta a hazai városok kutatásában bevezetett új módszereit. Míg korábban a városokat elsősorban jogtörténeti szempontból elemezték, ő ezt a településtípust funkcionális és piaci szerepköre alapján vizsgálta. Sokat beszélgetett a kérdésről a jó baráttal, Major Jenővel. Kritérium rendszert dolgozott ki, amelyben a jogi kiváltságok mellett például az egyetemre járók számát, a piachálózatban elfoglalt helyet, a vásárok számát és fajtáit (heti piac, sokadalom), a városban található világi és egyházi intézményeket vette figyelembe. Ily módon sikerült a hazai városokat hierarchikus csoportokba sorolnia. Módszerét tanulmányról tanulmányra finomította. Természetesen nem gondolta azt, hogy a hagyományos megközelítésnek ne lenne létjogosultsága.

Nem hagyta figyelmen kívül a mindennapi életet sem. Értekezéseiben szerencsésen tudta ötvözni az írásos dokumentumok (pl. végrendeletek, hatalmaskodások stb.) információit a régészet eredményeivel, amivel irányt mutatott a kérdéskör kutatóinak.

Nem tekintette másodlagos feladatnak a helytörténeti, mikrotörténeti vizsgálatokat sem. Írt például Pápa, Pécs, Vác középkoráról, Szeged jelentőségéről, Zala megye középkori vásáraitól, a gercsei kismemesi közösségről. Felkarolta a *Miskolc története monográfia* ügyét, és az első kötet szerkesztése mellett fejezet elkészítését vállalta.

A tudományos munka óhatatlanul együtt jár vélemények ütköztetésével. Nem értett például egyet azzal a nézettel, hogy a nyugati irányú külkereskedelmi forgalom egyenlege a 15. században negatív lett volna. A hazai városfejlődés megítélésében álláspontja eltért Szűcs Jenőétől. Míg Szűcs szerint a 15. század második fele hanyatlást hozott, ő vele szemben azt hangsúlyozta, hogy ekkor csupán a nyugati városok fejlődése torpant meg. A mohácsi tragédia előzményeiről több tanulmányt készített. Az utóbbi években közte és Gericz József között folyt magas színvonalú és tanulságos vita a hazai városok országrendiségéről.

Tevékenyen kapcsolódott be a tudományszervezésbe. Tagja volt a MTA különböző bizottságainak, többnek elnöke lett, nemzetközi szervezetek választották tagjukká. Külföldön sikerrel képviselte a hazai tudományosság érdekeit, hisz Európáért becsülték. Tagja volt a Nemzetközi Várostarténeti Bizottságnak. Támogatta a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság újbóli megszervezését, s elvállalta az alelnöki tisztséget. Örömmel üdvözölte a Turul újraindítását. A *Tanulmányok Budapest múltjából* c. évkönyv szerkesztésében a kezdetektől fogva részt vett, az 1990-es évek rövid időszakát leszámítva szerkesztőbizottsági tag volt. Ott volt az *Acta Archaeologica* szerkesztői között, míg a *Századok* szerkesztőbizottságának 1991-ben lett a tagja. Tudományos kutatási programokat kezdeményezett, konferenciákat szervezett. Számos könyvet s tanulmányt lektorált, a hozzá fordulókat figyelmét oklevelekre, könyvekre hívta fel. Ha kellett bírált, ha kellett, biztatott... Szívesen segített.

Kubinyi András tevékeny részt vállalt a tudományos utánpótlás nevelésében: iskolát teremtett, számos magas színvonalú szakdolgozat, doktori disszertáció elkészítését irányította. Diákjai, tanítványai kezét később sem engedte el, sorsukat figyelemmel kísérte.

Halálával a hazai középkortudomány fejlődését szolgáló sokrétű tevékenység szakadt meg. Már nem érthette meg a számára oly fontos középkori gazdaságtörténeti kézikönyv, elkészült kéziratok megjelenését. Szükség lenne ismereteire, ítéldőkéességére, feladatok várnának rá... Nyugodjék békében!

(Draskóczy István)

KÖNYVISMERTETÉS

MÉSZÁROS KÁLMÁN: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711.

Argumentum Kiadó kiadása. Bp., 2006. 185 oldal, illusztrált kiadás

(A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)

ISSN 1787 – 3150. ISBN 963 446 394 0

A szerző – rövid – historiográfiai áttekintés után felvázolja a kuruc hadvezetés létrejöttét. A kezdeti ideiglenes megoldás – fődirektorok kinevezése – után 1703–1704-ben (már) sor került az első tábornokok kinevezésére. A kezdeti bizonytalanságok után, az első tábornokokat Rákóczi csak akkor nevezte ki, amikor kellő politikai súllyal rendelkező személyek álltak oldalára. Pl. ilyen volt báró Sennyey István tiszántúli vezénylő generálissá való kinevezése. Bercsényi Miklós – aki kezdettől fogva a szabadságharc második emberének számított – külön kinevezés nélkül is (már 1703-tól) használta a főgenerálisi címet.

Igen érdekes, hogy már előre kiállították (csatlakozása esetére) a jeles császári ezredes, Bottyán János generális főstrázsamesterré, illetve dunántúli vezénylő-tábornokká történő kinevezésének okmányait (1703. december 10. és 20.). Báró Károlyi Sándor a tokaji táborban tett hűségesküt, a fejedelem rögtön mezei generálissá nevezte ki.

A szerző áttekinti a magasabb parancsnoki beosztások, rendfokozatok fejlődését a 17. és 18. század fordulóján. Részletesen elemzi a különböző katonai rendfokozatok korabeli tartalmát, értelmezését is. Ír az egyes – részletesebben nem ismert – kinevezésekről is (pl. gróf Esterházy Antal, 1704. május). Elemzi a korabeli előléptetési gyakorlatot.

1704. első felében a kuruc hadseregben bevezették a brigadérosi rangot. (Ez az ezredes és a tábornok közötti rang volt.). Megállapítható, hogy ez – mindenképpen – szolgálta az addigi ezredesek előlépési törekvéseit (elvégre mindenki nem lehetett tábornok),

másrészt – többnyire – valós katonai érdemek alapján léptettek elő brigadérosná egyeseket, pl. Béri Balogh Ádám előléptetése.

Megállapítható, hogy míg a kuruc tábornokok túlnyomó része a főnemesség soraiból került ki, addig a brigadérosok döntően a köznemességből származtak.

Mészáros Kálmán áttekinti a kuruc katonai közigazgatás és hadvezetés (szervezeti, működési) kapcsolatait, illetve az egyes posztokra kinevezett katonai vezetőket. A kuruc hadvezetés (a szerző elemzése szerint) 27 fő tábornokból és 33 brigadérosból állt.

Az életrajzi adattárba foglalva olvashatunk az egyes személyek legfontosabb (így genealógiai) adatairól is. Pl. báró Andrássy István, Barkóczy Ferenc, Berthóti István, Bezerédj Imre, Czeldler Orbán, Csajághy János, gróf Esterházy Antal, Esze Tamás, gróf Mikes Mihály, Ordódy György, báró Pongrácz Gáspár, Sréter János.

A szerző tárgyalja a kuruc hadseregben szolgáló franciákat is, pl. Damoiseau, Francois (1707, brigadéros), Lamaiere, Louis (1710, brigadéros).

Érdekes az az áttekintés amely a kuruc hadvezetés előmeneteli rendjéről szól. Ennek keretében három csoportba kerültek az egyes személyek. Így olyanok, akik aktív katonaként álltak Rákóczi oldalára, olyanok, akik rendelkeztek – korábbi – katonai tapasztalatokkal, illetve olyanok, akiknek katonai előéletéről nincs adat.

A szerző elvégzi (az eddig ismertté vált) kinevezési okmányok elemzését. Végül áttekinti a kuruc hadse-

reg legfőbb beosztásait, illetve az azokban szolgáló személyeket. Így főgenerális, az erdélyi főparancsnok, az udvari fő- és vicekapitány, illetve szó van Des Alleurs francia márkai katonai szerepvállalásáról is.

Az okmánytárban közlésre kerül (az eddig ismertté vált) valamennyi vonatkozó kinevezési okmány, 31 tábornoki és brigadérosi kinevezés, amelyek az 1703–1708 közötti időszakban keletkeztek. Részletesen ol-

vashatunk a felhasznált levéltári és könyvészeti forrásokról. A kötet használatát (részletes) személymutató könnyíti meg.

A kuruc hadvezetésről írt munka elsősorban archonológiai jellegű műnek tekinthető, de igen hasznos segédkönyv lehet a genealógia iránt érdeklődő olvasók számára is.

Pandula Attila

Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről.

Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor.

Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2006.

(Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) 469 p

ISBN-13: 978-963-482-794-8

Az 1990-es évektől örvedetesen megnövekedett számú középkori forrásgyűjtemények sora a közelmúltban újabb kiadvánnyal bővült: a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. köteteként megjelent az Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről c. válogatás. A szerkesztők, Makk Ferenc és Thoroczkay Gábor a szegedi és a budapesti tudományegyetem történészei, továbbá más szakemberek munkáját összefogva A honfoglalás korának írott forrásai (Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995), illetve Az államalapítás korának írott forrásai (Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999) kijelölte irányok mentén teremtettek új forráscsopust.

A kötetben az I. András király uralkodásának második felétől Könyves Kálmán haláláig terjedő időszakkal kapcsolatos kútfők kaptak helyet. Sorrendjüket keletkezésük időrendje szabja meg. A korabeli írott források valamennyi fajtája képviselve van közöttük: oklevelek, a mai értelemben vett, azaz elküldött levelek (*missilisek*); törvények, zsinati határozatok; évkönyvek, krónikák (pontosabban krónikarészletek), végül hagiografikus műként Szent László legendája. A közölt szövegek nagyobb részének már volt magyar fordítása – ezek most kivétel nélkül új fordításban láttak napvilágot –, azonban olyan fontos források, mint pl. a garamszentbenedeki alapítólevél, Anonymus Gallus gesztájának és Prágai Kozma krónikájának magyar vonatkozású részei, vagy Aachen Albert Jeruzsálemi történetéből az I. kereszties hadjárat résztvevőinek Magyarországon történő átvonulásáról szóló fejezetek először jelen kötetben olvashatók magyarul. A forrásgyűjteményben örvedetesen nagy számú külföldi forrás szerepel.

A 11. századi okleveles anyagból a négy megmaradt monostor-alapítólevél (Tihany, Zselicszentjakab, Százd, Garamszentbenedek) és Dávid herceg oklevele került be a könyvbe. Az oklevelek interpolált részei – hasonlóan a kritikai kiadás készítésének elvéhez – dőlt betűvel vannak szedve, így a medievisztikában kevésbé járatos olvasók is megismerkedhetnek a forráskritikával. Jól látszik, hogy a tihanyi alapítólevél teljes egészében hiteles, 1075. évi garamszentbenedeki alapítólevél jelenlegi formájának kb. harmada viszont 1237. illetve 1270 körüli interpoláció. Szent László Oderisius montecassinói apátnak szóló levelén kívül VII. Gergely pápa Géza herceghez, Salamon királyhoz, Nehemiás esztergomi érsekhez és László királyhoz írt *missiliseit* is tanulmányozhatjuk: kimaradt viszont a forrásgyűjteményből Gergely pápa Judit, valamint Adelheid királynénak küldött *epistolája*. Hasonlóképpen hiányzik a kötetből több fontos oklevél (bár jegyezzük meg: a korabeli források kis száma miatt ezek mindegyike fontos), pl. a legrégebb, eredetiben fennmaradt magyarországi magánoklevél, az 1079 körül készült Guden-oklevél vagy László pannonhalmi összeírása. Noha a szerkesztők indoklása érthető: nem akarták olyan dokumentumokkal növelni a terjedelmet, amelyeket mostanában publikáltak más kiadványokban (Árpád-kori oklevelek. Főszerk.: Györffy György. Bp., 1997; Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból. [1000–1086.] Közreadja: Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva. Bp.–Szeged, 1998), mégis fájó ezen kútfők hiánya. Kálmán okleveleit a zárai monostor részére adott 1102. évi szabadságlevele és Traunak szóló 1108-i kiváltságlevele képviseli. Struktúrájuk eltér a magyar oklevelektől, a korabeli dalmáciai oklevéladá-

si gyakorlat hatásáról árulkodnak. A könyves király korának *missilisei* közül II. Orbán pápa Kálmánhoz írt, IV. Henrik császár Álmos herceghez írt és Kálmán Michiel Vitale velencei dózsának – a két állam szövetségkötésének tárgyában – küldött két levele szerepel a kötetben. VII. Gergely és II. Orbán pápa összes levele arra irányult, hogy Magyarországot az Apostoli Szentszék iránti feltétlen hűségre buzdítsa (ettől mind László, mind Kálmán vonakodott). Ezek a levelek tudatosítják az olvasóban: a kor, amely belpolitikai szempontból a keresztény államberendezkedés megszilárdulásának időszaka, a Nyugat számára az investitúraharcokat jelentette.

A korszak világi és egyházi törvénykezésének – fontosságuknak megfelelően – minden ránk maradt emlékét megtaláljuk a munkában. Szent László törvénykönyveiből legkorábban a III. keletkezett (lehet, hogy egyes részletei Salamon és I. Géza korára keltezhetőek). Központi témája, csakúgy, mint László II. törvénykönyvéé, a lopás és a vándormozgalom, de ezen túlmenően is becses forrásai a 11. század második fele társadalom- és jogtörténetének. László I. törvénykönyve a legfiatalabb; önnön bevezetése szerint az 1092. évi szabolcsi zsinat határozatait foglalja magában. Gyaníthatóan több zsinat anyagából állították össze; utolsó két rendelkezése bizonyosan későbbi másolás során, tévedésből került bele. A törvénykönyvből kitűnik László és a római pápa viszonyának megromlása: a zsinat a papi nőtlenséggel kapcsolatban békülékeny hangot üt meg. A valószínűleg a 12. század első évtizedére datálható I. esztergomi zsinat határozatai már közelebb állnak a gregoriánus mozgalomhoz. Kálmán I. törvénykönyve a leghosszabb valamennyi törvény közül; inkább világi ügyeket tartalmaz, mint egyháziakat. Kálmán korából származik az ún. II. törvénykönyv, amelyet különálló keletkezésüknek megfelelően kötetünk három részben közöl. Ezek: a II. esztergomi zsinat dekrétumai, Kálmán király a *cartula sigillatát* bevezető zsidótörvénye és egy zsinati töredék.

Az 1033–1063 közötti magyar történelem elsőrendű forrása az Altaichi évkönyvek, amely helyenként olyan részletező, mint egy krónika. Hazánk 1060-as, 1070-es évekre vonatkozó legfontosabb külföldi kútfője Hersfeldi Lampert évkönyvei. A 11. század második feléből szolgáltat önálló forrásértékű híreket az Augsburgi évkönyvek. Ezeknél sokkal tömörebb, évkönyv-szerűbb az egyetlen Magyarországon készült *annales*, a Pray-kódexben ránk maradt Pozsonyi évkönyvek (sok kihagyással a 997–1187 közti időszakról tudósít).

Impozáns a nyugati krónikák sora, amelyből a recenzált kötet magyar vonatkozású szemelvényeket közöl. Reichenauai Hermann Krónika a világ hat korszakáról c.

műve 1054-ig tárgyalja a történelmet, korszakunkhoz III. Henrik császár 1051. és 1052. évi hadjáratairól írt beszámolóit tartoznak. Hermann tanítványa, Reichenauai Bertold Krónika címen folytatta mestere munkáját. *Chronicon*jának két szerkesztése szintén a német–magyar ellentét kapcsán emlékezik meg Magyarországról, csakúgy, mint Konstanzi Bertold krónikája. Bertold a salamoni koron kívül az 1096-i esztendő kapcsán a kereszties hadak Magyarországon való átvonulását is megemlíti. Ugyanezt a témát mutatja be részletesebben Nogent-i Guibert gesztája, Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard Világkrónikái, valamint a legterjedelmesebben Aacheni Albert – bizonytalan hitelű – Jeruzsálemi történet c. munkája. Belőlük rajzolódik ki az ismert kép, mely szerint Magyarországon először Nincstelen Valter, majd Remete Péter, utána Gottschalk pap fosztogató serege pusztított, őt Folkmár pap katonái követték; végül Emicho és Vilmos lovagok csapata érkezett; a keresztiesek garázdálkodása ellen – fokozódó aktivitással – Kálmán király is föllépett. Kálmán a hatodik, Bouillon Gottfried vezetése alatt álló sereget csak azután engedte átvonulni, miután szerződést kötött Gottfrieddel és megkapta túsul annak testvérét, Balduint. Ez a lovagsereg incidens nélkül haladt át az országon. A nyugati elbeszélő forrásokhoz tartozik még Malaterrai Gaufréd gesztája, amely beszámol Kálmán király első, Roger szicíliai normann nagygróf ismeretlen nevű leányával 1097 tavaszán kötött házasságának körülményeiről. Kálmán követeként – többek között – Arduin győri püspököt küldte Szicíliaba, akit a kutatás a harmadik Szent István-legenda szerzőjével, Hartvikkal azonosít. Az ún. Névtelen Császárrónika V. Henrik császár 1108. évi, Álmos megsegítésének és Kálmán dalmáciai hódítása megtorlásának céljából indított sikertelen hadjárataról tudósít. (Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard krónikáját, valamint a Névtelen Császárrónikát a 20. század második feléig Ekkehard egyedüli munkájának tekintették. Bár a három mű nem független, mégis elkülöníthetőek egymástól.) A Laoni Névtelen 13. század eleji Világkrónikájában a balkáni keleti angolokról szóló híradást őrzött meg a 11. század második feléből.

A kelet-európai elbeszélő források közül Anonymus Gallus gesztáját, Prágai Kozma Cseh krónikáját, továbbá az Orosz őskrónikát olvashatjuk; értelemszerűen a lengyel, a cseh és az orosz nép magyar kapcsolataival foglalkoznak. Pl. az orosz őskrónika az (általa 1097-re keltezett) 1099. évi presemisli ütközetről emlékezik meg, amelyben David Igorevics volhíniai fejedelem és a kunok nagy vereséget mértek Könyves Kálmánra. A 11. század második felének fontos kútfői a bizánci föl-

jegyzések is. Ezek sorát a kötetben Mikhaél Attaleiatés Historiája nyitja; Isaakios Komnénos császár egy 1060 körüli, a magyarok („szarmaták”) elleni hadjáratáról, az ezt lezáró szerződés megkötéséről és a későbbi császár, Romanos Diogenés 1067-i, a magyarok közreműködésével tervezett pártütéséről számol be. Iohannés Skylitzés (kérdéses szerzőségű) folytatásában az 1060 körüli béke, valamint I. Géza király és Synadéné bizánci hercegnő 1074–1075 körüli házasságának ténye őrződött meg. Az 1060 körüli hadjáraton kívül a leendő II. Ioannés Komnénos császár és Szent László leánya, Piroska házasságáról tudósít Ioannés Zonaras Történeti munkák kivonata c. művében. Anna Komnéné híres Alexiasában – amellyel apjának, I. Alexios Komnénos császárnak állít emléket – számos, a magyarokra („dákokra”) vonatkozó utalás található az 1080-as évekből és az I. kereszties hadjárat idejéből.

Természetesen a 14. századi krónikakompozíció 1051–1116 közti éveket tárgyaló fejezetei is helyt kaptak a forrásgyűjteményben; végső formájuk késői keletkezésének megfelelően utolsóként. Szent László király legendája teljes terjedelmében olvasható. Noha mind a krónikakompozíció, mind a László-legenda jól ismert művek, helyénvaló, hogy a korszak többi kútfőjével együtt újra kiadták őket e tematikus gyűjteményben; új fordításban kerülnek elénk.

Nem említettünk még a kötetben szereplő néhány egyéb, sajátos műfajú forrást. Ilyen Jehuda ben Meír ha-Kohén rabbi jogi munkája (Vita az ezüstpénzverés hasznáról). Bemutatott részlete két zsidó kereskedőről szól, akik Magyarországon nyers ezüstöt vásároltak, ebből a királyné engedélyével királyi verdében aprópénzt verettek, majd az elkészült érmék elosztásakor összevesztek. Lautenbachi Manegold Könyv Gebhardhoz c. műve az 1080-as években írt gregoriánus vitairat, amely a királyi méltóság mibenlétét vizsgálja. Manegold megítélése szerint a méltatlan király megfosztható trónjától; így Péter és Salamon magyar királyok trónfosztását is jogosnak ismeri el. A franciaországi saint-gilles-i apátság *chartularium*ában fennmaradt egy, a somogyvári apátság alapítására vonatkozó feljegyzés és egy különleges kútfő, a somogyvári szerzetesek fogadalmának szövege. A zárai bencés monostor temploma melletti harangtorony márványba vésett feliratának rövid szövege Kálmán dalmáciai foglalásának korhű dokumentuma. Könyves Kálmán 1106. évi guastallai nyilatkozatát, amelyben lemond II. Paschalis pápa javára az investitúra jogáról, kötetünk közli ugyan, de meggyőzően bizonyítja, hogy hamis. A zágrábi püspökség alapításának történetét írja le Felicián érsek 1134. évi ítéletlevele. Vitatott, hogy II. Paschalis

pápa egy 1104–1118 között kelt levelének címzettje a kalocsa-bácsi vagy a gnieznói érsek-e; szövege mellett a *pro* és *contra* érveket is megtaláljuk.

A kötet szedéstükre szebb, mint az előzményét jelentő, fentebb idézett két munkáé. Minden közzétett forrást vagy forrásrészletet megelőzően rövid bevezetőt találunk a szerzőről, a dokumentum forrásértékéről, kiadásairól és fordításairól. A forrásokhoz bőszeges jegyzetanyag társul, e tekintetben kiemelkednek a görög kútfők, mint amelyek jegyzetapparátusa különösen gazdag. A kötet érdeme, hogy rendszeresen utal a dokumentumok forrásaira (beleértve a Bibliát is), így nyomon követhető, valamely szerző mit vett át elődeitől. Ha egy esemény több forrásban is előfordul, egyes leírásainál gyakran találunk utalást a többire. (Kár, hogy ezek az utalások csak a többi forrás címét tartalmazzák, oldalszámot nem; így nehéz összevetni őket.) Amennyiben egy törvény fölülír valamely korábbi rendelkezést, a lábjegyzetek megemlíti ezt, így az egyes kérdések törvényi szabályozásának fejlődése követhetővé válik. A jegyzetek többnyire közismert kézikönyvekre hivatkoznak. Sok jegyzet az adott kútfőben szereplő személyek életének adatait hozza, mások a kútfő jelentőségére hívják föl a figyelmet, akadnak továbbá, amelyek fogalmakat magyaráznak. A fogalommagyarázatok jelentősen gazdagítják a kötetet; komoly oklevéltani és paleográfiai (pl. *christogramm*: 16. p. 25. jz.; a szókezdő „cs” hangzót a 11–12. században még nem „ch”, hanem „s” betűvel jelölték, ez segíthet az interpoláció felismerésében: 40. p. 186. jz.), kronológiai (nyolcad: 173. p. 853. jz., 188–189. p. 890. jz.; *epacta*: 322. p. 1384. jz.), insigniológiai (pl. I. András mint jogarhordozó: 17. p. 30. jz.; Attila kardja: 107. p. 584. jz.; a Monomachoskorona: 127. p. 668. jz.) és egyéb segédtudományi ismereteket foglalnak magukban. Ezekon kívül gazdaságtörténeti (*aratrum*: 133. p. 694. jz.; halastó: 134. p. 695. jz.), liturgikus (a *beatus* és a *sanctus* jelzők viszonya: 94. p. 515. jz.; pallium: 238. p. 1034. jz.), egyháztörténeti (a *rex electus* és *rex consecratus*: 100. p. 535. jz., 119. p. 632. jz.; kánoni választás: 244. p. 1055. jz.) és számos egyéb témájú jegyzetet is találunk.

Kritikát csupán a részletekre vonatkozóan fogalmazhatunk meg, ezek között is csupán egyetlen elvi akad. Nagyboldogasszony (aug. 15.) ünnepének tartalma nem Szűz Mária mennybemenetele (88. p. 2. és 17. sor), hanem Szűz Mária mennybevétele (*assumptio Beatae Mariae Virginis*). A katolikus tanítás szerint csupán Jézus ment mennybe (*ascensio Domini*; ünnepe: áldozócsüttörtök). Illés próféta és Mária – előbbi tüzes szekéren – testestül a mennybe vétetett. A kötet, noha több helyütt magyarázza az *indictio* mibenlétét (43. p. 202. jz., 198. p. 919. jz.),

a somogyvári apátság alapításáról szóló feljegyzésben javítja is (135. p., 701. p.), egyszer mégis hibásan írja át a forrás kelezését (48. p. 9. sor 13. *indicio* helyett 12.-et ír. Vö. *Diplomata Hungariae Antiquissima*. I. [1000–1131]. Ed. Georgius Györffy. Bp., 1992. 201. p. 6. sor). Hasonló pontatlanság került a garamszentbenedeki alapítólevélbe (53. p. 1. sora a „*versus occidentem*” kifejezést „kelet felé”-nek fordítja. Vö. i. m. 213. p. 15–16. sor). Az olvasónak néhol az a benyomása, hogy a jegyzetelés mértéke – összefüggésben fent említett alapos voltával – néhol túlzott, például Pozsony vagy Jeruzsálem kapcsán fölösleges (ismételten) közölni földrajzi fekvésüket. Ezek az

apróbb következetlenségek azonban lényegileg nem érintik a mű értékét.

A kötettel a magyar felsőoktatás igen jól használható, új segédkönyvvel gazdagodott, amelyet a kutatók is haszonnal forgathatnak. Erre mutat, hogy Veszprémy László a forrásgyűjteményben is közölt kútfők alapján tette közzé a közelmúltban Magyarország és az első kereszties hadjárat (Aachen Albert tanúsága) c. tanulmányát (In: *Hadtörténeti Közlemények* 118. [2005] 501–516. p.). A recenzált mű mind a történeti kutatás, mind az egyetemi oktatás segítője lehet.

Keglevich Kristóf

Neumann Tibor: A Korlátköviék: egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században.

Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 5. Győr, 2007. 235 p. ISBN: 978 963 86775 3 2

Neumann Tibor „A Korlátköviék” címet viselő új munkája rendkívül tetszetős formátumban, A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai című sorozat legújabb köteteként látott napvilágot. Az eredetileg doktori disszertációnak készült monográfia kézbevételekor a családtörténet iránt érdeklődő olvasónak bizonyára eszébe fog jutni Fügedi Erik könyve, *Az Elefánthyak*. A könyv olvasása közben pedig azt is megállapíthatja, hogy *Az Elefánthyakhoz* hasonlóan *A Korlátköviék* sem egyszerű családtörténet, hanem annál jóval több.

A munka a Korlátkövi család történetét mutatja be attól kezdve, hogy a Honpázmány nembeli Bucsnyi család három ága közül egyedülként a várbirtokos előkelő családok közé emelkedett 1446-ban, egészen 1546-ban bekövetkezett fiági kihalásáig. A vizsgálatot azonban nem zárja le ezen a ponton, ismerteti a család leányági tagjainak sorsát is. A Korlátköviék kiválasztása több szempontból szerencsésnek mondható. Egyrészt azért, mert a család a fent említett viszonylag szűk, ezáltal jobban áttekinthető időszakon belül fejtette ki tevékenységét. Megfigyelhetjük, hogy ez idő alatt hogyan lép ki a hatalmasabb bárók árnyékából, nyomon követhetjük felemelkedését, majd politikai súlyának elvesztését és végül kihalását, mindezt anélkül, hogy mesterségesen kijelölt időhatárokat kellene figyelembe venni. Másrészt azért szerencsés választás, mert a család történetén keresztül láthatóvá válik, hogy a kivételes tehetség, politikai előrelátás és a műveltség miként tette lehetővé az egyszerű megyei nemesek közül való felemelkedést és a legmagasabb országos méltóságok elérését. A válasz-

tásban azonban nem a szerencse, hanem, amint azt a bevezetés egyértelművé is teszi, a szerző körültekintése érhető tetten.

A szerző ugyancsak a bevezetésben végzi el a Korlátköviékkal foglalkozó szakirodalom ismertetését. Megállapítja, hogy a családról több, egymásnak ellentmondó vélekedés figyelhető meg a hely- és családtörténeti szakirodalomban, ennek okát a források feltáratlanságában látja. Több olyan tévedést, hibás adatot igazít ki ebben a fejezetben, amelyek az első szerzőktől kezdve végighagyományozódtak a témával foglalkozók munkáiban. Méltatja a szlovák szakirodalmat is, melyet láthatóan alaposan ismer.

A könyv családtörténeti részének első fejezetében ismerteti a család eredetét, melyet leszámazási táblával tesz érthetővé, szemléletessé. A további fejezetekben kronológiai rendben haladva, az éppen aktuális családfő személyének és politikai pályájának ismertetését végzi el, így tulajdonképpen a prozopográfia határát is rendre átlépi. Jól látható a szerző azon törekvése, hogy a családtagok politikai szerepvállalását helyezze előtérbe. Ezen fejezetekben a család történetében fontos események: birtokpercek, várak megszerzése és elvesztése és tisztségek elnyerése követhetők nyomon. A szöveg olvasása során meggyőződhetünk a szerző perjogban és a kor diplomáciájában való nagyfokú jártasságában. Mindezek ismertetése mellett felvázolja a társadalmi hátteret is. Munkamódszere tiszteltreméltóan egyszerű, ám korántsem könnyű: a fellelhető összes forrás felhasználása, melyhez fel kellett kutatnia a család kihalása után szétszóródott forrásanyag darabkáit.

Mivel jól láthatóan mindenütt a forrásokra támaszkodik, nem befolyásolták a korábbi szakirodalom megállapításai, sőt, lehetősége nyílt azok újraértelmezésére. A fejezetek mindig tartalmazznak egy-egy alfejezetet, ezek a család éppen aktuális fontosságú várával, váraival foglalkoznak, továbbá található egy „A család” című alfejezet is, melyből megismerhetjük a többi családtagot, esetleges nézeteltéréseiket, a házassági politikát, és nem utolsósorban a leányági leszámazottak sorsát.

Az eredet után az első családfőről írott fejezet következik. Bucsányi Osvát csaknem vagyontalan nemesként kezdte pályáját, előbb az ifjabb Stibor, majd Újlaki Miklós szolgálatában találjuk. A szerző a forrásokból – meglehetősen pontosan – azt is ki tudta következtetni, hogy Osvát 1446 márciusa és májusa között jutott a névadó Korlátkői várának birtokába. A szerzés körülményeinek felvázolása mellett ismerteti a vár többszöri tulajdonosváltásának történetét, eközben – a szükséges mérték megtartásával – bevezeti olvasóját a térség bonyolult hatalmi vetélkedéseibe is, ezzel valószínűleg nagy örömet szerez a helytörténetben érdekelt kutatóknak. Osvát tehetsége és pártfogói révén több tisztséget is viselt, ennek következtében tekintélyt vívott ki magának. Tisztségeit, melléktisztségeit és ezek betöltésének feltételezett időhátarait egy összefoglaló táblázatban is megtaláljuk.

A család azonban 1473-ban elveszítette a várat, és csak komoly erőfeszítések árán tudta visszaszerezni azt Osvát legfiatalabb fia, ifjabb Osvát. Ugyanő szerezte meg Berencs várát is, így családja immár két, egy tömbben fekvő uradalmat birtokolt.

A Korlátkői család „fénykora” Péter politikai szereplése idején érkezett el. Őt apja, ifjabb Osvát juttatta be a királyi udvarba, és sebesen emelkedő karrierjét műveltsége mellett főként annak köszönhette, hogy folyamatosan II. Ulászló király közvetlen közelében tartózkodott. Először kamarás, majd tárnokmester volt, majd a király 1515 májusában királyi udvarmesterré és ajtónállómesterré nevezte ki, ezzel legfőbb bizalmasai és egyúttal a bárók közé emelte, emellett gondoskodott arról is, hogy politikai súlyának megfelelő birtokokhoz jusson. A család vagyoni gyarapodását jól mutatja, hogy míg 1456-ban idősebb Osvát 1 várral és 14 más birtokkal rendelkezett örökjogon, addig unokája Péter 1526-ban már 1 várral és 40 egyéb birtokkal.

Miután Péter holtan maradt a mohácsi csataterén, a családban nem volt senki, aki képes lett volna érdekeiket érvényesíteni, ráadásul Péter birtokainak jó részére nem tarthattak igényt. Korlátkői Zsigmond halálával 1546-ban fiágon kihalt a család. A szerző a leányág sorsát is feltárja.

A család történetét bemutató rész különbözik tehát az eddig megszokott családtörténetektől munkamódszerében, de abban is, hogy a szerző megkímélte olvasóját a hosszasan húzódó birtokperek taglalásától, noha bizonyosan elegendő mennyiségű adattal rendelkezik ehhez is. Hasonlóképpen kerüli a már jól ismert nagypolitikai események ismertetését, ezekre csak a feltétlenül szükséges mértékben tér ki. További pozitívumként könyvelhető el, hogy egyes megállapításait nem hagyja a „levegőben lógni”, hanem igyekszik más, hasonló helyzetű családokról meglévő ismereteivel összevetni. Így tehát röviden vázolja a Sóki, Csernyánszki, Cobor, Sári és Gúti Ország családok történetének azon részeit, melyek érintkeznek a Korlátkői család történetével, vagy kontrollanyagot jelenthetnek annak vizsgálatához.

A munka hátralevő részei sok szempontból újat, többet visznek az eddig megszokott keretek közé.

A soron következő fejezet a „Társadalomtörténeti vizsgálatok” címet viseli. Ebben a következő témakörök szerint mutatja be a családot: rezidencia, anyagi kultúra, műveltség és anyanyelv, familiárisok. Ez a fejezet önmagában, a könyv többi részének ismerete nélkül is érthető.

A rezidenciáról írott rész a leghosszabb, ennek megfelelően számos hasznos ismerettel gyarapítja a nemesi és bárói rezidenciákról az eddigi szakirodalom által közölt ismereteket. A szerző ismét párhuzamok felállításával mutatja be a Korlátkői család sajátosságait, így megismerhetjük a Majtényiak, Forgácsok, Apponyiak, Coborok ilyen viszonyait is. A műveltség címet viselő alfejezetben talán az a legmeglepőbb, hogy a család több tagja is kitűnt műveltség tekintetében a kor hasonló helyzetű családjai közül, István a bécsi, ifjabb Osvát a pozsonyi egyetemet látogatta, az ő legidősebb fiának, Péternek a műveltségét a szerző forrásadatokkal támasztja alá, második fiát, Jánost a krakkói egyetemre írták be, emellett a család más tagjai is írástudók lehettek. A familiárisokról írott alfejezetben az olvasó a Korlátkői család familiárisainak példáiin keresztül képet kaphat a kismesek boldogulásának néhány lehetséges módjáról.

A könyv hátralevő bő száz oldalát a kiadós adatközlésnek szentelte a szerző.

A „Birtokok és jogigények adattára” című fejezet 39 oldalban megyéenként, azokon belül pedig településenkénti sorrendben mutatja be a Korlátköviek birtokaira vonatkozó adatokat abból az időszakból, amikor a család kezén voltak. Azok az olvasók, akiket elsősorban a család birtokperei érdekelnek, itt elégíthetik ki kíváncsiságukat, de az egyes települések és megyék története iránt érdeklődők is minden bizonnyal számos hasznos

információhoz jutnak: több mint száz birtok és település történetéhez találhatnak adatokat ebben a fejezetben. A mellékelt táblázat és három térkép tovább segíti az eligazodást.

Az „Oklevélfüggelék” tartalmazza a Korlátkövi család összes végrendeletét és eddig kiadatlan levelét, valamint néhány további – jelentősége vagy érdekessége okán felvett – oklevelet: összesen 23 latin nyelvű dokumentumot közöl a szerző. Ezt a részt leginkább a történettudományban is járatos, latinul is jól tudó olvasók forgathatják haszonnal, azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy az oklevelek tartalmához a latinul nem olvasók is hozzáférhetnek, mert a mellékletben közölt dokumentumok jelentős részének tartalmát összefoglalva megtalálhatjuk a főszöveg vagy a lábjegyzetek megfelelő helyein. Ki kell emelnünk továbbá, hogy a szerző munkáját következetes és korrekt oklevéltudományi gyakorlat jellemzi, a nyomtatásba való átvitel során nem vesznek el a középkori nyelvi-írásbeli sajátosságok, sem az akkor szokványos írásmódtól eltérő alakok.

Az „Itineráriumok” című fejezet a család nyolc férfitagjának biztosan megállapítható tartózkodási helyeit tartalmazza. Minthogy az igen széles forrásbázisból összeszedetett adatok lábjegyzetekkel gondosan és bőven el vannak látva, a felhasználónak nem fog gondot okozni ellenőrzésük.

A több mint 200 tételt tartalmazó, magyar és külföldi szakirodalmat, forrásközlést és tizenöt levéltár és levéltári állag anyagát felölelő irodalom és rövidítésjegyzék gondos történelmi munkáról tanúskodik. Természetesen nem hiányzik a felhasználó dolgát megkönnyítő hely- és névmutató, valamint a térképek és táblázatok indexe sem. Külön kiemelném a DF jelzetek konkordanciáját tartalmazó jegyzéket, mely alapján könnyen azonosítható a mai levéltári állag. A forrásközlő rész mellett ez még inkább használhatóvá teszi a munkát a szlovák kutatók

számára is. A kötet végén egy angol nyelvű összefoglalás is olvasható.

Hosszas, kritikus szemléletű tanulmányozás után egyetlen apró hiányosságra lettem figyelmes. A 2. táblázat az idősebb Osvát által viselt tisztségeket, és ezek időtartamát szemlélteti. Hasonló táblázat ifjabb Osvát és Péter tisztségeiről sem lett volna haszontalan. Akár olyan összefoglaló táblázatban is megoldható lett volna, amelyben a tisztségeket viselő Korlátköviék együtt szerepelnek. Ez kiegészíthető lett volna egy olyan táblázattal, amely egy másik komoly politikai súlyt képviselt család tagjait, és azok viselt tisztségeit tartalmazza, így egymáshoz viszonyítva is szemléletesebbé válna a családok hatalmi térnyerése.

A Korlátköviék című könyvvel az olvasó egy rendkívül értékes történelmi munkát tart a kezében, amely szintén olvastatja magát gördülékeny megfogalmazása révén. A szakkönyvekkel kapcsolatban gyakran megfigyelhető „szárazság” egyáltalán nem jellemző rá. A szerző munkáját a már említett alaposága mellett az is jellemzi, hogy nem bocsátkozik merész feltételezésekbe, ahol nem áll rendelkezésére elegendő adat, ott finom érzékkel halad a párhuzamok és valószínűségek mentén. A monográfia elkészítésébe fektetett hatalmas forrásgyűjtő-értelmező munka önmagában tiszteletet parancsol. Ha ehhez hozzávesszük, hogy módszertanát tekintve új szintet hoz a szakirodalomba, valamint azt, hogy forráskiadványként és adattárként is használható, két dolgot állapíthatunk meg. Az egyik, hogy munkamódszere követendő példa, könyve pedig megkerülhetetlen lesz a hasonló témában publikáló szerzők számára; a másik, hogy a családtörténet, a genealógia, a prozopográfia, de egyszerűen „csak” a tárgyalt korszak története iránt érdeklődő olvasónak érdemes helyet fenntartani e kötet számára.

Horogszegi Zoltán

Szirmay Gábor: Az ugocsai szirmai Szirmay család története.

Debrecen, 2007. 206 p. Ár nélkül

Régi Magyar Családok 7. Sorozatszerkesztő: Pozsonyi József

ISSN: 1588-7642; ISBN: 978-963-7218-59-0

A közelmúltban jelent meg a Hajdú Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának és a Tiszántúli Történelmi Társaság kiadása, a Régi magyar családok sorozat hetedik kötete. Az ugocsai szirmai Szirmay család történetét Szirmay Gábor foglalta össze, aki a már korábban meg-

jelent A szirmai és szirmabesnyői Szirmay család története című munka szerzője is egyúttal.

Nálunk, mint szerte a világon mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak a történelemben jelentős szerepet vivő famíliák számbavételének, az általuk őrzött párat-

lan történelmi ismeretanyag feltárásának, megőrzésének. E könyvek nélkül ma nagyon sok tudással lennénk szegényebbek. Többek között már csak bennük található meg számos, a történelem sodrásában elenyészett régi írott forrás ismeretanyaga is.

Különös fontosságot ad a tárgynak, hogy ezek a munkák a levéltári dokumentumok mellett a ma élő családtagok ismeretanyagát is feltárják, és egyúttal számba veszik legújabb kori sorsukat, történetüket is. Az elmúlt század gyakran létükben veszélyeztette történelmi családunkat. Így a mostani genealógiai munkák egyúttal a nehéz idők pusztítását követő számvetések is. Kit, hova vetett, tartott meg vagy pusztított el a történelem, hogyan élte meg a sorsát. Ennek a kérdésnek a tisztázása is adja a családtörténeti kutatások mai újjászületésének fontosságát, a jövőhöz erőt adó múlt feltárását.

A jelen kötet a második a Szirmayakkal foglalkozó munkák közül. Egyik feladatának a két Szirmay család közötti kapcsolat kérdésének teljes tisztázását, a pusztánévazonosság létének bizonyítását is feladatának tekintti. Első részében a történeten belül magának a családnév eredetének, címerének, a család felekezeti hovatartozásának vizsgálata mellett, a levéltári forrásokat és fellelhető régi genealógiai táblákat foglalja össze, veszi kritika alá. A családtörténettel foglalkozók számára mindennapi gondot jelent ezeknek a pontatlansága, esetenként tudatos manipulálása, aminek föltárása, tisztázása az egyik legnehezebb része a családtörténeti kutatásnak. Különösen azért, mert téves megállapításai számos esetben további kombinációk, levezetések alapjává váltak az idők során. Máskor a különösen a 19. században elkezdődött névmagyarosítások bonyolítják a helyzetet, amikor szá-

mosan kérvényezték történelmi családok neveit maguk számára, gyakran a régies írásmód, többek között az Y használatára is törekedve. Nem egy esetben egyébként maguk is tisztességet, rangot szerezve a megszerzett történelmi névnek. Jelen munka a tisztázás szándékával számba veszi ezeket az eseteket is.

A szerző külön figyelmet fordít a család talán legismertebb tagjának személyére, a magyar kultúrában igen jelentős helyet elfoglaló, 1747–1812 között élt Szirmay Antalra, akinek nagy szerepe volt a család régi levéltárának összegyűjtésében és rendszerezésében. Szirmay Antal sátoraljaújhelyi levéltárnokként, táblabíróként, vármegyei követként is maradandót alkotva számos tudományos munka szerzője is volt. Emlékét a nevével viselő társaságon kívül dombormű is őrzi.

A ma élő családtagok érthetően részletesebb történetét többek között a Szirmayak birtokviszonyainak vizsgálata követi, majd részletes genealógiai táblák segítik az olvasót rokonsági viszonyaik áttekintésében.

Az ugcocsi szirmai Szirmay család története a családtörténettel foglalkozók talán legfontosabb követelménye, a pontosság és hitelesség feltétlen tiszteletben tartása alapján született munka. Mind a családhoz kötődő igen sok információ, mind a szerző több évtizedes kutatásra támaszkodó alapos és részletes anyaggyűjtése révén fontos kézikönyv lehet nem csak a genealógia iránt érdeklődők, hanem a történelem szerelmesei számára is. Jelen építőköve annak a munkának, amivel régmúltunkról szóló ismereteink tárházát igyekszünk építeni magunk és utódaink számára.

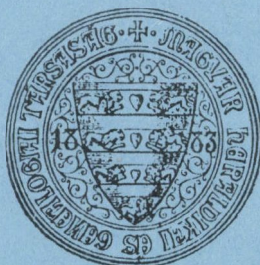
Szathmáry István

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

NYOLCVANADIK KÖTET
2007/4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMVII

E számunk szerzői

Benda Borbála, könyvtáros (MTA Irodalomtörténeti Könyvtár)

Halmágyi Pál dr., igazgató, történész (Móra Ferenc Múzeum, Makó)

Kralik Tamás, egyetemi hallgató (ELTE BTK)

Kulcsár Erzsébet dr., (Balogh Árpádné), főmunkatárs (ELTE BTK Történeti Könyvtára)

Mészáros Kálmán, tudományos munkatárs (Hadtörténeti Intézet)

Sallay Gergely Pál, muzeológus (Hadtörténeti Múzeum)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TURUL

LXXX. évfolyam

2007/4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Felelős vezető: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Benda Borbála: Az Erdődy család 17. századi genealógiája... ..	109
Mészáros Kálmán: A Bogát-Radvány nembeli Rákóczi család nemesi ágának történetéhez. I-II. rész.....	124

2. Kisebb rovatok

Gerics József műveinek biblioráfija (1992–2007) (összeáll.: Kulcsár Erzsébet).....	130
--	-----

3. Konferenciák, rendezvények

„Hadik és Nádasdy nyomdokain...” Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban (Sallay Gergely Pál)	132
Jogi kultúra – jogi tradíciók (Králik Tamás)	134

4. Könyvismertetés

Dreska Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára – Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae 1244–1398) (Ism.: Körmendi Tamás)	140
Gilicze János: A földéaki Návay család története. (Ism.: Halmágyi Pál)	141
Előfizetési felhívás 2008-ra.....	142
Szerzőink figyelmébe – Tájékoztató	143

AZ ERDŐDY CSALÁD 17. SZÁZADI GENEALÓGIÁJA¹

Az Erdődy család eddig nem került a történeti kutatás látókörébe, nem tartották fontosnak a család történetének, vagy akár csak genealógiájának elkészítését. Ennek oka talán ott keresendő, hogy a családban nem akadt olyan kiemelkedő személyiség mint az Esterházy, Zrínyi stb. családban. De nem jelentettek meg családi források gyűjteményét sem, mint ahogy ezt megtették a Csákyak, Károlyiak stb. esetén. Pedig az Erdődyek esetében – lévén a 16–17. század jelentős arisztokrata családjainak egyike – mind társadalom-, mind politikatörténeti szempontból érdekes lenne feltárni a család történetét.

Jelen tanulmány a monyorókeréki Erdődy család genealógiájának elkészítésével kapcsolatos kutatásaim összefoglalása. Bár ezek még csak részeredmények, amennyiben sok dátum és részlet továbbra is tisztázatlan, ám a családdal kapcsolatos számos téves adat tisztázása érdekében fontosnak tartom eredményem közzé tételét. Az alábbiakban leírandó adatok nagyobbik része saját levéltári kutatásaim eredménye, amelyet a bécsi Österreichisches Staatsarchiv részét képező Haus-, Hof- und Staatsarchivban, illetve a pozsonyi Slovenský Národný Archívban lévő Erdődy levéltárban végeztem. Ezeket különféle kiadott forrásgyűjteményekben, genealógiai vagy egyéb szakirodalmi munkákban található adatokkal egészítettem ki. Elvéve használtam Nagy Iván művét,² a horvát életrajzi lexikont³ és egy cseh genealógiai honlapot,⁴ de ilyenkor mindig hangsúlyozom, hogy az adott adat onnan származik, illetve hogy hitelessége bizonytalan. Nem foglalkozom az Erdődyek származásának, 16. század előtti történetének tisztázásával. Az Erdődy családfát csupán Erdődy II. Péter horvát bán két fiától, Erdődy Tamástól és Erdődy III. Pétertől, a 18. század elejéig kívánom részletesen tárgyalni.

Az Erdődy családnevet először II. Péter apja, I. Péter kezdte használni, előtte a családot leginkább a Bakócz néven ismerték. Így Erdődy II. Péter nagyapját még Bakócz

Miklósnak hívták. Bakócz Miklós a jelentős egyházi karriert befutott és hatalmas vagyont felhalmozó Bakócz Tamás (1442–1521) esztergomi érsek testvére volt. Bakócz Tamást tekintik a családi ősi vagyon megteremtőjének, aki II. Ulászló és II. Lajos királyoknál elérte, hogy birtokait unokaöccsei (Péter, István és Farkas) örökölhessék.

Erdődy I. Péter⁵ kapta a Vas vármegyei Körmenet, Vörösvárt, Vépet és Monyorókeréket, a Veszprém vármegyei Somlyót, a Kőrös vármegyei Monoszlót, Szarvaskót, Dián várát és a Varasd vármegyei Császárvárt a hozzájuk tartozó városokkal, falvakkal. István és Farkas pedig a Hont vármegyei Csábrág várát és a Bars vármegyei Bény mezővárost falvaival, pusztáival. E két Erdődy fiú örökös nélkül halt meg, és e birtokok házasság révén a Pálffyak birtokába kerültek.⁶ A Péter örökölte birtokok jelentős része a 16. század végére kikerült a család tulajdonából: a Vas vármegyei Vörösvárt más birtokokkal együtt (Monyorókerék várát, Katar castellumot és Páka várost tartozékaival) Erdődy Péter elcserélte Medve váráért és Rokonok castellumért Zrínyi Miklóssal. Vép is egy időre a Zrínyiek birtokába került. Később Somlyó várát zálogosította el Csóron Andrásnak, hogy visszavásárolhassa Vörösvárt.⁷ Körmenet először zálogba adták, majd végleg eladták. Monyorókerék és Vép 1613-ban a zálogterhek kifizetése és a birtokperек lezáródása⁸ után Erdődy Tamásnak (1558–1624) köszönhetően visszakertült a család birtokába, és ott is maradtak hosszú évszázadokon át. Császárvár végig Erdődy Péter ágának tulajdonában maradt: átépítették a várát, a 17. században családi rezidenciaként működő kastélyt építettek és egy ferences kolostort is alapítottak itt.

A család még Mohács előtt nyert grófi rangot II. Ulászlótól 1511-ben. 1565-ben Erdődy II. Péter és gyermekei (Tamás, Péter, Anna és Margit) megerősítették nyertek grófi rangjukban és német birodalmi grófságot is kaptak. A két fiút ez utóbbi rangjában 1580-ban ismét megerősítették.

A szakirodalom előszeretettel osztja az Erdődy családot két ágra: az ún. magyarországi és a horvátországi ágra. A két ág elválása a horvát lexikon szerint II. Péter fiainál következik be, és I. Tamástól eredezteti a magyarországi, III. Pétertől pedig a horvátországi ágat. E felosztásból azonban a család egyes tagjai kilógnak. Igaz ugyan, hogy III. Péter ága erősebben kötődött Horvátországhoz: ott éltek, többnyire ott élő családból választottak feleséget, és egymás között is gyakran horvátul leveleztek. Viszont a magyarországi ágak is több olyan tagja van, akik Horvátországban éltek, sőt horvát bánok is lettek. Ilyen volt például Erdődy Zsigmond horvát bán, de ide sorolhatjuk Erdődy Imrét is, aki többnyire Horvátországban élt (noha felesége ragaszkodott ahhoz, hogy őt nem kényszerítheti arra, hogy ott éljen!) és fiatalon meghalt fiát, aki ott katonáskodott. Erdődy Imrét a kortársak maguk is a horvátországi urak közé sorolták.⁹ Ezenkívül a magyarországi ág tagjai is gyakran jártak vagy éltek rövidebb-hosszabb ideig Horvátországban.

Erdődy Tamás (1558–1624) és gyermekei

A család Erdődy néven első kiemelkedő alakja Erdődy I. Tamás (I. Péter unokája) volt, akinek a nevéhez a horvát báni cím és katonai tettek mellett jelentős birtokgyarapodás is köthető. Tamást apja, II. Péter – aki „buzgó evangélikus volt”¹⁰ – protestáns szellemben nevelte. Feleségül is evangélikus vallású nőt vett: Ungnád Máriát, akivel a lakodalmat 1585-ben tartották. Mária Ungnád Kristóf (másként Keresztély) egri kapitány és horvát bán (1578–1584) egyetlen gyermekeként és örökösöként apja halála után nagy birtokokhoz juttatta az Erdődy családot, többek között ekkor került a család birtokába Szomolány és Jókő vára, amely ettől kezdve a család ezen ágának egyik központi birtoka lett. Feltehetőleg e birtokok jövedelme tette lehetővé, hogy rendeződjön a család anyagi helyzete és így, mint már említettük, Tamás szerezte vissza a század elején Monyorókeréket és Vepet. Ugyancsak e házasság révén került 1607-től a Varasd vármegyei főispáni cím is a család kezébe. Erdődy Tamás politikai pályájáról tudható, hogy 1584-től 1595-ig horvát bán volt (apósát követte e tisztségben). 1598-tól étekfogómesternek nevezték ki, mely tisztséget egészen 1603. november 19-ig viselte, amikor is tárnokmesteri kinevezést kapott.¹¹ 1607-ben grófi címet nyert, majd 1608-tól ismét horvát bán lett, hogy aztán 1615-ben ismét lemondjon róla és 1616-tól újból tárnokmester legyen.¹² Jeles katonaként is számon tartják, elsősorban horvát bánként a törökök ellen Horvátország védelmében vívott csatáiról nevezetes: 1593-ban Sziszeknél legyőzte

Hasszán boszniai pasa seregét, egy év múlva bevette Petrinja várát (e vár nem messze fekszik Hrasztelnicától, a családi birtoktól!). A családi birtokokon több építkezés is fűződik a nevéhez: 1603-ban ő építette Császárvár aljában a Novi Dvorinak (Újkastélynak) nevezett kastélyt, amely végig a 17. század folyamán a családtagok egyik kedvenc horvátországi tartózkodási helye maradt; 1615-ben pedig átépítette a vépi várat, kialakítva ezzel a mai, négyszögletes formáját. Erdődy Tamás sírfelirata szerint 1624. január 17-én halt meg 66 évesen.¹³

Erdődy Tamást, bár evangélikus nőt vett feleségül és gyerekeinek kezdetben evangélikus nevelőt tartottak, 1608-ban már a katolikusok között találjuk, miután Draskovits zágrábi püspök rávette az áttérésre.¹⁴ Ezután a protestáns vallás harcos ellenfeleként viselkedett.

Erdődy Tamás 1615-ben fiainak is juttatott birtokaiból és azok jövedelmeiből. Ekkor a Zágráb megyei Novi Dvorit és hrasztelniczai (Hrastelnica) várkastélyt és a Vas vármegyei Vörösvárt adta át nekik.¹⁵ Ebben az időpontban négy fia élt: István, Kristóf, János és Zsigmond. 1623-ban a még élő családtagok között felosztották a Zágráb vármegyei Szamobort is. Ekkor Kristótot már nem említik, mivel két évvel korábban elhalálozott.¹⁶ E felosztásnál viszont a még élő lányokat is felsorolják: Zsuzsannát, Annát és Erzsébetet. Erdődy Tamás hét gyermekéről biztosan tudjuk tehát, hogy megérték a felnőtt kort. E gyermekek mind Ungnád Máriától születtek, mivel a horvát bán csak egyszer nősült. Először tekintünk át, hogy mit tudunk a leányokról!

Erdődy Zsuzsa Thurzó Kristóf felesége volt, majd annak korai halála után özvegyeként élt tovább, nem ment újra férjhez. Thurzó Kristóf – Thurzó II. Elek fia és III. Szaniszló nádor testvére – ugyancsak evangélikus volt, és bár rövid ideig visszatért a katolikus hitre, evangélikusként halt meg. Házasságkötésük időpontját nem ismerjük. Thurzó Kristóf 1614. április 1-jén végrendelkezett és Nagy Iván szerint 1614. április 7-én halt meg 31 évesen.¹⁷ Az biztos, hogy Erdődy Zsuzsa 1617-ben már özvegy volt.¹⁸ Halálát Szinnyey József 1630-ra teszi, és azt állítja, hogy Szepesváralján tartott udvart. Más szakirodalom szerint viszont 1633-ig élt.¹⁹ Egy bizonyos, hogy a család még élő tagjai 1634. május 13-án osztották fel a ráeső birtokrészeket egymás közt. Nem tudunk arról, hogy gyerekük született volna.

Erdődy Anna Alaghy Menyhért felesége lett 1614. június 1-én Vitencz várában.²⁰ Alaghy Menyhért köznevesi családból származott, majd 1618. július 2-án – tehát négy évvel házassága után – a király bárói rangra emelte.²¹ Mivel e házassággal főúri rokonságot nyert, Alaghy Menyhért számára kitűnő lehetőség nyílt a politikai karrierre. Ezt az esélyt ki is használta, és egészen az ország-

bíróságig vitte. E tisztséget 1625. november 29-től 1631. június 15-én bekövetkezett haláláig töltötte be.²² Emellett felső-magyarországi főkapitány (1630–1631)²³ is volt. Illéssy János szerint Erdődy Anna valamikor 1634. novemberében halt meg, mivel június 30-án még „bizonyos szent helyre zárandokolt fogadalom okából.” viszont november 17-én a szepesi kamara már azt írja a királynak róla, hogy „a napokban hirtelen meghalt”.²⁴ Gyermek születéséről nem tudunk, és Alaghy Menyhértnek nem lévén örököse, vele kihalt a bekényi Alaghy család.

A legkisebb leányt, Erzsébetet, aki 1623-ban testvérei közül még egyedül volt hajadon, Moscon Józsefhez adták feleségül. Feltehetőleg ő az az Erdődy Erzsébet, aki Habsburg Anna, II. Mátyás magyar király és német-római császár feleségének az udvarhölgye volt 1613 és 1618 között.²⁵

Erdődy Tamás fiai közül kettő, István és János egyházi pályára lépett. A testvérek közül feltehetőleg István volt a legidősebb. Tanulmányairól annyit tudunk, hogy 1602-ben a grazi egyetemen retorikát tanult.²⁶ 1604. július 6-án a sienai egyetemre iratkozott be.²⁷ Egyházi pályája nem tekinthető kiemelkedően sikeresnek, amely talán azzal függhet össze, hogy elvesztette látását: apja 1606 novemberében kérvényezte, hogy mivel fia megvakult, engedjék, hogy lemondjon a szerémi püspökségről (ahová Rudolf 1604-ben nevezte ki, de Kelemen pápa utódai ezt nem ismerték el), és helyette Bolognában tanuló öccsét, Jánost nevezzék ki.²⁸ 1638. április 3-án halt meg.²⁹ Vagyonát még élő testvérci, Zsigmond és Erzsébet, illetve Kristóf gyerekei között osztották fel 1638. július 6-án.³⁰

Erdődy Péter fiai közül Erdődy János vitte a legtöbbre az egyházi pályán. Veress Endre az itáliai egyetemeken járt magyar tanulókról szóló munkájában idézi Erdődy Jánosnak a zágrábi székesegyházban lévő sírfeliratát, amely szerint 1626. augusztus 13-án, 37 éves korában halt meg.³¹ Ezek szerint 1589 körül született. Tanulmányairól annyi látszik bizonyosnak, hogy 1606-ban Bolognában tanult és – ahogy apja fogalmaz – „már a rendeket” is felvette.³² Az is biztos, hogy az 1033 vitatásra szánt tételt tartalmazó doktori munkáját 1610. április 10-én kelt, II. Mátyás királynak szóló ajánlólevéllel Pármában jelentette meg.³³ Doktorrá avatása után, 1610 május végén, egyik tanuló társa összegyűjtötte az őt köszöntő verseket, amely kiadvány viszont Bolognában jelent meg.³⁴ Itáliai tanulmányai után 1611-től Ingolstadtban tanult teológiát, ahol 1613-ban a kollégium rektora volt.³⁵

Hazatérte után néhány évvel, 1616-ban II. Mátyás egri püspökké nevezte ki, de nem kapta meg a pápai konfirmációt. 1617-ben királyi tanácsos lett. A szakirodalom szerint 1625 körül halt meg,³⁶ de ahogy említettük, a

zágrábi székesegyházban lévő sírfelirat szerint 1626. augusztus 13-án.³⁷

Erdődy Tamás másik két fia, Kristóf és Zsigmond megnősült, és inkább politikai pályán próbált érvényesülni. Kettőjük közül Zsigmond élt tovább, és ő követte apját a varasdi főispáni székben 1624-ben.³⁸ Tanulmányairól annyit tudunk, hogy 1610 és 1611 között Bécsben tanult, és nem könnyen sajátította el a latin nyelvet.³⁹ Apjához hasonlóan ő is volt horvát bán, de nem közvetlenül apja után, hanem 1627-től. Mindkét tisztséget haláláig, 1639 augusztusáig töltötte be. Rokona, Keglevich Péter naplójából arról is értesülhetünk, hogy bár 1625. április 29-én a törökök Kulpánál megverték az általa vezetett hadat, ő maga vitézül harcolt. Nem sérült meg, de a lovát kilőtték alóla. Keglevich egyébként úgy tudta, hogy 1628 októberében lett bán.⁴⁰ 1627-ben mint horvát bán tagja volt a magyar haditanácsnak.⁴¹

Azt is tudjuk róla, hogy a Császár vár közelében lévő, általa alapított klanjeci ferences kolostorban temették el.

Ami a családi életét illeti 1616. november 6-án nősült, Keglevich Annát (Keglevich János és Bay Zsuzsa leányát) véve feleségül.⁴² Nagy Iván szerint egy gyermekük született: Erdődy Tamás, nekünk viszont nincs róla semmi adatunk és létezésére nem találtunk forrást. Keglevich Anna halálának pontos időpontját nem tudjuk, de vagyonának hagyatéki leltára 1655-ben készült, vagyis ez előtt kellett elhunynia.⁴³

A másik fiú, Kristóf az előkelő Thurzó családból választott magának feleséget: Borbálát (1595–1651?), Thurzó György nádor és Czobor Erzsébet leányát. Esküvőjüket 1612. november 30-án tartották a Thurzók birtokolta Bicsén.⁴⁴ Payr Sándor szerint Kristóf kezdetben evangélikus volt, amit arra alapoz, hogy evangélikus családba nősült be. Azonban 1621. augusztus 27-én Nagyszombatban bekövetkező halála után az ottani káptalani nagytemplomba temették november 21-én.⁴⁵ 1623-ban öt élő gyermekéről tudunk: Imre, Ilona, György, Gábor és Erzsébet.⁴⁶ A felnőttkort azonban Ilona nem érte meg. Payr szerint Erdődy Kristóf anyósa, Czobor Erzsébet 1625-ben még evangélikus tanítót fogadott Gábor és György mellé. Pázmány hatására azonban felnőttként mindkettő katolizált.⁴⁷

Thurzó Borbála nyolcvévi özvegység után másodszor is férjhez ment, 1629. január 21-én Draskovits János felesége lett, akitől még négy gyermeke született: Borbála, János, Miklós és Johanna. Ez utóbbi Erdődy Miklós (?–1693) horvát bán első felesége lett, Borbála pedig annak testvéréé, Erdődy Farkasé. Thurzó Borbála 1651. augusztus 21-én végrendelkezett.

Erdődy Kristóf (1584–1621) gyermekei

Erdődy Tamás fiai közül tehát Kristófnak maradtak felnőtt leszármazottai. Három fia közül egy sem lépett egyházi pályára és mind megnősült: György Batthyány Erzsébetet, Imre Forgách Évát, Gábor előbb Pálffy Máriát, majd annak korai halála után Amadé Juditot vette feleségül. Erzsébet leányának pedig ismét a Keglevich családból választottak párt Keglevich Ferenc⁴⁸ személyében, aki Nagy Iván szerint Erdődy Zsigmond feleségének, Keglevich Annának volt a testvére.⁴⁹ A házasságot 1639. március 6-án kötötték meg.⁵⁰ Kapcsolatuk hamar válságba jutott: Keglevich Ferenc 1642-ben kérte az esztergomi bíróságot, hogy mivel a házasságot nem hálták el, nyilvánítsa azt semmisnek.⁵¹ A férj szerint „babona és tétemény” miatt nem tudtak házasságot élni. A házasságukat 1642. augusztus 29-én semmisnek nyilvánították.⁵² Az exférj 1653-ban készített végrendeletet,⁵³ Erdődy Erzsébet további sorsát nem ismerjük.

Erdődy Kristóf egy másik gyermekének, Imrének sem sikerült a házassága: Forgách Éva és ő egy időben külön is költöztek. A férfi 1650-ben hivatalos okiratban fogadta meg, hogy többé nem kényszeríti feleségét házasságra, hacsak annak (mármint Forgách Évának) nincs kedve hozzá; ezenkívül nem kényszeríti feleségét, hogy Horvátországban éljen, és ha Magyarországon vesz birtokot, oda mehet lakni. Egyetlen fia nevelését is a feleségére bízta.⁵⁴ Kapcsolatuk még 1655 novemberében sem rendeződött. Erre utal, hogy Forgách Éva ekkor kérvényezte, hogy tartassák be férjével a megegyezést.

Erdődy Imre viszonylag hosszú élete alatt nem futott be sem jelentős katonai, sem politikai pályát. Tanulmányairól annyit tudunk, hogy 1637-ben a nagyszombati jezsuita kollégium poetica classis osztályának hallgatója volt.⁵⁵ Politikai pályáját illetőleg tudjuk róla, hogy 1643-ban kamarás volt III. Ferdinánd udvarában és szeptember 1-jén 400 guldent kapott szolgálataiért,⁵⁶ 1647. február 28-án királyi tanácsossá nevezték ki,⁵⁷ 1679. augusztus 21-én pedig tárnokmesterré. 1682-ben átvette unokaöccsétől, I. Sándortól a varasdi főispáni címet, amelyet haláláig, 1690-ig viselt.

Erdődy Imre a történelemkönyvekbe leginkább horvátországi jobbágyaival való konfliktusával írta bele nevét. Az évekig elhúzódó, országos visszhangot kiváltó konfliktus 1653 júniusában kezdődött, amikor Száva menti birtokán jobbágyai megtagadták a robot és más szolgáltatásaik elvégzését. Fegyveresen is ellenálltak, megszállták Erdődy várát és legyőzték magánhadsergét. A jobbágyokhoz határőrök és más fegyveresek is csatlakoztak. A konfliktus végül vezetőjük, Nikola Babic elfogásával ért véget 1656 őszén.

Erdődy Imre 1680-ban, majd 1689. május 13-án írt végrendeletet. Ez utóbbi után nem sokkal, 1690-ben halt meg.⁵⁸ Felesége 1670. május 10-én végrendelezett, halálának pontos időpontját nem ismerjük.

Erdődy Gábor testvérével, Györggyel együtt a bécsi egyetemen tanult 1628–1629-ben.⁵⁹ Politikai pályája – feltehetőleg rövidebb életpályája miatt – testvérénél rövidebbnek mondható: 1637-ben császári kamarás II. Ferdinánd udvarában (Batthyány I. Ádámmal együtt),⁶⁰ 1642. február 12-től királyi tanácsos.⁶¹ 1649. november 23-tól haláláig, 1650 augusztusáig királyi főajtónálló.⁶² Kétszer nősült. Első feleségétől, Pálffy Máriától,⁶³ egy gyermeke született: Erdődy Zsuzsa Éva.⁶⁴ E felesége a második gyermekük születésébe halt bele 1643. március 18-án.⁶⁵ Második felesége, Amadé Judit házasságuk előtt rövid ideig Pálffy János, a nagy karriert befutott és gazdagságot szerző Pálffy II. Miklós fiának második felesége volt. Pálffy János valamikor 1646-ban halt meg,⁶⁶ tehát ez után következhetett az a házasság, amely ugyancsak rövid életűnek bizonyult, mivel Erdődy Gábor 1650. július 12-én meghalt.⁶⁷ Ez idő alatt három gyermekük született: György, Kristóf és Borbála.⁶⁸ Amadé Judit 1678. szeptember 23-án halt meg.⁶⁹

Erdődy I. György (1614–1663) bécsi tanulmányai végeztével Gábor öccsével (1628–1629)⁷⁰ utazgatott Európában, ahogy a főúri családok gyermekeinél ekkor elterjedt szokás volt, és 1636 júliusában tért haza „Galliából”.⁷¹ Másfél évre rá, 1638. február 14-én vette feleségül Batthyány Erzsébetet, Batthyány Ferenc és Poppel Éva leányát.⁷² Egyetlen gyermekük érte meg a felnőtt kort: Erdődy I. Sándor. Politikai pályáját illetőleg 1646. március 23-án nevezték ki királyi főkamarásnak, 1662. november 22-én pedig tárnokmesternek, amely tisztelet 1663-ban bekövetkezett haláláig töltötte be.⁷³ 1655-ben császári kamarás III. Ferdinánd udvarában.⁷⁴ Ő örökölte Erdődy Zsigmond halála után a varasdi főispáni széket, ahová 1639. szeptember 26-án iktatták be.⁷⁵

Erdődy Kristóf fiai közül kettő, György és Gábor gyermekei vitték tovább a család nevét. Ugyanis Imre egyetlen gyermeke, Ádám fiatalon, 22 évesen, két héttel házassága után, 1660. február 24-én életét vesztette egy török elleni küzdelemben.⁷⁶ Ádámról annyit tudunk még, hogy 1656-ig Bécsben tanult,⁷⁷ apja pedig 1661-ben itáliai utazásra szeretne volna küldeni fiát, aki azonban inkább itthon szeretett volna maradni és katonaként hazájáért szeretett volna harcolni.⁷⁸ A fiú akarata győzött, és Ádám ezután Petrinja várának kapitányaként szolgált.⁷⁹ Apjával mindig feszült volt a viszonya, ami összefügghetett azzal, hogy anyja nevelte és apjának – legalábbis Forgách Éva szerint – elég nehéz természete volt. 1660-ban például Lippay György

esztergomi érsek békített közöttük, ahogy ez kiderül a főpap Erdődy Imrénének írt leveléből.⁸⁰

Erdődy Imre a katonai szolgálatot vállaló fia megélhetésének biztosítására három jószág, Jászka (Jászkabraszka), Lipócz és Novigrad (Szávaújvár) jövedelmét engedte át. Ez azonban nem biztosított igényeinek megfelelő jövedelmet, ennek következtében jelentős adósságot halmozott fel. Pénztelenségét jól jellemzi, hogy 1668. február 4-én Nagysároson lezajlott lakodalmának minden költségét felesége, Rákóczi Erzsébet viselte, sőt még esküvői ruháinak megvásárlásához is ő adott kölcsönt. Halála után Rákóczi Erzsébet évekig pereskedett volt apósával, hogy térítse meg a lakodalmi költségek egy részét, ahogy ígérte, illetve térítse meg fia adósságait.

Erdődy György (1614–1664) gyermekei és unokái

Erdődy Györgynek egy felnőttkort megért fiáról tudunk: Erdődy I. Sándorról. Sándor 1644-ben született és 1681-ben halt meg. 1658-ban a gráci egyetemen volt syntaxistista,⁸¹ 1662-ben pedig Sienában találjuk.⁸² Három évvel később, 1665. január 14-én már itthon élt: ekkor nevezték ki ugyanis varasdi főispánnak. Családot újabb három év elteltével alapított: 1668. november 12-én feleségül vette Csáky Krisztinát (1654–1723), Csáky István és Lónyay Margit leányát.⁸³ Feltehetőleg Vép volt egyik kedvenc rezidenciája, legalábbis erre utal, hogy egyrészt itt született fia, másrészt 1675-ben újjáépítette a várkastélyt, hogy jobban megfeleljen a korszak kényelmi igényeinek. Négy gyermekük érte meg a felnőttkort: II. Sándor, Margit, Julianna és Erzsébet. 1681-ben halt meg, ebből az évből való halotti beszéde is. Nagyszombatban temették el.⁸⁴

Felesége, Csáky Krisztina tizennégy évi özvegység után, negyvenegy évesen 1695-ben újra férjhez ment, Bercsényi Miklós felesége lett. A lakodalmat Vépen, vagyis Erdődy-birtokon tartották. Csáky Krisztina követte a Rákóczi-szabadságharcban aktívan részt vevő férjét a száműzetésébe, és 1723. április 25-én halt meg Rodostóban.

Erdődy I. Sándor egyetlen fia, II. Sándor 1670. december 14-én született (mint már említettük) Vépen.⁸⁵ 1687-ben apjához hasonlóan a grazi egyetemen tanult, egy 1687-es adat szerint abban az évben a poétikai osztályban.⁸⁶ Ő volt a családban a második, aki viselte a vasi főispáni tiszteletet: 1703. szeptember 26-án iktatták be, és haláláig, 1728-ig bírta. 1709. december 24-én kamaraelnökké nevezték ki. E tisztséget 1718. október 1-jéig töltötte be. Leánytestvérei közül Margit Draskovits Pál-

hoz ment feleségül 1690. január 15-én.⁸⁷ Draskovits Pál – Draskovits Miklós országbíró és Nádasdy Krisztina fia – 1686. február 9-én tartotta meg nyilvános vitáját a nagyszombati egyetemen.⁸⁸ Gyászbeszéde szerint 1668. június 7-én született és 1693. június 5-én halt meg.⁸⁹ Ifjabb Erdődy Sándor másik leánytestvére, Julianna Esterházy Antal felesége lett 1695-ben. 1696. december 28-án hunyt el, temetése 1697. január 24-én volt.⁹⁰ Harmadik testvére, Erzsébet 1694-ben Nagyszombatban belépett a klarisszákhöz.⁹¹

Erdődy Gábor (1615–1650) gyermekei

Erdődy Gábor fiai is Bécsben tanultak a Zrínyi, Esterházy és Csáky család gyerekeinek társaságában (1666 és 1668 között). Erről praceptoruk, Bella Péter leveleiből értesülünk. Tőle tudjuk azt is, hogy az előbb említett családok gyermekeivel gyakran összejártak.⁹² A két fiú közül az idősebbik, II. György feltehetőleg 1647 körül születhetett.⁹³ Bécsi tanulmányai befejezése után nem sokkal, huszonkét évesen már megnősült. 1670. január 28-án feleségül vette Rákóczi Erzsébetet, néhai unokatestvére, Erdődy Ádám özvegyét. E házasságot nagybátyja (Erdődy Imre, Ádám apja) és annak felesége (Forgách Éva) is erősen szorgalmazta, így ugyanis az Erdődy család birtokában maradhatott Rákóczi Erzsébet jelentős vagyona. Rákóczi Erzsébet⁹⁴ számos jól jövedelmező birtok egyetlen örököse volt, melyek jó része Észak-Kelet-Magyarországon, főleg Sáros vármegyében feküdtek. A makovicai, sárosi, zborói, mádi, rosályi⁹⁵, klastromi, szerencsi és zombori, kistapolcsányi (ehhez tartozott Hrussov vára is) és ónodi jószág a nagymihályi jószág⁹⁶ portiójával együtt évente becslés szerint 46.354 forintot jövedelmezett.⁹⁷ Erdődy II. György sokat nyert e házassággal, még akkor is, ha felesége egy idő után arra törekedett, hogy az általa a házasságba hozott birtokokból származó jövedelmek felett csak ő saját maga rendelkezessen, kizárva férjét annak szabad felhasználásából. A Rákóczi szabadságharc idején pedig a király hűségén maradványra el is vesztették e jövedelmeket, amikor a kurucok elfoglalták és felprédálták e birtokokat. Politikai pályája alakulásában, vagyis hogy 1704. január 19-én az ország második legfontosabb tisztségére, országbíróvá nevezték ki,⁹⁸ fontos szerepet játszhatott, hogy gyakran és hosszasan tartózkodhatott Bécsben, ahol rendelkezésére állt a Rákócziak bécsi háza. Az országbírói tisztség elnyeréséig a következőképpen alakult pályafutása: 1679. augusztus 21-től 1691. október 31-ig (amikor főlovászmesternek nevezték ki) királyi főkamárás volt.

Főlovászmestersége 1693. április 7-én ért véget, amikor tárnokmester lett. Tárnokmestersége pedig országbíróvá való kinevezéséig tartott, tehát 1704. január 19-ig. Ezenkívül 1675. július 9-től ő töltötte be az árvai királyi javak igazgatójának tisztét is.⁹⁹ Ezzel összefüggésben 1676-tól árvai főispán lett. Több más főispáni címet is viselt: 1686-tól haláláig barsi, 1688-tól sárosi főispán volt.

Gyermeük nem született. Miután Erzsébet 1707. november 8-án meghalt, a Rákóczi-birtokokat férje örökölte. Mivel Erdődy II. György (Jakusich Teréziával kötött) második házasságából sem született gyermeke, így ezeket a birtokokat Kristóf leszármazottai örökölték tovább.

Erdődy Kristóf (1649–1704) politikai pályája is ígéretesen alakult: 1680. január 5-től koronaőr, 1690 augusztus 1-től étekgógmester, 1684. május 6-tól pedig 1704. március 23-án bekövetkezett haláláig kamaraelnök volt¹⁰⁰. Feleségét, Pálffy Mária Zsuzsannát Pálffy Miklós és Harrach Mária Eleonóra leányát¹⁰¹ 1672. május 29-én vette el Vöröskőn. Őt felnőtt kort megért fiúgyermekük született: III. György Lipót, Gábor Antal, László Ádám, Imre és József. Nagy Iván két leánygyermekről is megemlékezik: Teréziáról és Katalinról.¹⁰² Valóban léteztett ebben az időszakban egy Erdődy Terézia, aki Zichy II. Ádám felesége volt, de arról eddig nem sikerült megbizonyosodnunk, hogy valóban Erdődy Kristóf gyermeke volt-e.¹⁰³ 1704-ben¹⁰⁴ bekövetkezett halálakor gyermekei – a legidősebbet leszámítva – még nem voltak nagykorúak és testvére, Erdődy II. György gyámsága alá kerültek. Gábor Antal egy levélben maga kérte, hogy nagybátyja vállalja a gyámságot¹⁰⁵ és László Ádámmal együtt leveleikben apjuknak szólították őt.¹⁰⁶

Erdődy Gábor első házasságából származó leánya Erdődy Zsuzsa Éva kétszer ment férjhez: első férjétől, Lippay Jánostól egy fia, Miklós maradt, második férje Pálffy Tamás volt.¹⁰⁷ Erdődy Gábor második házasságából való leánya, Borbála Czobor Ádám felesége lett. Czobor Ádám jelentős katonai karriert futott be: tábornokként ő szervezte meg I. Lipót utasítására 1688-ban az első reguláris huszárezredet saját huszárcsapatából. 1691-ben halt meg. Czobor Ádám gyermekei (Márk, Krisztina, Teréz, Éva és Angelika)¹⁰⁸ egyike, Teréz Pálffy János nádor felesége lett 1687. október 4-én. Pálffy János testvére volt Pálffy Máriának, Erdődy Kristóf feleségének.

Erdődy Kristóf (1649–1704) gyermekei

Ez az ág Erdődy Kristóf gyerekei által folytatódott. Ezen az ágon ebben a generációban találkozunk ismét jelentős egyházi karrierekkel, nevezetesen Erdődy László

Ádám és Erdődy Gábor Antal személyében. Mindketten a római Collegium Germanicum-Hungaricumban tanultak, és ott teológiai oklevelet szereztek. Az idősebb, László Ádám 1679. szeptember 29-én született¹⁰⁹ és 1736. május 12-én halt meg. Tanulmányait Pozsonyban kezdte, ahol retorikát tanult, majd 1694 és 1696 között a bécsi egyetemen folytatott filozófiai tanulmányokat. Végül 1698. október 28-án iratkozott be az említett római intézménybe. A második évtől teológiát tanult, amelyből 1701-ben doktorált.¹¹⁰ Hazatérve, 1706-tól nyitrai püspök lett, 1720-tól alkancellár, majd 1725. február 14-től kanonok.¹¹¹ 1736. május 12-én halt meg.

Gábor Antal is Pozsonyban kezdte tanulmányait, majd Nagyszombatban folytatta, ahol filozófiát és egy év teológiát tanult. 1702-ben szerezte meg a filozófia doktora címet.¹¹² 1703. november 16-tól lett a római intézmény hallgatója.¹¹³ 1706. április 19-én szubdiakonusként távozott az iskolából, majd a teológia doktora lett. 1708. december 31-én a győri, 1711. október 31-én az esztergomi kanonokságot nyerte el. 1711. október 31-től esztergomi nagyprepost lett, 1715. január 15-én pedig egri püspökké szentelték. 1744. szeptember 26-án halt meg.¹¹⁴

A két legkisebb fiúról, az 1684, illetve 1685 körül született Józsefről és Imréről¹¹⁵ nem sokat tudunk. Tanulmányaikról csupán annyit, hogy nagybátyjuk, Erdődy II. György őket is Bécsbe akarta küldeni tanulni.¹¹⁶ Az is biztos, hogy József 1708 januárjában Rómában tanult, de nem nagy szorgalommal.¹¹⁷ Nem tudunk arról, hogy a Collegium Germanicum-Hungaricumba beiratkozott volna és azt sem, hogy meddig maradt. Nagy Iván szerint katonai pályára lépett és 1723-ban halt meg.¹¹⁸

A legidősebb fiú, III. György Lipót politikai pályája a következő módon alakult: 1720. május 16-tól 1748-ig kamaraelnök,¹¹⁹ 1730. április 18-tól ugyancsak 1748-ig koronaőr¹²⁰ volt. 1748. május 13-án kinevezték országbírónak, mely tisztségét 1759. július 18-ig, haláláig töltötte be.¹²¹ Feleségül Esterházy Pál nádor leányát, Teréziát választotta.

A horvátországi ág

Erdődy Péter (?–1613) gyermekei

A horvátországi ág Erdődy II. Péter másik fiától, III. Pétertől származik. Erdődy III. Péter Stubenberg Zsuzsannát vette feleségül.¹²² Pethő Gergely Krónikája szerint 1613. február 27-én halt meg.¹²³ 1618-ban hét gyermekük élt: Péter, Farkas, Miklós, Tamás, Simon, Ferenc és Bálint.¹²⁴ Nagy Iván viszont két leányt is megemlít: Borbálát¹²⁵ és Máriát. Mindketten valóban léteztek: Er-

dődy Mária¹²⁴ Keglevich István felesége volt és 1655-ben végrendekezett. Ő is elvált férjétől – 1640. március 31-én Zágrábban elválasztották férjétől, ahogy ezt Keglevich Péter feljegyezte naplójában.¹²⁷ Erdődy Borbála 1611. szeptember 11-én Ráttkay Péter (apja Ráttkay János, anyja Konzsky Anna) felesége lett.¹²⁸ Ráttkay Péter az 1539-ben bárói címet kapó Ráttkay család¹²⁹ leszármazottja volt. E horvátországi család majd csupán 1687-ben nyeri el a grófi címet, és az Erdődy családhoz képest jelentéktlenebb szerepet játszott Horvátország történetében. A család talán legismertebb tagja Ráttkay György (1612–1666), zágrábi kanonok történeti munkája¹³⁰ és botránys magánélete révén vált ismertté. Ráttkay György nagybátyja volt Ráttkay Péternek. A Ráttkayak és az Erdődyek később megint házassági kapcsolatra léptek egymással: Ráttkay Péter testvérének Gáspárnak az unokája, Zsigmond Erdődy Katalint vette feleségül.

Erdődy Tamás fiai közül Farkasnak maradtak fenn leszármazottai és vitték tovább ezt az ágat. Erdődy Farkas 1618. június 10-én vette feleségül Thuróczy Borbálát, Thuróczy Benedek és Ráttkay Zsuzsa leányát.¹³¹ A jelentős horvátországi családnak számító Thuróczyak legjelentősebb tagja volt Benedek, aki 1615 és 1616 között a horvát báni tisztet is betöltötte. Erdődy Farkas, illetve felesége halálának időpontját nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy felesége 1649-ben írt végrendeletet.¹³² Nagy Iván Erdődy Farkas négy gyermekéről tud: ifjabb Farkasról, Györgyről, Miklósról és Katalinról.¹³³

Erdődy III. Péter egy másik fia, Bálint evangélikus és nem horvátországi nőt vett feleségül: Révay Zsófiát, Révay Péter koronaőr leányát (gróf Nádasdy Pálné húgát).¹³⁴ Az esküvőt valamikor Zsófia anyjának temetése (1624. április 24.) után és 1628 októbere előtt tartották.¹³⁵ Erdődy Bálint halálának időpontját nem ismerjük, de felesége 1648-ban már özvegy volt és Monyorókeréken élt buzgónak tartott evangélikusként.¹³⁶

Péter többi fiáról csak szórványos adataink vannak: Simon nevű fiáról annyit tudunk, hogy 1622-ben a grazi Nova Schola hallgatója¹³⁷ és 1640-ben még élt.¹³⁸ Nagy Iván és a horvát lexikon is úgy tudja, hogy született egy fia, II. Zsigmond. Mi erre még nem találtunk adatot. Miklósról annyit tudunk, hogy feltehetőleg ő írta Erdődy Tamásnak – vagyis ebben az esetben unokatestvérének – a leveleket Radokovórról 1628. május 28. és 1630. november 6. között.¹³⁹ A többi fiúról a horvát lexikon révén tudunk néhány adatot. Eszerint IV. Péter Gregorijanec Annamáriát vette feleségül és 1659-ben halt meg. III. Tamás 1669-ben halt meg. I. Ferenc pedig 1631. május 4-én.¹⁴⁰ Ez utóbbi Nagy Iván szerint a jáki Szent-György bencés monostor apátja volt 1627-ben.¹⁴¹

Erdődy Farkas fiai közül az ifjabb Farkas Batthyány I. Ádám udvarában élt főrangú familiárisként 1642-ben.¹⁴² 1645. szeptember 17-én feleségül vette Draskovits Borbálát, Draskovits János és Thurzó Borbála leányát Klenovnikon.¹⁴³ Valamikor 1647. május 21. előtt halt meg egy törökkel vívott küzdelemben.¹⁴⁴ Özvegyét Czobor Bálint vette el 1652. január 12-én.¹⁴⁵

Farkas másik fia, György a Keglevich családból választott feleséget: 1652. június 2-án tartotta lakodalmát Keglevich Erzsébettel.¹⁴⁶ Három gyermekükről tudunk: V. Péterről, II. Ferencről és Krisztináról.¹⁴⁷ A két fiú Grazban tanult: Péter 1664-ben grammatikát tanult itt,¹⁴⁸ majd a bolognai egyetemre járt, ahonnan 1670-ben távozott.¹⁴⁹ Erdődy Ferenc 1668-tól volt a gráci egyetem hallgatója.¹⁵⁰ E fiúknak nem maradt utódok.

Farkas harmadik fia, Miklós 1670 és 1693 között horvát bán volt. I. Lipót 1670. március 29-én nevezte ki báni helytartónak, majd 1680. április 10-én lett valódi horvát bán, és ekkor iktatták be ünnepélyesen ebbe a méltóságba. Leginkább hadvezéri képességeiről ismert: 1686-ban ott volt Buda visszavételénél és Dubicánál, egy évvel később pedig Kosztajnicánál verte meg a törököket és győzedelmes harcok után visszahódította a mai Szlavóniát a törököktől. 1693. június 7-én halt meg Aranyosmaróton.¹⁵¹ Feltehetőleg hosszabb időt töltött a bécsi udvarban, legalábbis erre utal, hogy 1655-ben IV. Ferdinánd kamarása volt.¹⁵²

Kétszer nőtült: először Draskovits Johanna Máriát – Draskovits Borbálának (testvére, Erdődy Farkas felesége) húgát, Draskovits János horvát bán és Thurzó Borbála leányát – vette feleségül 1653. február 19-én,¹⁵³ másodsor Gallenberg Rosina Isabellát¹⁵⁴ valamikor 1686 decembere körül.¹⁵⁵ Három gyerekéről tudunk: V. Tamásról, IV. Miklósról és Borbáláról.¹⁵⁶ Özvegye később Batthyány Zsigmondhoz ment feleségül. Ekkor már csak Miklós és Borbála élt, és a felettük való gyámság jogáról évekig pereskedtek egymással Batthyány Zsigmond és felesége, illetve Erdődy György és felesége. Végül 1695. október 30-án Erdődy György kapta meg a tutorságot.¹⁵⁷ Legifjabb Erdődy Miklóst Erdődy György fiaként szerette, Graczban taníttatta, ahol 1706-ban súlyos betegségben, 13 évesen meghalt.¹⁵⁸ Halála után leánytestvére lett az örökös az apja végrendelete alapján, ezért Batthyány Zsigmond magának követelte a leány örökségének kezelési jogát, amit meg is kapott. A leány további sorsát nem ismerjük.

Összegzés

A 17. században és a 18. század elején élt Erdődyekről szerzett ismereteink továbbra is hézagosságok. Eddigi kutatásaink alapján mégis megkockáztathatunk néhány észrevételt velük kapcsolatban.

Először tekintsük át, amit iskolai tanulmányaikról tudunk. A korabeli nemesség a 16. század második felétől már egyre inkább fiaik nevelésének fontos részének tartotta az iskolai képzést. Ez azt jelentette, hogy az udvaraikba felfogadott tanítók mellett, bizonyos kor elérése után, különféle iskolákba is elküldték tanulni fiaikat. Ezenkívül fontosnak tekintették, hogy rövidebb-hosszabb idejű külföldi utazást – mai szóhasználatlaltal úgy is mondhatnánk: külföldi tanulmányutat – tegyenek. A nemesi gondolkodás ilyen formán való alakulása alól az Erdődyek sem jelentettek kivételt. Ha közelebbről vizsgáljuk a tanulmányaikra vonatkozó adatokat, megállapíthatjuk, hogy törekedtek arra, hogy minden fiúgyermek eljusson valamilyen gimnáziumba, és ott legalább egy-két osztályt elvégezzon. Többnyire a bécsi és grazi egyetem középiskolai osztályaiba küldték az ifjakat, ahol néhány év alatt kiderült, hogy érdemes-e tovább taníttatni és (jellemzően) egyházi pályára irányítani őket, vagy inkább hazahívták őket, hogy a családi birtokokon gazdálkodjanak, vagy valamilyen politikai vagy katonai pályára irányították őket. Az itt tárgyalt generációk közül az elsőben Erdődy János volt az, aki tovább tanult itáliai és németországi egyetemeken, ledoktorált és hazatérve elindult az egyházi pályán. Talán ha tovább él, az egri püspöki címnél is magasabbra juthatott volna. Egyházi karriert majd csak a Jánost követő harmadik nemzedékben futottak be Erdődyek, akik ugyancsak Itáliában tanultak, de már Rómában. A köztes generációkra inkább az jellemző, hogy néhány évet Bécsben vagy Grazban tanultak, majd különféle udvari tisztséget szereztek és a politikai pályán próbáltak érvényesülni.

Itt két még alaposabban feltárandó terület van. Az egyik az Erdődyek kapcsolata a Habsburg-udvarral. Tudjuk, hogy a család arra törekedett, hogy valamelyik tagja a Habsburg-udvarban szolgáljon, vagy ott legyen a közelében és képviselje a család érdekeit. Vannak ugyan szórványos adataink egy-egy évből, hogy éppen ki szolgált ott,¹⁵⁷ de fontos lenne tudni, hogy mennyire volt folyamatos a jelenlétük, vagyis, hogy mettől meddig és milyen szolgáltatásokat vállalt ott egy-egy családtag. A másik feltárandó terület a külföldi tanulmányutak kérdése: feltételezésünk szerint a családi levelezés alapos áttanulmányozása után több adatot fogunk találni arra, hogy amikor megtehették, akkor az Erdődy ifjak is utazgattak

valamelyik európai országban. E feltételezésre például Erdődy Gábor Antal nagybátyjának írt levele ad okot. E levelében ugyanis a már felnőtt korú férfi kiszámolja, hogy két öccsének, Józsefnek és Imrének a külföldi útjára legalább hétezer forintra lenne szükség, és szerinte ezt akkor (1704 decemberében) a család nem tudja összeadni.¹⁵⁸ De arra is láttunk már példát (Erdődy Ádám esetében), hogy nem a pénz vagy az atyai elhatározás hiányzott, hanem a tanulásra küldendő ifjú kedve.

A másik kutatásra érdemesnek látszó kérdéskör, hogy mennyire volt jellemző, hogy az Erdődy családhoz tartozó ifjak más főúri családnál szolgáltak. Egy adatunk van erről, de mivel Batthyány I. Ádám udvarát leszámítva semmilyen más főúri udvarról nem maradt fenn részletes leírás az udvarban élőkről, így egyáltalán nem bizonyos, hogy kivételes esetnek tekinthető, hogy egy Erdődy egy másik főúri család udvarában szolgált. Ugyanis egy főúri udvarban szolgálva az udvari élet szabályait, viselkedési normákat, a katonai életre való felkészülést lehetett elsajátítani. Ezenkívül életre szóló kapcsolatokat, kapcsolatrendszereket lehetett kiépíteni.

Az Erdődyek egy része, elsősorban a horvátországi ág tagjai, szívesen választották a katonai pályát. Mint horvátországi birtokokkal rendelkező család, több tagja jutott el a horvát báni pozícióig, amely jelentős politikai és egyben katonai karriernek számított a korszakban, mivel a horvát bánoknak mindig fontos hadvezéri szerepet is vállalniuk kellett. Meglepő, hogy a horvát báni tisztség birtokosai között a horvátországi ágak csupán egyik tagja – név szerint Erdődy Miklós – található, miközben a magyarországi ágból kettő (Erdődy Tamás és fia, Zsigmond).

Nézzük meg mennyire érvényesült politikai téren a család. Először is milyen arányban nevezték ki a család tagjait udvari tisztségekre. Bár korszakunkban nem létezett valóságos magyar királyi udvar, mivel sem az ország felett uralkodó Habsburg-udvar, sem az erdélyi fejedelmeké nem tekinthető magyar királyi udvarnak, a Habsburgok a középkori hagyományoknak megfelelően nevezték ki főurakat udvari méltóságokra. E méltóságok viselői elsősorban a pozsonyi királykoronázásokon gyakorolhatták tisztüket.¹⁵⁹ Az étekgófogómesterek között két Erdődy fordul elő,¹⁶⁰ a főajtónállók között egy,¹⁶¹ a főkamarasok között – ahol összesen tizenegy nevet találunk a 17. század alatt – szintén kettő.¹⁶² Főlovászmester Erdődy Péter volt még a 16. század első felében (1545–1553), majd Erdődy II. György 1691 és 1693 között. A méltóságok rangsorában talán harmadiknak tekinthető tárnokmesterséget négy Erdődy is kiérdemelte, amely egyetlen más családra sem jellemző (Erdődy Tamás, I.

György, Imre és II. György). A fenti méltóságokat kizárólag a magyarországi ág tagjai viselték. A korszakban főnemcek által elérhető két legjelentősebb méltóság az országbíró és a nádor volt. Az előbbiek között olyan előkelő magyar családok tagjait találjuk mint Báthori, Nádasdi (kétszer), Drugeth (homonnai), Esterházy, Rákóczi. E fontos tisztséget csak a 18. század elején, a láthatólag kitűnő udvari kapcsolatokkal rendelkező Erdődy II. Györgynek sikerült megszereznie. Nádorságig viszont már egyetlen Erdődy sem jutott el. Erdődy Miklós horvát bán személyében volt olyan Erdődy, akit jelöltek e posztra, de csupán azért, hogy meglegyen a két katolikus jelölt, hiszen egyértelmű volt, hogy Esterházy Pált választják nádorrá az 1684-es választáson. Tehát az Erdődyek azok közé az arisztokrata családok közé tartoztak, akiknek jelentős számú családtagja viselt udvari tisztségeket, de egy-két kivételtől eltekintve nem jutottak el a legmagasabb méltóságokig.

Ami az Erdődyek vallási hovatartozását illeti, a 17. század elején vegyes képet kapunk, később viszont egyértelműen katolikus volt az egész család. Erdődy II. Péter, akitől kétfelé ágazik a családfa, evangélikus hitű volt. Két gyermeke közül Tamás katolizál (a másik vallását nem ismerjük), és gyermekei is e hitben éltek le életüket (kettő katolikus papi tisztséget tölt be!). Bár az evangélikus Thurzó családba házasodó Kristóf feltehetőleg házasságakor még maga is evangélikus hitben élt, halálakor már katolikus volt. Anyósa, Czobor Erzsébet halála után próbálta e családot az evangélikus hitben megtartani, és ezért két fiúunokája, Gábor és György mellé evangélikus nevelőt fogadott, azonban felnőttként mindkét fiú katolizált. A horvátországi ágon is található olyan családtag, akiről tudjuk, hogy evangélikus volt: nevezetesen Erdődy Bálint, akinek halála után özvegye, Révay Zsófia igyekezte megőrizni e hitet Monoszlón.

Az Erdődy család házasságai a többi főúri családéhoz hasonló jellegzetességeket mutatnak. Így egyrészt kötöttek házasságot azonos rangú családokkal, másrészt alacsonyabb, bárói ranggal rendelkezőkkel. Az azonos rangú családokkal kötött házasságok esetén az Erdődyeknél is előfordul, hogy egy-egy családdal többször is kapcsolatba léptek, elsősorban a rokoni kapcsolat erősítése céljából. A horvátországi ágon a Draskovits családdal kötött házasságok ilyenek. Erdődy Farkas (Erdődy III. Péter fia) két fia, Farkas és Miklós a nádorságig emelkedő Draskovits János két leányát, Borbálát, illetve Johannát vette feleségül. Az előbbi esküvőt még a nádor életében tartották, az utóbbit pedig már halála (1648) után, 1652-ben. A második házasságra feltételezésünk szerint Farkas korai,

házasságkötése után két évvel bekövetkező halála miatt került sor, vagyis hogy a korán véget érő, gyermektelen házasság után megint szoros rokoni kapcsolatra lépjenek. Draskovits János családja egyik legkiemelkedőbb tagja volt, aki bátyjával (Miklóssal) és unokatestvérével (Gáspárral) együtt megszerezte a grófi rangot, és a nádori cím elnyerése (1646) előtt horvát bán is volt. Felesége, Thurzó Borbála a magyarországi ágból származó Erdődy Kristóf első felesége volt. Erdődy Kristóf gyermekei anyjuk révén féltestvérei voltak Draskovits János gyerekeinek. Így a két család között ezen a ponton is rokonság volt már a két házasság idején is. Nem tekinthető véletlennek, hogy a horvátországi ágból éppen Miklós, Draskovits János veje jutott a legnagyobb rangra, horvát báni tisztségbe. A 18. század elején ismét kötötték egy Erdődy-Draskovits házasság: Draskovits János és Thurzó Borbála egyik unokája, Pál Erdődy Margitot, Erdődy Kristóf és Thurzó Borbála dédunokáját vette feleségül.

A magyarországi ágat, illetőleg a Pálffy és Thurzó család az, amellyel többször kötöttek házasságot. A Pálffy családdal kötött rokoni kapcsolatok a Draskovitsékkal kötöttekhez hasonló, amennyiben itt is a két család egy-egy ága erősítette meg többszöri házassággal a rokoni szövetséget. A Pálffy család még a 16. századból eredeztethetően rokon az Erdődyekkel. Pálffy Pál Bakócz Klárát, Bakócz Tamásnak az unokahúgát vette házastársul, és ettől kezdve használták a Pálffyak az erdői előnevet. A vizsgált időszakban az Erdődyek közül Erdődy Gábor vett el először Pálffy leányt, méghozzá Pálffy Miklós és Fugger Mária unokáját (Pálffy István és Harrach Mária Eleonóra leányát), Máriát. Első felesége korai halála után Amadé Juditot vette nőül. Második felesége előző férje Pálffy János volt, aki első feleségének a nagybátyja volt. De itt nem ért véget a két család összefonódása: Erdődy Gábor Amadé Judittól származó fia, Kristóf Pálffy Mária Zsuzsannát vette feleségül. Ennek a Pálffy Mária Zsuzsannának Pálffy Miklós, Erdődy Gábor első feleségének testvére volt az apja. Tehát itt is szoros családon belül választották többször is egymást. E két házassággal a Pálffyak igen befolyásos ágával kerültek rokonságba, ami feltehetőleg szerepet játszott abban, hogy az Erdődy család ezen ágánál jutottak el először az országbíróságig.

A Thurzókkal való házasságkötésekre jellemző, hogy csak egy korosztályban, az Erdődy Tamás utáni első generációban fordul elő, nevezetesen az ő két gyermeke: Kristóf és Zsuzsa házasodott Thurzóval, méghozzá két különböző ágról származó Thurzóval. Erdődy Tamás – mint már említettük – eleinte még evangélikus szellemben nevelte gyermekeit, de fia, Kristóf és Thurzó Borbála

la házasságakor már katolikus volt. Lehet, hogy éppen ezért, az Erdődy család evangélikus valláson tartása érdekében adta Thurzó György leányát feleségül hozzá. Erdődy Kristóf ennek ellenére katolikusként halt meg, gyerekei pedig felnőttként katolizáltak, bár nagyanyjuk, Czobor Erzsébet evangélikus nevelőt fogadott melléjük. Megjegyzendő, hogy Erdődy Kristóf özvegye, Thurzó Borbála másodszer a katolikus Draskovits Jánoshoz ment nőül. Erdődy Tamás másik gyermeke, Zsuzsanna Thurzó Kristófhoz Thurzó Elek és Zrínyi Borbála fiához ment feleségül. E házasság a férj korai, 31 évesen bekövetkezett halála miatt rövid volt, és gyermektelen lévén a két család tagjai közötti kapcsolatot sem erősítette. Ide tartozik még, hogy Erdődy György (1647?–1713) országbíró nagymamája, Thurzó Borbála révén lett árvai jószágigazgató vagyis az árvai Thurzó-birtokok kezelője.

A főúri családokkal kötött házasságok másik alcsoportját képezik az adott család egyetlen örököséként jelentős vagyont öröklő leányokkal létrejövő házassági kapcsolatok. Két ilyen, a család földtulajdonát nagy arányban megnövelő házasságot kötöttek az Erdődy családban. Először Erdődy Tamás szerezte meg ilyen formán a gazdag Ungnád család, majd Erdődy György a Rákócziak katolikus ágának vagyonát.

A harmadik alcsoportba soroljuk azokat a házasságokat, amelyeket olyan családokkal kötöttek, melyekkel máskor nem léptek házasságra. Az Esterházy, Batthyány, Illyésházy, Csáky stb. családokkal volt ilyen jellegű viszonya az Erdődy famíliának. Itt vetjük fel azt a kérdést, hogy vajon az Erdődyek miért nem házasodtak olyan rangos és neves horvátországi családokkal, mint a Zrínyiek, vagy a Frangepánok. Helyettük a család horvátországi ága a Draskovitsokat leszámítva csupa bárói rangú családdal kötött házasságot (vagy olyanokkal, akinek nem ismerjük a rangját), mint a Thuróczy, Ráttkay. Nem véletlen, hogy a családnak ez az ága szinte semmilyen jelentős karriert sem futott be, leszámítva Erdődy Ta-

mást. A bárói családok közül, akikkel házasságra lépett az Erdődyek horvátországi ága, kiemelkedik a Keglevich család, amellyel az Erdődyek mindkét ága házassági kapcsolatot ápolt. A magyarországi ágból való Erdődy Zsigmond horvát bán Keglevich Máriát, Keglevich János és Bay Zsuzsa leányát vette feleségül. E házaspár másik felnőttkort megért gyermeke, Keglevich Ferenc pedig Zsigmond unokahúgát, Erzsébetet (Erdődy Kristóf és Thurzó Borbála leányát) vette nőül. Erdődy Zsigmond 1616-ban nősült, Keglevich 1639-ben, tehát majd 23 év telt el a két házasság között. E házasságok különösnek tűnnek, de nem olyan meglepőek, ha hozzátesszük, hogy Erdődy Zsigmond és Keglevich Ferenc együtt kereskedtek gabonával, a katonaságnak szállítottak jelentős mennyiségben az 1620-as években.¹⁶³ A horvátországi ághoz tartozó Erdődy Máriát (Erdődy Péter és Stubenberg Zsuzsa leányát) feleségül vevő Keglevich István az előbb említett Ferenc és Mária unokatestvére volt. Keglevich János György nevű testvérenek fia. Róla semmit sem tudunk. Feltételezésünk szerint itt a szomszédság és a két férfi feltehető barátsága dominált. Ez a frigy végül is nem sikerült, és Keglevich Ferenc és Erdődy Erzsébet házasságához hasonlóan válással végződött. A bárói rangú házasságok egyik fontos alcsoportját képezték a főrangúak házassági politikájában a feltörekvő családdal kötött, azok emelkedését elősegítő házasságok. Az Erdődyek egy ilyet kötöttek: Alaghy Menyhértet emelték be a családba és a család kapcsolatrendszerébe, amely révén e tehetséges ember egészen az országbírói székig vitte.

Reméljük az Erdődy család 17. századi történetének rövid felvázolásával sikerült bizonyítanunk, hogy e főúri család érdemes további kutatásokra mind társadalomtörténeti, mind politikatörténeti, mind mentalitástörténeti szempontból.

Benda Borbála

JEGYZETEK

¹ Jelen tanulmány a T 47001 számon tartott OTKA által támogatott kutatás részeként készült el.

² *Nagy Iván: Magyarország családjai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. és pótkötet. Pest, 1857–1868.*

³ *Hrvatski biografski leksikon. 4. E-Gm. Szerk: Stipčević, Aleksandar; Macan, Trpimir. Zágráb, 1998.*

⁴ <http://genealogy.euweb.cz>

⁵ 1511. november 25-én. II. Ulászlótól kapta a grófi méltóságot. Vasvármegye főispánja. Ott volt Mohácsnál. Horvát bán. 1543-ban halt meg Olaszországban. (Nagy I. i.m. IV. 65.)

⁶ E kérdéskörben nem végeztünk önálló kutatást, és a rendelkez-

zésre álló szakirodalom alapján állítjuk ezt, amely szerint Pálffy Pál vagy Péter feleségül vette Erdődy Klárát, Erdődy Péter testvérét, aki e két birtokot magával vitte a házasságba.

⁷ Somlyó várát és a hozzá tartozó falvakat a 18. században vásárolták vissza.

⁸ Még Pethő Gergely is megemlíti Krónikájában: „Erdődi Tamás a Bán, el nyéré pörrel Monyorókeréket a Zrínyi Uraktul, és azt elfoglalá majusnak 4. napján.” Pethő Gergely: *Rövid magyar krónika. Kassa, 1753. 180.*

⁹ Ugyanakkor testvérét Erdődy Györgyöt és Gábort a magyar főurak közt sorolják fel. Esterházy László és Batthyány Eleonóra la-

kodalmára meghívták, akiknek elküldték már a leveleket. (Magyar Országos Levéltár [=MOL], Batthyány család levéltára, A Batthyány család körmendi központi igazgatósága [P 1322], A földesúri familiára, illetve az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó iratok [FöldFam] No. 919.)

¹⁰ Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. Sopron, 1924. 187. (A tanulmányban megadott oldalszámok a mű interneten megtalálható változatának oldalszámái. Lelőhelye: <http://mek.oszk.hu/01800/01850/>)

¹¹ Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz–Ungarn Nr.81 122.

¹² Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai. Bp., 1988. 124.

¹³ Hrvatski biografski leksikon i.m. 72. Pethő Gergely Krónikájában az 1624. esztendőnél az alábbi bejegyzés szerepel: „Az jó régi főúr, Erdődi Tamás meghala Krupina várában 17. napján Januáriusnak idejének 67. esztendőjében. ... Kit a fia Erdődy Sigmund nagy pompával és drága szép készülettel, fejedelem módjára eltemetteté a Zábrágyi nagy templomban 29. napján Juliusnak.” Pethő i.m. 202.

¹⁴ Payr i.m. 187–188.

¹⁵ ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (=HHStA) Familienarchiv Erdődy, Ladula 19. fasc. 1. Nro 17.

¹⁶ Nagy I. IV. i.m. 66.

¹⁷ „Szepes föld örökös ura, báró. arany sark. vitéz, és kir. kamarás, 1603-ban Szepes és Sáros vármegye főispánja volt. Bocskaynak híve. A Luther tanától a kath. Egyházba tért, de végre ismét az ágostai evang. egyház híve lőn. és a Szepes-várallyai zsinatot tartatá. Meghalt 1614. april. 7-én, kora 31. évében. Eltemették Lőcsén. Neje Erdődy Zsuzsanna, a kath. vallás buzgó híve és pártolója, 11 évig gyászolta mint özvegy férjét. kitől gyermeke nem maradt, meghalt 1633-ban.” Nagy I. XI. i.m. 206.

¹⁸ Erdődy Zsuzsát egy 1617-es iratban már özvegyként említik. (ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladula 19. fasc. 1. Nro 17.)

¹⁹ Az interneten található cseh genealógiai honlapon. (<http://genealogy.euweb.cz/hung/thurzo.html>.)

²⁰ ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz–Ungarn. Nr. 105. Konv. 1614. május folio 177. és MOL, Benignaé resolutio. 1614. fol. 39.

²¹ MOL. Királyi könyvek 6. kötet 716–717.

²² Előtte királyi főajtónálló volt (1618–1625). Fallenbüchl i.m. 72., 89. Halálának időpontjára: MOL, Zichy (P 707) család levéltára fasc. 84. Missiles Nro. 3699.

²³ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Tár, 39 (1997) 273.

²⁴ Idézi: Illéssy János: A mikófalvi Bekény család leszármazása és története. Bp., 1902. 100. 1636. február 27-én osztják fel a testvérek az ő birtokrészt maguk között.

²⁵ Patronage- und Klientensysteme am Wiener Hof. (<http://www.univie.ac.at/Geschichte/wienerhof/>) Ekkor szolgált ott Pálffy Zsófia is, pontosabban 1611 és 1615 között. E honlapon az is szerepel, hogy feltehetőleg 1596–1598 között született és 1653 után halt meg. Nem tudjuk honnan származnak az adatok.

²⁶ Andritsch. Johann: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782). Graz, 1965. 32.

²⁷ Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1221–1864. Kiadja: Veress Endre. Bp., 1941. 339.

²⁸ ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv Hoffinanz–Ungarn, rote Nummer 91–95. 44–51.

²⁹ Erdődy Sigmund levele Batthyány Ádámnak. 1638. május 20. (MOL. Batthyány család missilisei [=P 1314] Nr.11823.)

³⁰ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy ladula 19. fasc. 2. nro 26.

³¹ Veress i.m. 1941. 123.

³² ÖStA, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz–Ungarn, rote Nummer 91. folio 44–51. Patachich György 1699-ben a bolognai egyetem nevezetesebb hallgatóiról megemlékezve azt írja, hogy Erdődy János, a későbbi egri püspök, 1610-ben bentlakó volt ott. (Veress i.m. 543.)

³³ Veress i.m. 568.

³⁴ Uo.122–123. A kiadványt Mirese János ismertette a Magyar Könyvszemle 1881. évi számának 74–76. lapján.

³⁵ Veress Endre nem pontos: szerinte Bolognában volt rektor (Veress. i.m. 557.), pedig valójában Ingolstadtban. Bitskey István az ingolstadti egyetem kiadott anyakönyvei alapján állítja, hogy ott volt. (Bitskey István: A német nyelvterület jezsuita egyetemei és Magyarország a kora újkorban. In: A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk: Szilágyi Csaba. Piliscsaba, 2006. 493. Az 1611-es ingolstadti tanulmányokat támasztja alá, hogy 1611. október 11-én kelt. öccsének, Erdődy Zsigmondnak írt levelét már innen írta (ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladule 101. fasc. 8). 1611. november 7-én is itt kelt egy apjának írt levele (ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladule 101. fasc. 3). Apja szerint is még 1613 januárjában is itt tartózkodhatott. Apja 1613. január 26-án azt kérvényezte, hogy nevezzék ki egri püspöknek Ingolstadtban tanuló fiát (ÖStA, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz–Ungarn, rote Nummer 103. folio 157.).

³⁶ Sugár István: Az egri püspökök története. Bp., 1984.

³⁷ Veress i.m. 1941. 123.

³⁸ Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. 1526–1848. Bp., 1994. 132.

³⁹ Erdődy Sigmund levele apjának, Erdődy Tamásnak. Bécs, 1610. február 3., 10., március 22. 1611. január 26., február 10. ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladule 101. fasc. 3)

⁴⁰ Keglevich Péter naplója. i.m. 242.

⁴¹ Sigmund Erdődy (Pan im windischen Land) Ungarische Kriegsobristen.

⁴² Keglevich János Pethő Gergelynek. 1616. szeptember 29., MOL P 235 Antiqua Miscell. Nr.8.)

⁴³ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Karton 5. Lad. 6. Fasc. 1. Nr. 8.

⁴⁴ ÖStA, HHStA Inneröst. Hofkammerakten Kt. 11. Konv.4. fol. 286–302.

⁴⁵ Magyar Hölgyek Levelei. 1515–1709. Közli: Deák Farkas. Bp., 1879. 241.

⁴⁶ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladula 19. fasc. 2. nro 3.

⁴⁷ Payr i.m. 188.

⁴⁸ ÖStA, HHStA Familienarchiv Erdődy Ladula 19. fasc. 2. nro 33.

⁴⁹ Nagy I. i.m. VI. 152. Ugyanakkor Erdődy családfánál viszont Keglevich Györgynének nevezi! (Nagy I. i.m. 62., 66.)

⁵⁰ Draskovits János levele Batthyány Ádámnak. Klenovnik, 1639. február 4. (MOL, P 1314 Nr.10768 - Jedlicska 1910 218. 416. sz., illetve Draskovits János levele Pálffy Istvánnak, melyben meghívja Erdődy Erzsébet és Keglevich Ferenc március 6-án Klenownyk várában tartandó esküvőjére. (Jedlicska Pál: Eredeti részletek gróf Pálffy család okmánytárához 1401–1653. Bp., 1910. 218.)

⁵¹ Roszner Ervin: Régi magyar házassági jog. Bp., 1887. 172–173.

⁵² Roszner i.m. 380. Említi: Péter Katalin: „A gyermekek első tíz esztendeje.” In: u.ő (szerk.): Gyermek a kora újkori Magyarországon. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 19. (Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1996. 15.)

⁵³ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladula 3. fasc. 2. nro. 13

⁵⁴ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Karton 5, Lad. 6. Fasc. I. Nr. 6.

⁵⁵ RMK II. 2447. (Szabók Károly: Régi magyar könyvtár II. kötet. Bp., 1885. 665–666.) De az anyakönyvekben nincs nyoma!

⁵⁶ III. Ferdinánd idejébéli Hofstaat. OMEA SR 186. (Bd.)

⁵⁷ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladula 1. fasc.3. Nro. 24.

⁵⁸ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladula 3. fasc. 3. nro. 6. és 17. 1690. június 12-én már Zichy Istvánt nevezték ki tárnokmesterre. Fallenbüchl i.m. 1988.

⁵⁹ Die Matrikel der Universität Wien. Im Auftrage des Akademischen Senates herausgegeben von Institut für österreichische Geschichtsforschung. IV. Band. 1579/II-1658/59. 2. Lieferung. Register der Personen- und Ortsnamen. Wien, Köln, Graz. 1974. 379. és A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453–1630-ig. Kiadja: Schrauf Károly. Bp., 1902. 31. Kissné Bognár Krisztina: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben. 1526–1789. Bp., 2004. 84.

⁶⁰ Status particularis regiminis 1637. (UB Wien, I 271404) Ferdinand II. <http://www.univie.ac.at/Geschichte/wienerhof/>

⁶¹ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, D 11359. Ladula 1. Fasc. 3. Nro.18.

⁶² Fallenbüchl i.m. 188.

⁶³ Nagy Iván szerint 1635. aug. 25-én ment Erdődy Gáborhoz feleségül és 1648-ban halt meg. (Nagy I. IX. i.m. 53., 77.)

⁶⁴ Első férje Lippay János volt, kitől egy fia, Miklós maradt, második férje Pálffy Tamás volt. (ÖStA, HHStA Familienarchiv Erdődy Ladula 19. fasc. 2 nro 37.; Ladula 3. fasc. 2 nro 25.)

⁶⁵ Erdődy Gábor írja 1643. április 23-án Erdődy Imrének, hogy felesége nehéz szülés után március 18-án fiúmagzatot hozott a világra, de a feleség és a gyermek is meghalt. (Slovenský Národný Archív. Archív rodu Erdődy. Correspondentia. Erdődy Gábor levelezése)

⁶⁶ Jedlicska szerint 1646. május 29-én, de nem nevezi meg forrását. Jedlicska i.m. 495.

⁶⁷ Amadé Judit férje temetésére hívó levele Batthyány Ádámnak. 1650. november 29. MOL. P 1314 Missiles Nr.11504.

⁶⁸ Téves Nagy Iván azon állítása, hogy volt egy Sándor nevezetű gyermekük. Nagy I. IV. i.m. 65.

⁶⁹ Ifj. Erdődy György levele Erdődy Imrének. 1678. október 18. (Slovenský Národný Archív. Archív rodu Erdődy. Correspondentia. Erdődy György levelezése)

⁷⁰ Die Matrikel der Universität Wien. i.m. 379. és Schrauf i.m. 31., illetve Kissné i.m. 84.

⁷¹ Keglevich Péter naplója i.m. 243. A forrásból nem derül ki, hogy peregrinációról volt-e szó.

⁷² Poppel Éva levélfogalmazványa, Pozsony, 1638. jan. 27. (MO, P 1313, Majoratus, Lad. 35, No 19.)

⁷³ 1663. június 8-án már Forgách Ádámot nevezték ki tárnokmesternek. Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai. Bp., 1988. 80.

⁷⁴ 1655-ben III. Ferdinánd udvarában kamarás: Balassi Bálint, Forgách Ádám, Wesselényi Ferenc, Rottal János, Nádasdy Ferenc, Csáky Ferenc, Illésházy György.

⁷⁵ Keglevich Péter naplója i.m. 243.

⁷⁶ Uhl Gabriella: Gróf Rákóczi Erzsébet levelei Esterházy Pál herceghez (1671–1704) Esztergomban 1994. .51.; MOL P72 Fasc. 526. Nr. 24.

⁷⁷ Prímási Levéltár (Esztergom) Archivum saeculare. Acta radicalia Classis X. Nr. 196 Missiles

⁷⁸ „Öcsém gróf Erdődi Ádám uram engem is kéré, hogy kegyelmednek írnék mellette, mivel most, res agitur de patria. és instalnék, hogy ha lehetne hagyná ökegyelmét kegyelmed országunkban, hogy lehetne ökegyelmének is része annak megoltalmazásában. Tagadha-

atlan dolog édes gróf uram, hogy bizony nagy perfectiojára lenne az is az kegyelmed fiának, idegen országoknak meglátása, mindazon által ha ugyan öszve veszünk az törökkel, az mint hogy tartok tőle, hogy vagy akarjuk avagy nem, meg kell lenni, országunk javára és hasznára itten többet láthatna az jó öccse hogy sem Olasz országban, s nem mondom, hogy az Olasz országú utat is el hagyja ökegyelme, mert az azután is talám meglehetne s nagyobb haszonnal is, mivel még érettebb elmével és judiciummal láthatna meg mindent ottben ökegyelme, mindazonáltal én oly nagy engedelmességgel látom az úrfiat kegyelmedhez lenni, az mint hogy tartozik is vele, hogy mindent hagy az kegyelmed atyai kegyességére és dispositiojára,.....” Ismeretlen személy (olvashatatlan aláírás) Erdődy Imrének. Bécs, 1661. ápr. 4. (Slovenský Národný Archív. Archív rodu Erdődy. Correspondentia. Erdődy Imre levelezése.)

⁷⁹ ÖStA, HHStA, OmaA Sonderreihe Kart. 19, Erdbücher 2, fol. 162 Pálffy Géza szíves közlése.

⁸⁰ „...az kegyelmed fia vissza menvén kegyelmedhez, hogy kegyelmednek az maga fiú engedelmessége szerint szolgáljon, és kedvét keresse kegyelmednek, kért azon írjak én is mellette kegyelmednek. ...” Lippay György esztergomi érsek levele Erdődy Imrének. Pozsony, 1660. november 16. (Slovenský Národný Archív. Archív rodu Erdődy. Correspondentia.) Erdődy Imre levelezése.

⁸¹ Andritsch i.m. 87.

⁸² Veress i.m. 341.

⁸³ Apja, Csáky István feljegyzései szerint 1668. november 12-én leánya Krisztina „férjhez ment” Erdődy Sándorhoz, Bársony György eskette össze őket. (Csáky család feljegyzései. Oklevéltár a gr. Csáky család történetéhez. I.2. 1500–1818. Bp., 1921. 613.) Később azonban azt írja, hogy lakodalomuk 1669. július 21-én volt (u.o. 614.)

⁸⁴ Bécsben nyomtatták ki 1682-ben. (RMK I. 1272. Szabó Károly: Régi magyar könyvtár I. Bp., 1879. 522.)

⁸⁵ Csáky család feljegyzései. Oklevéltár a gr. Csáky család történetéhez. I.2. 1500–1818. Bp., 1921. 614.

⁸⁶ Andritsch i.m. 113.

⁸⁷ MOL. P 1314 Nr.8314.

⁸⁸ Draskovits Pál gróf egyetemi vizsgavivőjének a tétislapja. Nagyszombat, 1686. február 9. MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára. Pál nádor iratai. (=P 125) 57. cs. No. 11961.

⁸⁹ RMK I. 1466. Szabó K. I. i.m. 587.

⁹⁰ Gyászbeszéde 1697-ben Nagyszombatban jelent meg. (RMK I. 1514. Szabó K. I. i.m. 605.)

⁹¹ Nuptiae Agni, azaz: A Bárány Menykezője, avagy gr. Erdődi Erzsébetnek Sz. Klára Rendébe való felvétele. Nagyszombat, 1694. (RMK I. 1464. Szabó K. I. i.m. 587.)

⁹² Bella Péter levelei Amadé Juditnak. Bécs, 1666. febr. 10.–1668. júl. 2. (Slovenský Národný Archív. Archív rodu Erdődy. Correspondentia. Amadé Judit levelezése.)

⁹³ Mint már említettük Jedlicska szerint Amadé Judit első férje 1646. május 29-én halt meg, tehát szülei esküvője feltétlenül ez után következett be, talán 1647 elején. Mivel apja 1650. július 12-én már meghalt és kb. három év alatt három gyerek született.

⁹⁴ Rákóczi Erzsébet 1654. november 16-án született és 1707. november 8-án halt meg.

⁹⁵ Rosálynak a tizenketted részét bírta Rákóczi Erzsébet.

⁹⁶ Kistapolcsány és Hrussov Bars vármegyében, Mád, Szerencs, Nagymihály és Zombor (Mezőzombor) Zemplén vármegyében, Makovica, Sáros, Zboró Sáros vármegyében. Ónod Borsod vármegyében található. A nagymihályi jószágot és kastélyt Rákóczi Erzsébet anyai nagyanja végrendeletének megfelelően az egyetlen fiú örökös (Bánffy Nagymihály Gábor) magtalan halála után a leányok és leszármá-

zottaik örökölték, így többek között Bánffy Nagymihályi Erzsébet, majd leánya Rákóczi Erzsébet. Egyötöd birtokrészét Rákóczi Erzsébet 1695-ben zálogba adta Keczer Sándornak, északkelet-magyarországi birtokai prefektusának.

⁹⁷ A feljegyzés felirata: Az urbariumokból rövideden consignált méltóságos gróf Rákóczi Erzsébet kegyelmes asszonyunk ő nagysága jószágának jövedelme. Dátum nincs rajta. (Slovenský Národný Archív. Archív rodu Erdődy. Ladula 21.) Feltehetőleg 1674 előtt készült, mivel ebben az évben a felsorolásban szereplő rosályi portiót Erdődy eladta.

⁹⁸ Magyarország történeti kronológiája II. 1526–1848. Bp., 1989. 531.; Fallenbüchl i.m. 72.

⁹⁹ Felesége, Rákóczi Erzsébet szerint e tisztség nem volt méltó egy Erdődyhez, legalábbis egy Rákóczi sohasem vállalta volna el! (Rákóczi Erzsébet levele Erdődy Györgynek. Trencsényi hévíz. 1677. május 7. Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez, 1672–1707. Szerk.: *Várkonyi Gábor, Benda Borbála*. Budapest, 2001. 45.)

¹⁰⁰ 1704. március 23-ig.

¹⁰¹ Pálffy Mária apja, Miklós testvére volt Pálffy Máriának, aki ezen Erdődy Kristóf apjának vagyis Erdődy Gábornak volt az első felesége. Harrach Mária (1623–1693) 1636–1649 között Eleonóra császárné udvarhölgye volt.

¹⁰² Erdődy Katalin Draskovits Péterhez ment feleségül. (Nagy I. i.m. 68.)

¹⁰³ Erdődy II. Györgynek is több levelet írt Erdődy Terézia.

¹⁰⁴ Május 3-án már halottként ír róla fia. E. Gábor Antal levele E. Györgynek. Róma, 1704. május 3.

¹⁰⁵ „kérem nagyságodat, hogy ne terheltesen tutorom lenni nagyságod, mivel ha ugyan csak erre nem méltóztatván magát kegyesen resolválni nagyságod, nem tudom miképpen végezhetném el itten Rómában tanulásomat.” E. Gábor Antal levele E. Györgynek. Róma, 1704. május 10. „melyekben írja nagyságod, hogy kívánságom szerint magára vállalja nagyságod az tutorságot, s hogy mindenkben nagyságodban apámat expanalni fogom.” E. Gábor Antal levele E. Györgynek. Róma, 1704. május 17.

¹⁰⁶ Ez sok félreértésre adott okot, amikor a két fiú leveleinek címzettjét kell azonosítani.

¹⁰⁷ ÖStA, HHStA Familienarchiv Erdődy Ladula 19. fasc. 2 nro 37.; Ladula 3. fasc. 2 nro 25.

¹⁰⁸ Nagy I. i.m. III. 207.

¹⁰⁹ A római Collegium Germanicum anyakönyve szerint 1699. szeptember 29-én tölti be a 20. életévét. A római Collegium Germanicum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. I. Anyakönyv (1559–1917). Közreadja: Veress Endre. Bp., 1917. 98.

¹¹⁰ A római Collegium Germanicum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. I. Anyakönyv (1559–1917). Közreadja: Veress Endre. Bp., 1917. 98. E forrás szerint Bécs előtt Pozsonyban retorikát tanult.

¹¹¹ Fallenbüchl 1998 i.m. 102., 99.

¹¹² Bognár Krisztina, Kiss József Mihály, Varga Júlia: A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777. Bp., 2002. 229.

¹¹³ Veress 1917. i.m. 108. Bognár-Kiss-Varga i.m. 229.

¹¹⁴ Veress i.m. 108.

¹¹⁵ Az ez után következő lábjegyzetben idézett 1714. decemberében kelt levélben a két fiút 18 és 19 évesnek mondja bátyjuk Erdődy Gábor.

¹¹⁶ „Értem nagyságod méltóságos leveliből, hogy gróf Erdődy Miklós öcsém uramot Bécsben akarja hozatni nagyságod, s ugyan ottan iskolában jártatni, de azt is örömet érteném s tudnám, mi tévők lesznek G. Imre s Joseph öcsém uraimék, kik bár valami jó helyre alkalmaztatnának, hogy lassan, lassan belőle is valami lenne, mi-

vel egyike már 18. másika 19 esztendő.” Erdődy Gábor Antal levele Erdődy II. Györgynek Róma, 1704. december 6. (Slovenský Národný Archív. Archív rodu Erdődy. Korrespondencia)

¹¹⁷ „Joseph öcsém dolgát mi illeti, im az én tanácsomat nagyságod bölcs ítéletéhez alkalmaztatom, javallván aztat, hogy csak tovább is maradjon Rómában, annyival is inkább, hogy az a böcsületes jesovita írja, igen megváltoztatott volna, és az tanuláshoz applicálja magát, ezet György öcsém uramnak is megmondhatja nagyságod, ne háborgassa ötet mostanában, hanem inkább maga is azon légyen, tovább is ottan maradjon, mivel ügyis többet tanulhat ottan, azokat is, az, melyek böcsületes úri kavalírokat illetik, nem telvén annyiban az oda való lakása, mintha most Rómából kihozatná ötet.” Erdődy László Ádám Erdődy Györgynek. Bécs, 1708. január 7. (?)

¹¹⁸ Nagy Iván IV. i.m. 65.

¹¹⁹ Fallenbüchl 1998 i.m. 111.

¹²⁰ U.o. 95.

¹²¹ U.o. 73.

¹²² A horvát lexikon szerint 1560-ban született és 1613-ban halt meg. (Horvát lexikon i.m. 67.)

¹²³ Pethő i.m. 180.

¹²⁴ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladula 19.: Divisionalis Ladula 19. fasc. 1. No 23.

¹²⁵ A horvát lexikon is tud róluk. (Horvát lexikon i.m. 67.)

¹²⁶ A horvát lexikon Annamáriának nevezi. Keglevich Péter Mariannának.

¹²⁷ Keglevich napló. i.m. 243.

¹²⁸ HHStA Inneröst. Hofkammerakten Kt. 11. Konv.4. fol. 271–278.

¹²⁹ Nagy Iván Rattkay alakban használja a család nevét. (Nagy I. IX. i.m. 65–69.)

¹³⁰ Munkájának címe: Dalmácia, Horvátország és Szlavónia királyainak és bánjainak emlékezete és 1652-ben jelent meg.

¹³¹ Erdődy Farkas Pethő Gergelynek. 1618.V.12., P 235 Ant.Miscell. Nr.25.) A horvát lexikon szerint 1645-ben halt meg. (Horvát lexikon i.m. 67.)

¹³² ÖStA, HHStA Familienarchiv Erdődy, Ladula 7 fasc. 4. Nro 13.

¹³³ Nagy I. i.m. IV. 61., 64.

¹³⁴ Payr i.m. 189.

¹³⁵ Anyja halála után Czobor Erzsébet írta Révay Zsófiának egy levelet, amelyből egyértelmű, hogy még hajadon (Magyar Hölgyek 198–199), Payr Sándor pedig idézi Zsófiának azt az 1628. október 18-án kelt levelét, amelyben már „mennyezőjét” említi. (Hölgyek levelei. i.m. 261.)

¹³⁶ Payr i.m. 189.

¹³⁷ Andritsch i.m. 51.

¹³⁸ Nevével találkozhatunk Batthyány I. Ádám egyik familiárisának lakodalmán (MOL, P 1322 FöldFam No 428.).

¹³⁹ ÖStA, HHStA Familienarchiv Erdődy, Ladula 101. Correspondentia fasc. 3–4.

¹⁴⁰ Horvát lexikon. i.m. 67.

¹⁴¹ Egy 1627-ben Grácban megjelent röpiratra („Plausus III. et Exc. Joannis Antonii Principis Crumlovii et Eggenberg etc. Graecii 1627. dum in alma Universitate Graecensi e Phil. assertiones propugnaret”) hivatkozik. (Nagy Iván IV. i.m. 64.)

¹⁴² 1642. május 17. és szeptember 24. között szerepel Batthyány Ádám főúri familiárisai között 7-8 szolgálal és 3 inassal (MOL P 1322 FöldFam., n° 352:102., n° 354:89., n° 596.)

¹⁴³ Keglevich Péter naplója. i.m. 244. Mint már említettük feljebb, Thurzó Borbála első férje Erdődy, méghozzá Erdődy Kristóf (1584–1621) volt.

¹⁴⁴ Tusor Péter említi Zrínyi Miklós és Péter jelentését III. Ferdinándnak, amelyben beszámolnak Erdődy Farkas haláláról. Tusor Péter: Néhány észrevétel a költő Zrínyi leveleinek legújabb kiadása kapcsán. *Magyar Könyvszemle* 115. évf. 1999. 1. sz. 119.

¹⁴⁵ Czobor Bálint 1652. február 26. Holics, Eszt. Czobor Bálint fia volt Czobor Ádám, aki Erdődy Borbálát vette feleségül.

¹⁴⁶ Keglevich Péter naplója. i.m. 246.

¹⁴⁷ Horvát lexikon megemlékezik egy Zsigmond nevezetű gyermekéről is. A lexikon szerint Krisztina Ráttkay Zsigmond felesége volt és 1678-ban vagy 1679-ben halt meg. Ferenc pedig Wogensperg Mária Krisztinát vette feleségül és 1694-ben halt meg. (Horvát lexikon i.m. 67.)

¹⁴⁸ Andritsch i.m. 90. Érdekes, hogy neve mellett az szerepel, hogy horvát.

¹⁴⁹ Veress i.m. 1941. 134.

¹⁵⁰ Andritsch i.m. 95.

¹⁵¹ Horvát lexikon i.m. 67.

¹⁵² *Sacrae Caesareae Maiestatis Ferdinandi III Aula 1655.* (Eucharius Rink, Leopold des grossen Röm. Kaiser Leben und Thaten, Leipzig 1708)

¹⁵³ Keglevich Péter i.m. 247.

¹⁵⁴ Gallenberg Zsigmond és Schrattenbach Katalin leánya. Született 1670. október 21-én, meghalt 1731. július 31-én.

¹⁵⁵ A házassági szerződésük 1686. december 9-én kelt. ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladula 6. fasc 1 nro 29.

¹⁵⁶ A horvát lexikon szerint csak az első gyerek született az első feleségtől, a többi a másodikiktól. A gyerekek kora miatt ez valószínűnek látszik.

¹⁵⁷ ÖStA, HHStA, Familienarchiv Erdődy, Ladula 5. fasc. 7. nro. 24.

¹⁵⁸ Erdődy György levele Rákóczi Erzsébetnek. Bécs, 1706. július 15. SNA Archív rodu Erdődy. Korrespondencia. Erdődy György levelezése.

¹⁵⁹ 1627-ben és 1637-ben Erdődy Gábor (1615–1650) (Batthyány Ádám társaságában) valóságos kamarás volt II. Ferdinánd udvarában. 1655-ben III. Ferdinánd udvarában, ahol már több magyart (Forgách Ádám, Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc, Pálffy Miklós, Batthyány Ádám, Frangepán György, Csáky Ferenc, Balassi Bálint) is találunk az igen nagyszámúvá duzzadt kamarások között, Erdődy György képviselte a családot. *Sacrae Caesareae Maiestatis Ferdinandi III Aula. 1655* (Eucharius Rink, Leopold des grossen Röm. Kaiser Leben und Thaten, Leipzig 1708)

¹⁶⁰ Erdődy Gábor Antal levele Erdődy Györgynek. Róma. 1704. december 6. (Slovenský Národný Archív. Archív rodu Erdődy. Correspondencia.) Erdődy Gábor levelezése.

¹⁶¹ Pálffy Géza: A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században. *Történelmi Szemle* 41. (1999) 3–4. sz. 331–367.; Uő: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok* 138. (2004) 5. sz. 1005–1101.

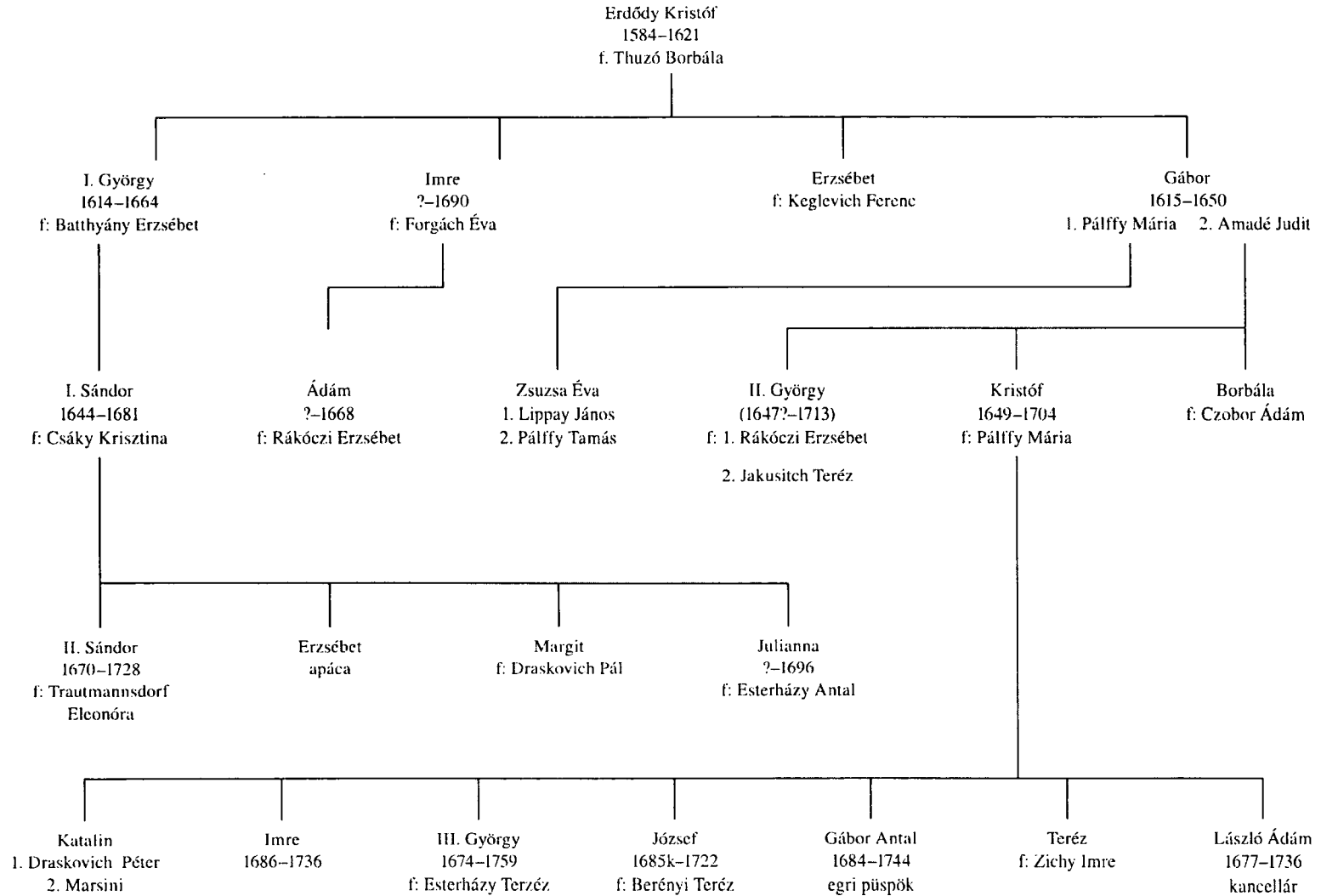
¹⁶² Erdődy Tamás (1598–1603) és Erdődy Kristóf (1690–1704).

¹⁶³ Erdődy Gábor (1649–1650).

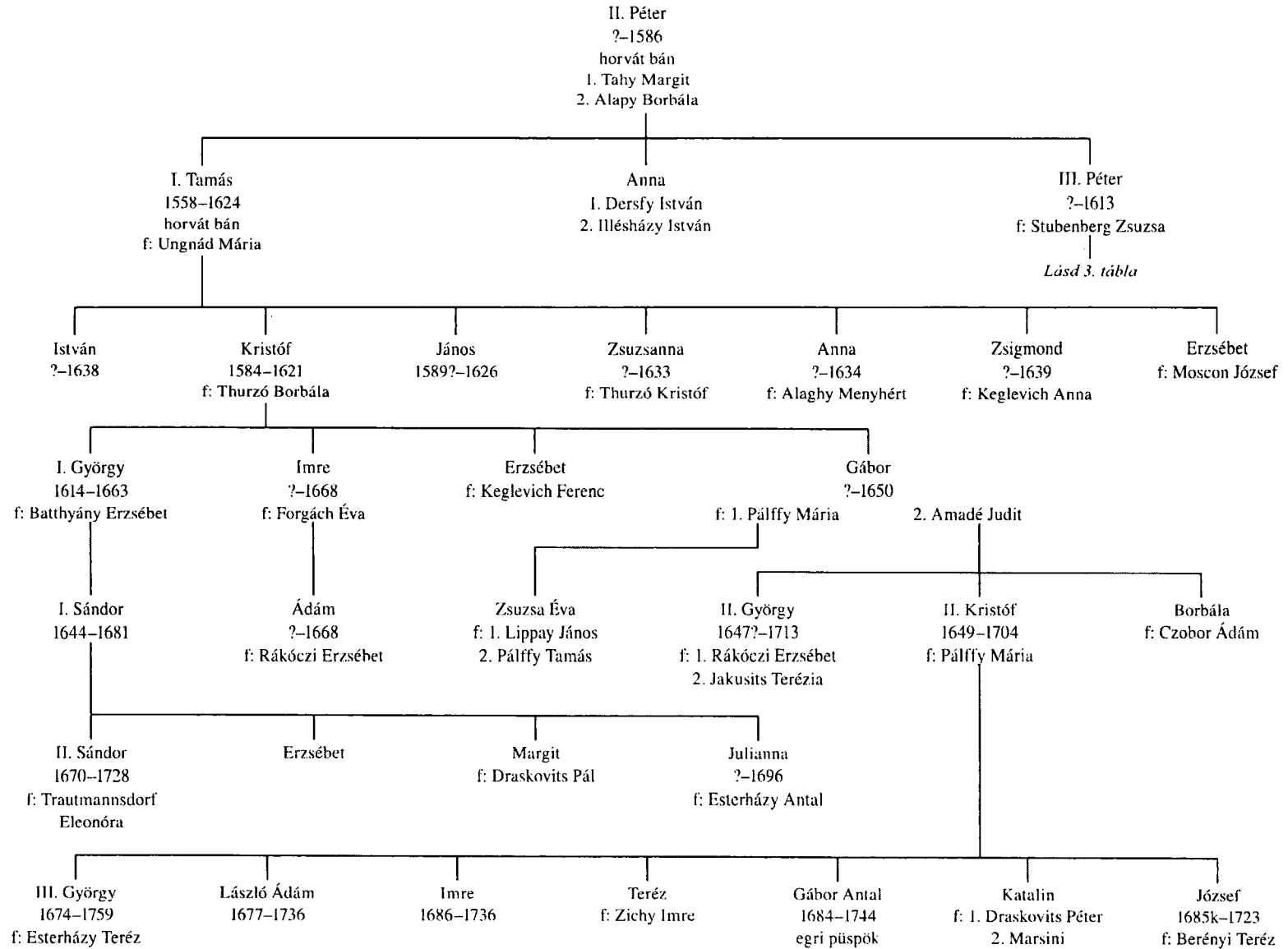
¹⁶⁴ Méghozzá két Erdődy György: a családban első György 1646 és 1662 között volt főkamarás, a második pedig 1679 és 1691 között.

¹⁶⁵ Keglevich Ferenc és Erdődy Zsigmond kérvénye 15 125 ft 68 den. értékű gabona miatt, amelyet a dévényi német katonaságnak szállítottak a rebellió idején. 1625. március 3. (ÖStA, HHStA, Hoffinanz –Ungarn r. Nr. 127. (alt 14466) 11–39.)

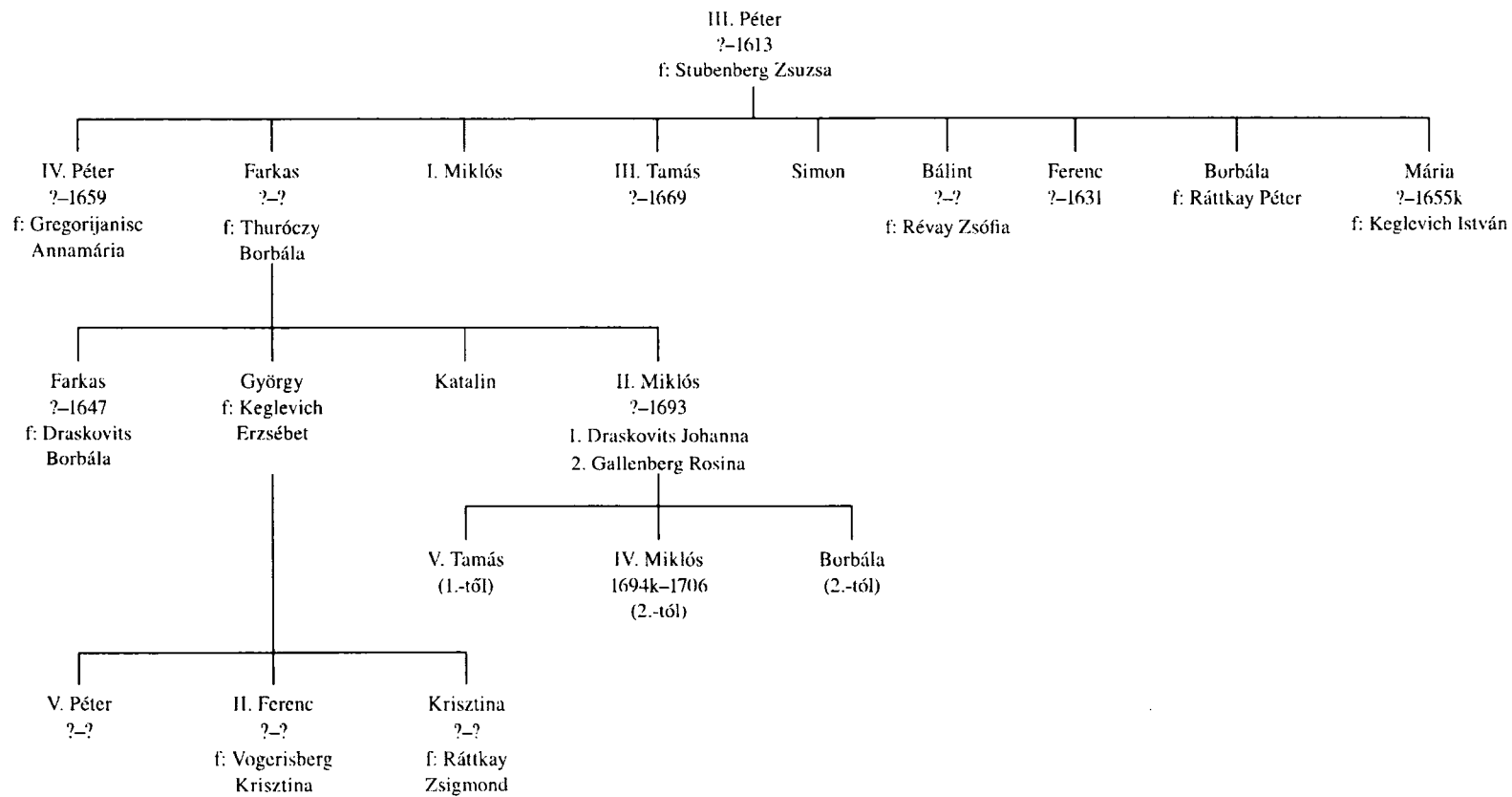
1. tábla. A mogyorókeréki Erdődy család

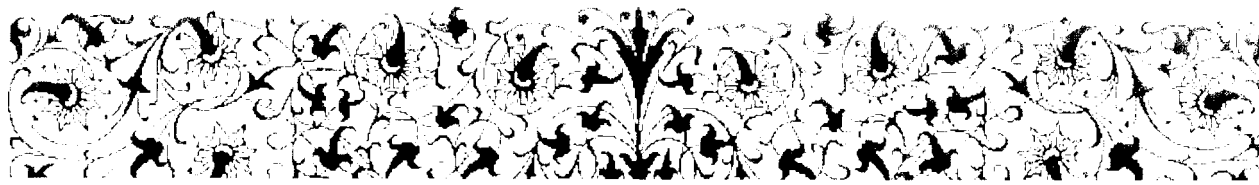

2. tábla. A mogyorókeréki Erdődy család

3. tábla. A mogyorókeréki Erdődy család

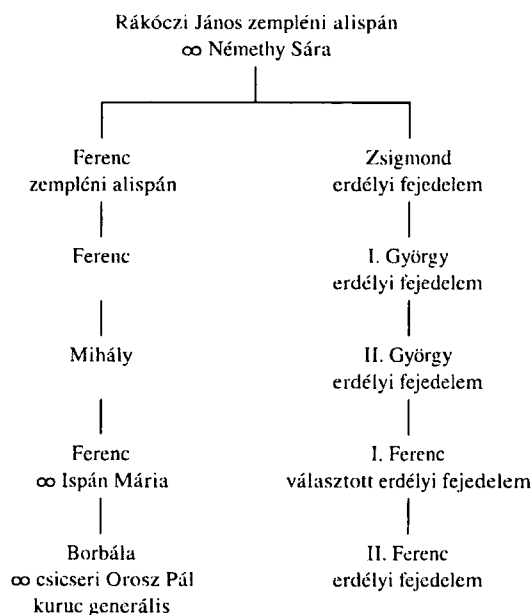

A BOGÁT-RADVÁNY NEMBELI RÁKÓCZI CSALÁD NEMESI ÁGÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

I. rész

Rákóczi Borbála

Kutatásaim során az elmúlt években két érdekes forrásra bukkantam csicseri Orosz Pál kuruc generális feleségéről, Rákóczi Borbáláról. E források alapján majdnem téves következtetésre jutottam, s az alábbiakban ezt a kutatástörténeti szempontból igen tanulságos „nyomozómunkát” szeretném ismertetni. Az említett források nem csupán azért keltek fel érdeklődésemre, mert az általam vizsgált kuruc katonai felső vezetés egyik tagjának¹ hitveséhez kapcsolódnak, hanem azért is, mert Orosz Pálné Rákóczi Borbála negyedfokú unokatestvére volt II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek. A vérségi kapcsolatot a következő egyszerűsített leszármazási tábla mutatja:²

A fejedelem és a tábornokné tehát azonos szépapától és szépanyától származott.³ Ezt a ma már távolinak tűnő rokonságot – mint alább látni fogjuk – a korban még nagyon is számon tartották, de lássuk előbb az újonnan fellelt forrásokat.

Elsőként a Rákóczi-birtokok 1704-ben készített összeírásai között találtam egy utalást. A fejedelmi család előnevét adó felsővadászi porció bonyolult birtoklástörténeti leírásában a következőket olvashatjuk: „...Más medietasát [így!] az körtvélyesi Rákóczi familiác volna, mely [!] pro nunc Tekéntettes *Nemzetes Szirmay Péter Utam* zálogképpen bírja, mennyiben és minemű modalitással, nem tudhatni. Ezen az medietasához, [!] úgy mint Selycbéhez, Felső Vadaszihoz, Szakacsihoz nincsen már több, csak az Rákóczi Ferencz leánya, ki most Orosz Pálné, az deficiálván, azon medietasa is ide szál.”⁴ Az összeíró, úgy tűnik, hadilábon állt a magyar nyelvvel, de a hibás ragozású, döcögő szövegből egyértelműen az olvasható ki, hogy Rákóczi Borbála 1704-ben még él, ő a körtvélyesi ág utolsó örököse, akinek még jussa van Felsővadászhoz. A genealógiai irodalomban szereplő leszármazási táblák⁵ szerint viszont már 1693-ban meghalt. Erre az ellentmondásra ugyan korábban is felhívtam a figyelmet,⁶ most azonban úgy tűnt, hogy egy újabb forrás minden kétséget eloszlat e téren. A Rákóczi-szabadságharc levéltárában, a II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez benyújtott, elintézetlen kérvények között bukkantam egy folyamodványra, amelyben anya és lánya, Ispán Mária és Rákóczi Borbála a fogságban lévő Orosz Pál (a vő, illetve férj) elleni vádaskodásokat utasítják vissza, és a fejedelem pártfogásáért esedeznek.

A folyamodvány szövege a következő:⁷

[Kívül:] Nacsagodhoz Mint kegyelmes Vrunkhoz Alazatos Supplicationk.

Meltosagos Fejedelem
Nekem nagy Jo Kegyelmes Vram etc.

Magamnak s Leanyomnak elmemmel ki nem gondolható s mind könnyebben szenvedő sok karvallasink felet, mind sulyosabnak tartom nyavalyas vöm, Orosz Pal vram micsoda fondor nyelvek Nagyságod előtt keserves Rabsaga felet is dolgait mint sulyosítottak, hogy tudnia illik Nagyságod Meltosaga es Szemellye ellen valo böstelen szokra fakadot volna ki, Kegyelmes vram mostani keserves állapotunkban gonosz akaroi kialhatnak rea, az mint hogy az megh eset Emberen teteződik az nyomorusagh, de kesz azon meg esküdni soha Nagyságod Meltosaga annyival inkab szemellye ellen gonosz szokot nem szollot;

Annak okaert alazatosan esedezőnk Nagyságodnak inkab könyörülő szemmel mint sem kemeny szivel hozza lenni meltoztassek, keves meg maradot javacskaimat is kegyelmes protectioia ala veven, kiert az vr Isten is meg algya Nagyságodat mi is holtigh valo alazatos szolgaltunkal abbeli Nagyságod meg mutatando kegyelmes gratziajat megh halalni el nem mulattyuk.

Nagyságodnak mint
Kegyelmes Vrunknak

Alazatos Szolgai
Ispan Maria
Rakoczý Borka

Az irat keltezés nélküli, de ez egyáltalán nem meglepő, hiszen a korabeli folyamodványok rendszerint dátum nélkül készültek, s csak a hátoldalra vezetett fejedelmi határozatokat keltezték.⁸ Ez a folyamodvány az elintézetlen kérvények között található, nem csupán határozat, de iktatószám sem szerepel rajta. Eddig nem tudtunk arról, hogy Orosz Pált vizsgálati fogságba vagy házi őrizetbe helyezték volna, de a forrás immár kétségtelenül megerősíteni látszott, hogy nem csupán Rákóczi Borbála, de édesanyja, Ispán Mária is megérte a Rákóczi-szabadságharc éveit.

Most már csak azt kellett tisztáznom, hogy a korábbi munkák honnan vették az asszony 1693. évi halálára vonatkozó adatot. Ekkor azonban azzal a meglepető ténnyel kellett szembesülnöm, hogy a szakirodalom korábbi adatai Rákóczi Borbála publikált

halotti búcsúztatójára vezethetők vissza. A búcsúztatót Köblös Zoltán már 1905-ben közzétette a Genealogiai Füzetekben,⁹ majd – verses búcsúztatóról lévén szó – a Régi magyar költők tára vonatkozó kötetében is megjelent.¹⁰ A búcsúztató címében szereplő 1693-as évszám akár még elírás is lehetne, de a versek egyértelműen azt igazolják, hogy Rákóczi Borbála még jóval a Rákóczi-szabadságharc előtt elhunyt. Orosz Pálné elbúcsúzott családjá fejedelmi és grófi ágának utolsó tagjaitól is, így „Méltóságos Aspermontné asszonytól Rákóczi Juliától, hugától”,¹¹ „Méltóságos Rákóczi Ferencz kis fejedelemtől, öcscsétül” és „Rákóczi Erzsébettől, gróf Erdődy György uram házastársától, néjjetül”. Az is kiderül, hogy férjével nyolc esztendeig élt házasságban, s két kiskorú árvát hagyott hátra: az ötéves Palkót és a kétesztendő Pannát. Egy újabb kiadott forrás pedig arról tanúskodik, hogy az asszony 1686. június 20-án már Orosz Pál neje volt.¹² Egybevetve ezt a búcsúztatóban említett nyolc esztendővel, immár kétségtelen hitelűnek kell tartanunk Rákóczi Borbála halálának 1693-as évszámát is.

Mindezek ismeretében hogyan magyarázhatjuk a fentebb említett forrásokat?! Az urbáriumi bejegyzés talán egy korábbi összeírás automatikus átvételét jelenti, vagy azt, hogy Rákóczi Borbála halála után gyermekei még jogosultak anyjuk örökségére, de ez esetben is leszögezhetjük, hogy nem csupán félreérthető, hanem hibás megfogalmazással állunk szemben. A folyamodványt viszont a levéltári rendezés során osztották be megtévesztő helyre. Formailag teljesen megegyezik ugyan a Rákóczihoz benyújtott kérvények tömegével,¹³ a XVIII. század elején már régiesnek számító helyesírása pedig magyarázható volna egy idős asszony íráskultúrájával, ha azonban alaposabban áttanulmányozzuk a szöveget, és figyelembe vesszük az ismertté vált körülményeket, rá kell jönnünk, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején egy meglelt korban lévő családjának aligha nevezné magát *Borkának*, s még kevésbé valószínű, hogy elagott édesanyja folyamodjék helyette. Mindezek alapján egyetlen megoldás az, hogy a „méltóságos fejedelem” megszólítás nem Rákóczinak szólt. Ha pedig nem neki, akkor csakis Thököly Imrének szólhatott. Mint az köztudott, Thököly felső-magyarországi fejedelemsége akkor omlott össze, amikor a váradi pasa 1685. október 15-én elfogatta. Orosz Pál fogságra vetése legalább néhány héttel ezt megelőzően történhetett. Sokkal, évekkel korábbra viszont azért nem keltezhettük a folyamodványt, mert a halotti búcsúztató alapján Orosz Pál és Rákóczi Borbála esküvőjét is 1685-re kell tennünk.

A verses búcsúztató idevágó sorai¹⁴ szerint „Nemzetes Orosz Pál, kedves édes férjem / Idvezítöm után egyik titkos fejem / Nem véltem ily hamar, hogy ez időt érjem,¹⁵ / Melyben, szívem, túled végső búcsúm vegyem.¹⁶ / Mert íme, csak most van még nyolcadik te, / Hogy veled egygé tön házasság kötele¹⁷...” A búcsúztató címében, sajnos, csak évszám szerepel. Ha feltesszük, hogy Rákóczi Borbála 1693 legvégén hunyt el, akkor a „nyolcadik telet” visszafelé számolva, a házasságkötésre 1685/1686 telén, vagy azt megelőzően került volna sor. Ha 1693. január–februárra tesszük a halál idejét, úgy 1684/1685 telére da-

tálhatjuk az esküvőt. Mivel a házasságkötésekre igen gyakran farsang idején került sor, én 1685 februárját tartom a legvalószínűbb időpontnak. Orosz Pál fogságát és a Thökölyhez benyújtott folyamodványt mindezek alapján az 1685 tavaszától kora őszeig terjedő időszakra tehetjük. Az ismert adatok egybevetésével eszközölt pontosításokat még azzal egészíthetjük ki, hogy az asszony édesanyja, Ispán Mária 1686 és 1693 között hunyt el.¹⁸ Egyelőre mindössze ennyivel egészíthetjük ki a felsővadász Rákócziak nemesi oldalágának utolsó tagjára, Rákóczi Borbálára vonatkozó csekély ismereteinket.

II. rész

Rákóczi Pál és Rákóczi János kuruc főhadnagyk

Keresztes Kálmán fentebb idézett közleményében részletesen, a család egészére kiterjedően felvázolta a Rákócziak leszármazását.¹⁹ A szerző okmányok alapján, ízről ízre adatolta a Bogát-Radvány nemzetségből származó família valamennyi ágának tagjait. A kiterjedt család első vonala, a rákóci előnevet viselt köznemesi ág a XVII/XVIII. század fordulóján már igen távoli rokonságban állt a fejedelmi Rákóczi-házzal. A hetedízigleni rokonsági fokon túl még a kortársak is csak elvi síkon tartották számon az atyafiságot. Amíg körtvélyesi Rákóczi Borbálát meleg hangon búcsúztatták „húgától”, Rákóczi Juliannától és „öccsétől”, a „kis fejedelemtől”, addig a rákóci Rákóczi-ágon szereplő testvérpár, Rákóczi Györgynek Possay Erzsébet-től született fiai, Pál és János már semmiféle vérségi kapcsolatot sem ápoltak a felsővadászai ággal. Az alábbiakban a rájuk vonatkozó adatokat kívánom ismertetni: mindketten a kuruc hadsereg főhadnagyaiként kerültek látóterembe.

Elsőként Zemplén vármegye 1704 kora tavaszán készült katonai összeírásában találkozhatunk több ízben is Rákóczi Pál és Rákóczi János főhadnagyk seregeiben szolgáló lovasokkal.²⁰ Rákóc falu katonáskodói között maga „Nemes Rákóczi Pál Uram” is szerepel mint „Hadnagy Eperjes alatt”.²¹ Az összeírás más helyein következetlen, sőt ellentmondásos adatokat olvashatunk: Rákóczi Pál seregét (azaz századát) több ízben Szemere László, néhány alkalommal pedig Luby György ezredében említik, de egy alkalommal Rákóczi János is Luby tisztjeként szerepel. Az összeírás közreadásakor úgy véltem, hogy „a János keresztnev elírás, és valójában ugyanarról a személyről

van szó”, vagy pedig, ha „mégis két Rákóczi családnevű főhadnagyról lenne szó, kettőjük keresztnevét zavarták össze az írások”.²² Azt is csak vélelmezni meretem, hogy az összeírás egy időközben történt változást rögzített azzal, hogy hol Szemere Lászlót, hol pedig Luby Györgyöt említi Rákóczi főhadnagy ezereskapitányaként. Más forrásból azóta sikerült megerősíteni ezt a feltevést, II. Rákóczi Ferenc fejedelem ugyanis 1704. február elején az akkor már saját katonasággal is rendelkező Luby Györgyöt állította a betegeskedő Szemere László által gyűjtött katonák élére.²³

Rákóczi Pál tehát előbb – valószínűleg még 1703 végén – Szemere Lászlóhoz csatlakozva toborzott saját századot, majd 1704. februártól Luby György parancsnoksága alatt szolgált tovább. Két évvel később Luby seregeit egyesítették egy másik zempléni alakulattal, Soós János lovasezredével, és az összevont alakulat élére Kenyheczy János ezredest nevezték ki.

Az ezred 1706. évi részletes összeírásában Rákóczi Pált is Kenyheczy főhadnagykai között találjuk, a 9. kompánia élén: Főhadnagy, nős, 35 esztendő,²⁴ a Zemplén vármegyei Rákócra való. Fegyverzetéről (kard, karabély, pisztoly) nem jegyezték be adatot a mustrakönyvbe, de három „alkalmas” lóval teljesített szolgálatot. Százada nem volt nagy létszámú: a század-törzsben rajta kívül két tisztt és két altiszt (vicehadnagy és zászlótartó, illetve strázsamester és furír) szolgált, a legénységi állomány pedig három káplárságra oszlott egy-egy tizedessel az élen. Az elsőben 13, a másodikban és a harmadikban 20–20 közlegényt vettek számba, de a második tizedből egy beteg volt, a harmadikban pedig 12 távollévőt regisztráltak. Az összlétszám

mindösszesen is csak 61 fő, amelyből jelen volt 49. Származás szerint Zemplén, Ung és Szatmár vármegyéből verbuválódott a sereg, s egy maroszeiki hadfit találunk még közöttük.²⁵

Mint láttuk, a zempléni összeírás 1704-ben több ízben Rákóczi János nevét is említi. Mivel ugyanazon alakulatban szereplő testvérpárról van szó, továbbra is gyanakodhatunk legalább kettejük személyének összezavarására, beosztásuk felcserélésére, de az bizonyos, hogy később János is főhadnagyként szolgált. Ekként szerepel Ung vármegye hadrakelt nemeseinek 1706. április 20-án Ungvárott kelt névsorában is.²⁶ Bercsényi Miklós 1706. november 22-én kelt hadszervezési tervezetéből megtudhatjuk, hogy ifjú gróf Barkóczy Ferenc reguláris lovasezredének egyik századparancsnoka volt. Miután Barkóczy leköszönt tisztségéről, Rákóczi a korábbi alezredest, Mihály Györgyöt nevezte ki az ezred parancsnokává, de egyúttal jelentős átszervezésekről is határozott. Az úgynevezett redukció során kijelölték az egyes ezredek toborzókörzetét, s a különböző ezredekben szolgáló katonaságot területi elv alapján szervezték újjá. Bercsényi tervezete értelmében Rákóczi János és négy másik főhadnagy századát a Mihálynak adott regimentből áthelyezték Orosz Pál generális mezei lovasezredébe.²⁷ A már 1704 végétől szervezett Barkóczy-ezredet reguláris alakulattá szánták, de a redukció végrehajtásakor Mihály parancsnoksága alatt a mezei ezredek közé sorolták. E lépés elsősorban a finanszírozási keretek megváltozását jelentette, s ezzel is összefüggött, hogy Barkóczyt és tisztjeit 1707 tavaszán elszámoltatták a hadfogadásra és felszerelésre kiutalt pénzekről. Az áprilisban elkészült összesített számadást a Commissariatus is ellenőrizte. A századparancsnokok elszámolásai között fennmaradt Rákóczi Jánosé is, aki 900 forintot vett fel Barkóczytól, s abból 850-et lovakra költött, valamint fogadott 34 katonát, akik 1705. február 1-jétől 25 hónapig keresztül (vagyis az 1707. február végi redukcióig) folyamatosan szolgáltak. Rákóczi János számadásában az ellenőrzés során annyi „csúsztatást” állapítottak meg, hogy a lovak közül egyet ajándékképpen nyert ezredesétől, így arra nem számolhatott volna el készpénzt, ezért a ló árát, 25 forintot vissza kellett fizetnie a hadipénztárba.²⁸ Úgy tűnik, Rákóczi János a számadás elkészítésekor már nem volt szolgálatban. A hosszú hónapokig elhúzódó redukció végrehajtásáról rendelkezésünkre áll egy, a szervezés közbülső fázisában készült kimutatás is Orosz Pál ezredéről.²⁹ E dátum nélküli, minden bizonnyal 1707 elején összeállított jegyzék tanúsága szerint Orosz ezredét még nem töltötték fel

teljes létszámra, Rákóczi János századát azonban már áthelyezték az alakulatba, ahol a 7. seregként számozták. A még javában zajló szervezési folyamatot jelzi azonban, hogy a tervezet értelmében Rákóczi János katonái közül Kis Istvánt és Topolyani Jánost Orosz ezredének harmadik századába, két abaúji és három borsodi közlegényt pedig Rétey György lovasezredébe helyezték át.³⁰ Úgy tűnik, Rákóczi János századát ekkor teljesen felszámolták, katonáival más egységek létszámát egészítették ki, a későbbiekben legalábbis hiába keressük Rákóczi Jánost az Orosz-féle regiment tisztikarában.

Ugyanekkor Kenyhegy János ezredét is „redukálták”, azaz állományát más alakulatokba osztották szét. Rákóczi Pál is az imént tárgyalt tervezetben bukkan fel ismét, mint a Kenyhegy-ezred 8. kompániájának parancsnoka, és három ungi, valamint két zempléni katonáját helyezik át Orosz Pál regimentjébe.³¹ Személyével kapcsolatos utolsó forrásunk pedig 1707. február 20-án kelt.³² E kimutatás szerint a Kenyhegy-ezredből Rákóczi Pál seregének 17 katonáját helyezték át Mihály György lovasezredébe, vagyis abba a volt Barkóczy-féle ezredbe, ahol korábban Rákóczi János szolgált.

A fenti adatokból egyre világosabban tárul elénk Rákóczi Pál és János 1703–1707 közötti katonai pályája: az előbbi ugyanazon sereg parancsnokaként előbb Szemere László, majd Luby György, végül Kenyhegy János lovasezredében szolgált. Rákóczi János talán testvérével együtt kötött kardot, az sem kizárt, hogy ő is Luby alatt szolgált egy ideig, de utóbb ifjabb Barkóczy Ferenc főhadnagya lett. 1705. február elsejétől szolgált itt századparancsnokként, majd 1706 végén áthelyezték Orosz Pál regimentjébe, ahol sorsát a következő év elejéig kísérhetjük figyelemmel. 1707 után mindketten eltűnnek a szemünk elől. A kuruc tisztikar hatalmas „kirakós játéknak” számtalan széthullott darabjából mindössze néhányat sikerült most összeilleszteni, s a még tisztázatlan kérdések megválaszolásához további kutatómunkára lesz szükség.

Hogy az ezredösszeírások tanulmányozása mennyi új információt eredményezhet a családtörténet számára is, azt a fenti adatokon túl még egy érdekes adalékkal szeretném igazolni. Keresztes Kálmán közleményéből tudjuk, hogy Rákóczi Pált 1711-ben már néhaiként említik, s özvegye, Miskolczy Borbála 1712-ben Füzy Ádám nejeként tűnik fel.³³ Nos, Füzy Ádám a lemesi előnevet viselő sárosi nemescsalád sarja volt, Rákóczi Pál tisztársaként szolgált a kuruc hadseregben, s az ő pályáját is felvázolhatjuk. 1703-ban Bercsényi Miklóstól nyert vicehadnagyi kinevezést,³⁴ s még 1703 őszén

valami fegyelmi vétséget követhetett el, mert Rákóczi november 29-én elrendelte letartóztatását.³⁵ 1705. január 15-én már (fő)hadnagyként (ductor) szerepel Sáros vármegye alsó járásának hadbavonult nemesei között.³⁶ Valószínűleg ő is Luby ezredében szolgált Füzy János nevű rokonával (testvérével?) együtt,³⁷ de az 1706 eleji átszervezés után nevével nem találkozunk Kenyheczy János tisztjei között.³⁸ Két Luby-féle század ugyan Nádaskay György ezredéhez került, s ezek egyike éppen Füzy Jánosé, de Ádám nevét köztük sem találjuk.³⁹ 1706 őszén azonban ismét sze-

repe a sárosi nemesek névsorában mint személyesen táborozó hadfi.⁴⁰ A következő év elején is felbukkan, midőn Kenyheczy regimentjét felosztották, s a Mikházy György lovasezredéhez beosztott katonák között Füzy Ádám volt Kenyheczy-féle főhadnagy seregéből is megemlítenek 43 főt.⁴¹ Utoljára 1709 tavaszán mint a Nagymihályi járásba kirendelt adószedő szerepel Füzy Ádám főhadnagy,⁴² aki tehát túlélte bajtársát, Rákóczi Pált, s feleségül vette annak özvegyét.

Mészáros Kálmán

JEGYZET

¹ Orosz Pálra lásd *Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár.* (S. a. r., kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán.) Bp., 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.) 318–319. és *Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711.* Bp., 2006. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) passim, különösen 20–21., 77–78., 120–121. és 123–124., ahol tábornoki dekrétumát is közlöm.

² Részletesen lásd *Keresztes Kálmán: A Rákóczyak.* [I–II. közl.] *Turul*, 1928. 101. (a továbbiakban: Keresztes: i.m.).

³ Rákóczi Jánosnak két felesége volt ugyan, de valamennyi fia az elsőől. Némethy Sárától született, az úkapák így apáról és anyáról is édestestvérek voltak. Lásd Keresztes: i.m. 94.

⁴ Lásd a felsővadászi districtus 1704. márc. 5-én Hagara Mátyás számvevő által készítettét összeírását: *Magyar Országos Levéltár* (a továbbiakban: MOL) E 156. Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et Conscriptiones. Fasc. 41. No. 52. *Urbarium seu Nova Connumeratio...* pag. 41.

⁵ A fényes Rákóczi nemzetség családfája. Összeállította: *Feöldi Doby Antal. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, 1906. 256. III. tábla. és *Nemesi Évkönyv 1935.* (XIII. évf.) Szerk. Daróczy Zoltán. Bp., 1935. 194/195. leszármazási tábla.

⁶ Lásd az 1. jegyzetben idézett adattárban Orosz Pál életrajzi vázlatát.

⁷ Az irat lelőhelye: MOL G 19. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, II. 2. h. Az írásképp szépnek mondható, és viszonylag gyakorlott kézírásra vall, de a korban már régiesnek számító helyesírást jelez pl. az ékezetek hiánya. Nem egyértelmű, de valószínűnek látszik, hogy Ispán Mária sajátkezű írásáról van szó, az iratot ezért a női íráskultúra bemutatása kedvéért betűhíven közlöm. (Egyébként mindkét aláírás azonos kéztől származik.) A rövidítések feloldását dőlt betűkkel jelöltem.

⁸ Vö.: *Kuruc vitézek folyamodványai. 1703–1710.* (Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: *Esze Tamás.*) Bp., 1955.

⁹ *Köblös Zoltán: Rákóczi Borbála. Genealógiai Füzetek*, 1905. 49–51. (a továbbiakban: Köblös Z.: i.m.).

¹⁰ Régi magyar költők tára. XVII. század. 14. Énekek és versek (1686–1700). S. a. r. *Jankovics József.* Bp., 1991. 206–218. (a

továbbiakban: Jankovics J.: i.m.). Jankovics figyelmetlenül használta Köblös közleményét, s hibásan Rákóczi László (1633–1664) és Nagymihályi Bánffy Erzsébet (1630–1663) leányaként, azaz Erdődynek Rákóczi Erzsébet (1654–1707) csecsemőkorban elhunyt húgaként azonosítja Rákóczi Borbálát.

¹¹ A fejedelem nővére és Ferdinand Gobert Aspremont-Reckheim gróf 1691. jún. 24-én kötött házasságot.

¹² Az irat szerint özvegy Rákóczi Ferencné Ispán Mária és leánya, Orosz Pálné Rákóczi Borbála 20 magyar forint értékben zálogba ad egy darab szőlőt Possai Gergely részére. Az iraton Ispán Mária fekete, leánya vörös viasszal pecsétel. (Hogy a gyászpecsét kinek szól, az sajnos nem derül ki. Rákóczi Ferencnek csak akkor szólhatott, ha feltesszük, hogy már jóval korábban elhunyt, s özvegye még gyászolta, de leánya már nem.) Lásd: A Rákóczi-család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében. (Szerk. *Dienes Dénes.* A szöveget gondozta, fordította, jegyzetekkel ellátta: *Balogh Judit, Dienes Dénes, Szabadi István.*) Sárospatak, 2003. (Acta Patakina. XIV.) 204., 77. sz. irat (s. a. r.: *Dienes D.*) Az irat hasonmásban a kötethez mellékelt CD-ROM-on is tanulmányozható, sőt – a kötet digitalizált szövegével együtt – elérhető a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek honlapjáról is: www.gradatio.hu/nagykonyvtar/digit/digit.html.

¹³ Csupán azt állapíthatjuk meg, hogy Rákóczi a marosvásárhelyi országgyűlésen felvette a *felsőleges* címet, s ezt döntően a hozzá benyújtott folyamodványok is tükrözik, a kérvény *terminus ante quemjé*t így 1707. ápr. végére tehetnénk.

¹⁴ A búcsúztató részletét modern helyesírással idézem, a kiadott változatokat (Köblös Z.: i. m. 51. és Jankovics J.: i. m. 216.) összevettem a kézirattal (OSZK Kt. Fol. Hung. 127. fol. 14–17.)

¹⁵ Köblösnél a nazális rövidítésének más feloldásával: *érjen*.

¹⁶ Jankovicsnál így, s a kézirat (fol. 16r.) alapján én is ezt a feloldást tartom helyesebbnek. Köblösnél: *búcsút végyen*. (Ebben a formában a tagmondat alanya a *szívem* lenne, Jankovicsnál és az én értelmezésemben viszont a *szívem* szó itt a férj megszólítását jelenti.)

¹⁷ Jankovicsnál és a kéziratban egyértelműen így, Köblösnél hibás olvasattal: *hítele*.

¹⁸ Az idézett záloglevélben (1686. jún. 20.) még élőként szerepel, leánya halotti búcsúztatója viszont már nem említi.

¹⁹ Keresztes Kálmán: A Rákóczyak. [I–II. közl.] *Turul*, 1928. 43–64. és 87–106.

²⁰ Mészáros Kálmán: Zemplén vármegye katonai összeírása 1704-ben. In: Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 1999. (A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek, 37.) 140–141. Lásd részletesen a (sajnos korrektúra nélkül megjelent, hibásan tördelt és ezért nehezen áttekinthető) forrásszövegben Cselej, Pelejte, Gál-szécs, Kohány, Gerenda, Kereplye, Nátafalva, Nagymihály, Pazdics, (Alsó)körtvélyes, Karna (utóbb Kiskárna), Felsőkörtvélyes és Lelesz katonáskodóinak összeírását: uo. 161., 170., 176–178., 184–186., 191., 193., 198., 203. és 211.

²¹ Uo. 153., 194.

²² Uo. 140–141.

²³ Lásd Rákóczi 1704. febr. 6-án Szemere Lászlóhoz írott levelét, melyben azt is közli, hogy felgyógyulása után visszatérhet a „Nemes Vármegyébe”. Ebből nyilvánvaló, hogy később sem kapta vissza beosztását, s katonái Luby keze alatt maradtak. – A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai. 1703–1704. Gyűjtötte, összeállította, a bevezetést írta: *Bánkúti Imre*. Miskolc, 1989. 52. és új kiadásban: A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod. Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. 1703–1704. Összeállította: Bánkúti Imre. Miskolc, 2004. 138. (81. sz. irat)

²⁴ Eszerint 1671 körül született, de a mustrakönyvi adatok e tekintetben nem kellően megbízhatóak.

²⁵ MOL P 396. Károlyi család nemzetségi levéltára. Acta publica I. Acta Rákócziana. Ser. III. Mustrakönyvek. 1706. évi kötet, pag. 343. Kivonatolts kiadását lásd: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. köt. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések. 1703–1707. Sajtó alá rendezte: *Géresi Kálmán*. Bp., 1897. (a továbbiakban: KO V.) 423.

²⁶ Lásd a Draveczy Gáspár Ung vármegyei jegyző által készített jegyzékben, a Nagykaposi járásból a mezei hadak között szolgálók névsorában: „Joannes Rákóczy campestris miles in ductoratu”. MOL G 16. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, I. 2. d. No. 124. (korábbi jelzete: No. 3.) fol. 276r.

²⁷ Lásd Bercsényi említett tervezetének vonatkozó rendelkezéseit: „Series expeditionum in facto rectificatoriae reductionis regiminum. Mikházy György Úrnak. Generalis Orosz Pál Úrnak.” Szécsény, 1706. nov. 22. *Mészáros Kálmán*: Hadseregszervezés és redukció a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. évf. (1999) 612. és 614.

²⁸ A számadást részletesen ismerteti *Ságvári György*: Kuruc regularizálás (1704–1706). In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk. és az előszót írta *Czigány István*. Bp., 2002. 205–206.

²⁹ MOL G 28. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, V. 2. c. fol. 221–230.

³⁰ Uo. fol. 222r. és 227r. (Az előbbi helyen keresztnév nélkül szereplő adat kétségtelenül Jánosra vonatkozatható.)

³¹ Uo. fol. 226v.

³² Lásd Mikházy György ezredének redukciós tervét: Uo. fol. 138–140.

³³ Keresztes K.: i. m. 56.

³⁴ „Méltóságos fő generalis székkési groff Bercsényi Miklós uram elő nagysága secretariájáról ezen aláb írtt hadi tiszték vettek ki patens leveleket. Anno 1703. ... Fűzi Ádám vice hadnagy, Fűzi János fő hadnagy...” *Mészáros Kálmán*: Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. évf. (2001) 336.

³⁵ Rákóczi utasítása Buday Istvánhoz: „...Lipóczit, Újfalusit és Fűzi Ádámot fogassa meg...” II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. I. köt. (1703–1706.) Pest. 1873. (Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. I. köt.) 149.

³⁶ Sáros vármegye katonáskodó és katonát állító nemeseinek összeírása. MOL G 16. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, I. 2. d. No. 127. (korábbi jelzete: No. 37.) fol. 282v. Egy 1705. ápr. első felére datált, nyilván a vármegye levéltárában fennmaradt hasonló összeírásban is úgy szerepelnek, mint katonáskodók, lásd *Tóth Sándor*: Sáros vármegye monografiája. II. köt. Bp., 1910. 97.

³⁷ Fűzy János is Bercsényitől nyert főhadnagyi kinevezést még 1703-ban, és a Sáros vármegyei névsorban is együtt szerepel Fűzy Ádámmal. (Lásd az előző jegyzetet és a 34. jegyzetbeli idézetet.)

³⁸ KO V. 422–423.

³⁹ Kenyheczy János a következőket panasolja Károlyi Sándornak Diószegről. 1706. ápr. 20-án keltezett levelében: „Alázatosan jelentem Nagyságodnak, hogy Lubi Uram ezerebeli két zászló alja katona van most az Nádaskai Uram ezerebeli, egyiknek tisztí Fűzy János, másikkal Lipóczy János uraimék. Kérem az urat alázatosan, visszaadattatások iránt az Regula szerint committálni kegyelmessen méltóztassék.” MOL P 396. Károlyi család nemzetségi levéltára, Acta publica I. Acta Rákócziana. Ser. I. Missiles diversorum ad Alexandrum Károlyi. 1706. ápr. Fasc. 3. C. No. 18. – Fűzy János és Lipóczy János százada tényleg szerepel Nádaskay ezredének összeírásában: KO V. 420.

⁴⁰ Tornai tábor, 1706. szept. 29. Sáros vármegye felkelő nemeseinek és a távolmaradók zsoldosainak névsora. MOL G 28. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, V. 2. c. fol. 103r. Eszerint „Adamus Főzy in persona” katonáskodott Lemesről, de valószínűleg nem a vármegyei felkelőkkel tartott, hanem a beosztásának megfelelő alakulatban, a mezei hadak között szolgált. (Úgy tűnik, a Rabutin hadjárata miatt hirdetett inszurrekció kapcsán a vármegye teljes nemességét számba vették, s így feltűnő, hogy Fűzy János nem szerepel a névsorban.)

⁴¹ Fűzy Ádámot ekkor mint Kenyheczy harmadik századának parancsnokát említik, akitől 42 főt az újjászervezett Mikházyezred negyedik kompániájába, egy főt pedig ugyanott a hatodik kompániába osztottak be. Ugyanebben a kimutatásban szerepel Fűzy János Krucsay- (volt Nádaskai-) féle főhadnagya, s az adatok egybevetéséből látszik, hogy a kuruc hadvezetés csakugyan törekedett rá, hogy az egy helyről származó katonaságot közös alakulatokba tömörítsék. Lásd Mikházy György ezredének már idézett, 1707. febr. 20-i redukciós tervét: MOL G 28. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, V. 2. c. fol. 138–139.

⁴² Lásd Kecskeméti Mihály kerületi hadipénztáros leveleit Bercsényi Miklós főgenerálshoz: Kassa, 1709. márc. 29. és ápr. 14. MOL A Rákóczi-szabadságharc levéltára, G 24. II. 6. a. fol. 260–261. és 376–377.

**GERICS JÓZSEF
MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA
1992–2007**

Ez az összeállítás Gerics József professzor úr munkásságának váratlanul befejeződött részét tartalmazza, további tudományos terveit – többek között egy Szent Istvánról szóló monográfia elkészítését – megakadályozta fájdalmasan hirtelen halála. A műveiről korábban megjelent bibliográfiák adatait* is kiegészítem. Ezzel az egyik legnagyobb magyar középkorkutató életműve teljessé vált. Özvegyének, Dr. Gerics Józsefné dr. Ladányi Erzsébet egyetemi docensnek az anyaggyűjtéshez nyújtott segítségét köszönöm.

1992

– LADÁNYI Erzsébet: A nemesi lét: jogállás, mentalitás a magyar középkorban. In: Fejezetek a magyar művelődés történetéből. Szerkesztette: ZÁVODSZKY Géza. Budapest, ELTE TFK, 1992. 7–11.

1995

Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM-könyvek 9.), 318.

Ismerteti még: MONA Krisztina. Vigília, 61. (1996), április: 316–317.

1996

– LADÁNYI Erzsébet: A Szentszék és a magyar állam a 11. században. In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerkesztette: ZOMBORI Ist-

ván. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996. 9–20.

2001

Kodifikációs kérdések a középkori magyar jogban. In: A történelem és a jog határán. Tanulmányok. KÁLLAY István születésének 70. évfordulójára. [Szerkesztette: SEIFERT Tibor]. Budapest, ELTE BTK, 2001. 79–85.

The presence of early political science in the age of Stephen. In: Saint Stephen and his country. A newborn kingdom in Central Europe: Hungary. [Szerkesztette: ZSOLDOS Attila]. Budapest, Lucidus Kiadó. 111–118.

2002

Adatok a magyarországi rendiség történetéhez. = Turul, 75 (2002) 3-4: 65–70.

Források Szent István királlyá avatásának történetéhez. = Magyar Könyvszemle, 118. (2002), 3: 213–224.

Megjegyzés:

GERICS JÓZSEF korábbi műveinek bibliográfiája még az alábbi helyeken található:

KULCSÁR Erzsébet – THOROCZKAY Gábor: Gerics József műveinek bibliográfiája (1956–1993). In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerkesztette: DRASKÓCZY István. Budapest, ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke. 1994. 259–266. pp.

THOROCZKAY Gábor: Gerics József műveinek bibliográfiája (1994–2001). = Turul, 74. (2001), 3–4: 74–76.

Az „ország tagja (membrum regni)” és az „ország része (pars regni)” kifejezés középkori magyarországi használatáról. / Über die mittelalterliche ungarische Verwendung der Begriffe Mitglied des Landes (membrum regni) und Teil des Landes (pars regni).

In: Jubileumi csokor CSAPODI Csaba tiszteletére. Tanulmányok. = Festschrift zu Ehren von Csaba CSAPODI. [Budapest], Argumentum Kiadó, 2002. 81–89.

A Szent István lánzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. = Levéltári Szemle. 40. (1990) 2: 3–14. (Másodközlés: In: Szent István és az államalapítás. Szerkesztette: VESZPRÉMY László. Nemzet és emlékezet. Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 201–208.)

– LADÁNYI Erzsébet: A Szent László-ábrázolás forráskérdései legendájában és a krónikában. = Magyar Könyvszemle, 118. (2002), 1: 1–8.

2004

– LADÁNYI Erzsébet: A Hartvik legenda keletkezési körülményeiről. = Magyar Könyvszemle, 120. (2004) 4: 317–324. Francia rezümé 324.

– LADÁNYI Erzsébet: Királyeszmény – Szent István – Európa (Szent István királlyá avatási szertartásának honi jelentősége és európai háttere). = Levéltári Szemle, 54. (2004) 2: 3–14.

Az önálló honi néptudat XI. századi jelentkezésének jegyeiről egyes korabeli közép-európai szerzők műveiben. (Über Merkmale eines einheimischen Selbständigen Volksbewußtseins im 11. Jahrhundert in den Werken Zeitgenössischer Schriftsteller in Mitteleuropa. In: „Quasi liber et pictura.” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Budapest, ELTE Régészettudományi Intézet. 2004. 181–186.

A római jog hatása a krónikásra: a szabad jogállás elvesztésének oka Kézai gestájában.

In: Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. [Szerkesztették: CSURGAI HORVÁTH József, DEMETER Zsófia, VIZI László Tamás]. [Székesfehérvár], Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, Kodolányi János Főiskola. 2004. 183–186.

Záh Felicián ítéletlevelének valószínű mintájáról. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György

tiszteletére. Szerkesztette: ERDEI Gyöngyi – NAGY Balázs. [Budapest], Budapesti Történeti Múzeum, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék. 209–211.

(Monumenta Historica Budapestiensia XIV.)

2005

Középkori országgyűléseink és az európai jogfejlődés. (A római jog hatása Magyarországon.) = Századok, 139. (2005) 2: 353–366.

Vita helyett. = Magyar Könyvszemle, 121. (2005) 4: 475–477.

A képviselőt középkori országgyűléseinken. In: Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érsegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerkesztette: ALMÁSI Tibor, DRASKÓCZY István, JANCÓSÓ Éva. Budapest, Magyar Országos Levéltár. 2005. 119–132.

2006

Oklevél-értelmezési kérdések és alkotmánytörténeti következményeik a 13–15. századi Magyarországon. = Levéltári Közlemények, 77. (2006), 1: 33–47.

– LADÁNYI Erzsébet: A római és kánon jog alkalmazása XIII. századi törvényekben. In: Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára. Szerkesztette: FÜZES Ádám és LEGEZA László. [Budapest], Mikes Kiadó. 2006. 661–666.

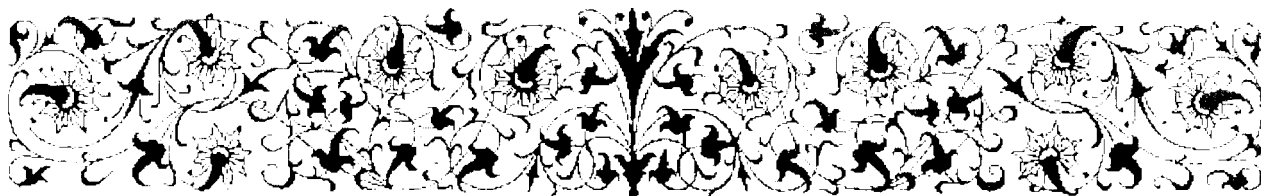
– LADÁNYI Erzsébet: 11. századi történeti események középkori történetírásunkban. = Századok, 140. (2006), 2: 349–360.

2007

– LADÁNYI Erzsébet: Bartolus de Saxoferrato 14. századi jogtudományi tevékenysége. Kutatásainak jelentősége korunkban. = Levéltári Közlemények, 78. (2007), 1: 63–73.

Újabb szempontok a Szent István életrajzok kutatásában: a Hartvik legenda keletkezési körülményeiről. [Jelenleg kéziratban.]

Összeállította: Kulcsár Erzsébet
(Az anyaggyűjtés 2007. szeptember 1-jén fejeződött be.)

„HADIK ÉS NÁDASDY NYOMDOKAIN...”

KIÁLLÍTÁS A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN A 250 ÉVE ALAPÍTOTT
MÁRIA TERÉZIA KATONAI REND MAGYAR HŐSEI EMLÉKÉRE

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2007. június 19. és 2007. december 31. között látogatható időszakos kiállítással állít emléket a 250 esztendeje alapított Mária Terézia Katonai Rend magyar hőseinek. A Habsburg birodalmi haderő 1757. június 18-iki, poroszok fölött aratott kolini győzelme alkalmából létrehozott katonai érdemrend története során számos magyar és magyar honos tiszt részesült e kiemelt jelentőségű kitüntetésben. A tárlat a hétéves háborútól a második világháború végéig terjedő időszak magyar kitüntetettjeit középpontba állítva mutatja be a Rendet és annak tárgyi emlékeit. A rendezők külön hangsúlyt fektettek a Mária Terézia Katonai Rend történetének 1931–1945 közötti magyar „fejezetére”, s eddig nem látott dokumentumokat is kiállítva külön részben emlékeztek meg a Rend utolsó (magyar) lovagjáról, az 1944-ben avatott vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagyról.

A kiállítás – ahogyan azt címe is elárulja – az első és második magyar rendi nagykeresztessel, Nádasdy Ferenc gróf lovassági tábornokkal és Hadik András gróf altábornaggyal kezdve több ismert és kevésbé ismert magyar rendlovag személyes tárgyait és képi ábrázolásait tárja a látogatók elé, s bemutatásra kerülnek egyéb rendi vonatkozású írásos és tárgyi emlékek is. A tárlat gazdagságához számos magyar és külföldi közgyűjtemény, szervezet és magánszemély járult hozzá műtárgykölcsönzéssel. A Rend nagykeresztjének nemes másolata a bécsi *Heeresgeschichtliches Museum* jóvoltából látható a kiállításon, míg a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből kerül bemutatásra Pittel Kristóf báró alezredes lovagkeresztje és annak 1816-ban kelt adományozási okirata, vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó lovagkeresztje, valamint egy 20. századi parancsnoki kereszt (feltételezhetően a Habsburg József főherceg tábornagy hagyatékából származó példány) és egy 19. századi lovagkereszt. A Budapesti Történeti Múzeum Fővárosi

Képtár egy 19. századi bronz Mária Terézia-mellszobor kölcsönzésével járult hozzá a tárlat teljességéhez, a nyíregyházi Jósza András Múzeum gyűjteményéből pedig a Hadik Andrásról elnevezett huszárezred Horthy-kori emléktárgyait tekinthetik meg a látogatók. Az *Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde* a jeles évfordulóra kiadott emlékbélyegét bocsátotta a Hadtörténeti Múzeum rendelkezésére ezen alkalomból. A fentiekén kívül az egykori Mária Teréziás rendlovagok leszármazottai közül több család segítette a birtokukban levő különféle emlékekkel a kiállítás megvalósulását.

A terembe belépő látogatót egy rendjelválogatás fogadja, amely a nagykeresztől (és a hozzá tartozó, később rendszeresített csillagtól) az 1765-ben bevezetett parancsnoki kereszt különböző korokból származó példányain át a lovagkereszt változataival bezárólag mutatja be a rendjelvények típusainak gazdag világát. Ugyanitt a Rend miniatűr jelvénye is látható.

A kiállítás – kronológiai szempontból – első vitrinje a hétéves háborúhoz és a kolini csatához kapcsolódó tárgyi emlékeket: könyvészeti anyagot és emlékérmeket mutat be. Nádasdy Ferenc bronz domborművét követően külön vitrin állít emléket Hadik Andrásnak, akinek – többek között – szablyája és Mária Terézia által aláírt huszárezred-tulajdonosi kinevezése tekinthető meg. A magyar huszárságnak a francia háborúk idején tanúsított kiemelkedő vitézségét a Mária Terézia Katonai Rend nagyszámú adományozása is jelzi, így e fegyvernem tárgyi emlékei is kiállításra kerültek, ideértve az Osztrák–Magyar Monarchia és a Magyar Királyság idején fennálló, Nádasdyról és Hadikról elnevezett huszárezredek emléktárgyait is.

A 18. század végi török elleni háborúk és a napóleoni háborúk során kitüntetett magyar rendvitézeknek festmények és más, írásos és tárgyi dokumentumok állítanak emléket, így látható Bolza Antal Péter gróf vezérőrnagy

lovagkeresztjének 1789-ben kelt adományozási okirata, Vécsey Ágost gróf lovassági tábornok 1805-ben kiérdemelt lovagkeresztje és a Gyulay Albert gróf altábornagy temetésére készített rendjelmásolatok is. A bemutatott tárgyak közül megemlíthetjük még az 1789-ben lovagkereszttel, majd 1793-ban parancsnoki kereszttel kitüntetett Kray Pál báró tábornagy viaszszobrát és a Rend jelvényével övezett halotti címerét, valamint Simonyi József báró ezredes, a „legvitézebb huszár” szabályját.

A Rend történetének különböző korszakait bemutató vitrinekben és a falfelületeken megjelennek az egyes korszakok nagymesterei is – többnyire az őket ábrázoló emlékérmeken és festményeken. Nem személyhez, hanem általában a Rendhez köthető az az 1816-os huszárzászló, amelyen a Habsburg–Lotharingiai családi címert – más birodalmi rendjelek mellett – a Mária Terézia Katonai Rend jelvénye díszíti. Ugyanígy a Rend fennállásának 100. évfordulójára kiadott díszes könyv- és emlékérem-sorozat is megjelenik a tárlaton. Fejérváry Géza báró gyalogsági tábornokról, aki 1896–1914 között a Rend kancellárja, 1906–1914 között pedig egyetlen élő belföldi lovagja volt, többek között atillája bemutatásával emlékeztünk meg.

Az első világháború új fejezetet nyitott a Rend történetében, s számos magyar lovaggal gyarapította a jeles katonai érdemrenddel kitüntetett tisztek táborát. A tárlat jelentős számban vonultat fel e magyar vitézekhez köthető tárgyakat, így – a teljesség igénye nélkül – vitéz nemes bulcsi Janky Kocsárd vezérezredes lovagkeresztjét eredeti dobozában; a m. kir. 30. honvéd gyalogezred Szurmay Sándor báró gyalogsági tábornok, honvédelmi miniszternek ajándékozott emléktárgyait; a vitéz nemes Klempa Kálmán vezérőrnagy és vitéz nemes Vass-Wiblinger Jakab vezérőrnagy hagyatékaiból származó Terézia-gyűrűket, amelyeket a rendlovagok 1927-ben, a Rend alapításának 170. évfordulóján készíthettek maguknak saját költségen; vagy az 1917-ben magyar bárói címmel felruházott Boroević Svetozár tábornagy emlékkardját.

Az első világháborús rendlovagokat ábrázoló festmények közül – kiemelkedő művészi színvonala miatt – egyaránt említést érdemel Karlovsky Bertalan portréja Habsburg József főherceg, tábornagról és Basch Árpád képe nemes Seydl Jenő vezérőrnagról. Mindkét alkotás – több magyar Mária Teréziás festményével együtt – az 1920-as évek második felében készült és került a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeumba. Vitéz nagybányai Horthy

Miklós, a Rend nagymesterei teendőit ideiglenes jelleggel ellátó magyar kormányzó Zsákodi Csizsér János szobrászművész 1920-ban készített plakettjén jelenik meg a kiállításban.

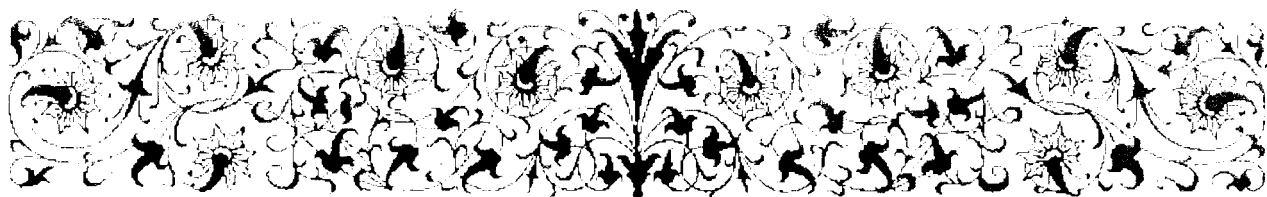
Az 1930-as években Magyarországon újraélesztett Rend tevékenységét különféle dokumentumok illusztrálják az utolsó előtti vitrinben: Habsburg József főherceg, tábornagy 1938-as értesítése a magyar rendvitézekhez a kancellári tisztség elfogadásáról; a Csatay Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter által aláírt, az 1942-ben felfüggesztett rendi autonómia visszaállításáról szóló 1944. januári irat; káptalani ülnöki szavazólapok; valamint a dálnoki Miklós Béla vezérezredes, miniszterelnök aláírásával ellátott, 1945 júniusában kelt, a Rend megszüntetéséről rendelkező levél. Ugyanebben a tárlóban a Mária Terézia Katonai Rend magyar irodájának kör- és fejbélyegzője is megtekinthető.

A befejező vitrin és tabló vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagynak, a Rend utolsóként avatott lovagjának állít emléket. Az Oszlányi vezérőrnagy által egykor viselt kitüntetések a kiállítás keretében először kerülnek a maguk teljességében bemutatásra, így látható a Rend lovagkeresztje, illetve az első és második világháborúban és a két világháború közötti időszakban kiérdemelt (osztrák-)magyar és külföldi érdemjelek reprezentatív sora. A nagyközönség ezen kívül megnézheti az utolsó rendlovag avatására szóló meghívót, Oszlányi Kornél 1944-es katonaisgazolmányát, a kolini csata emlékére kiadott képeslapot, amely Galánthay-Glock Frigyes tábornok festményét ábrázolja, hátlapján pedig a művész sajátkezű gratuláló sorai olvashatóak Oszlányinak címezve, illetve azt a rendjelminiatúrát, amelyet a nagykeresztes Habsburg Frigyes főherceg, tábornagy viselt, s amelyet fia, Albrecht főherceg ajándékozott az újdonsült rendvitéznek 1944-ben.

Elsősorban a gyermekekre gondoltunk, amikor a magyar rendiroda korabeli körbélyegzőjének mását elkészítettük, de a tapasztalat szerint a pecsétnyomóval a felnőttek is szívesen bélyegzik le a kiállított tárgyakat ábrázoló és a helyszínen megvásárolható képeslapokat.

A kitüntetések és különösen a Mária Terézia Katonai Rend története iránt érdeklődők reményeink szerint maradandó élményekkel távoznak majd a kiállításról.

Sallay Gergely Pál

JOGI KULTÚRA – JOGI TRADÍCIÓK

Beszámoló a jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok II.,
az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán rendezett tudományos konferenciájáról

Az előadások a jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok II. tudományos konferenciáján hangzottak el, melyek egy későbbi kötet formájában részletesen tanulmányozhatók lesznek. Ennek az összefoglaló írásnak az a célja, hogy röviden bemutassa és ismertesse azon történelmi segédtudományi témákat, amik felmerültek a konferencián. A nyitóbeszédben *Takács Péter* az új tudományos kérdések vizsgálatáról, a különböző tudományágakban bekövetkezett változásokról beszélt. A tudományban a „mi” kérdése helyett a „hogyan” kérdése került előtérbe. A rövid bevezető után egyenként 20 perces időtartamú előadások következtek. Az első előadó *Karácsony András* volt, aki *Jog és idő* című előadásában az idő és a szimbolika kérdéskörével foglalkozott. A Szt. Ágostoni kérdéstől, attól, mi az idő, eljutott az emberi jogok időtlenségéig. Az idő és a szimbolika kérdésének a felvetése szóba került, a szimbólumok tartós képződmények, az idő csak elmélyíti, stabilizálja őket a társadalom szerkezetében. A szimbólumok egyik fő feladata, hogy felerősítik a kommunikációt, és a változások világában a változatlanyságot, a stabilitást képviselik. Az előadás másik fontos kérdésköre a jog időfogalmát vizsgálta. Minden kultúrának, minden történelmi időkorznak saját speciális időfelfogása van. A régebbi korokban a természetjogi gondolkodás idejében a jog időtlensége mutatkozott meg. Továbbá felmerült ezeknek a gondolatoknak a vizsgálata, éppenséggel ezeknek a tudományos vizsgálatoknak a hiánya. Egészen az 1990-es évekig nem volt vizsgálat. Persze az előadás rávilágított néhány kivételre is, ilyen például *Gerhard Hüssel* *Jog és idő* című kötete, mely 1955-ben jelent meg. Az előadás záró gondolatsora a II. világháború utáni kirívó emberiségellenes bűncselekmények elévülhetetlenségéről szolt, továbbá az elévülés problémájáról általánosságban.

Mezey Barna a börtönépületek üzenetéről beszélt. Fontos tény, hogy a börtön nem újkori, hanem annál sok-

kal régebbi intézmény, és ezért fontos fejlődéstörténettel rendelkezik. Először a frank Európa a kolostorokat használta elzárás, büntetés céljából. A fejlődéstörténet három korszakra osztható: első volt a tömlöcök kora, melyben nem volt speciális intézmény, hanem kolostorokat, várakat vettek igénybe ezen igények kielégítése végett. A fő elv a természeti adottságok kihasználása volt. A világi gondolkodást ekkor még az őrzés, és nem a megjavítás vezette, tehát csakis az elzárás minél hatékonyabb módjáról beszélhetünk. A kínzás, testsanyargatás a korszak jellemzője. A börtöntornyok kialakulásának kezdete, melyek később városi jelképekké válnak. Ilyen tornyok voltak például Kassán. A következő, második korszak az átépített börtönök kora volt. A reneszánsz, később a reformáció új gondolkodást és főleg a reformációban az átalakított kolostorokat jelentették. Ekkor kerül a közintézmények közé a börtön. A harmadik nagy korszak a klasszicista korszak, amikor megkezdődik a tervezett börtönök építése, ahol már a megjavítás, nevelés a cél. Magyarországon az 1880–1910-es években tör ki a börtönépítési láz. Az ügyészségeket, bíróságokat, börtönöket egybe építették, ezáltal hathatósan tolmácsolták a hatalom üzenetét, és az adott település nagyságát is szimbolizálták. *Kabodi Csaba* előadásában a börtön jelképes funkciójáról beszélt. Előadásában a magyar börtönrendszer jelképhordozó szerepét emelte ki. A börtönök már 1959-ben szocialista embertípust akartak képezni. Az 1962-es átnevelő rendelet, mely kijelentette, hogy le kell bontani az aszociális magatartást, és egy, a társadalom számára hasznos és építő embertípust kell kinevelni. Folyamatos fejlődés figyelhető meg a legutolsó irányelvnek nevezhető határozat, a 2006-os európai ajánlásnál is. A jelkép szerep: pl.: USA vagy európai rendszer. Különböző börtönrendszerek ismertek, az angol és az ír a legfejlettebb. Ezek a rendszerek a fokozatos visszazoktatás elvét vallják. De a lényeg az idő kezdete óta mit sem változott,

a börtönbüntetés egy időbüntetés, melynek van kezdete és van vége is. Továbbá az előadó szavaival élve a börtön az első globális termék a világon. *Révész T. Mihály* a sajtó-helyreigazításról mint jelképről tartott előadást. Az előadás a magyar sajtótörténet ezen kérdéskörével foglalkozott. A sajtó-helyreigazítás hazánkban már több mint 100 éves. 1848, 1914, 1945 a fő korszakhatárok. Az 1848-as vívmány 70 évig hatályban maradt, azonban a változó idők és a kapitalista alapon szerveződő újságírás, aminek fő célja a profitszerzés volt, új kihívásokat állított a sajtót szabályozó törvényhozók elé. Előtte az erkölcsiség magasabb foka miatt nem volt igazán szükség ilyen szabályozásra. Az 1914-es törvény a valótlan tényekkel és a valós tények valótlan színben való feltüntetésével foglalkozott. A büntetést pedig azonos terjedelmű helyreigazításban határozta meg. A következő foka a sajtó fejlődésének az 1945 utáni szabályozás. Alapvetően optimista jövőkép alakult ki ezt a témát nézve, ami abban foglalható össze, hogy hazudni nem szabad. Az előadást *Bertényi Iván* folytatta, aki a magyar címer vörös-ezüst sávozatával és Aragóniával foglalkozott. Az előadás az oroszlán-szimbolika kérdésével kezdődött. Az oroszlánt igen sokféleképpen lehet magyarázni a heraldikában: erőt sugárzó szokásaival vagy akár Juda oroszlánjaival is. A Juda törzsből való oroszlán nem más, mint Jézus Krisztus, ezenfelül az oroszlán nyitott szemmel alszik, mindez az erőt, a hatalmat szimbolizálja. Továbbá akinek nincs címere, az oroszlánt használ. Lehet olyan jelentése, hogy a császárral szembehelyezkedő világi vezető, hiszen a császárnak a sas volt a címerállata. A totem-szimbólum-szerű értelmezése is előkerült, ősi védelmet biztosító állat az oroszlán. A hét oroszlán a hét magyar törzs. Fontos kérdésként vetődik fel, miért tűnnek el az oroszlánok? Több oroszlán is lehetett, a számok nem biztosak ebben az esetben, címervariánsuk is lehetett az Árpádoknak. Egy korabeli angol címertekeres oroszlánnak mondja a magyar király címerét. A címer szimbólumai közül a kettős kereszt az uralkodói, a vörös-ezüst sávos a családi szimbólum. Felvetődik többek közt a hispániai jelképek és a pápai jelképek hatása is. A 12–13. században Leon-Kasztília királyának hatása vagy II. Ferdinándnak a leoni királyi oroszlános címer hatása is elemzendő kérdés. Emellett természetesen az arab hatás is felvetődik, mert az ő közvetítésükkel került a jelkép Hispániába. Az arab vagy a leoni oroszlánkép igen hasonlatos a magyar pecséten használatoshoz, továbbá az esztergomi kápolnákép is ezzel rokonítható. Az 1930-as években Donászy Ferenc kereste ezek között az összefüggéseket. Erősen kérdéses a vörös-ezüst sávozatok átvétele. Amikor Aragóniában (az aragón címer négy vörös cölöp egy arany

címeren) fa pajzsra fém pántokat tettek, még nem volt kialakult igazi heraldika. Ugyanakkor francia hatásra is lehetnek ezek a sávok házassági kapcsolatok révén. Magyarországon a királyi tisztségviselők, városok viselték a jelképeket, ezt az 1502-es kassai címerbővítés is mutatja. Magyarországra értelmezi a sávokat, mint pajzsmerevítő pántokat.

Kajtar István előadásának a címe: Az állami ceremóniák és rítusok a dualizmus korában. Igen gazdag forrásanyag áll rendelkezésre ennek a korszaknak a kutatója részére, mint az az előadásból ki is tűnt. A vizsgált korszakban a liturgikus-szakraális jelleg kerül előtérbe. A ceremóniális jog kérdése fontossá vált (leírt formában pontosan szabályozva), csak néhány felvetés az előadásból. A spanyol etikett által szabályozott szertartásrend, a k.u.k. hagyományok bemutatása. Állami és önkormányzati, katonai, ezen belül a haditengerészeti rítusok bemutatása, a Szent István csatahajó keresztelőjének leírása, végül a Viribus Unitis csatahajó lobogójának bevonása, amivel az előadás végződött.

Kengyel Miklós A hatalom és a tekintély szimbólumai az igazságszolgáltatásban című előadása a bíróságok belső és külső épületképének bemutatásával kezdődött, majd a különböző díszítő elemek leírásával folytatódott. Az egyetemes és sajátos nemzeti szimbolika egyfajta keveredésének a színtere a bíróság. A zászló mint az államhatalom szimbóluma szinte mindenhol megfigyelhető. A magyar bíróságok viseleti szabályozása is téma volt, a talárok különböző színe és azok funkciójelölő feladata. De az előadáson kitért az előadó a különböző kultúrák eltérő bírósági épületeire is, vagy éppenséggel az eltérő belső térre, mint pl. Törökország, ahol Atatürk képe ott lóg minden bíróság falán.

Az előadássorozat egy rövid ebédszünet után kettéválva, két külön szekcióülés keretében folytatódott. Az egyik a hatalom szimbolikája, míg a másik a jog jelképei és processusai címet viselték. Az elkövetkező sorok alatt megkísérlem, természetesen a teljesség igénye nélkül bemutatni A hatalom szimbolikája című szekcióülésen elhangzott kiváló szakemberek előadásait. *Pandula Attila* előadásában az Árpád-sávós zászló és lobogó történetével foglalkozott. Az előadásban nagy hangsúlyt kapott a képi források rendkívüli fontossága, és arra is rávilágított az előadó, hogy a vexillológiát és a heraldika tudományát együtt kell alkalmazni, mindezt azért, hogy jobb és a jelenleginél sokkal árnyaltabb képet alkoshasunk az Árpád-sávós zászlónk történetéről. Több fontos kérdés is felvetődött. Ilyen volt a sávok száma, ami 3-tól 11-ig terjedően bármilyen variációban előfordulhatott, nem szükségszerű a 7 db sáv, hiszen a korai időkben még

nem volt írott formában kiadott a zászlót és a címert szabályozó irat. Fontos tényként elhangzott az is, hogy nincsen zászló címer nélkül, vagyis ha volt címer, akkor volt zászló is, csak az idő vasfoga feltehetőleg elpusztította. A színhasználatot illetően szintén nem elhanyagolható tényként elhangzott, hogy a piros-fehér-zöld szín már 1210-re kialakult. Több lelet is ismertetésre került, ahol az Árpád-sávós címer előfordult. Ilyen volt a kigyópusztai csaton talált címer vagy V. István király lovas pecsétje is. Az 1300-as évek idején sok hivatkozás maradt fenn a vegyes házi királyok idején az Árpád-sáv alkalmazására. Az 1400-as évektől egyre több képes zászló ábrázolásra került sor, melyek fennmaradtak. Az 1379-es Anjou pecséten is megjelenik, Károly Róbert vörös-fehér-kék anyagot rendel Itáliából. A magyar királyi katonai ruhán, az ún. Tornaruhán is Árpád-sáv volt. A ragúziai is Árpád-sávot használtak, továbbá a zárai Szent Simeon ezüst koporsóján ábrázolás is fontos bizonyíték az Árpád-sávos lobogó történetéhez. De kályhadíszítő elemként is előfordult az Árpád-sáv pl. Pozsonyban, vagy a felvidéki városok címerhasználatában is megfigyelhető az elterjedése. A török korszakban a végvári csatákban kiemelkedő számú Árpád-sávós zászló használat fordult elő. Az ezt követő időszakokban csak nőtt a használata, pl.: II. Rákóczi Ferenc 1707-ben Árpád-sávós zászlót használt. A napjainkban dúló politikai, társadalmi vita fő témája az Árpád-sávós zászló történetének legsötétebb időszaka, amikor a nyilaskeresztes párt jelképként használta. A nyilasok 1942-től használták, addig vörös hátteret adtak körben vagy négyzetben elhelyezett fekete, később zöld nyilaskeresztjüknek. Fontos tény, hogy soha nem hét Árpád-sáv szerepelt a zászlójukon. A nyilas párt zászlójának atyja Széll Sándor volt. Igen fontos, és kellően nem ismert tény, hogyha bármilyen csekély mértékben is, de megváltoztattunk egy zászlót vagy címert, akkor már egy másik címerről beszélhetünk. Az előadó kitért az 1945 utáni használatára is. Ilyen esemény volt az, hogy a Magyar Néphadsereg 1975-től alkalmazta katonai parádén, és 1981-től bélyegen is megjelent. A rendszerváltás után a Nemzetbiztonsági Hivatal és a Magyar Honvédség is használja, mint jelképet.

A következő előadó *Vitek Gábor* volt, aki A területiális szimbólumhasználat jogi háttere Magyarországon címmel tartott előadást. Ebben az előadásban az állami jelképek mellett megjelenő területiális, vagyis megyei, vármegyei címerhasználatról esett szó. A címerhasználat a vármegyei okleveleket hitelesítő gyakorlat miatt már korán jelentkezett, igaz ekkor még és meglehetősen sokáig a főispán és az alispán a saját címerüket alkalmazta erre a célra. Hamar megmutatkozott az igény egy felis-

merhető szolgabírói pecsét iránt, továbbá a honvédelmi kötelezettség is címerhasználattal járt, amit ekkor még a főispán saját címere kielégített. Az első vármegye II. Ulászló alatt kapott címet 1498-ban. Ez Somogy vármegye volt. A kor híres jogforrásának számító Werbőczy Hármaskönyve a várak, városok, községek címerhasználatáról nem beszél. A vármegyei címerhasználat, amit Somogy vármegye kezdett el a török előrenyomulása miatt, nem válhatott általánossá. A döntő áttörés az 1550. február 12-ei királyi leirat volt, mely előírta, hogy minden vármegyének címer, pecsét és címerjelvény is kell. Ellenkező esetben az ezek használata nélkül kiadott jogi okmányok, levelek érvénytelenek lesznek. Az 1596. évi 11. törvénycikk előírta, hogy a vármegyéknek zászlóval is rendelkezniük kell. Az idő előrehaladtával és a korszak változásával egyre újabb igények jelentek meg a címerhasználatot illetően is. Egyik ilyen igény a reformkorban a magyar nyelvű felirat használata volt a címeren. 1870-re a vármegyéken belül a szolgabíróknak is kellett pecsét járási körirattal, ezzel egyre inkább láthatóvá vált a hatalom az adott településeken. 1871-ben egységes állami jelképek kerültek a katonai és a közigazgatási használatba.

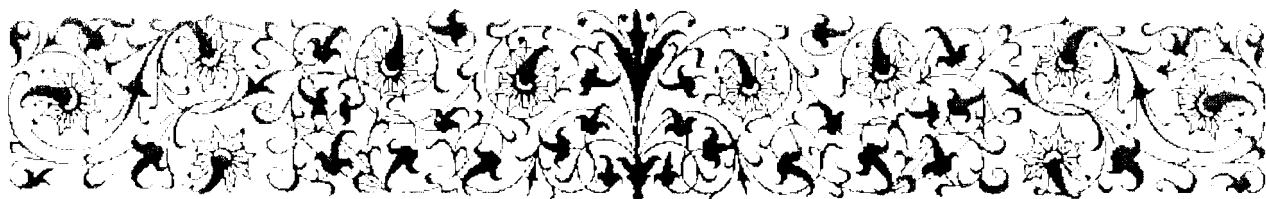
Ezek után *Kardos József* A Szent Korona szimbolikája a két világháború között címen tartott előadást. Az 1918–19-es forradalmak bukása után a Szent Korona újra fontos szerepet kapott. Az alkotmány helyreállításával az ősi alkotmány gondolatköre került előtérbe, a Szent Korona jogán akart kormányozni az állami vezető elit, maga Horthy is. A Szent Korona az állam főhatalmának a megtestesülésévé vált. Az államforma továbbra is királyság maradt, igaz átmeneti időre kormányzó látta el az államfői teendőket. Az állami hivatalok, a hadsereg, a posta továbbra is a magyar királyi jelzőt használta. Továbbá igen fontos szempont volt az is, hogy a Szent Korona az állandóságot, a történelmi Magyarországot, az egész Kárpát-medencét szimbolizálta, és ideális volt arra, hogy felhasználják a területi revízió célja érdekében. A történelem változása a Szent Koronánál is változást hozott. Ez a változás a jelentésbővülés volt. Az 1930-as években a németországi események folyamánként felerősödő diktatórikus szélsőjobboldali folyamatokkal szemben a Szent Korona az ősi alkotmányt, tehát magát az alkotmányosságot szimbolizálta. Egy esetleges diktatórikus Magyarország már nem lenne revízióképes a Nyugat szemében. Ezen elvek mellett többek között Pethő Sándor és Szekfű Gyula is kiállt. Végül csakis a Szent Korona mentheti meg Magyarországot, és biztosíthat függetlenséget és szabadságot. Ezzel a gondolattal zárult ez az előadás.

Az utolsó előadó ezen a délutáni szekcióülésen *Décsey Sándor* volt, aki az 1956-os zászlógyalázási perről tartott érdekes előadást. Ez a per a 27. magyar néphadseregbeli lövészezredet érintette, akik Nagykanizsán szolgáltak 1956-ban. A csapatzászló minden katonai egység életében fontos szerepet tölt be. Esetleges elvesztése akár az ezred megtizedelését is vonhatta maga után, de a szégyen anélkül is óriási volt, nem csak az ezred, hanem az uralkodó, az ezredtulajdonos vagy a nemzet számára. A magyar hadtörténelemben több alkalommal is előfordult a zászlók szétvágása, feldarabolása, elrejtése, de mindig azon cél miatt, hogy ne kerüljön az ellenség kezébe. Ilyen esetek voltak az 1849-es világosi fegyverletétel utáni zászlószétvágások és pl. az 1915-ös, przemysli erődrendszere eleste után szétdarabolt zászlók. A csapatzászló fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert erre teszik le az esküt a katonák, és így valamiféle szentség szerepét tölti be. Az előadáson részletesen ismertetésre került az 1956-os események menete a nagykanizsai egységnél. A civilek politikai nyomása miatt Gyosztanyi őrmester javaslatára Üveges Lajos őrnagy parancsára Fazekas Lajos főhadnagy és Gergely hadnagy kivágják a címet. A nagykanizsai ezred végül harc nélkül letette a fegyvert a bevonuló és az ellenőrzést átvevő szovjet csa-

patok előtt. A forradalom leverése után az elmaradhatatlan számonkérés, majd ebből egy per keletkezett, mely mind ez ideig egyedülálló a magyar hadtörténelemben. A per 1958-ban zajlott le, és a nagyjából egybehangzó vallomások alapján meghozott ítéletben Üveges Lajos őrnagy négy év börtönt, lefokozást és vagyona egynegyedének elkobzását kapta büntetésül. Végül csak két évet töltött börtönben. A rendszerváltás után, 1990-ben tartalékos alezredessé léptették elő. Üveges Lajos tartalékos alezredes 2005-ben hunyt el, és a Honvédelmi Minisztérium saját halottjának tekintette. Az eset ráébreszt, milyen fontos a szimbólum egy nép kultúrájában. Az előadás végszavában elhangzott, hogy feltehetően a civilek ötlete volt a címer kivágása a zászlóból. Jelenleg ezt a zászlót a Hadtörténeti Múzeumban őrzik.

Sajnálatos módon nem tudok minden előadásról hosszabb vagy rövidebb beszámolóval szolgálni, és emiatt a teljességre törekedni. Elnézést kérek minden kiváló előadótól, akik kimaradtak a rövid bemutatásból. Ezzel a rövid cikkel magát az előadást próbáltam bemutatni, és némi ízelítőt szolgáltatni egy már a fentiekben említésre került tanulmánykötetből.

Králik Tamás

KÖNYVISMERTETÉS

*DRESKA GÁBOR: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára
– Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae I. (1244–1398).*

Győri Egyházmegyei Levéltár. Győr, 2007.

(A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 6.) 372 oldal.

ISBN 978-963-86775-4-9

A Győri Egyházmegyei Levéltár forráspublikáció-sorozatában idén megjelent oklevéltár tulajdonképpen egy háromkötetesre tervezett mű első része. A teljes munka a középkori Észak-Dunántúl egyik legjelentősebb oklevéladó helyének számító pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenységére vonatkozó dokumentumokat fogja közzétenni a teljesség igényével: az első kötetben 1398-ig találjuk meg a vonatkozó oklevélszövegeket. A könyvet szerzőként jegyző Dreska Gábor ezt megelőzően is több tanulmányt tett közzé a pannonhalmi hiteleshely középkori történetéről, ezeket szervesen egészíti a recenzeált oklevéltár.

A kötet az előszót és a rövidítésjegyzéket követően törzsanyagában 301, függelékében pedig 13: összesen tehát 314 oklevélszöveget tartalmaz; ezek közül Árpád-kori 13, Anjou-kori 254, Zsigmond-kori 47. Az újkori pannonhalmi bencések hagyományosan erős történettudományi érdeklődését jól mutatja, hogy a konvent hiteleshelyi anyaga viszonylag nagy hányadában publikált, ráadásul jelentős része kimagasló tudományos színvonalú forráskiadásokban jelent meg. Ezt jól mutatja, hogy most recenzeált kötet anyagának több mint negyede, 94 tétel A pannonhalmi Szent Benedek Rend története (Szerk.: Erdélyi László – Sörös Pongrác. I–XII. köt. Bp., 1902–1916.; oklevéltára CD-ROM-on is: Collectio diplomatica Benedictina. A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei. Szerk.: Csóka Gáspár et alii. Pannonhalma, 2001.) c. hatalmas kiadványban, ill. a közelmúltban kiadott háromkötetes rendtörténet (Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. Szerk.: Takács Imre. I–III. köt. Pannonhalma, 1996.) hasábjain teljes szöveggel már ezt megelőzően is napvilágot látott

(a Mons Sacer I. kötetében szereplő oklevelek éppen Dreska Gábor közreműködésével). A most recenzeált kötet anyagából egyébként összesen 173 tételt ismerhettünk már korábban is *in extenso* kiadásból a medievisztika (igaz, ezek közül 19-et csupán Fejér György hírhedetten pontatlan Codex diplomaticusa tartalmazott), további 56 darabot pedig regesztából vagy valamely oklevélrészlet közléséből; 75 dokumentum azonban most jelent meg először nyomtatásban.

Az egyes szövegeket magyar nyelvű fejregeszta vezet be, ezt követi a kritikai forrásapparátus: az oklevél fennmaradására vonatkozó adatok, levéltári jelzete (minden esetben utalva a Magyar Országos Levéltárbeli DF-számra), majd az esetleges eddigi kiadások felsorolása. A teljes szövegű oklevélközlések a szerkesztői előszóban foglalt, részben az 1920.évi Forráskiadási Szabályzatból, részben Tringli István: Középkori oklevelek kiadásának problémái (In: Fons 7 [2000] 1. sz. 7–40.) c. tanulmányából vett helyesírási alapelveket hibátlan következetességgel tükrözik. Az oklevéltárhoz függelékként csatlakozik egyrészt azon bírói parancslevelek szövegének közlése, amelyeknek szövegét a pannonhalmi konvent nem írta át a jelentéstételben, másfelől a kötetben közölt vagy említett, de nem a konvent által kiadott oklevelek listája (ez utóbbi listában I. Géza király említése egy 1171 körül kelt oklevél kiadójaként nyilvánvalóan nyomdahiba). A kötetet helynévmutató zárja.

A recenzeált okmánytárat az anyag gondos összegyűjtésén és az egyes oklevélszövegek egyenletesen korrekt, szigorúan következetes közlésén túl Dreska Gábor fontos szerkesztői újítása teszi különösen érdekessé. Az okmánytár ugyanis nemcsak a pannonhalmi konvent ál-

tal kiadott hiteleshelyi okleveleket tartalmazza, hanem a konventhez mint hiteleshelyhez intézett bírói megkezeséseket is. Borsa Iván módszertani alapvetésében (A hiteleshelyekről. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc, szerk. társ: Szabados György. Szeged, 2000. 99–106., kül. 103.) nagy nyomatékkal hívta fel a figyelmet az egyes hiteleshelyi vonzaskörzetek vizsgálatának fontosságára, ill. esetleges közigazgatástörténeti tanulságaira. Amennyire igaz, hogy az egyes iratképzők *fashionális* tevékenysége és annak földrajzi vonatkozásai csaknem teljeskörűen feltárhatók pusztán az adott konvent vagy káptalan által kibocsátott, eredetiben vagy átirásban ránk maradt oklevélanyag alapján, ugyanannyira kézenfekvő, hogy a *relatiós* tevékenység vizsgálata nem szorítkozhat ugyanilyen szűk forrásbázisra. Történettudományi közhely-számba menő igazság, hogy a magyar középkor levéltári forrásai igen súlyosan pusztultak a kora újkor és az újkor századaiban, így számos ügyvel kapcsolatban csupán a bírói parancslevél maradt ránk, a rá adott válasz, a jelentés azonban már nem, pedig az, hogy ezekkel az oklevelekkel hová küldik ki a hiteleshelyi embert eljárás végett, nyilván ugyanolyan fontos információ a vonzaskörzet rekonstrukciója során, mint a *relatio* közlése. Hasonlóan igényes megoldás a szerkesztő részéről, hogy a kötet tematikájába nem illeszkedő

oklevelek külzetéről is számos esetben összegyűjtötte a pannonhalmi konvent által kiállított, de fenn nem maradt ügyvédvalló levelekre vonatkozó adatokat. A majdan két további kötettel teljessé váló okmánytárat remélhetőleg a hiteleshely komplex történetét feldolgozó monográfia vagy tanulmány is követni fogja, amely bizonyára bőven kiaknázza majd ezt a széleskörű forrásgyűjtést.

Nemrég C. Tóth Norbert joggal mutatott rá, mekkora intézménytörténeti lehetőségek rejlenek abban, ha egy-egy földrajzi régióból teljességre törekvő forráskiadványokkal rendelkezünk a területileg illetékes hiteleshely és a helyi megyei hatóságok okleveleiről is (Rendhagyó előszó. In: C. Tóth Norbert: Ugoicsa megye hatóságának oklevelei [1290–1526]. Bp., 2006. 8.). Most a középkori Győr vármegyét illetően, Dreska Gábor jelen kötetének és Horváth Richárd ezzel azonos sorozatban megjelent okmánytárának (Győr megye hatóságának oklevelei 1328–1525. Győr, 2005. [A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források. tanulmányok 1.]) köszönhetően, ha kis földrajzi területen is, jóval összetettebb és alaposabb vizsgálatokat folytathat majd a középkori írásbeliség és intézményrendszer kutatója. A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének háromkötetesre oklevéltárának most megjelent, első részlete alapján örömmel várhatjuk a folytatást.

Körmendi Tamás

GILICZE JÁNOS: A földéaki Návay család története

Régi magyar családok 5. Sorozatszerkesztő: Pozsonyi József
a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának kiadása. Debrecen, 2006.

ISSN 1588–7642; ISBN 963 7218 53 X

2006 őszén jelent meg a „Régi magyar családok” könyvsorozat legújabb, 5. kötete, Gilicze János: *A földéaki Návay család története* című alapos munkája. A kiadványsorozat szerkesztője, a balmazújvárosi múzeum fáradhatatlan igazgatója, Pozsonyi József ismét jó szemmel találta meg Makón azt a levéltárost, aki évtizedek óta tartotta a kapcsolatot a család ma élő tagjaival, és nagy szorgalommal gyűjtötte össze a Návay családra és Földeákra vonatkozó adatokat. A munka nem volt hiábavaló, mert a megjelent kötetből részletes kép rajzolódik ki a Návayak Csanád megyébe kerüléséről, a földéaki birtok megvásárlásáról és az elmúlt 300 év fordulatossá eseményeiről.

Az Észak-Magyarországon, Hont és Nógrád vármegyében élő Návay (Návoy) család tagjai közül az 1703-ban pappá szentelt János 1729-ben, már mint

nagyváradi kanonok vette meg a királyi kincstártól 4500 ezüst forintért a földéaki birtokot. Örökösének testvérét, Györgyöt és unokaöccsét, Józsefet jelölte meg. A sok ágra szakadt család később hosszú évtizedekig pereskedett egymással, míg nyugvópontra jutott a birtok ügye.

E családi belügynél sokkal fontosabb volt az a szerep, amit a Návayak játszottak a vármegye közéletében. Az elsőként Földeákra költöző Návay Györgynek (1694–1759) elvülhetetlen szerepe volt Csanád vármegye újjáállításában. 1730-ban ül össze az első generális congregáció, és ezt követően a megye tisztikarában egy, de inkább több Návay mindig volt. Az előbb már említett György adószedő, alispán, főispáni megbízott; József (1718–1765) főszolgabíró, főpénztáros; Mihály (1798–1863) alispán, országgyűlési követ;

János (1768–1822) alispán, országgyűlési képviselő, királyi tanácsos; György (1775–1829) főszolgabíró volt.

A reformkor eszméinek zászlóvivői között is ott voltak a Návayak. Sándor (1832–1864) Damjanich, majd Leiningen tábornok segédtsíjteként szolgált. Budavár visszafoglalásánál az elsők között jutott be a várba. Komáromban érte a szabadságharc bukása, s menlevéllel tért haza makói házába. Rokona, Návay Mihály több évig itt nyújtott menedéket az aradi vértanúk, Damjanich János és Lahner György tábornokok özvegyeinek.

Návay Tamás (1815–1879) az 1839/40-es országgyűlésen a megye követe volt. A szabadságharc idején már mint főispán irányította és szervezte a megye életét, a honvédsereg ellátását, a nemzetőrség felállítását és millió más fontos feladatot. A bukás után neki börtön és teljes vagyonelkobzás lett a jutalma. A kiegyezés után foglalhatta el ismét a főispáni széket.

Unokája, Návay Lajos (1870–1919) a legmagasabb tisztségre jutó tagja volt a családnak. Végigjárva a megyei ranglétrát, 31 évesen már alispán. 1905-től országgyűlési képviselő, a ház egyik alelnöke. Az 1905/06-os alkotmányos küzdelemben a megyei ellenállás vezetője volt. 1911-ben az országgyűlés elnökévé választották. Az összeomlás és a kommün napjai földeáki kastélyában érték. Hiába tanácsolták, hogy utazzon Pestre, családja körében maradt. A kastélyból hurcolták el 1919. április 27-ére virradó éjjel az Anocs-

kai-különítmény terrorlegényei, és két nap múlva a kiskunfélegyházi állomáson brutális kegyetlenséggel meggyilkolták. Emlékét a két háború között közléri szobor, iskola és tér elnevezése őrízte Makón.

A második világháború nagyrészt szétszórta a családot. Birtokaikat elkobozták, a kastélyokat elvették. Ki külföldre, ki a fővárosba menekült. Az itthon maradtak és leszármazottaik a hosszú évek alatt megbecsült munkájukkal ismét egzisztenciát teremtettek maguknak. A Návay család emlékét – ezen értékes köteten kívül – ma már újra dombormű és iskolanév őrzi Óföldaékon és Földaékon.

E most csak vázlatosan ismertetett családtörténet reméljük felkelti az olvasók figyelmét, és kézbe veszik Gilicze János levéltáros kitűnő könyvét. A lektorálás aprólékos munkáját a szegedi egyetem történésze, Marjanucz László docens végezte el a tőle megszokott magas színvonalon. A kötetben gazdag képanyag ismerteti meg az olvasót a Maros menti tájjal és az itt otthont teremtett Návay család fordultatos életpályát befutott tagjaival. A fotókat a család tagjaitól, a makói levéltár és a múzeum gyűjteményéből, valamint saját kollektívájából válogatta a szerző. Ismét gazdagabbak lettünk egy kitűnő szakmunkával, melynek segítségével jobban megismerhetjük hazánk és szűkebben Csánád vármegye történetét.

Halmágyi Pál

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2007-ra belföldi előfizetőink részére **1400 Ft**, amelyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az *előfizetési díj* változatlan:

Európában **25 EUR**, a tengeren túlra **30 USA \$**

Az előfizetés bankszámlaszáma:

Postabank és Takarékpénztár Rt./ERSTE BANK

SWIFTKÓD: PO SBHUHB – „11991102–02103006–00070010”

Magyar Történelmi Társulat – Turul.

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot teszünk (pl.: *Domanovszky Sándor*:).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien–Köln; Budapest–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,)

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely,

és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In” szócskát írunk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az „In” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána teszünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbi/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kísé-

retében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és jegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kéziratához csatolva be-

küldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szédéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.